

147995

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASININ
BÖLGENİN ETNİK ÇATIŞMA POTANSİYELİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

F. Sait SÖNMEZ

BURSA 2004

147995

İÇİNDEKİLER

Sayfa:

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR	v
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1. DIŞ POLİTİKA, ULUSLARARASI POLİTİKA / ULUSLARARASI POLİTİKA KAVRAMLARI	6
2. DIŞ POLİTİKAYI BELİRLEYEN İÇ VE DIŞ FAKTÖRLER.....	8
2.1. Uluslararası Sistem.....	8
2.1.1. Uluslararası Yapının Devletlerin Dış Politikalarına Etkisi	11
2.2. Jeopolitik Konum ve Dış Politika İlişkisi.....	13
2.3. Ulusal Çıkar Algılamaları.....	17
2.4. Ulusal Kamuoyu ve Dış Politika	20
3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DIŞ POLİTİKA.....	21
3.1. Ekonomik ve Ticari Boyut	23
3.2. İnsan Hakları ve Demokratikleşme Aracılığıyla Dış Politika	26
3.3. Uluslararası/Dış Politika Aracı Olarak İnternet	29

BÖLÜM II SOVYET SONRASI DÖNEMDE RUS DIŞ POLİTİKASI'NDA YENİ ARAYIŞLAR

1. SOVYET DIŞ POLİTİKA GELENEĞİNİN KIRILMASI.....	31
2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE RUS DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN TEMEL DÜŞÜNCE VE EĞİLİMLER	33
2.1. İlmli Liberaller	33
2.2. Dış Politikada Batıcılık Dönemi.....	34
2.2.1. Batıcıların Tehdit Algılamaları	35

2.2.2. Batıcıların Dış Politikadaki Uygulamaları	36
2.3. Rus Dış Politikasında Avrasyacı Ekolün Egemenliği	38
2.3.1. Tarihsel/Felsefi Arka Plan.....	39
2.3.2. Avrasyacıların Dış Politikadaki Hedefleri	40
3. YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİNİN İLANI.....	42
3.1. Yakın Çevre Doktrininin Temel Nedenleri	42
3.2. Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rusya'nın Yeni Öncelikleri.....	45

BÖLÜM III

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

1. TARİHSEL ARKA PLAN.....	53
1.1. Tarihsel Açıdan Bölgedeki Nüfuz Mücadeleleri.....	53
1.2. SSCB Döneminde Güney Kafkasya.....	57
2. RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA'DAKİ JEO-POLİTİK ve JEO STRATEJİK ÇIKARLARI	60
2.1. Azerbaycan'ın Rusya İçin Önemi: Jeo-Politik Konum ve Enerji Kaynakları.....	65
2.2. Rusya Açısından Gürcistan'ın Önemi: Jeopolitik Konum	68
2.3. Ermenistan'ın Rusya İçin Önemi: Stratejik Ortaklık	70
3. ETNİK YAPI BAĞLAMINDA RUSYA'NIN BÖLGE POLİTİKASI.....	73

BÖLÜM IV

AZERBAYCAN'DA ETNİK YAPI VE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

1. AZERBAYCAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ ve ETNİK YAPISI.....	80
1.1. Azeri Türkleri	82
1.2. Ruslar.....	84
1.3. Diğer Etnik Gruplar	84
2. ETNİK ÇATIŞMA POTANSİYELLERİ.....	85
2.1. Lezgiler.....	85
2.2. Talışlar.....	87
3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU.....	88
3.1. Dağlık Karabağ'ın Tarihsel Geçmişi	88
3.1.1. XX. Yüzyılın Başında Dağlık Karabağ Sorunu	90
3.2. SSCB Döneminde Dağlık Karabağ Sorunu.....	92
3.3. 1980'li Yıllar: Sorunun Yeniden Ortaya Çıkması.....	94

3.4. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan-Ermenistan Savaşı	109
--	-----

BÖLÜM V

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA FEDERASYONU'NUN AZERBAYCAN POLİTİKASI

1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ AZERBAYCAN SİYASAL YAŞAMINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER VE MOSKOVA'NIN TEPKİSİ.....	121
1.1. A.H.C.'nin Kuruluşu	123
1.2. Sovyetlerin 20 Ocak Müdahalesi	124
1.3. Muttalibov Dönemi	126
2. SOVYET SONRASI DÖNEMDE RUSYA FEDERASYONU'NUN AZERBAYCAN POLİTİKASI.....	128
2.1. Memedov Dönemi	130
2.2. Elçibey Dönemi	131
2.2.1. Yakın Çevre Doktrini ve Rus Dış Politikasında Yeni Dönem	134
2.3. Aliyev Dönemi	136
2.3.1. Ateşkes Sonrası Dönemde Dağlık Karabağ Sorunu Gelişmeleri	140
2.3.2. Moskova-Bakü Yakınlaşması: 2000-2001	146

BÖLÜM VI

GÜRCİSTAN'DA ETNİK YAPI VE ABHAZYA SORUNU

1. GÜRCİSTAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ VE ETNİK YAPISI	149
1.1. Gürcüler	151
1.2. Ruslar	153
1.3. Azeriler	154
1.4. Meşket (Ahıska) Türkleri	155
1.5. Diğer Etnik Azınlıklar	156
2. ETNİK ÇATIŞMA POTANSİYELLERİ	157
2.1. Ermeni Azınlık ve Cevaheti Sorunu	157
2.2. Acarlar ve Acaristan Özerk Cumhuriyeti	158
3. ETNİK ÇATIŞMALAR	160
3.1. Osetler ve Güney Osetya Sorunu	160
3.1.1. Osetler	160
3.1.2. Güney Osetya Sorunu	161

3.2. Abhazya Sorunu	165
3.2.1. Abhazya'nın Coğrafi Özellikleri ve Etnik Dokusu	165
3.2.2. Abhazya'nın Tarihsel Geçmişi	166
3.2.3. Çarlık Rusyası Döneminde Abhazya	167
3.2.4. SSCB Döneminde Abhazya	169
3.2.5. Prestroyka Döneminde Abhazya Sorunu	171
3.2.6. Gürcü-Abhaz Savaşı (1992-1993).....	172

BÖLÜM VII

ABHAZYA SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜRCİSTAN POLİTİKASI

1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ GÜRCİSTAN SİYASAL YAŞAMINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER VE MOSKOVA'NIN TEPKİSİ.....	176
1.1. Prestroyka Döneminde Gürcistan.....	177
1.2. Moskova'nın 7 Nisan Müdahalesi.....	178
1.3. Çok Partili Seçimler ve Gamshakurdia Dönemi	179
2. SOVYET SONRASI DÖNEMDE RF'NİN GÜRCİSTAN POLİTİKASI.....	182
2.1. Şevardnadze Dönemi.....	182
2.2. Çatışmalar Döneminde RF'nin Abhazya Sorununa Yaklaşımı (1992-1993).....	183
2.3. Abhazya Savaşı Sonrası Dönemde Rusya-Gürcistan İlişkileri (1993-1997)	190
2.4. Savaş Sonrası Dönemde BM, RF Arabuluculuğuyla Yapılan Gürcü- Abhaz Barış Görüşmeleri	195
2.5. İlişkilerde Kötüleşme: 1997-2001	200
SONUÇ	207
KAYNAKÇA.....	212
EKLER.....	231

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADEMONNIHAS	Güney Osetya Halk Cephesi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGÜ	Az Gelişmiş Olan Ülkeler
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Antlaşması
APC	Zırhlı Araç
APEC	Asya Pasifik Ekonomi Topluluğu
ASA	Ermeni Gizli Örgütü
ASALA	Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu
ASEAN	Güney Doğu Asya İşbirliği Örgütü
AT	Avrupa Topluluğu
BAB	Batı Avrupa Birliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	Barış İçin Ortaklık
bkz	bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BTC	Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı
CENTO	Merkezi Barış Örgütü
CSCE	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
DB	Dünya Bankası
DK	Dağlık Karabağ
DKÖB	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
G-5	RF, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu ekonomik birlik
GATT	Tarifler ve Ticaret Serbest Antlaşması
GB	Gümrük Birliği
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova

GUUAM	Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova
IMF	Uluslararası Para Fonu
KGB	Sovyet Haberalma Teşkilatı
KP	Komünist Parti
KPMK	Komünist Parti Merkez Komitesi
MÖ	Milattan Önce
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NATO	Kuzey Atlantik Barış Örgütü
NÖC	Nahcivan Özerk Cumhuriyeti
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OHAL	Olağanüstü Hal
OMON	Sovyet İçişleri Bakanlığına Bağlı Polis Gücü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OSCE	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
RF	Rusya Federasyonu
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
s	sayfa
SB	Sovyetler Birliği
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SEATO	Güney Doğu Asya Barış Örgütü
ss	sayfadan sayfaya
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASS	Sovyet-Rus Haber Ajansı
TAŞNAK	Ermeni İhtilaller Cemiyeti Birliği
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TRACECA	Avrupa-Kafkasya-Asya Nakliyat Koridoru
UN	Birleşmiş Milletler
vb	ve benzeri
Vol	Cilt
Yay.	Yayını
YS	Yüksek Sovyeti (Parlamento)
yy	yüzyıl

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber uluslararası ilişkilerin gündemini oluşturacak olası gelişmeler ve yeni uluslararası düzenin yapısı hakkında Batılı kuramcılar tarafından birçok görüş ortaya atıldı. Özellikle ideolojik arka planlarında Soğuk Savaş psikolojisi bulunan liberal kuramcılar, Doğu Bloku'nun dağılışını liberal demokrasilerin mutlak zaferi olarak değerlendirerek, Batı'nın rakipsiz olduğu bir dönemin başladığını belirtmekteydiler.

Bazıları yeni dönemde uygarlıkları, çatışma faktörü olarak ideolojilerin yerine koydular. Bazılarıysa liberal demokrasilerin ideolojik alanda rakipsiz kaldıklarını, bu anlamda tarihin sonunun geldiğini, iyimser bir şekilde iddia etmeye başladılar.

Graham Fuller, Soğuk Savaş sonrasında, Soğuk Savaş'ın kendisinden daha tehlikeli olabileceğini belirtmekteydi. Yeni dönemde Batı'nın değerleri için milliyetçilik, etnik ayrımcılık, kökten dincilik ve ekolojik sorunlar daha büyük tehditlerdi. Fuller, XXI. yy'ın barış ve refah çağı olmasını beklemenin düş kırıklığına neden olabileceğini belirtmiştir¹.

Gerçekten de SSCB ve Yugoslavya'nın ani dağılışı sonucu Balkanlar'da ve Kafkaslar'da oluşan güç boşluğu, her iki bölgenin etnik yapısının da etkisiyle, beklenenlerden oldukça farklı gelişmelerin gerçekleşmesine neden oldu. Liberal kuramcıların yüzyılın sonunu tartıştıkları bir dönemde her iki bölgede baş gösteren etnik çatışmalar, adeta yüzyılın başını hatırlatıyordu. Yetmiş yıl boyunca dondurulmuş, bastırılmış milliyetçi hareketler, I. Dünya Savaşı'na neden oldukları bölgede yeniden ortaya çıkmıştır.

Etnik milliyetçilik ve mikro milliyetçilik gibi kavramlar uluslararası ilişkiler literatüründe sıklıkla kullanılmaya başlandı. Etnik kelimesi Latince "Ethnos"tan gelir, kabile ve akrabalık, anlamına gelmektedir. En yaygın anlamıyla etnik grup "Birbirleri ile ortak geçmişi olduğuna inanılan, ortak kültür, dil ve/veya din gibi değerleri olduğu

¹ Cem Kozlu, Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri, Ankara: T. İş Bankası Yayınları, 4. bas. 1996, ss. 34-35.

farzedilen ve ortak geleceğe sahip olmak isteyen grup”tur². Etnik grubun en önemli özelliklerinden biri sahip olduğu özellikleri başkalarıyla paylaşmak istemeyişleridir. Etnik azınlık ise “Bir ülkede toplumun geri kalanından belirgin bir biçimde farklı özellikler taşıyan ve farklı geleneklere sahip olan ve bunları korumak isteyen ve de baskın nitelikler taşımayan grup”³ olarak tanımlanmıştır.

Mikro milliyetçilik ise mevcut ulus-devletin birçok ulustan oluşan kozmopolit bir yapı oluşturmada durumunda, bu yapı içindeki ulusların aynı devletin sınırları içinde kendi ulus-devletlerini kurma çabası olarak tanımlanmıştır⁴. Burada mikro kavramı bu milliyetçiliğin iki önemli özelliği için kullanılmaktadır. Nüfus ve coğrafya bakımından geleneksel ulus devletten daha alt bir olgu ve henüz uluslaşma sürecini tamamlamamış halkların devletleşme çabaları kastedilmektedir.

1990’lı yılların ilk yarısında çok uluslu yapılarıyla mikro milliyetçilik için uygun bir zemin olan Balkanlar ve Kafkaslar’da baş gösteren etnik çatışmalar, dünya kamuoyunun en önemli gündemi haline geldi. Özellikle Balkanlar gibi Batılı (Merkez) ülkelerin coğrafi olarak yakınında gerçekleşen bu gelişmeler, kendilerinin güvenliklerini tehdit ediyordu. Nitekim BM ve NATO’nun Bosna ve Kosova’ya yaptıkları müdahaleler sonucunda bölgede (tartışmalı da olsa) barış sağlandı. Ancak Batı, aynı duyarlılığı Azerbaycan ve Gürcistan’daki iç savaşların durdurulması için göstermedi. 1990’lı yılların ilk yarısında bölge bir anlamda RF’nin insafına terkedilmiş oldu. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanan iç savaşların en kanlıları bu ülkelerde gerçekleşti. Rus dış politikasında meydana gelen dönüşümün etkisi en fazla bu coğrafyada hissedildi.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Dünya kamuoyunun gündemini oluşturan bir başka konu da Rusya’nın yaşadığı dönüşümdür. İngiliz İmparatorluğu’nun II. Dünya Savaşı sonrasında kolonilerini terk etmesinin dışında, hiçbir güç işgal altında tuttuğu bölgelerden kansasız bir şekilde çekilmemiştir.

² Nurcan Özgür, “Balkan Devletlerinin Dış Politika Uygulamalarında Etnik Sorunların Rolü” Faruk Sönmezoğlu (der.), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar*, İstanbul: Der Yay., 1998, s. 200.

³ Aynı yer.

⁴ Ozan Erözden, “Ulus-Devletin Geleceği” Faruk Sönmezoğlu (der.) *Uluslararası Politika’da Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, İstanbul: Der Yay., 1998, s. 10.

Rusya'nın son ikiyüz yıldır kontrolünde bulundurduğu bu coğrafyadan ani bir şekilde çekilmesinden sonra, bölgeye yönelik uygulayacağı politikalar ve yaklaşık yetmiş yıl boyunca merkezi ekonomiyle yönetilmiş dev bir gücün kapitalizme geçiş sürecinde iç siyasal yaşamında karşılaşacağı olası gelişmeler, siyasal kuramcılar için yeni varsayım konularıydı. Hepsinden önemlisi son elli yıldır dünya politikasının en önemli gündemini oluşturan Soğuk Savaş veya Doğu-Batı çatışması, salt ideolojik nedenlerden mi kaynaklanıyordu? İdeolojik çözülme sonrasında Doğu-Batı ilişkileri nasıl bir zeminde devam edecekti? Rusya Federasyonu yeni dönemde Batılılar'ın müttefiki mi olacaktı yoksa çatışma farklı nedenler etrafında devam mı edecekti?

Çalışmanın temel varsayımı, Çarlık ve Sovyet Rusyasından farklı olarak, ekonomik ve askeri gücü düşüş eğiliminde olan, bu yüzden de batı ile ekonomik entegrasyona gitmek zorunda kalan Rusya Federasyonu'nun, bölgesel hegemonyasını sürdürebilmek için Güney Kafkasya'daki etnik heterojen yapıyı kullanmaya çalıştığıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağıldığı dönemde Kremlin'in geliştirdiği iki önemli proje yukarıda bahsedilen varsayımı doğrular niteliktedir. Bu projelerden ilki BDT'nin kurulmasıdır. BDT'nin kurulmasının iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi, eski Sovyet Cumhuriyetleri derinliği belirsiz de olsa yeni bir entegrasyon modelinde birlikteliklerini sürdüreceklidir. İkicisi ise, bu ülkelerin bağımsızlıkları tartışmalıdır. Kremlin'in geliştirdiği ikinci proje ise “ Yakın Çevre” doktrininin ilan edilmesidir.1993 yılında Yakın Çevre Doktrininin RF'nin resmi dış politika konsepti haline gelmesi ile beraber, Moskova'nın bölgeye yapacağı müdahaleler meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın konusu belirlenirken,dünya kamuoyunun ilgisini çeken güncel bir konu olmasının yanı sıra Türk dış politikasını birincil dereceden ilgilendiren bir konunun seçilmesine özen gösterilmiştir. Zira bölgede meydana gelen gelişmeler, Türk-Rus ilişkilerini ve Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya politikalarını etkilemektedir. Türk-Rus ilişkileri son beş yüz yıl boyunca sancılı bir seyir izlemiştir. Balkanlara ve Kafkasya'ya kadar genişleyen Rusya XIX.yy'dan itibaren Türkiye'nin güvenliğine yönelik en önemli tehdit haline gelmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra iki devlet arasındaki ortak sınırların da ortadan kalkmasıyla beraber ikili ilişkiler yeni bir boyut kazandı. Yeni dönemde Rusya, Türkiye için birincil tehdit unsuru olmaktan çıkmıştır. Ekonomik ve ticari alanda iki ülke işbirliğine gitmiştir. Ancak iki ülke arasında Orta

Asya ve Kafkasya'da üstü örtülü bir rekabet sözkonusudur. RF'nin bölgede üstlenmiş olduğu yeni "rol"ün analiz edilmesi, Ankara'nın bölgeye yönelik geliştireceği yeni stratejiler ve RF ile kurulacak olan yeni ilişkiler için gereklidir. Ayrıca Kafkasya, Anadolu'nun Kuzeye ve Doğuya doğru uzanan coğrafi ve kültürel bir uzantısıdır. Tarihsel olarak Türkiye Batı'da ve Güney'de etkinliğini kaybettiği dönemlerde bu coğrafyaya yönelmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde çok boyutlu bir yapıya kavuşan Türk dış politikası için bölge, yeni bir açılım noktası olmuştur. Bölgede ekonomik, politik ve kültürel hamleler yapmaya hazırlanan Türk dış politikası için, bölgedeki etnik yapının ve bu bağlamda gerçekleşen sorunların incelenmesi şarttır.

Çalışmanın temel amacı yukarıda değinilen iki siyasal olgunun –Rus dış politikasının dönüşümü ve Güney Kafkasya'daki etnik çatışmalar- kesişim noktasını analiz etmektir. Çalışmada Güney Kafkasya'daki etnik sorunların gelişim süreçleri, Moskova'daki siyasal gelişmelere ilişkilendirilerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Bir başka ifade ile tarihsel olarak 1980'li yılların sonundan başlayarak 11 Eylül 2001 tarihine kadar geçen sürede Rus dış politikasında meydana gelen değişimin, aynı tarihler arasında Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşanan etnik sorunlara nasıl yansıdığına analiz, çalışmanın temel amacıdır.

Ermenistan, Güney Kafkasya'da etnik homojen yapıya sahip tek ülkedir. Dolayısıyla bu ülkede etnik sorunlar yaşanmamıştır. Bundan dolayı çalışmada Rusya'nın Ermenistan'a yönelik politikalarıyla ilgili bir bölüm yoktur. Ancak Dağlık Karabağ Sorunu'yla ilgili bölümlerde bu politikalara kısmen değinilmiştir.

Yedi bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde dış politikayı belirleyen faktörler üzerinde durulmuş, ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politika ve dış politikanın dönüştüğü yeni yapı incelenmiştir.

İkinci bölümde Prestroyka döneminden başlayarak XX. yy'ın sonuna kadar Rus dış politikasında meydana gelen değişim ve bu değişimi yönlendiren siyasi düşünce ve eğilimler analiz edilmiştir. Ayrıca Yakın Çevre Doktrini sonrasında Moskova'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelik politikaları incelenmiş ve bu ülkeler üzerindeki politik etkinliğinin son yıllardaki durumu analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikasının ana hatları incelenmiştir. Bölümün giriş kısmında Rusya'nın bölgeye yönelik ilgisine

tarihsel açıdan yaklaşılmıştır. Ayrıca bölgenin günümüz Rusya'sı için jeopolitik ve jeostratejik önemi analiz edilmiştir. Bölümün son kısmında Rusya'nın zaten çok çeşitli olan bölgenin etnik yapısına nasıl müdahale ettiği, müdahale sonrasında oluşan bu yeni etnik dokuyu nasıl istismar ettiği incelenmiştir.

Dördüncü bölümün giriş kısmında Azerbaycan'da önde gelen etnik unsurlar, Lezgi ve Taliş gibi etnik çatışma potansiyelleri incelenmiştir. Ayrıca tarihsel gelişim sürecinde Dağlık Karabağ Sorunu analiz edilmiş, 1988-94 yılları arasında gerçekleşen Azeri-Ermeni Savaşı ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Beşinci bölümde Rusya Federasyonu'nun Dağlık Karabağ Sorunu bağlamında Azerbaycan'a yönelik politikaları analiz edilmiştir. Konunun giriş kısmında bağımsızlık sonrası iki ülke ilişkilerini etkilemesi açısından, Sovyetlerin son döneminde Azerbaycan iç siyasal yaşamında meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır. Bölümün ilerleyen kısımlarında Dağlık Karabağ sorunu ve bu soruna paralel olarak ortaya çıkan enerji sorunlarına Moskova'nın ve Batılı ülkelerin yaklaşımları incelenmiştir.

Altıncı bölümde Gürcistan'daki etnik doku ele alınmıştır. Bölümün giriş kısmında Gürcistan'daki ana etnik unsurlar ele alınmış, ayrıca Acaristan ve Cevaheti gibi etnik çatışma potansiyelleri analiz edilmiştir. Bölümün son kısmında Gürcistan'da iç savaşa neden olan Güney Osetya ve Abhazya sorunları tarihsel gelişim sürecinde incelenmiştir.

Yedinci bölümde Abhazya Sorunu temel alınarak, Rusya'nın Gürcistan politikası incelenmiştir. Bölümün giriş kısmında Sovyetlerin son döneminde Abhazya'nın ayrılıkçı girişimlerinin Gürcistan'daki milliyetçi hareketleri nasıl etkilediği, bunun Moskova-Tiflis ilişkilerine nasıl yansıdığı incelendi. Bölümün ilerleyen kısımlarında Sovyet sonrası dönemde Moskova'nın Abhazya sorununu kullanarak Gürcistan'da elde ettiği jeopolitik kazanımlar ve 1997 sonrasında Gürcistan dış politikasında meydana gelen açılımlar analiz edilmiştir.

Çalışma metod itibarıyla bir alan araştırmasına değil, literatür incelemesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Konuya ilişkin kaynak ve ikinci elden literatür, çalışmanın temel tezleri ve amaç doğrultusunda incelenerek, yani bilimsel veri elde edilmesine ve güncel bir konunun sorunsallığının açıklanmasına çalışılmıştır.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1. DIŞ POLİTİKA, ULUSLARARASI POLİTİKA / ULUSLARASI POLİTİKA KAVRAMLARI

Geleneksel devlet merkezli paradigmaya mensup bilim adamları uluslararası ilişkilerle ilgili yapmış oldukları çalışmalarda, devletleri/devletlerin dış politika çıktılarını temel analiz birimi olarak incelemişlerdir⁵. Ancak XIX. yüzyıldan itibaren uluslararası örgütlerin dünya politikasına yön veren önemli aktörler olarak ortaya çıkması ve modern diplomasiyle beraber devletlerarası ilişkilerin daha komplike bir hale gelmesiyle birlikte, dış politika ve uluslararası politika kavramlarının kullanımında anlam kargaşası gerçekleşti. 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler disiplininin gelişmesiyle beraber, bazı kuramcılar ortak terminoloji oluşturmaya çalışmışlardır.

En genel anlamda dış politika; bir devletin, kendi ulusal sınırları dışında, ulusal çıkarlarını sağlamak ve korumak, yine ulusal amaçlarını gerçekleştirmek için izlediği hareket tarzı ile uyguladığı yöntem olarak tanımlanmaktadır⁶. Joseph Frankel dış politikayı: “Bir devletin diğer devletlerle ilişkileri çerçevesinde aldığı kararlar ve giriştiği çabalar”⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Charlessmann ise yapmış olduğu dış politika tanımında bir devletin yalnızca diğer devletlerle olan ilişkilerine değil, uluslararası aktörlerle olan ilişkilerine de vurgu yapmaktadır⁸.

Bu bağlamda dış politika bir devletin kendi dışındaki dünyaya yönelik uyguladığı iktisadi, siyasi, askeri ve kültürel politikaların bütünüdür.

⁵ Bu bağlamda birçok yazar tarafından “dış politika” ile birlikte “milletlerarası politika”, “uluslararası politika” ve “devletlerarası politika”, dünya politikası ve “uluslararası ilişkiler” ve “dış ilişkiler” gibi kavramlar aynı anlamda kullanılmıştır. Gökhan Koçer, *Türkiye’de Dış Politika ve Parlamento*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1993, s. 7.

⁶ Koçer, a.g.e., ss. 8-9.

⁷ Joseph Frankel, *The Making of Foreign Policy*, Oxford: Oxford University Pres, 1993, s. 1’den aktaran İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği’nde Siyasal Bütünleşme Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu*, İstanbul: Gündoğan Yay., 2002, s. 21.

⁸ Ülger, a.g.e., s. 21.

Uluslararası politika kavramı ise iki veya daha fazla devlet arasındaki ilişkileri uluslararası yapının tümü içerisinde incelemektedir. Dış politika aynı ilişkileri devletlerin hedefleri ve davranışları açısından incelemektedir. Dolayısıyla uluslararası politika yalnızca devletlerarası politikalarla ilgilenmemekte, devletlerin dışındaki uluslararası örgütler vb uluslararası organizasyonların dünya politikasına etkisini göz önünde bulundurmaktadır. Uluslararası politika, uluslararası etkileşim sürecine daha geniş bir açıdan bakmaktadır, dolayısıyla dış politika kavramını kapsamaktadır. Bu bağlamda dış politikanın çıktıları uluslararası politikanın girdilerini oluşturmaktadır⁹.

Değişik paradigmaya mensup kuramcılar tarafından uluslararası politika farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Geleneksel devlet merkezli yaklaşımlardan realist kurama göre uluslararası politika; egemen ulus devletler arasındaki siyasi ilişkilerden ibarettir. Liberalizm, karar verme, karşılıklı bağımlılık ve plüralizm gibi devlet merkezli olmayan yaklaşımlara göre uluslararası politika; egemen devletler arasındaki ilişkilerin yanı sıra bireyler, gruplar, uluslararası örgütler ve uluslararası örgütlerin politikalarını da kapsamaktadır¹⁰.

Geleneksel yaklaşımlar 1960'lı yılların sonu ve 1970'lerin başından itibaren uluslararası (özellikle ekonomik) ilişkilerde meydana gelen gelişmeleri açıklamakta yetersiz kaldılar. Bu gelişmelerden en önemlisi devlet dışı aktörlerin de etkisiyle 1973 yılında çıkartılan Petrol Krizi'dir. Yine aynı tarihlerde Bretton Woods sabit kur sisteminin çökmesi üzerine geleneksel teorilerle beraber geleneksel konseptler de sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda liberalizm, karşılıklı bağımlılık, plüralizm ve transnasyonalizm gibi devlet merkezli olmayan yaklaşımlar uluslararası politikada meydana gelen yeni gelişmeleri uluslararası konseptiyle çözümlemeye çalışmışlardır.

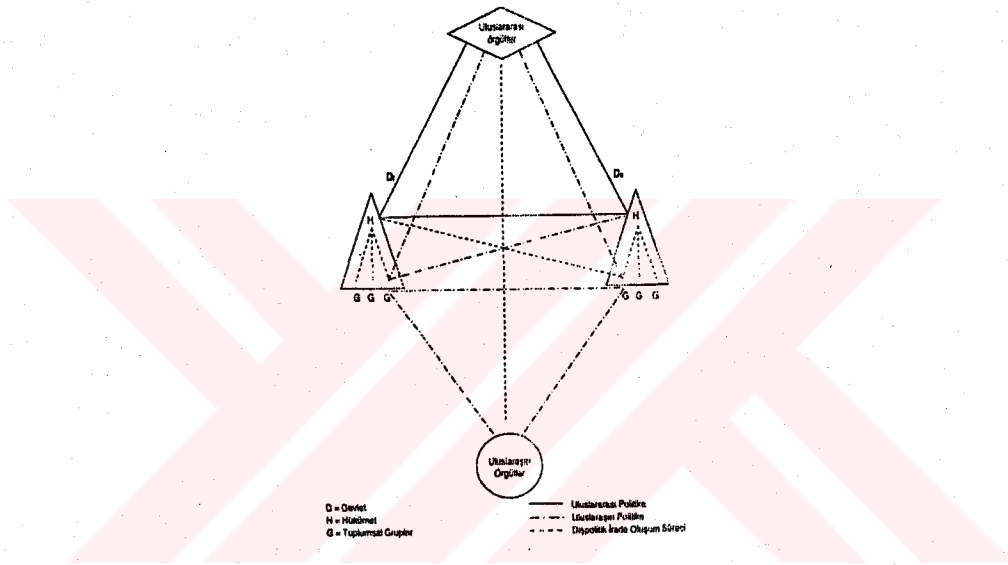
Devletin resmi düzeyinin altında bulunan ancak devlet sınırlarının dışında faaliyet gösteren aktörler uluslararası (transnational) örgütler olarak tanımlanmaktadır. Çok uluslu firmalar, dinsel gruplar, terörist örgütler ve çevreci organizasyonlar bu aktörlerin başta gelenleridir¹¹.

⁹ Mehmet Gönülöbol, **Uluslararası Politika. İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Ankara: Atilla Kitabevi, 1993, 4. Baskı, s. 28.

¹⁰ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yay., 1999, 3. Baskı, s. 12.

¹¹ Joshua S. Goldstein, **International Relations**, Washington D.C.: Longman, 1998, 3. Baskı, ss. 14-16.

Küreselleşme sürecinde meydana gelen gelişmelerle beraber uluslararası aktörlerin (özellikle çok uluslu şirketlerin) dünya politikasındaki etkinlikleri her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin GSMH'leri ve firmaların gayrisafi yıllık gelirleri baz alınarak yapılan bir sıralamada, ilk doksan dokuzdan kırkının uluslararası şirketlerden oluştuğu görülmüştür. Bu sıralamada General Motors yirmi üçüncü sırada yer alırken, Finlandiya, İran, Arabistan gibi ülkeler ilk otuz altıya girememişlerdir¹². Bu firmaların ticaret politikaları bazen ülkelerinin politikalarıyla ters düşebilmektedir. Örneğin ABD menşeli Conaco firması 1995 yılında İran'la ülkedeki petrol işletmelerinin geliştirilmesi için 1 milyar \$'lık anlaşma imzalamıştır (Daha sonra iptal oldu)¹³.

Uluslararası Sistemin İki Devletli Görünümü

Kaynak: Joachim Hütter, *Einführung in die Internationale Politik*, Stuttgart, 1976, s. 15'den aktaran İbrahim S. Canbolat, *Almanya ve Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yay., 2003, s. 31.

2. DIŞ POLİTİKAYI BELİRLEYEN İÇ VE DIŞ FAKTÖRLER

2.1. Uluslararası Sistem

Davranışsalci ekolün uluslararası ilişkiler disiplinde etkinliğinin artmasıyla beraber “sistemi” temel alan yaklaşımlar, uluslararası politika ve dış politika

¹² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: Alfa Yay., 2002, s. 364.

¹³ Goldstein, a.g.e., s. 15.

analizlerinde kullanılmaya başlandı. Dougherty Sistemi “Bir veya birden fazla bağımlı ve/veya bağımsız değişkende meydana gelen değişimin, yine bir ve/veya birden fazla değişkende değişime neden olma durumu” olarak tanımlamıştır¹⁴. Anatol Rapoportise “karşılıklı bağımlılıktan dolayı bir bütün halinde faaliyet gösteren bütün” olarak tanımlamıştır. Morton A. Kaplan’a göre sistem: “Kendilerine özgü tanımlanabilen davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden ayrılabilen ve aralarında ilişkiler bulunan değişkenler dizisidir.”¹⁵

Daha geniş sistemlerin içinde küçük (alt sistemler) bulunmaktadır. Bu alt sistemler coğrafi ve fonksiyonel olarak ikiye ayrılmaktadır. Orta Doğu, Latin Amerika ve Orta Asya sistemleri coğrafi alt sistemlere örnektir. Diğer yandan belirli bir coğrafi bütünlük taşımamakla beraber fonksiyonel anlamda alt-sistem özelliği taşıyan BM ve OPEC gibi alt sistem türleri vardır¹⁶.

Alt sistemlerin kendine özgü koşulları vardır. Diğer alt sistemlerden ayrılmalarını sağlayan belirli bir sınırı olmalı ve kendisini diğer alt sistemlerden ayıran bazı özellikleri olmalıdır. Alt sistemlerle üst sistem arasında karşılıklı etkileşim gerçekleşmelidir¹⁷.

Birçok yazar, sistem teorisini uluslararası politikayı resmetmesi, açıklaması açısından incelemektedir. Mc Clelland’a göre uluslararası sistem, etkileşimde olan iki devlet ilişkilerinin daha genişletilmiş halidir. Mc Clelland’a göre uluslararası sistem çok boyutlu bir karaktere sahiptir ve resmi-gayri resmi, etki-tepki ilişkilerini kapsamaktadır. Uluslararası yapı; uluslar, alt-gruplar, çıkar grupları ve kamu oyları tarafından belirlenmektedir¹⁸.

Richard Rosecrance uluslararası sistem analizlerinde tarihsel materyalleri kullanmaktadır. 1740 ve 1960 arasındaki Avrupa Tarihini 9 değişik sisteme ayırarak incelemiştir. Bu sınıflandırmada istikrar ve istikrarsızlık esas alınmaktadır. Uluslararası

¹⁴ James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1971, s. 134.

¹⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, a.g.e., s. 487.

¹⁶ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2003, 3. Baskı, s. 628.

¹⁷ Tayyar Arı, *Global Politika ve Güney Asya: Keşmir Sorunu ve Nükleer Yarış*, İstanbul: Alfa Yay., 2000, 2. Baskı, s. 20.

¹⁸ Dougherty, a.g.e., s. 136.

istikrarla ilgili olarak bozucu girdi, bozulmaya tepki gösteren düzenleyici mekanizma, olası çıktıları düzenleyen mekanizma ve son olarak çıktıların kendileri. Rosecrance bozucu girdileri ideolojiler, yerel çatışmalar, farklı ulusal kaynaklar ve uluslar çıkar çatışmaları şeklinde sınıflandırmıştır. Uluslararası istikrarı düzenleyici mekanizmalara örnek olarak, Avrupa Ahengi, XVIII. yy. Avrupa uluslarının ortak politikaları ve BM'yi göstermektedir¹⁹.

Uluslararası sistemle ilgili en kapsamlı ve diğer yazarlar için temel oluşturan yaklaşım Morton A. Kaplan tarafından geliştirilmiştir. Kaplan, uluslararası sistemde belirleyici konumda olan güç dağılımının yapısını temel alarak, sistemin evrimini belirli tarihsel evrelere ayırmakta ve bu çerçevede sınıflandırma yapmaktadır.

Kaplan bu doğrultuda altı uluslararası sistem geliştirmiştir. Bunlar: 1) Güç Dengesi Sistemi, 2) Gevşek İki Kutuplu Sistem, 3) Sıkı İki Kutuplu Sistem, 4) Evrensel Sistem, 5) Hiyerarşik Sistem, 6) Birim Veto Sistemidir²⁰. Kaplan daha sonra çok gevşek iki kutuplu sistem, detant (yumuşama) sistemi, istikrarsız blok sistemi ve nükleer yayılma sistemi gibi yeni sistem türleri geliştirmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona erip Sovyetler'in dağılmasından sonra oluşan yeni uluslararası sistemin yapısı hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Uluslararası ilişkiler kuramcıları arasında tam bir görüş birliği söz konusu olmamakla beraber, yeni uluslararası sistemin bazı özellikleri aşağıdaki şekilde belirtilebilir:

- SSCB'nin dağılmasından sonra ABD tek süper güç haline gelmiştir. Ancak, Batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve Çin gibi bölgesel güçlerin etkinliği artmaktadır. Rusya Federasyonu ise Sovyetlerin dağılmasından sonra yaşadığı istikrarsız dönemi aşarak, BDT coğrafyasındaki nüfuzunu artırma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla ABD'nin gücü diğer bölgesel aktörler tarafından dengelenebilecektir.
- Yeni Uluslararası Sistemin yapısı güç dengesi sistemine benzemektedir. Ancak bu yapının XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa güç dengesinden farkları

¹⁹ Dougherty, a.g.e., s. 158.

²⁰ Bu sistemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Morton A. Kaplan, *System and Process in International Politics*, Newyork: John Wiley and Son, 1967, 2. Baskı, ss. 115-125.

vardır. Nükleer ve konvansiyonel silahların menzil, etki ve tahrip güçlerinin gelişmesi ve savaşın maliyetinin artmasından dolayı savaş bir dış politika aracı olmaktan çıkmıştır.

- Yeni uluslararası sistemin iki kutuplu sistemden farkları vardır. İki kutuplu sistemde bireysel politikalardan çok blok politikaları önemli iken yeni dönemde devletlerin dış politikaları önem kazanmaya başladı. Bu şekilde diplomasinin etkinliğinin arttığı söylenebilir.
- Yeni dönemin bir başka özelliği de, belirleyici ögenin askeri güçten ekonomik ve mali güce doğru kaymasıdır. Yeni dönemde bölgesel ekonomik birleşme hareketlerinde artış gözlenmektedir. AT bünyesindeki ekonomik bütünleşmeye paralel olarak Kuzey Amerika'da NAFTA, Asya-Pasifik bölgesinde APEC örgütleri kurulmuştur²¹.

2.1.1. Uluslararası Yapının Devletlerin Dış Politikalarına Etkisi

Belirli bir dönemde devletlerin uyguladıkları dış politikalar incelenirken söz konusu dönemin uluslararası yapısının da analiz edilmesi gerekir. Zira, devletlerin dış politikaları, iç politikalarından farklı olarak uluslararası ortamda uygulandığından dolayı, dış çevredeki siyasal yapıdan ve güç dağılımından etkilenmektedir. Uluslararası yapı ise büyük güçler, egemen hukuk rejimi, siyasi ve ideolojik unsurlar gibi değişik faktörlerden etkilenmektedir. Uluslararası yapı ve devletlerin dış politikaları arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Yani dış politika kararları uluslararası yapıdan yalnızca etkilenmemekte, belirli ölçü ve düzeyde onu etkilemektedir²². Şayet söz konusu aktör orta ölçekte veya büyük ölçekte bir güç ise uluslararası sistemin şekillenmesinde/değişiminde rol oynayabilmektedir. Ancak daha zayıf ve küçük devletler uluslararası yapıyı etkilemekten çok ondan etkilenirler²³.

²¹ Arı, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, a.g.e., ss. 105-108.

²² Hasan Mor, Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti, Konya: Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2002, s. 16.

²³ Gönübol, a.g.e., s. 210.

Özellikle uluslararası güç yapısındaki değişimler, blok içi ve bloklararası çatışmalar/çatışmalardaki gevşemeler, yeni güçlü aktörlerin ortaya çıkması, gibi durumlarda, devletler dış politikalarını yeni duruma uyarlama yoluna gitmektedirler²⁴.

Holsti'ye göre sistemde kutuplaşma olması ve sistem içindeki devletlerin ulusal güçlerinin sınırlı olması durumunda uluslararası siyasal yapı, devletlerin dış politikalarının oluşumunda önemli etkilerde bulunabilmektedir. Ancak kutuplaşmanın olmadığı bir sistemde, ülkenin herhangi bir ittifak ya da koalisyonun üyesi olmaması ve karşı karşıya bulunulan durumun kritik nitelik arzetmemesi hallerinde, bir ülkenin dış politikasının mevcut uluslararası yapıdan etkilenme derecesi azalmaktadır.

Uluslararası yapının devletlerin dış politikalarını etkileme derecesiyle ilgili olarak Maurice East, iki temel faktöre dikkat çekmektedir. Uluslararası siyasal sistemin karmaşıklık düzeyi ve devletlerin dış politikalarını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşabilme kapasitesi²⁵.

Tarihsel açıdan uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişiklikler değerlendirildiği takdirde, bunların devletlerin dış politikalarına nasıl etki ettikleri görülecektir. Güç Dengesinin geçerli olduğu XIX. yüzyıl Avrupa'sında devletler dış politikalarını genelde "statusquo"yu (mevcut dengeyi devam ettirme) sürdürecektir. Bu dönemde eşit güce sahip devletler bir yandan kapasitelerini artırmaya çalışırken, diğer yandan rakip güçlerin bunu yaparken dengeyi bozmasına engel olmaya çalışmışlardır.

Uluslararası sistemin sıkı iki kutuplu olarak değerlendirildiği 1948-62 yılları arasında, küçük devletler genelde iki bloktan birine üye olmuşlardır. Bloklarda hiyerarşik bir yapı söz konusu olmuştur. Bu dönemde blok politikası, devletlerin dış politikasını belirleyen en önemli etken olmuştur.

1962 yılından sonra uluslararası sistemin yapısında dönüşüm gerçekleşmiş ve sıkı iki kutuplu sistem yerini gevşek iki kutuplu sisteme bırakmıştır. Bu dönemde blokların hiyerarşik yapılarında zayıflama gerçekleşmiş ve bu üye devletlerin blok

²⁴ Gönübol, a.g.e., s. 211.

²⁵ Buket Önal, *Değişen Dünya Düzeni İle Yeniden Şekillenen Türk Dış Politikasında Hazar Petrollerinin Önemi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 6.

politikalarından daha bağımsız dış politika yürütmelerine neden olmuştur. Her iki bloğa üye olmayan aktörlerin (Bağılantısızlar) sayılarında artış görülmüştür. (Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan yapı ve devletlerin dış politika kararlarına yansımaları sonraki kısımlarda ayrıntılarıyla ele alınacaktır.)

Rus dış politikası incelendiğinde bunun tarihsel süreç içerisinde uluslararası yapıya paralel bir gelişim çizgisi takip ettiği görülecektir. Çarlık Rusya'sı XIX. yy. güç dengesine uygun bir dış politika sürdürmüş ve diğer dört büyük Avrupa devletlerinin kurduğu koalisyonlarda yerini almıştır. SSCB'nin kurulmasından sonra Doğu Avrupa'dan başlayarak proleter devrimler gerçekleştirmeyi amaçlamış, ancak uluslararası yapının buna uygun olmamasından dolayı "Tek Ülkede Sosyalizm" projesini ortaya atarak, Sosyalizmi önce Sovyetler Birliği'nde kurmaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık 500 yıldır devam eden Avrupa Merkezli dünya politik sistemi sona ermiş ve güç kanatlara (ABD ve SSCB) yayılmıştır. SSCB de bu tarihten sonra Doğu Bloku'nun önderi, yeni bir kutup olarak dünya politik sisteminde yerini almıştır. Soğuk Savaş boyunca Sovyet dış politikası uluslararası sistemden etkilenmekten çok onu etkilemiştir. Ancak Prestroyka sonrasında oluşan iç ve dış gelişmeler sonucunda Rusya, küresel gücünü kaybetmiş ve bölgesel bir güç haline gelmiştir.

2.2. Jeopolitik Konum ve Dış Politika İlişkisi

Devletlerin coğrafi konumları ve dış politikaları arasındaki ilişki, jeopolitik kuramcılar tarafından analiz edilmektedir. XIX. yy Avrupa'sında birçok düşünür, coğrafi özellikleri baz alarak devletlerin dış politika eylemlerini açıklamaya çalışmışlardır. Ancak bu görüşün temelleri Antik Çağ düşünürlerinden Strabo ve sonrasında Bodin ve Montesquieu gibi yazarlara kadar uzanmaktadır²⁶.

Alman jeopolitik okulunun kurucusu olan Friedrich Ratzel 1887'de yayımlanan Siyasi Coğrafya (Politische Geographie) adlı kitabında devleti, gelişme ve yayılmayı amaçlayan canlı bir organizmaya benzetmektedir. Ratzel, saha, mevki ve sınır kavramlarına özellikle vurgu yapmaktadır. Ratzel'e göre bir devletin dünya

²⁶ Canbolat, Almanya ve Dış Politikası, a.g.e., s. 34.

politikasındaki etkinliği, geniş bir coğrafi sahaya ve hakim bir mevkiye sahip olmasına bağlıdır. Devletin gücünü gösteren önemli ölçüt ise onun sınırlarıdır. Rudolf Kjellen de Ratzel gibi devleti canlı bir organizmaya benzetmiştir. Kjellen devletin gücüyle ilgili olarak genişlik, hareket serbestisi ve iç siyasal birlik gibi üç temel öğenin önemini vurgulamıştır²⁷.

Alman jeopolitik okulunun bir başka temsilcisi olan Haushofer da, Ratzel gibi devletin gücünü sahip olduğu sınırların genişliğiyle açıklamaya alıřmıştır²⁸. Kjellen ayrıca deniz güçlerinin dünya hakimiyetinin sona erdiğini ve o tarihlerden sonra geniş sınırlara sahip kara güçlerinin dünyada yeni egemen güç haline geleceklerini belirtmiştir²⁹.

XIX. yüzyıl Anglo-Amerikan okulunun mensuplarından Alfredt Mahan, Britanya İmparatorluğu örneğinden yola çıkarak, dünya politikasının şekillenmesinde bir devletin etkin olabilmesinin yolunun denizlerdeki (zellikle su yollarının kontrolü) hakimiyetten geçtiğini belirtmiştir. Mahan'a göre İngiltere'nin bir deniz gücü olarak yükselişinin ana nedeni; Dover, Süveyş Kanalı, mit Burnu, Cebeli Tarık ve Mallakka Boğazı gibi stratejik su yollarını elinde bulundurmasıydı. Mahan ayrıca İngiltere, Japonya ve ABD gibi denizlerle çevrili ülkelerin savunmalarının daha kolay olduğunu, karalara hapsedilmiş veya yarı kara yarı denizlerle çevrili devletlerin ise savunmasının zor, hareket serbestisinin ise kısıtlı olduğunu belirtmiştir³⁰.

İngiliz coğrafyacı Halford Mackinder, Mahan gibi coğrafya ve teknoloji arasındaki ilişkilerle ilgilenmiştir. Mahan'ın denizlerin jeo-politik önemine vurgu yapması gibi Mackinder de karaların dünya hakimiyeti için önemli olduğunu belirtmiştir. Karalardaki hakimiyetle ilgili olarak merkez bölge, i hilal (veya kuşak) ve dış hilal³¹ kavramlarını ortaya atmıştır.

²⁷ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 507.

²⁸ Dougherty ve Pfaltzgraft, a.g.e., s. 57.

²⁹ Norman L. Hill, *International Politics*, Newyork: Harper and Row Publishers, 1963, s. 232.

³⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, a.g.e. s. 177.

³¹ Merkez bölge: Tibet ve Moğolistan yaylaları ile Karadeniz ve Batlık Denizi arasındaki bölge, İ Hilal: Merkez bölgenin çevresindeki Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'in bulunduğu kuşak, Dış Hilal ise: İngiltere, Afrika, Kanada, ABD ve Avustralya'nın bulunduğu kuşak. Süha Güney, *Siyasi Coğrafya*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1979, s. 337'den aktaran Sönmezoğlu, a.g.e., s. 510.

Mackinder, merkez bölgesinin dünya hakimiyeti için önemli olduğunu belirterek şu sonuca ulaşmıştır:

- Doğu Avrupa'ya hakim olan merkez bölgesini kontrol eder.
- Merkez bölgesine hakim olan Dünya Adasını kontrol eder.
- Dünya Adasını kontrol eden Dünyayı kontrol eder³².

Amerikalı bir jeopolitikçi olan Nicholas Spykman, kenar kuşak (rimland) teorisini ortaya atmış ve merkez bölge (hartland) kavramına alternatif geliştirmiştir. Spykman'a göre Dünya hakimiyeti için "merkez bölgesi"nin değil kenar kuşağın³³ (iç hilal) kontrol edilmesi gerekir. Spykman, kenar bölgesinin önemiyle ilgili şöyle demiştir³⁴:

"Kenar Bölgesi'ne (Rimland) hakim olan, Avrasya'yı kontrol eder, Avrasya'ya hakim olan, Dünya'yı kontrol eder."

Deniz ve kara bölgelerinin jeopolitik önemine vurgu yapan bu teorilerin yanı sıra Soğuk Savaş sırasında Housy Scitaklian gibi birçok Amerikalı Albay tarafından hava hakimiyetine önem veren teoriler geliştirilmiştir³⁵. Seuersky hava gücü olmadan deniz ve kara gücünün eksik olacağını belirtmiştir. Hava hakimiyetinin ABD ve SSCB tarafından kontrol edildiğini, bu iki ülkenin hakimiyet sahasının dışındaki bölgeyi kontrol eden süper gücün avantajlı olacağını belirtmiştir³⁶.

Tarihsel açıdan mücadele merkezleri incelendiğinde bunların Mackinder ve Spykman'ın belirttiği coğrafi kuşakta gerçekleştiği görülür. Avrasya coğrafyasının güney kesimlerinin Hindistan'a yakınlığından dolayı XIX. yy'da bölge üzerinde (dış hilal) Rusya ve İngiltere arasında mücadele gerçekleşmiştir. 1920'lerde bölgenin SSCB'nin egemenliğine girmesiyle beraber mücadele bir ölçüde son bulmuştur³⁷.

³² Sönmezoğlu, a.g.e., s. 511.

³³ Kenar Kuşak Merkez Bölgeyi Çeviren, kaynak ve imkanları daha geniş olan bölgedir. Bu dış kuşak Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dır. Suat İlhan, *Dünya Yeniden Kuruluyor*, İstanbul: Ötüken Yay., 2000, s. 23.

³⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 512.

³⁵ İlhan, a.g.e., s. 24.

³⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Jeopolitik Konumu*, İstanbul: Küre Yay., 2001, s. 107.

³⁷ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, a.g.e., s. 59.

Soğuk Savaş sırasında ABD Dış İşleri Bakanı G. Kenan, Mackinder ve Spykman'ın görüşlerine paralel olarak SSCB'yi çevreleme (Containtment) projesini ortaya atmıştır. Bu doğrultuda ABD'nin girişimleri sonucu dış hilal üzerinde NATO, CENTO ve SEATO gibi savunma örgütleri kurulmuştur.

XIX. yüzyılda jeopolitikle ilgili birçok kuram geliştirilirken, XX. Yüzyılda (özellikle Soğuk Savaş sırasında) askeri, silah, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen baş döndürücü gelişmelerin etkisiyle, coğrafya ile ilgili yapılan çalışmalar geri planda kalmıştır. Ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra Avrasya coğrafyasının öneminin ortaya çıkması üzerine, jeopolitik olgular dış politikanın belirlenmesi sürecinde yeniden önem kazanmaya başlamıştır³⁸.

Bu doğrultuda Mackinder'in "Merkez Bölge" olarak tanımladığı coğrafi sahanın büyük bir kısmını kapsayan alan Brezinski tarafından "Avrasya Balkanları"³⁹ olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır. Brezinski bu göndermede bulunurken bölgenin kırılğan bir yapı arzettiğini de vurgulamıştır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Rus Dış Politikası yeniden şekillenirken, (bir sonraki bölümde incelenecektir) jeopolitik unsurların etkinlikleri dikkat çekmiştir. Rusya eski Sovyet sahasındaki ülkeleri BDT çatısı altında toplamıştır. 1993 yılında "Avrasyacı" ekolün Rus dış politikasındaki etkinliğinin artmasıyla beraber "Yakın Çevre" doktrini ilan edilmiş ve Avrasya coğrafyasında Rusya Federasyonu'nun yaşamsal çıkarlarının olduğu, RF'nin bölgede özel sorumluluğunun bulunduğu ve bunu hiçbir devlet veya uluslararası örgütle paylaşmayacağı, değişik tonlarda dile getirilmiştir.

³⁸ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, a.g.e., s. 170.

³⁹ Brezinski'e göre kırılğan bir yapıda olan Avrasya Balkanları, Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkelerini kapsamaktadır. Yeni küresel mücadelede bu bölge üzerinde gerçekleşecektir. Bu özelliklerinden dolayı bölgeyle ilgili olarak "Büyük Satranç Tahtası" tanımlamasını da yapmıştır. Bkz. İbrahim S. Canbolat, Savaş ve Barış Arasında Dünya: Korku ve Umut Arasında İnsan, İstanbul: Alfa yay., 2003, s. 103.

2.3. Ulusal Çıkar Algılamaları

En genel anlamda ulusal çıkar, “temel hedef ve dış politika kararlarında en önemli belirleyici/yönlendirici etken” olarak tanımlanmaktadır. Shafritz kavramla ilgili iki temel noktaya vurgu yapmaktadır.

“1. Belirli bir ulusun özel ilgileri olarak adlandırılan politik hedefleri. Bunların ihlâl edilmesi ister iç politika yapısı içerisinde olsun, ister uluslararası politikada, hem iç gelişmede hem de uluslararası mücadelede ulusun geleceğine zarar verilmesi şeklinde algılanmaktadır.

2. Dış politika kontekstinde devletin güvenliğidir... Son zamanlarda ise ulusal çıkara iki ayrı boyut yüklenmektedir: (1) Bir ülkenin fiziksel, siyasal ve kültürel bütünlüğüyle ilgili en temel gereklilik; (2) Dış politikanın toplam kontekstindeki değişkenler.”⁴⁰

Ulusal çıkar, tüm dış politika kararlarını yönlendiren temel güçtür. Her ne kadar alınan her dış politika kararında, ulusal çıkar kavramı dile getirilmese de, karar alıcıların ulusal çıkarı koruyacakları ve geliştirecekleri kabul edilmektedir. Politikacıların yanısıra bir ülkedeki farklı gruplar, kurumlar ve sınıflar da kendi çıkar algılamaları doğrultusunda bu kavramı kullanmaktadırlar⁴¹.

Ulusal çıkar Realist Ekol tarafından merkezi ve anahtar bir kelime olarak kullanılmaktadır. Özellikle Margenthau tarafından dış politika analizlerinde ulusal çıkar tıpkı ulusal güç gibi temel unsur olarak değerlendirilmiştir. İnsan doğasına yaklaşımında çıkar kavramını ön plana çıkaran Morgethau, ulusların da bireyler gibi çıkarlar peşinde koştuğunu savunur ve “Ulusal Çıkar” kavramına büyük önem verir. Morgenthau’ya göre ulusal çıkar kısaca uluslararası güç ilişkilerinde tanımlanır. Yani bir devletin ulusal

⁴⁰ Jay M. Shafritz, *The Dorsey Dictionary of American Government and Politics*, Chicago: The Dorsey Press., 1988, ss. 365-66 ve Jay M. Shafritz, *The Harper Collins Dictionary of American Government and Politics*, Newyork: The Harper Gilins Publ., 1992 s. 382’den aktaran Mitat Çelik Pala, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 31.

⁴¹ İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997, ss. 17-18.

çıkarının en önemli ögesi gücünü artırmasıdır. Bu ilişkilerde, ulusal çıkar sabitliği ve devamlılığı belirlerken, güç esnekliği ve değişkenliği sağlamaktadır⁴².

Realist kurama göre devletlerin çıkarları benzerlik arzetmektedir. Realistlere göre her devlet, varlığını sürdürmek, genişlemek, büyümek ve güçlü olmak istemektedir. Devletlerin diğer devletler ve uluslararası kuruluşlara kuşku ve güvensizlikle yaklaştıkları varsayımından hareket eden realistler, devletlerin yayılmacı bir dış politika güdüsüne sahip oldukları sonucuna ulaşmaktadırlar. Dolayısıyla devletlerarası çatışmaların bir nedeni de ulusal çıkar algılamalarıdır⁴³.

Liberal/idealist ekol insan doğasına iyimser bir şekilde yaklaştığı gibi, devletlerin ulusal çıkarlarının çatışacağı tezine karşı çıkmaktadır. İdealistlere göre ise uluslararası örgütlerin güçlendirilmesi ve çatışmaları önleyecek yöntemlerin geliştirilmesi, uluslararası barış ve güvenliği sağlayacağı için ulusal çıkara uygundur⁴⁴.

Liberallere göre uluslararası işbirliği her ne kadar devletlerin egemenliklerinden ödün verilerek gerçekleşse de bu, ulusal çıkarlardan ödün verildiği anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda bir devletin çıkarı diğerinin çıkarına bağlı olup işbirliği yapmama ulusal çıkara aykırıdır⁴⁵.

Karar verme yaklaşımına göre “ulusal çıkar” kavramı uluslararası sistemle veya dış faktörlerle açıklanamaz. Karar verme yaklaşımı ulusal çıkar devlet adına hareket eden bireyler, gruplar ve örgütlenmeler (karar vericiler) düzeyine indirgemektedir⁴⁶. Devletlerin dış politikaları, o kararları alanların algılamaları olarak kabul edildiğinde ve karar vericilerin tutumları, psikolojik durumları, çevreden etkilenme derecelerine bakılarak incelendiğinde, onların algılamalarının ulusal çıkarı yansıttığı varsayılmaktadır⁴⁷. Ancak bu iç siyasal sistemle de ilgili bir durumdur. II. Dünya Savaşı sırasında Roosevelt’in ABD ve Hitler’in Alman dış politikasındaki etkinliği bu duruma

⁴² Atila Eralp, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, Atila Eralp (der.), Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İstanbul: İletişim Yay., 1996, ss. 73-74.

⁴³ Uzgel, a.g.e., s. 22.

⁴⁴ Uzgel, a.g.e., s. 20.

⁴⁵ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, a.g.e., s. 316.

⁴⁶ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, a.g.e., s. 510.

⁴⁷ Uzgel, a.g.e., s. 19.

bir örnek olarak gösterilebilir. Birincisinde bireysel çıkar algılamaları ulusal çıkarla örtüşürken, ikincisinde çatışmaktadır⁴⁸.

Uluslararası sistem teorileri ulusal çıkara, devlet merkezli teorilerden daha farklı yaklaşmaktadır. Bu yaklaşıma göre devlet, uluslararası sistem içinde egemenliğini sürdürmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla ulusal çıkar algılaması uluslararası yapıdan doğrudan etkilenmektedir. Örn. Güç Dengesinin egemen olduğu dönemde güç maksimizasyonu ulusal çıkarın temel hedefi olmuştur⁴⁹.

1950’lerde ilk kuşak realist ekolün temsilcileri tarafından “Ulusal Çıkar” kavramının sıklıkla kullanıldığı daha önce belirtilmişti. Ancak, daha sonra kavram, kesinlikten uzak oluşu ve farklı anlamlarda kullanılması gibi eleştirilerden dolayı uzun bir süre uluslararası ilişkilerle ilgili çalışmalarda kapsamlı bir biçimde ele alınmadı. 1970’li yıllardan itibaren Uluslararası İlişkiler kuramcıları kavramla yeniden ilgilenerek, onu analitikleştirmeye çalıştılar. Robinson, yaptığı çalışmada kavramın birçok anlamda kullanıldığını belirtmiş ve onu sınıflandırmaya çalışmıştır. Buna göre bir ülkenin ulusal çıkarları üç şekilde sınıflandırılabilir:

- 1) Çıkarların birincilik derecelerine göre,
- 2) Çıkarların süreklilik derecelerine göre,
- 3) Çıkarların genellik derecelerine göre.

Örneğin, Türkiye’nin boğazları elinde bulundurması birincil, sürekli ve genel bir nitelik taşımaktadır. Ancak ABD’nin Rusya’ya buğday satması ise ikincil kısa dönemli ve özgül nitelikteki bir ulusal çıkardır⁵⁰.

Talcott Parson ve Robert K. Merton gibi yapısalçı-fonksiyonalist kuramcılar ulusal çıkarı önem derecesine göre şu şekilde sınıflamışlardır: Varlığını devam ettirme, savunma, bağımsızlığını koruma ve coğrafi sınırlarını muhafaza etme⁵¹.

Geçmişte dış politikanın ana hedefi devletlerin egemenliklerini sürdürmeleri şeklinde tanımlanırken, uluslararası çevrede meydana gelen son değişmelerle birlikte

⁴⁸ Kaplan, a.g.e., s. 160.

⁴⁹ Joseph Frankel, *National Interest*, London: Preager Publishers, 1970, s. 48.

⁵⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 240.

⁵¹ Frankel, a.g.e., s. 46.

“devlet egemenliği” kavramında değişiklik meydana gelmiş ve devletlerin karşılıklı bağımlılığı şeklinde yeniden kavramsallaştırılmıştır. Bu bağlamda davranışsalci ve yapısalcı kurama mensup birçok yazar, ulusal çıkar kavramı doğrultusunda dış politika analizi yapmaya başlamışlardır. Ancak ulusal çıkar konseptinin uluslararası ilişkilere bütüncül açıdan yaklaşan çalışmalar yerine, ulus devlet merkezli dış politika analizi yapan çalışmalarda kullanılması daha uygundur.

2.4. Ulusal Kamuoyu ve Dış Politika

Hükümetler dış politika uygulamalarında (özellikle de aktif tutum takınmak açısından) kamuoyu desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Askeri yöntemlerin kullanıldığı savaş durumu gibi, yöneticilerin halkın desteğine olan ihtiyacının arttığı dönemlerde, kamuoyunun önemi daha da artmaktadır⁵². Bazı araştırmacılar birçok ülke kamuoyunun (iç politikadan farklı olarak) dış politika kararlarında/uygulamalarındaki etkinliğini önemsememektedir. Bunun temel nedeni kamuoyunun büyük bir kesiminin dış politikaya ilişkin konular açısından bilgisizlik ve ilgisizliğidir.

Ancak kitle iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler ve basın yayın kuruluşlarının artmasıyla beraber kamuoyunun dış politik gelişmelere yönelik bilgi edinme olanakları artmıştır.

Bu gibi nedenlerin yanısıra ulusal tarih, siyasal rejim (demokratik, otoriter) ve ulusların kendine özgü yapıları gibi unsurlar da, kamuoyunun dış politikadaki rolünü belirlemektedirler. Barry Hughes, yöneten-yönetilen özdeşliğinden hareketle, halk tarafından seçilen hükümetin (halkın hükümeti) halkın değerleri doğrultusunda dış politika takip edeceğinden bahsetmektedir⁵³.

Bazı kuramcılar kamuoyunu dış politika üzerindeki etkinliğine göre üç şekilde sınıflandırmaktadırlar: Pasif Halk, Aktif Halk ve Kamuoyu Eliti. Pasif Halk bir ülkedeki sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyi düşük kişilerden oluşmaktadır. Bu kesimin dış politikaya ilişkin bilgisi yok denecek kadar azdır. Ayrıca konuya ilgi de duymazlar. Bu

⁵² Sönmezoglu, a.g.e., s. 599.

⁵³ Canbolat, *Almanya ve Dış Politikası*, a.g.e., s. 35.

kesimin bir başka özelliği de dış politikada meydana gelen gelişmelerden etkilenmeyişleridir⁵⁴.

Aktif Halk, bir ülkede dış politikaya ilgi duyan ve bu konuda bilgi sahibi olan insanlardan meydana gelmektedir. Bu grubun sosyo ekonomik ve eğitim düzeyi yüksektir. Şehirlerde yaşayan, orta yaş grubu insanlardan oluşmaktadır⁵⁵.

Kamuoyu Eliti, halk içerisinde en küçük azınlığı oluşturmaktadırlar (ABD’de % 1). Ancak dış politikaya en etkin biçimde yön veren grup da budur. Bu grubun başında hükümette yer alan yetkililer gelmektedir. Ayrıca toplumun ana kurumlarında başlıca görevleri yürütmekte olan iş adamları, din adamları, basın yayın kuruluşu yetkilileri ve eğitimciler bu gruba girmektedir⁵⁶.

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DIŞ POLİTİKA

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle beraber uluslararası sistemin yapısını ve devletler arası ilişkileri belirleyen faktörler köklü bir değişime uğradılar. Soğuk Savaş boyunca devletlerin dış politikalarına yön veren faktörler, geleneksel dış politika ilkeleri (ülke bütünlüğü, egemenlik, meşruiyet ve etkinlik), blok politikaları ve ideolojik unsurlar yerlerini yeni değerlere devrettiler. Yeni Dünya Düzeni her ne kadar “tarihin sonu” olmasa bile, Batılı (Merkez) ülkelerin temel siyasal ve kültürel değerlerinin uluslararası politikayı belirleyen yeni unsurlar olarak ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Doğu Berlin’den başlayarak Pasifik Okyanusu’na kadar uzanan coğrafyada yer alan ülkelerin Sosyalizm sonrası dönemde, kendilerini Global Kapitalizme eklemlemeye çalışmaları, Soğuk Savaş boyunca Batı’nın değerlerine yabancı kalmış bu bölge devletlerinin dış politika konseptlerinin revizyonuna neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminden kalma siyasal ve ideolojik yapılarını devam ettirmeye çalışan ve Batı’nın değerleri yerine fundamentalist sistemi benimseyen devletler ise “serseri (veya terörist) devlet” tanımlamasına maruz kalmışlardır. Yani Batı, değişime

⁵⁴ Gönlübol, a.g.e., s. 247.

⁵⁵ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 590.

⁵⁶ Gönlübol, a.g.e., s. 250.

(Batının istediği şekilde) direnenlerden hoşnut değildir ve değişim dalgası bu ülkelere uğrayacaktır/uğratılacaktır.

Dış politika araçlarının değişime uğramasının bir başka nedeni de çokuluslu firmalar, dinsel örgütler, çevresel organizasyonlar gibi devlet dışı aktörlerin devletlerin dış politikalarındaki etkinliğinin artmasıyla ilgilidir. Özellikle ulusaşırı aktörlerin sayısal ve fonksiyonel artışlarıyla beraber, dünya politikasındaki sorunlara farklı açılardan yaklaşılmış ve yeni gündemler oluşturulmuştur. Bu gelişmeler dolaylı olarak devletlerin dış politikalarına ve araçlarına yansımaktadır.

Yeni Dünya Düzeninde demokrasi, liberalizm, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması gibi Batı'nın yükselen değerleri en çok kullanılan dış politika araçları haline gelmiştir. Çok sayıda devlet tarafından kabul edilen bu ilkeler sayesinde, merkez güçlerin çevre ülkelere müdahale politikaları meşrulaştırılmaktadır⁵⁷. Yeni Dünya Düzeni'nde devletlerarası ilişkilerde öne çıkan temel özelliklerden biri de bu dış müdahalelerin meşrulaşması ve artmasıdır. Yeni Dünya'da bilardo topuna benzer ulus devletlerin tam egemen olduğu bir yapıdan, ulusal sınırların geçirgenleştiği örümcek ağı modeline doğru bir geçiş gerçekleşmektedir⁵⁸. Bill Clinton'un Bosna Savaşı sonrasında yapmış olduğu açıklama da, bu realiteyi doğrulamaktadır. "Küreselleşme gevşek sınırlar ister ve üniter devlet yapıları bu sürece uygun değildir"⁵⁹.

Merkezin çevreye yapacağı müdahaleleri meşrulaştırıcı politikaların bir uzantısı olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası örgütlerin konseptlerinde ve yapılarında değişim gerçekleştirilmiştir. Özellikle bir güvenlik/savunma örgütü olarak kurulmuş olan NATO'nun yeni konseptinde "demokrasi, insan hakları ve hukuk kuralları"⁶⁰ gibi değerlere yer verilmesi dikkat çekicidir.

Başta AGİK (sonraki adı AGİT) ve GATT (sonraki adı DTÖ) olmak üzere uluslararası örgütlerde yapısal değişime gidilmiş ve işlevsellikleri artırılmıştır. (Bu

⁵⁷ İbrahim Canbolat, "Yeni Dünyada Dış Politika ve Araçları", *Bilgi ve Toplum*, Sayı: 3, 2001, s. 208.

⁵⁸ İbrahim Canbolat, *Yeni Dünya ve Türkiye*, Bursa: Ezgi Yay., 2000, ss. 101-102.

⁵⁹ Gaye Yılmaz, "Kapitalizmin Kaleleri-II", <http://www.antimai.org/kitap/kkwtblmt.htm>

⁶⁰ Canbolat, *Savaş ve Barış Arasında ...*, a.g.e., s. 155.

yapısal değişimin müdahaleci uygulamalarına nasıl zemin hazırladıkları sonraki kısımlarda analiz edilecektir).

Birçok yazar, Yeni Dünya’da devletlerin haklarından çok beşeri/bireysel hakları öne çıkaran bu değişimlerin uluslararası topluma vaad edilenlerden çok, merkez ülkelerin uzun vadeli çıkarları doğrultusunda gerçekleştirildiğini iddia etmektedir⁶¹. 1990-94 yıllarını kapsayan bir dönemi ele alan araştırmada ABD’nin Latin Amerika’da yoğunlukla silah sattığı ülkelerde insan hakları ihlallerinin daha fazla gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır⁶².

Bu konudaki uygulamalara yöneltilen bir başka eleştiri ise Körfez Savaşı sonrasında Irak’a uygulanan ekonomik yaptırımlarla ilgilidir. Bu yaptırımlardan Saddam yönetiminden çok Irak halkı zarar görmüştür. Birçok devlet, devlet dışı kuruluşun yanı sıra BM’deki bazı yetkililer de bu yaptırımların insan hakları ihlali olduğunu belirtmişlerdir⁶³.

Bu müdahaleci uygulamalar ayrıca kapitalizme koşut olarak ortaya çıkmış olan ulus devletin yapısını/egemenliğini plastik hale getirmektedir. Batılı değerlerle tanışan dünyanın önüne adeta iki seçenek sunulmaktadır: Ya maddi bir medeniyet olarak global kapitalizmle eklemlenerek kazananlar sınıfına girmek, ya da kendi içine kapanmak⁶⁴. Bu sunum her ne kadar ortak beşeri değerlerin yaygınlaştırılmasıyla ilgili olarak görülse de, ardında yatan gerçeği, merkezin kendi sınırlarını aşarak, kendisini egemen konuma yükseltme çabası olarak değerlendirmek, daha akılcı olacaktır.

3.1. Ekonomik ve Ticari Boyut

Soğuk Savaş döneminde güvenlik, devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde birincil öneme haiz bir etken olarak kabul edilmiştir. Yeni Dünya Düzeni’nde ekonomi,

⁶¹ Kathryn Sikkink, “Transnational Politics, International Relations Theory and Human Rights”, *Political Science and Politics*, Vol 31, No. 3 (Sep. 1998), s. 519.

⁶² Blanton, a.g.m., s. 123.

⁶³ August Reinsch, “Developing Human Rights and Humanitaion Law Accountability of the Security Council for the Luposition of Economic Sanctions”, *The American Journal of International Law*, Vol. 95, No: 4 (January 2001), s. 852.

⁶⁴ Ali Yaşar Sarıbay, “Global Kapitalizm Bağlamında Medeniyetler Çatışmasının Mantığı”, *Karizma*, Sayı 19, Ocak-Şubat-Mart 2002, s. 48.

güvenlik politikalarıyla eşdeğerde görülmektedir. Yeni Dünya Düzeninde Kapitalizm, Merkez ülkeleri (Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri/G-7) tarafından çevre ülkelerine alternatifi olmayan bir sistem olarak sunulmaya başlandı. Ancak küreselleşmenin son dalgası olarak kabul edilen bu dönemde uluslararası ekonomik yapı iç açıcı bir manzara oluşturmuyor. Merkez-Çevre yahut Kuzey-Güney'in gelir düzeyleri aralarındaki fark gittikçe artmaktadır. 1993 yılında dünya genelinde elde edilen Milli Gelirin % 21,5'ini dünya nüfusunun % 80'ini oluşturan AGÜ'ler üretirken, % 78.5'ini dünya nüfusunun % 20'sini oluşturan gelişmiş ülkeler üretmişlerdir⁶⁵.

Yeni Dünya'da Merkez ülkeler, makro ekonomik değişimlerin gerçekleştirilmesinde ve dünya ekonomisini yönlendirmede belirleyici role sahiptirler. Merkez ülkelerin yeni hedefleri; çevre ülkelerin pazarlarının dünyaya açılması, ekonomilerinin liberalleştirilmesi ve küreselleşme sürecine uyumlu hale getirilmesidir. Uluslararası ekonomik örgütler de, merkezin bu hedeflerini meşrulaştırıcı araçlar haline getirilmektedir.

Küreselleşme sürecinde çevre ülkelerinin ekonomik yapılarını Merkezin isteği doğrultusunda şekillendirmek amacıyla yapısal uyum programları uygulanmaya başlanmıştır. Yapısal uyum programları, Dünya Bankası tarafından projelendirilmekte, ancak IMF tarafından denetlenmektedir. IMF programları, ülkelerin ekonomi politikalarını doğrudan belirlemekte, hatta bazı durumlarda ulusal kalkınma planlarının yerine geçmektedir⁶⁶.

IMF, programlarıyla ülkelerin hükümrânlığına ortak olmakta, üye ülkeye gerçekleştirilecek kaynak akışı, yapılacak yasal düzenleme koşuluna bağlanmaktadır⁶⁷. IMF ve Dünya Bankasının koşulları doğrultusunda yapılan yasal ve ekonomik düzenlemelerle gelişmekte olan ülkelerin kapalı pazarları, uluslararası kapitalizme uygun hale getirilmekte ve bu şekilde uluslararası sermayenin ülkeye girişindeki engeller ortadan kaldırılmaktadır⁶⁸.

⁶⁵ Koray Değirmenci, "IMF Nedir?", www.turkis.org.tr/imf.htm

⁶⁶ Değirmenci, www.turkis.org.tr/imf.htm

⁶⁷ Mehmet Arslan, "IMF, Krizler ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı 14, Haziran 2001, s. 8.

⁶⁸ Ufuk Şanlı, *Borç Kapanı: IMF*, İstanbul: Sekis Yay., 2002, s. 83.

Soğuk Savaş sonrası dönemde konseptinde revizyona gidilen ve işlevselliği artırılan örgütlerden biri de GATT'dir. 1986-94 yılları arasında süren görüşmeler sonucunda GATT, Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüştürüldü. GATT geçici bir anlaşma olarak ortaya çıkmıştı; ana ilke olarak da sanayi malları üzerindeki uluslararası ticareti serbestleştirmeye yönelik çalışmalar yapmıştı. Ancak DTÖ, yasal zemine oturtulmuş ve yaptırım gücü artırılmıştır. Sanayii mallarının yanısıra tarım, tekstil ve hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi de hedeflenmiştir⁶⁹. 1994 yılında kabul edilen nihai senet hükümlerine göre; ayrıca mal ticaretinde gümrük tarifeleri ortalama % 33 oranında indirilecek, ihracat sınırlamalarına son verilecek ve liberal ticaret anlayışına aykırı yatırım önlemleri yürürlükten kaldırılacaktır⁷⁰.

Küreselleşme karşıtları, DTÖ'nün yukarıda kısaca değinilen ilkelerinin gelişmekte olan ülkelerin sosyal, ekonomik ve yapısal sorunlarına çözüm üretmek yerine; küresel piyasada dünya kartel devlerinin önündeki engelleri kaldırmak amacıyla düzenlendiğini⁷¹ belirtmektedirler. Chossudovsky, DTÖ tüzüğü'nün uluslararası bankalar ve ulusötesi firmalar lehine hazırlandığını ve hükümlerinin temel insan haklarının ihlali olduğunu belirtmiştir. Chossudovsky ayrıca, IMF ve Dünya Bankası'nın hukuki bağlayıcılıktan yoksun, geçici kredi anlaşmaları olduğuna DTÖ'nün hükümleri ile bunun hukuken bağlayıcı nitelik kazandığına ve bu maddeler sayesinde GOÜ'lerin uluslararası hukuk çerçevesinde denetlendiğine ve kredi alma koşullarının yasal zemine oturtulduğuna dikkat çekmiştir⁷².

Soğuk Savaş sonrası dönemde başta RF olmak üzere eski Doğu Bloku ülkeleri, IMF ve DB'nin yapısal programlarını uygulamaya başladılar. Soğuk Savaş döneminde Kuzey ülkeleri (veya İkinci Dünya) arasında sayılan bu devletler IMF programlarını uygularken Üçüncü Dünya'nın gelişmekte olan ülkeleriyle aynı kategoriye konuldular. RF'nin uyguladığı ekonomik reformlar sonucunda, kişi başına düşen milli gelir (3.000

⁶⁹ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası Ekonomi*, İstanbul: Güzem Yay., 1998, 12. Baskı, s. 208.

⁷⁰ İlker Parasız ve diğ., *Dünya Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Yay., 2000, s. 121.

⁷¹ Yılmaz, <http://www.antimai.org/kitap/kkwtablmt.htm>

⁷² Michel Chossudovsky, *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, çev. Neşenur Domanıç, İstanbul: Çivi Yazıları Yay., 1998, ss. 48-50.

\$) Brezilya'nın altına düştü. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomileri ise Ürdün ve Tunus gibi düşük-orta gelirli ülkelerin altında seyretmeye başladı⁷³.

Batılı resmi ağzlar yaptıkları açıklamalarda, RF'nin biran önce liberal demokrat sisteme kavuşmasını arzuladıklarını dile getirdiler. Ancak Moskova'daki eski komünist ve milliyetçi çevreler, bu programların aslında Rus ekonomisinin merkezi olan askeri teknolojiyi ve silah sanayiini parçalamak amacıyla gerçekleştirildiğini, iddia etmekteydiler. Aynı çevrelere göre reformlar, piyasa kapitalizmini ve batı tarzı demokrasiyi inşa etmeyi değil, eski bir düşmanı etkisiz hale getirmeyi ve Rusya'nın kapitalist bir güç olarak gelişmesini engellemeyi hedefliyordu⁷⁴.

Uygulanan politikalar sonucunda Rusya'da tam bir ekonomik çöküş gerçekleşti. 1992 yılında enflasyon, % 9900 düzeyine yükseldi. Aynı yıl sanayii üretimi % 27 azaldı ve Rus ekonomisi % 50 civarında küçüldü⁷⁵. 1992 yılındaki başarısızlığa rağmen 1993 yılında, parlamento baskını düzenlendiği dönemde, Yeltsin'i işbaşında tutabilmek için G-7 ülkeleri, Moskova'ya yeni bir program önerdiler. Ancak yeni program da, Rusya'daki yerel üreticilerden çok, batılı sermaye çevrelerinin çıkarları doğrultusunda hazırlanmıştı.

Uygulanan politikalar sonucunda politik alanda da vaad edilen gelişmeler gerçekleşmedi. Demokrasi şeklen yerleşti, partiler kitlelerden uzaklaştı. Ülkedeki Yeltsin karşıtları baskı altında tutuldu, Parlamento baskınına ve Anayasa'nın askıya alınmasına G-7 ülkeleri göz yumdu. Baskıcı yönetim geleneği değişmedi, Kremlinde yeni bir totaliter idare iş başına geldi.

3.2. İnsan Hakları ve Demokratikleşme Aracılığıyla Dış Politika

Birçok siyasal kuramcının görüşüne göre XXI. Yüzyıl, tarihte önemli bir dönüm noktası olarak yerini alacaktır. Batılı demokrasiler, bu süreçte kendi dışındaki dünyanın siyasi doğasını şekillendirme imkanını elde etmişlerdir. Liberalizm ve Demokrasinin yaygınlaştırılması, Batılı ülkelerin (özellikle ABD) en önemli dış politika hedefleri/veya araçları haline gelmiştir. Bush yönetiminin ilan ettiği Yeni Dünya Düzeni'nin

⁷³ Chossudovsky, a.g.e., s. 47.

⁷⁴ Chossudovsky, a.g.e., s. 274.

⁷⁵ Chossudovsky, a.g.e., s. 270.

merkezine özgürlük ve eşitlik (adalet) kavramları oturtulmuştur⁷⁶. BM, NATO ve AGİT'in yeni konseptlerinde de yukarıda bahsedilen değerlere göndermede bulunmaktadır.

Geleneksel Diplomaside müdahale etmeme/iç işlere karışmama, devletlerarası ilişkileri şekillendiren en önemli prensip idi. Yeni Dünya Düzeni'nde insan hakları ihlalleri dış müdahalenin temel gerekçesi haline gelmiştir.

Bosna Savaşı sırasında askeri müdahale yapılıp yapılmamasıyla ilgili BM çevrelerinde tartışmaların sürdüğü sıralarda Butros Gali şu açıklamayı yaptı: "1990'lı yıllar barışın ve insan haklarının korunmasına yeni bir misyon yüklemiştir. Çatışma bölgelerine gönderilen insani yardımlar bile gasp edilmektedir... Dolayısıyla çatışmalara daha etkin bir şekilde müdahale kaçınılmaz... Çatışmaların içinden çıkılmaz bir hal alması durumunda bölgeden çekilmek kaçınılmaz değil, ancak bu durum yeni insan hakları ihlallerini teşvik eder, ayrıca BM ve büyük güçlerin insani müdahale politikalarına şüpheyile bakılmasına neden olur"⁷⁷.

Kofi Annan da XXI. yüzyılda uluslararası toplumun karşısındaki en büyük sorunlardan birinin, devletin güvenliğini ve egemenliğini, insan haklarının önünde tutan devletlerin, bu tutumlarından caydırılması, olacağını dile getirmiştir⁷⁸. Bu bağlamda, Yeni Dünya Düzeni'nde herhangi bir devletin egemenlik ve güvenlik haklarının önüne, o devlette yaşayan bireylerin hakları geçmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde BM'deki diplomatik çevreler tarafından aşağıdaki durumların gerçekleşmesi halinde, müdahale edilmesi tartışılmıştır.

1. Herhangi bir devletin insan haklarını sistematik bir şekilde ihlal etmesi.
2. Devlet otoritesinde oluşan güç boşluğu yüzünden insan haklarının korunamaması.
3. Devlet yönetiminin evrensel hukuka aykırı uygulamaları anayasallaştırması

⁷⁶ Shannon Lindsey Blanton, "Promoting Human Rights and Democracy in the Developing World: U.S. Rhetoric Versus U.S. Arms Exports", *American Journal of Political Science*, Vol. 44, No. 1, January 2000, s.123.

⁷⁷ Adam Roberts, "Humanitarian War: Military Intervention and Human Rights", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol. 69, No: 3, July 1993, s. 444.

⁷⁸ Canbolat, *Yeni Dünya ve Türkiye*, a.g.e., s. 101.

BM'nin yanı sıra, insan hakları ve demokratikleştirmeyi dünya politikasında etkin kılmaya çalışan bir başka uluslararası örgüt de AGİT'tir. 1975 yılında Doğu ve Batı Blokuna üye ülkeler tarafından, İnsan Hakları ve devletlerarası ilişkileri ele alan, Helsinki Nihai Senedi kabul edildi. Bu prensiplere göre;

- Devletlerin egemen eşitliği esastı ve egemenliğe saygı gösterilecekti,
- Güç kullanımından sakınılacaktı,
- Sınırların dokunulmazlığı vardı ve devletlerin toprak bütünlüğüne saygı gösterilecekti,
- İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, ayrıca halkların kendi geleceklerini belirleme haklarına saygı gösterilecekti⁷⁹.

Soğuk Savaş koşullarında kabul edilen bu prensiplerde insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Ancak devletlerin egemenlik ve sınır dokunulmazlık hakları da, kesin bir biçimde vurgulanmıştır.

Doğu Bloku'nun çözülmesi üzerine AGİT üyesi ülkeler, ideolojik bir yakınlaşma içerisine girerek, 1990 yılında gerçekleşen Kopenhag ve Paris zirvelerinde insan haklarını öne çıkaran kararlar almışlardır. Kopenhag Zirvesi'nde kabul edilen belgede çoğulcu demokrasilerin ve hukukun üstünlüğünün, insan haklarının temeli olduğu belirtilmiştir.⁸⁰ Bu belgede ayrıca, klasik hak ve özgürlüklerin yanısıra hukuk devleti, serbest seçimler, hükümet şekli, azınlıkların korunması, kişi ve grupların toplumdaki rolleri gibi hususlar da yer almıştır⁸¹.

Kasım 1990'da gerçekleşen Zirve'de, Paris Şartı kabul edilmiştir. Bu zirvede hukuk devleti ve insan hakları'nın demokrasinin temel şartı olduğu, kabul edilmiştir. Paris Zirvesi'nde esasen Kopenhag Zirvesi'nin prensipleri tekrarlanmıştır. Ayrıca Paris şartından sonra AGİK kurumsallaşmıştır. Bu tarihten sonra insan haklarının korunması sadece izlenme konferanslarıyla değil, oluşturulan gözetim ve denetim kurulları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir⁸².

⁷⁹ Canbolat, *Yeni Dünya ve Türkiye*, a.g.e., s. 99.

⁸⁰ Işıl Karakaş, "Uluslararası Hukukta Yeni Eğilimler: "Soft Law" ve İnsan Hakları", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar*, İstanbul: Der Yay., 1998, s. 118.

⁸¹ Aynı yer.

⁸² Karakaş, a.g.m., s. 119.

AGİT bir kurucu anlaşma ile ortaya çıkmadığından kararları “soft law”, yani hukuki yaptırım gücü olmayan kurallar sınıfına girmektedir. Ancak AGİT insan haklarının korunması yönünde, devletlerin dış politikaları üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu özelliğinden dolayı hukuksal bağlayıcılığı olan metinlerle karşılaştırılabilir işlevselliğe sahiptir⁸³.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya ülkeleri, 1992 yılında BM ve AGİT’e üye olmuşlardır. Azerbaycan ve Gürcistan topraklarında yaşanan etnik çatışmalar, AGİT’in gündemine taşınmıştır. Çatışma bölgelerinde işlenen insan hakları ihlallerinin gözlemlenmesi için AGİT bünyesinde Helsinki Watch izleme komitesi oluşturulmuş ve ilgili ülkelere gönderilmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan, Dağlık Karabağ ve Abhazya sorunlarının Barış görüşmelerini Moskova’nın tekelinden çıkararak, görüşmeleri AGİT bünyesinde sürdürmeye çalışmışlardır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm V ve VII). Dağlık Karabağ sorununun çözümü için AGİT bünyesinde Minsk grubu oluşturulmuş ve kısa bir süre sonra ABD ve Fransa gibi batılı ülkelerin daimi üyelikleriyle, Moskova’nın başat rolü son bulmuştur. ABD, Rusya’nın bölgedeki hegemonyasını sona erdirmek için AGİT’in etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Rusya Federasyonu’nun çatışma bölgelerine BDT askerlerini yerleştirme çabasına karşılık, Washington’daki yetkililer çatışma bölgelerine, AGİT barış gücü gönderilmesini gündeme getirmişlerdir.

3.3. Uluslararası/Dış Politika Aracı Olarak Internet

Kitle iletişim teknolojisinde meydana gelen başdöndürücü gelişmeler, ticari ve kültürel ilişkilere yön verdiği gibi uluslararası politikaya da yeni bir boyut kazandırmıştır. Yeni iletişim teknolojisinin sağladığı küresel ağ sayesinde siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel görüşler/değerler, devletlerin geleneksel kurumlar aracılığıyla oluşturduğu sınırları aşma olanağına sahiptirler⁸⁴.

1998’de kurulan ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) internet aracılığıyla, geleneksel diplomasi yöntemlerinin dışında, dünyanın

⁸³ Karakaş, a.g.m., s. 98.

⁸⁴ Kurt Mills, “Cybernations: The Internet, Virtual Reality and Self Determination”, ciaonet.org/wps/wae005/index.html

her tarafından bireylerin görüşlerini sunabileceği, bir ortam sağlamaktadır. Birçok ülkede düzenlediği toplantılardan ve geleneksel diplomaside sadece devlet yetkililerinin tartıştığı konseptleri küresel toplumun gündemine taşımasından dolayı⁸⁵ ICANN, oluşturduğu yeni kamuoyuyla, devletlerin dış siyasal egemenliklerine yeni bir ortak olarak ortaya çıkmaktadır.

Terörist Örgütler ve Ulusal Azınlıklar gibi geleneksel diplomaside yer almayan aktörler, internet aracılığıyla propaganda faaliyetlerine başlamışlardır. Hawaii Halkı ve Sürgündeki Tibet Hükümeti, kurdukları web siteleriyle sanal ortamda “self determinasyon” mücadelesi vermektedirler. İnternet sayesinde her iki örgüt de, ulusal sınırların ötesindeki üyelere ulusal bilinçlenmeyle ilgili kapsamlı bilgi ulaştırılmakta, bu doğrultuda yeni bir ulusal kimlik oluşmaktadır. Bu örgütler ayrıca internet sayesinde küresel ölçekte, birçok farklı cephede lobi faaliyetleri (cyber diplomacy) sürdürmektedirler⁸⁶.

Rusya Federasyonu Çeçenistan’daki faaliyetlerini dış dünyaya iç işlerine ait bir mesele yahut terörizme/fundementalizme karşı mücadele şeklinde göstermektedir. Ancak Çeçen milisleri, kurdukları web sitelerinde bölgedeki insan hakları ihlallerini uluslararası topluma taşıyarak, karşıt bir kamuoyu oluşturma çabasındadırlar.

⁸⁵ Canbolat, “Yeni Dünya’da Dış Politika ve Araçları”, a.g.m., ss. 213-214.

⁸⁶ Mills, www.ciaonet.org/wps/wae005/index.html

BÖLÜM II

SOVYET SONRASI DÖNEMDE RUS DIŞ POLİTİKASI'NDA YENİ ARAYIŞLAR

1. SOVYET DIŞ POLİTİKA GELENEĞİNİN KIRILMASI

Rusya ile ilgili yakın tarihe ait yapılan her çalışmada, Gorbaçov dönemi ve bu dönemin politikaları (Glastnost, Prestroyka) bir dönüm noktası, olarak değerlendirilir. Uluslararası sistemin iki kutuplu yapısını sona erdiren ve Soğuk Savaşı bitiren bu politikalar, Rusya'nın iç ve dış siyasal yaşamını kökünden sarsarak büyük bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Stalin ve Brejnev'in askeri ve siyasi mirası bu dönemde reddedilmiş, Batı'ya yaklaşılmış, hatta Batı'yla işbirliği süreci başlatılmıştır. Aslında Gorbaçov dönemi Sovyet dış politikasını, Soğuk Savaş boyunca Kremlin'in belirlediği temel stratejik hedeflerden ve çıkar alanlarından bir bir vazgeçerek, Batılılarla uyum içerisinde olabilecek bir dış politika oluşturmak şeklinde özetlemek mümkündür. Gorbaçov ve Shevardnadze'nin "Yeni Düşüncesi"ne göre Komünizmin sona erdirilmesi, "Yeni Dünya Düzenine" neden olacak, böylece liberal demokrasilerle ortak refah alanı meydana getirilecekti⁸⁷.

Gorbaçov bu dönemde Çin'le barış yaptı, Afganistan'dan Kızıl Ordu'yu geri çekti, Doğu Avrupalı müttefiklerin üzerindeki baskıyı azalttı⁸⁸, hatta daha da ileri giderek iki Almanya'nın birleşmesine göz yumdu. Sovyet dış politikası'nda meydana gelen bir başka önemli değişim ise Moskova'nın, Asya, Orta Doğu ve Latin Amerika'daki eski müttefiklerine verdiği desteği çekmesidir⁸⁹. Eski müttefiklerle

⁸⁷ Khetuna Georgea, "Russia Regional Partner or Agressor", *The Review of International Affairs*, Vol. 2, No: 1 Autumn 2002, s. 65.

⁸⁸ Aslında Rusya'nın ekonomik ve politik yönden zayıflamasının nedenlerinden biri de aşırı genişleme politikasıdır. Her yeni toprak kazanımıyla büyüyen Rusya, daha fazla güvensiz hale gelmiştir. Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim Kurt, İstanbul: İş Bankası yay., 1998, ss. 162-163. Soğuk Savaş Dönemindeki Sovyet genişlemesi Batılılarda büyük bir kuşkuya neden olmuş, karşılıklı silahlanma yarışı ise Sovyet ekonomisini felç etmiştir.

⁸⁹ Yevgeni Bajanov, "Rusya'nın Değişen Dış Politikası", Yılmaz Tezkan (der.), *Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye*, (yay. yeri yok), Ülke, 2000, s. 54.

ilişkiler asgari düzeye indirilirken, Batıyla olan ilişkiler büyük ölçüde geliştirilmiştir. Özellikle ABD ve İngiltere'yle olan ilişkilere önem verilmiş, değişik zirvelerde R. Reagan ve M. Theatcher'le bir araya gelinmiştir.

ABD ve SSCB arasında 1987 yılında, kısa ve orta menzilli füzelerin elimine edilmesi amaçlı bir anlaşma imzalandı. Kremlin aynı dönemde AGİK bünyesinde yürütülen çalışmalara katıldı ve bu doğrultuda Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'na dahil olarak, Avrupa'daki silahsızlanma çabalarına katkıda bulundu⁹⁰.

Şüphesiz Gorbaçov, bu reformları tasarlarken SSCB'nin devamını⁹¹, hatta daha da güçlenmesini hedefliyordu. Gorbaçov, reformlar hakkında şu açıklamayı yapıyordu: "Değişim, sosyalist toplumumuzun derin gelişme sürecinden kaynaklanan acil bir gerek. Değişimi başlatmaktaki gecikme yakın bir gelecekte zor bir iç duruma neden olacaktı. Bu da ciddi sosyo-ekonomik ve politik buhrana neden olacak idi"⁹². Gorbaçov ayrıca idari reformların getireceği yenilikler hakkında şöyle demektedir: "Politik çizgimiz parti ve devlet organlarında ve iktisadi kuruluşlarda ve bütün Sovyetler Birliği'nde, ülkenin ve bütün uluslarının ve halklarının temsil edilmesi ve bunların ulusal yapılarının yönetici kadronun bileşimine mümkün oldukça yansması, doğrultusunda geliştirilmelidir."⁹³

Ancak bu reformların aşmak zorunda olduğu ekonomik, askeri, sosyal ve etnik açmazlar vardı⁹⁴. Özellikle ülkenin çok uluslu bir yapıda olması, Gorbaçov reformlarının SSCB'nin çözülüşünü hızlandırmasına neden olmuştur. 1989 yılında Orta ve Doğu Avrupa'da baş gösteren Kadife Devrimlerle beraber eski müttefiklerin Batı kampına kaymaya başlamaları, Baltık bölgesinden başlayarak diğer cumhuriyetlerin de bağımsızlık talep etmelerine neden olacaktır. Kremlin ise 1990-91 yıllarında Kızıl Ordu'yu kullanarak ayrılıkçı hareketleri bastırmak istemiş, ancak bu durum Batı

⁹⁰ Osman Metin Öztürk, *Rusya Federasyonu'nun Askeri Doktrini*, Ankara: ASAM, 2001, s. 13-14.

⁹¹ Andrei Kokoshin "Reflections on Russia's Past, Present and Future", www.ciaonet.org/wsps/ka001/index.html

⁹² Ümit Özdağ, "SSCB'den Rusya Federasyonuna (1985-1993)", *Avrasya Dosyası*, Kış 1996, Cilt 3, Sayı 4, s. 160.

⁹³ Mikhail Gorbaçov, *Glastnost: Asıl Neyi İstiyorum*, Çev. Tuba T. Çandar, İstanbul: Dönemli Yay., 1988, s. 153.

⁹⁴ Özdağ, a.g.m., s. 160.

tarafından engellenmiştir⁹⁵. Gorbaçov ayrıca, Sovyetler'i devam ettirebilmek için "Yeni Birlik Antlaşması" şeklinde projeler geliştirmiş, ancak çözülme durdurulamamıştır. Gorbaçov bu çabalarından dolayı Yeltsin'in başını çektiği muhalefet tarafından "muhafazakar" olmakla suçlanmıştır. Batılı çevreler de henüz Sovyetler dağılmadan, daha fazla reformist bularak, Yeltsin'i desteklemeye başlamışlardır. Gorbaçov her ne kadar SSCB'yi dağılmaktan kurtaramamışsa da, özellikle dış politikadaki reformist yaklaşımları, Sovyet sonrası dönemde Rus dış politikasına yön veren önemli bir etken olmuştur.

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE RUS DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN TEMEL DÜŞÜNCE VE EĞİLİMLER

Sovyet sonrası dönemde Rus dış politikasını şekillendirecek birçok akım ortaya çıkmıştır. Kısmen ulusal kimlik arayışlarına paralel olarak ortaya atılan bu görüşlerin temeli XIX. yy. Çarlık Rusyası'na dayanmaktadır. Yeni dönemde Rus dış politikasının nasıl olması gerektiğine dair tartışma iki ana ekol arasında başlamıştır. Batıcılar (Atlantikçiler) olarak adlandırılan grup, Gorbaçov geleneğini sürdürerek, Rusya'yı Batı Kampının bir üyesi yapmaya çalışmaktadır. Avrasyacılar ise, genelde Batı karşıtı bir söyleme sahip olup, Rus dış politikasının ulusal çıkarlara göre şekillenmesini ve Rusya'nın özellikle Avrasya'daki rolünün devam ettirilmesini istemektedirler. Ayrıntıları daha sonra incelenecek olan bu iki akım dışında bir başka ekol de Ilımlı Liberallerdir.

2.1. Ilımlı Liberaller

Edward Shevardnadze, Viladimir Lutkin, Alexander Poskunov gibi isimlerin başını çektiği bu grup, dış politikada Rusya gerçeklerinin göz önünde bulundurulmasını ve daha pragmatik politikalar üretilmesini savunmaktadırlar.

Bu akıma göre;

- Rus dış politikası ulusal karaktere uygun olmalı

⁹⁵ Öztürk, a.g.e., s. 14.

- Ulusal güvenlik ve dış politika kararları, Rus jeo-politiğine göre şekillenmeli
- Değişim süreci uygun koşullarda gerçekleştirilmeli⁹⁶.

2.2. Dış Politikada Batıcılık Dönemi

Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, Başbakan İgor Gaydar ve Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'in başını çektiği siyasal elit, doksanlı yılların başında Batıcılığı esas alan bir politika izlemişlerdir. Reformist/Atlantistlerin temel hedefi, Rusya'nın Batı ile ekonomik entegrasyonunu gerçekleştirmesi ve Batı uygarlığında normal yerini almasıdır. Reformistlere göre uluslararası sistemi öteki olarak değerlendiren gelenek, Rus iç siyasal kültüründe olumsuz yapılanmalara neden olmuştur⁹⁷. Bu olumsuz yapılanmanın sonucunda Rus dış politikasında geleneksel Mesihçi (Ortodoks dünyasını koruyucu) bir anlayış egemen olmuştur. Batıcılara göre Sovyetlerin Batıyla on yıllarca sürdürmüş olduğu çekişmenin, özellikle ABD ile süper güç olma ve dünya hsegemonyası için yapılan rekabetin, bedeli ülke için büyük bir felaket olmuştur. Yeni dönemde Rusya Federasyonu'nun aynı politikayı sürdürmesi durumunda (eski müttefiklerinin de olmadığı bir dönemde) NATO, Doğu'ya doğru genişleyecek, ayrıca Rusya, Batı'nın temel finansal ve teknolojik kaynaklarından mahrum kalacaktır⁹⁸. Dolayısıyla daha müreffeh/demokratik bir toplum/devletin temel koşulu, bu çatışmacı dış politika geleneğinden vazgeçilmesidir⁹⁹.

Bu siyasal görüşe sahip kadrodan Yeltsin'in sağ kolu Gennedi Burbulis, 1991 yılının sonunda yeni dönemin dış politika anlayışını şöyle açıklamaktaydı: "Eski yetkililer dünyayı Kapitalist ve Sosyalist iki kampa bölmeye devam ettiler. Onlar hala Batılı modelden daha üstün bir komünist toplum kurma idealine inanıyorlar. Bu yaklaşım otomatik olarak yeni çelişki ve husumetler doğurur". Kozyrev ise "Rusya'nın Batı'yla yepyeni ve gerilimsiz bir ortaklık ve entegrasyon başlatacağını" vurguladı¹⁰⁰.

⁹⁶ Oya Akgönenç, "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Hedefleri ve Bunların Üstündeki Etkin Faktörler", *Avrasya Dosyası*, İlkbahar 1994, Rusya Özel, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 20.

⁹⁷ Zeynep Dağı, *Rusya'nın Dönüşümü*, İstanbul: Boyut Yayınları, 2002, s. 148.

⁹⁸ Bajanov, a.g.m., s. 67.

⁹⁹ Dağı, a.g.e., s. 149.

¹⁰⁰ Bajanov, a.g.m., s. 55.

Ocak 1992’de Yeltsin BM Güvenlik Konseyi’nde yapmış olduğu konuşmada şunların altını çizdi: “Rusya, ABD’yi ve diğeri batı ülkelerini sadece ortak değil, müttefik de kabul etmektedir”. Yeltsin’e göre Rus dış politikasında artık demokrasi, insan hakları, özgürlükler, hukuk ve ahlakın üstünlüğü egemen olacaktı¹⁰¹.

Andrei Kozyrev de Dış İşleri Bakanı olduktan sonra yayımlanan bir makalesinde, batı eksenli dış politika sürdüren Rusya’nın üç temel hedefinin altını çizmiştir. “Bize göre 1992, 1917’den çok farklıdır, savaş yoluyla birbirini yok etmek isteyen devletler yerine, insan hakları ve karşılıklı işbirliği anlayışında olan uygar bir uluslararası toplum var. Bizim hedefimiz de demokratik barışçıl bir şekilde bu uluslararası topluma üye olmak... BDT de bu anlayışa göre şekillenmeli, totaliter, baskıcı anlayış yerine doğal bağlarla daha uzun vadeli bir şekilde bir arada durmalıyız. Bağımsız devletler ve eşit ortaklar olarak, bir araya gelmeyi öğrenmeliyiz.

İkinci olarak nükleer silahların kontrolü üzerinde Rusya’nın özel bir sorumluluğu vardır. Ukrayna, Belarus ve Kazakistan gibi BDT ülkelerindeki nükleer silahlar buna dahildir. Nükleer silahların azaltılması için ABD ile işbirliğine gitmek gerekmektedir.

Üçüncü olarak Rusya, küresel ekonominin bir üyesi olabilmek için, Batı’nın finansal ve ekonomik yardımlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda Rusya, IMF gibi etkin uluslararası örgütlere girmek istemekte, alınacak yardımlarla da toplumun yaşam standartlarını artırmayı hedeflemektedir”¹⁰².

2.2.1. Batıcıların Tehdit Algılamaları

Rus siyasal yaşamında yaşanan dönüşüm artık sadece dış politikada değil, güvenlik tanımlamalarında da görülmektedir. Uzunca bir dönem Batıyı (bu bağlamda ABD ve NATO’yu) tehdit unsuru olarak gören Rus Güvenlik Stratejisi, bu dönemde Batı’yı artık tehdit değil, ortak kabul etmektedir. NATO’nun Doğu’ya doğru genişlemesini birçok batıcı düşünür, Orta ve Doğu Avrupa’da istikrar sağlayacağı,

¹⁰¹ Bajanov, a.g.m., s. 56.

¹⁰² Alvin Rubinstein, “The Transformation of Russian Foreign Policy”, Karen Dawisha (der), *The International Dimension of Post-Communist Transition in Russia and the New States of Euroasia*, New York: M.E. Sharpe, 1997, ss. 34-35.

böylelikle Rusya'nın batısında bir güvenlik kuşağı oluşacağı ve bu ülkeler NATO'ya üye olduklarında Rusya'dan çekinmeden daha rahat ilişki geliştirebilecekleri şeklinde yorumlamışlardır¹⁰³. Atlantistçi Ekole göre yeni dönemde tehlikenin kaynağı Doğu'ya kaymıştır.

Uzun dönemde Rusya'ya yönelik tehdit Çin, İran, Afganistan, Orta Asya ve Kafkasya'dan gelecektir. Güney'den gelecek olan bu tehdidin kaynağı da "Fundementalizm"dir. Kuzey Kafkasya (Çeçenistan ve Dağıstan), Tataristan, Başkurdistan ve genel olarak Orta Asya, bu tehdidin altındadır¹⁰⁴. Dolayısıyla bölgeyi tehdit eden Çin, İran ve Afganistan'ın dengelenmesi için, Batı'yla ortak bir savunma politikası geliştirilmelidir¹⁰⁵.

2.2.2. Batıcılar'ın Dış Politikadaki Uygulamaları

Batıcılığın egemen olduğu 1990-92 yılları arasında Kremlindeki karar vericiler uygulamalarında Batılı güçleri tedirgin edecek aktivitelerden uzak durmaya çalışmışlardır. Bu dönemde eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Rus Birlikleri çekilmeye başlamış, Ukrayna'daki birliklerin Kiev tarafından kontrol altına alınmasına Moskova'dan itiraz gelmemiştir. 1992 Nisan'ında Orta Asyalı liderlerin Rusya'yla Ortak Güvenlik Gücü kurulması önerisi Yeltsin tarafından reddedilmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin BM'ye tam üyelik başvuruları Rusya Federasyonu tarafından veto edilmemiş ve bu ülkelerle ilişkiler ayrılıkçı hareketler muhatap kabul edilmeden başkentler arasında yürütülmüştür¹⁰⁶.

1992 Haziran'ında Moldova'da yaşanan Transdinester krizi üzerine (Romanya'yı da içeren) dört devletle zirve düzenlenmiştir. Transdinester bölgesindeki ayrılıkçı hareket bu zirveden dışlanmıştır. Aynı tarihlerde eski Sovyet coğrafyasında

¹⁰³ Dağı, a.g.e., s. 154.

¹⁰⁴ Alexi G. Arbatov, "Russian Foreign Policy Priorities for the 1990's", Teresa P. Johnson ve Steven E. Miller (der.) *Russian Security After the Gulf War, Seven Views from the Moscow*, Washington: Prasseys, 1994, ss. 28-29.

¹⁰⁵ Dağı, a.g.e., s. 153.

¹⁰⁶ Alexander A. Pikayev, "The Russian Domestic Debate on Policy Towards the Near Abroad", Lena Johnson ve Clive Acher (der.), *Peace Keeping and the Role of Russia in Euroasia*, Colarado: West View Pres, 1996, s. 52.

etnik ayrılıkçı sorunların yaşandığı bölgelere BM ve NATO Barış Güçlerinin konuşlandırılması, Kremlin’de tartışılmıştır¹⁰⁷.

Yeni dönemde Kremlin’in BDT dışındaki ülkelere yönelik politikası da farklı bir biçim almaya başladı. Moskova artık 3. Dünya’da Washington’la rekabet halinde değildi. Geleneksel müttefiklerle olan ilişkiler ideolojik çözülmeden dolayı karşılıklı çıkar esasına göre şekillenmekteydi. Suriye, Libya, Irak, Moğolistan ve Hindistan gibi ülkelerle ilişkiler azalmaktaydı. Kuzey Kore, Vietnam ve Küba gibi ülkeler ise gelişmelerden memnun değillerdi¹⁰⁸.

Bu dönemde Irak ve Libya gibi devletlere ve Afganistan’daki Necibullah yönetimine verilen destek çekilmiştir¹⁰⁹. Eski dostlarla ilişkiler bu şekilde azalırken, Sovyetler döneminde ihmal edilmiş olan İran, Güney Afrika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Kore, ASEAN ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler başlatıldı.

Rus dış politikasındaki dönüşümün kendisini en fazla hissettirdiği alan Batıyla olan ilişkilerdir. Daha önce belirtildiği gibi Yeltsin, ABD ve Batılı ülkeleri Rusya’nın müttefiki olarak görmek istediğini belirtmiştir.

Batılı devletler, özellikle ABD, bölgeye yönelik politikalarında “Önce Rusya” prensibinden hareket ederek, Moskova’yı tedirgin edecek faaliyetlerden kaçınmışlardır¹¹⁰. ABD, Yeltsin’in reformlarını desteklemek için IMF kanalıyla yapılan yardımları 20 milyar dolardan 28 milyar dolara çıkarmıştır.

Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin ABD’nin hegemonyasında tek kutuplu hale gelme olasılığı, Atlantikçi ekol içinde Batıya yönelik dış politika konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bazı Atlantistler çok kutuplu dünya sisteminin, Rusya’nın Batı’da Batı Avrupa

¹⁰⁷ Pikayev, a.g.m., s. 53.

¹⁰⁸ Bajanov, a.g.m., s. 61.

¹⁰⁹ Dimitri Rurikov, “How it All Began: An Essay on New Russian Foreign Policy”, Teresa P. Johnson ve Steven E. Miller (der), **Russian Security After the Gulf War, Seven Views from the Moscow**, Washington: Prasseys, 1994, s. 162.

¹¹⁰ ABD bu siyasetini Rusya’nın Yakın Çevre Doktrini’ni ilanından sonra da belirli bir süre devam ettirmiştir. Clinton’un Rusya işlerinden sorumlu Danışmanı R. Talbot, Ekim 1993’te yaptığı açıklamada “Rusya’nın bölgede güvenlik ve diğer çıkarları vardır. Bazı kriterleri karşılaması durumunda Rusya’nın bölgeye asker göndermesine, ABD karşı çıkmayacaktır” demiştir. Özdağ, a.g.m., s. 179.

lkeleriyle, Doğu'da ise Çin ve Japonya'yla geliştireceği ilişkilerle mümkün olabileceğini iddia etmekteydiler¹¹¹.

1992 yılından itibaren Rus siyasal yaşamında meydana gelen olaylar zerine "Atlantisti" ekol dış politikadaki etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Öncelikle liberalizm/demokrasi alt yapısı olmayan bir ulusun, hızla yürürlüğe giren ekonomik reformlarla karşı karşıya kalması, üretim düşerken işsizliğin ve enflasyonun artması, hem kamuoyunda hem de Rus siyasal elitinde "Batıcılığa" karşı büyük bir tepki gelişmesine neden olmuştur.

Batı karşıtı grupların görüşlerine göre "Batıcıların" uyguladıkları dış politika ve ekonomi politikaları Rus halkının çıkarlarından çok Batı sermayesinin çıkarlarına hizmet etmektedir¹¹². Sovyetlerin dağılmasından sonra eski Sovyet Cumhuriyetlerinde kalan 25 milyonluk Rus nüfusun durumu, NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi, Rusya'ya yapılan IMF kredilerinin azlığı, gibi konularda Atlantistler şiddetli bir biçimde eleştirilmişlerdir. Atlantistler'in politik gücü de bu doğrultuda azalmaya başlamıştır. Daha sonra 1993 ve 1995 yıllarında yapılan seçimlerde bu durum sandığa yansımıştır. 1993 yılında yapılan seçimden milliyetçiler, 1995 yılında yapılan seçimden de komünistler sandıktan zafer kazanarak çıkmışlardır.

1992 yılının sonlarından itibaren birçok reformist, hükümet ve bürokrasideki yerini batı karşıtlarına bırakmak zorunda kaldı¹¹³. Boris Yeltsin ve ekibi zamanla batı karşıtı / milliyetçi söylemde bulunmaya başladı. 1998'de yaşanan finansal kriz Batıcıların yönetimindeki konumlarını iyice sarstı, Yeltsin'den sonra Putin'in iş başına gelmesiyle beraber, Batıcıların yönetimdeki rolleri tamamen sona erdi¹¹⁴.

2.3. Rus Dış Politikası'nda Avrasyacı Ekolün Egemenliği

1990-92 yılları arasında "Batıcı" uygulamaların, ekonomik politik alanda yapılan reformların Rus toplumunun sorunlarına yeterince çözüm bulamaması zerine,

¹¹¹ Dağı, a.g.e., s. 152.

¹¹² zdağ, aynı yer.

¹¹³ zdağ, a.g.m., s. 173.

¹¹⁴ Dağı, a.g.e., s. 157.

Atlantistler Rus siyasal yaşamındaki etkinliklerini kaybetmişler, konumlarını değişik çevrelerden “Avrasyacılara” bırakmak zorunda kalmışlardır.

2.3.1. Tarihsel/Felsefi Arka Plan

Avrasyacı ekol ve Batıcılar arasındaki tartışmanın XIX. yy’da başladığı belirtilmişti. Avrasyacılar, kimlik ve dış politika buhranının yaşandığı Sovyet sonrası dönemde buna çözüm olarak tarihsel ve jeo-politik¹¹⁵ olguları öne çıkarmaya başlamışlardır. Avrasyacılar geniş bir siyasi yelpazeden meydana gelmekte, içinde milliyetçiler ve neo-komünistler gibi değişik grupları barındırmaktadır. Bu grubun gövdesini devlet başkanı eski yardımcılardan Alexander Rutoski, parlamento eski sözcüsü Ruslan Khasbulatov, General Alexander Lebed, Komünist Parti Lideri V. Zuanov ve birçok askeri, sivil bürokrat ve aydın oluşturmaktadır¹¹⁶.

Avrasyacı ekol, tarihsel ve kültürel olarak Rusya’nın Batılı/Avrupalı olmadığını, tam tersine Rusya’nın Batıyı öteki kabul eden, kendine özgün bir konumunun olduğunu belirtmiştir¹¹⁷. Avrasyacılar göre bu konumundan dolayı Batı, Rusya’nın hiçbir zaman dostu olmamıştır. Son 700 yıl boyunca Rusya’yı çökertmeye çalışmıştır, Napolyon ve Hitler bunun en iyi örneğidir¹¹⁸. Yeni dönemde ise bir yandan silah sınırlandırma stratejileri ile Rusya’nın askeri, mali, ekonomik potansiyelleri baltalanmakta, diğer yandan İslam dünyası ile uzun ve tüketici bir çatışma tuzağına çekilerek istila edilmek ve kaynaklarına el konulmak istenmektedir¹¹⁹.

Uluslararası İlişkileri Realist Paradigma açısından değerlendiren Avrasyacılar Atlantistleri idealist/ütöpik olarak görmektedirler. Avrasyacılar göre Batı, tarihsel

¹¹⁵ Avrasyacı Ekolün Rusya’nın Jeo-politik konumu hakkındaki görüşleri için bkz. Alexander Dugin, **Rus Jeo-Politiği**, Çev. Vigur İmanov, İstanbul: Küre yay., 2003, s. 341-345.

¹¹⁶ Dağı, a.g.e., s. 157.

¹¹⁷ Rus filozoflarından Codaev, Rus ulusal kültürünü şöyle tanımlamaktadır. “Biz insan cinsinin büyük ailelerine dahil değiliz, ne Batıdanız ne de Doğudan, ne birinden ne de ötekinden, geleneklerimiz vardır. Zamanın dışında durmamız sayesinde insan cinsinin evrensel terbiye edilmesi bir kez olsun dokunmadı bize”. Christian F. Wehschutz, “Rus Fikriyatının Bir Parçası Olarak Avrasyacılık”, Yılmaz Tekzan (der.), **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok), Ülke, 2000, s. 89. Cheodaev’in ardıllarından bir başka Rus siyasal düşünürü Alexander Herzen Rusya’nın ne doğulu ne de batılı olduğunu belirterek “Avrupa ve Amerika arasındaki dünyadayız, bu bize yeter” demiştir. Andrei Kokoshin “Reflections on Russia’s Past, Present and Future”, www.ciaonet.org/wps/ka001/index.htm

¹¹⁸ Bajanov, a.g.m., s. 68.

¹¹⁹ Bajanov, a.g.m., s. 69.

olarak Rus kültür ve uygarlığı için hep öteki olmuştur. Bundan dolayı Batıyla olan ilişkiler dostluk değil, çıkar prensibine göre kurulmalıdır¹²⁰.

Avrasyacılara göre askeri ve siyasi konular Rusya'nın temel öncelikleri olup, bu sayede Rusya tarihteki Mesihçi (Ortadoks dünyasının koruyuculuğu) rolüne yeniden kavuşabilecektir. Ulusal çıkarlara ulaşabilmek, çoğulculuğa izin vermeyen doğrudan devlet tarafından belirlenen "tekil" bir dış politika ile mümkündür¹²¹.

2.3.2. Avrasyacıların Dış Politikadaki Hedefleri

Avrasyacı ekol, yeni dönemde Rusya'nın dış politikası belirlenirken ülkenin jeo-politik konumunun referans alınması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Rusya'nın Avrasya jeo-politiğindeki merkezi konumundan dolayı bölgede, tarihsel ve coğrafi sorumluluğunun bulunduğunu ve bölgenin Rusya için yaşamsal önem taşıdığını sıklıkla belirtmektedirler¹²². Avrasyacı ekolün hassas oldukları en temel konulardan biri de, eski Sovyet coğrafyasının yanı sıra Orta ve Doğu Avrupa'da Rusya'nın göz önüne alınmamasıdır. Avrasyacı aydınlardan Alexi Arbatov, Orta ve Doğu Avrupa'da Rusya'nın dışlanarak güvenliğinin sağlanmasının olanaksız olduğunu, NATO'nun Doğu Avrupa'daki ülkeleri kendi bünyesine katmaya çalışması ise Rus toplumunda milliyetçiliğin daha da yükselmesine ve Moskova'nın buna karşı tepki geliştirmesine neden olacağını belirtmiştir¹²³. 1995 yılında Yeltsin NATO'nun Doğu'ya doğru

¹²⁰ Avrasyacılığın birçok alt kolu vardır. Ancak genelde iki akım daha baskındır: Merkezîyetçi ve ılımlı muhafazakârlar; komünist ve milliyetçiler. Her iki grup da Sovyetlerin dağılmasını hazmedememektedirler. Rusya'nın süper bir güç olduğunu ve bunu sürdürmesi gerektiğini savunmaktadırlar. ılımlı muhafazakârlar Batıyla işbirliğini kabul etmektedirler. Ancak Komünist ve Milliyetçiler ise Rusya'nın milliyetçilik ideali üzerine güçlenip yeniden yayılmacı bir politika izlemesini istemektedirler. Akgönenç, a.g.m., s. 21.

¹²¹ Dağı, a.g.e., s. 161.

¹²² Peter Shearman, "Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics", Roger Kanet ve Alexander Y. Kozhemikian (der), *The Foreign Policy of the Russian Federation*, London: Macmillan Press, 1997, s. 8. Neo-Komünistler bu coğrafi sahada Rusya'nın aktif bir politika izlemesi durumunda geçmişteki gücün tekrar kazanılacağını iddia etmektedirler. Bkz. Aynı yer. Avrasyacı Ekol içerisindeki aşırı milliyetçi gruplar eski Sovyet coğrafyasından daha geniş bir alana yayılmak istemektedirler. 1993 seçimlerinin galibi Vladimir Jirnovski Rusya'nın, Polonya, Finlandiya ve Mançurya'yı işgal ederek 1900 yılındaki sınırlarına yeniden kavuşmasını istemektedir. Daha sonra İran, Afganistan, Pakistan üzerinden güneye inilmeli ve Rus askerleri çizimlerini Hint Okyanusunun sıcak sularında yıkayabilmelidirler. Bir başka Pan-Slavist yazar ise Portekiz'den Japonya'ya kadar Rus imparatorluğu hayal etmektedirler. Bunun önündeki tek engel olan ABD'nin yok edilmesini istemektedir. Bkz. Bajanov, a.g.m., s. 69.

¹²³ Arbatov, a.g.m., ss. 25-26.

genişlemesiyle ilgili olarak şu tehdidi savurdu: “Bütün Avrupa’da savaş rüzgarları esebilir...”

NATO’nun genişlemesinin dışında Bosna ve Kosova’ya yapılan müdahalelerden rahatsız olan Avrasyacılar, bunların aslında Rusya’yı Balkanlardan atmak için düzenlendiğini belirtmektedirler¹²⁴.

NATO’nun genişleme projeleriyle eş anlı olarak ABD’nin Karadeniz ve Orta Asya’da BDT ülkeleriyle ortak askeri tatbikatlar düzenlemesini ve NATO’nun BDT ülkeleriyle barış için ortaklık ilişkileri kurmasını¹²⁵, Rusya’nın yeniden “çevrenmesi” olarak yorumlamaktadırlar.

Sonuç olarak; Avrasyacı görüşün Rus dış politikasında söz sahibi olmaya başladığı 1993 yılından itibaren, Prestroykay’a başlamış olan Batıyla ilişkilerdeki iyimser dönem sona ermiştir. Yeni dönemde artık Gorbaçov döneminde olduğu gibi nükleer silahların imhasından söz edilmemekte, tam tersine modern silahların geliştirilmesine ve silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna önem verilmektedir¹²⁶.

ABD’yi Asya’da dengelemek için Çin, Hindistan ve Japonya’yla ilişkiler geliştirildi. Çin ve Hindistan’a nükleer teknoloji transfer edilmeye başlandı. Çin’le ayrıca 1997 yılında stratejik işbirliği antlaşması imzalandı¹²⁷.

Batı’da Anglo-Sakson ülkeleri yerine Almanya’yla ilişkiler geliştirildi. Rus dış politikasında meydana gelen en önemli değişim ise, BDT ülkelerine yönelik yeni stratejik yaklaşımdır. Birliğin ilk yıllarında Kozyrev bunun bağımsız, eşit statüdeki devletler arasında oluşturulduğunu vurguluyordu. Ancak “Yakın Çevre” doktrinin ilanından sonra, (bir sonraki kısımda ayrıntılarıyla ele alınacaktır) Rusya, bölgedeki hegemonyasını ilan etmiştir. Yakın Çevre Doktriniyle beraber Rusya, BDT ülkelerinin bağımsızlığını tehdit ve içişlerine müdahale etmeye başlamıştır. Birliğe üye olmak istemeyen Azerbaycan ve Gürcistan, Moskova’nın içerde kışkırttığı ayrılıkçı hareketler sonucunda BDT’ye üye olmak zorunda kalmışlardır.

¹²⁴ Vladimir Barzanovski, “Rusya’nın Menfaatleri Çok Önemlidir”, Yılmaz Tezkan (der.), **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000, s. 103.

¹²⁵ Sergei A. Mikoyan, “Rusya, ABD ve Avrasya’da Bölgesel İhtilaf”, Yılmaz Tezkan (der.), **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000, s. 45.

¹²⁶ Bajanov, a.g.e., s. 75.

Rusya bu tarihten itibaren “Yakın Çevre”sinde askeri varlığını artırmaya başlamıştır. Rusya, bu dönemde Ermenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan ile savunma ve işbirliği antlaşması imzalamıştır¹²⁸.

3. YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ’NİN İLANI

Rusya Federasyonu kurulduktan sonra, yeni dönemde Kremlin’in eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik yeni dış politikasının nasıl şekillenmesi gerektiği üzerine değişik görüşler ileri sürülmekteydi. Yeni dış politika konseptini değişik grupları temsil eden Dış İşleri Bakanı Andrei Kozyrev, Savunma Bakanı Pavel Graçev ve Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Evgeni Ambartsumov gibi isimler formüle ettiler. Daha sonra Dış İşleri Bakanlığı, Dış Ticaret Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, İstihbarat servisleri ve Güvenlik Konseyi gibi birçok kurumun ekleme/değiştirmelerinden sonra 1993 yılının başından itibaren Rusya’nın yakın çevresine yönelik resmi dış politikası olarak kabul edildi¹²⁹.

Yakın Çevre Doktrini, aslında XX. yüzyılın son çeyreğinde Rus Dış Politikasında meydana gelen ikinci kırılmanın ilanıydı. Prestroykayla beraber Rus Dış Politikasının önceliği olarak görülen Batıyla ilişkiler, bu tarihten itibaren yerini merkezi Avrasya’yı hedefleyen yaklaşıma bırakmıştır. Rusya’nın yeni dönemde resmi bir dış politika oluşturması beklenen bir durumdu, ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra meydana gelen politik gelişmeler “Yakın Çevre” doktrininde Avrasyacı yaklaşımın izlerinin belirgin olmasına neden olmuştur.

3.1. Yakın Çevre Doktrini’nin Temel Nedenleri

Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya, yaklaşık ikiyüz yıldır yayılmış olduğu bölgelerden kansız bir şekilde çekilmeye başladı. Tarihte İngiliz imparatorluğu dışındaki hiçbir güç işgal ettiği toprakları bu şekilde terk etmemiştir.

¹²⁷ Dağı, a.g.e., s. 168.

¹²⁸ Nurşin Ateşoğlu Güney, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, (der.), *Türkiye’nin Komşuları*, Ankara: İmge yay., 2002, s. 349.

¹²⁹ Dağı, a.g.e., s. 188.

II. Dünya Savaşından sonra Sovyetlerin Doğu Avrupa, Orta Doğu, Latin Amerika, Afrika ve Güney Asya gibi bölgelere yayılması kendisinin askeri ve siyasi alanda küresel bir aktör olmasına neden oldu. Ancak bahsedilen genişlemenin yol açtığı ekonomik sıkıntılar da, Sovyetlerin sonunu hazırlayan önemli etkenlerden biri idi. Dolayısıyla bahsedilen bölgelerden çekilme Moskova için bir zorunluluk idi. Ancak bu geri çekilişin hangi coğrafya ile sınırlandırılacağı ise tartışma noktasıydı. Bu tartışmalar sadece Rusya için yaşamsal önemde olan coğrafi sınırların tanımlanmasıyla bitmiyor, ayrıca bölgede oluşturulacak olan entegrasyonun ne tür olması gerektiği, Rusya'nın oynayacağı siyasi, iktisadi, askeri rolün derecesi ve bu süreçte hangi uluslararası ve/veya çok taraflı örgütlerle işbirliği yapılıp/yapılmayacağı da ciddi anlamda tartışılıyordu¹³⁰.

Bazı stratejistler yeni dönemde Rusya, Ukrayna, Belarus ve kısmen de Kazakistan'la yeni bir entegrasyonun gerekli olduğunu belirtmişlerdir.¹³¹ Ancak genel eğilim Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu gibi Uzak Çevre'den farklı olarak eski Sovyet coğrafyasından (Yakın Çevre) çekilmenin Rusya'nın geleneksel ulusal çıkarlarından vazgeçmek anlamına geldiği şeklindeydi. Orta ve Doğu Avrupa'daki Rusya'nın eski müttefiklerinin Moskova'yla yollarını ayırarak Batı Kampına geçmeye çalışmaları, AB ve NATO'nun Doğuya doğru genişleme çabaları gibi nedenler, eski Sovyet cumhuriyetlerinin geleceği hakkında Rus siyasal elitinin beyinlerinde soru işareti oluşmasına neden olmuştur¹³². Batı'nın, Moskova'nın çıkarlarını göz önüne almadan eski Yugoslavya coğrafyasına yaptığı müdahaleler, Orta ve Doğu Avrupa'da kaybedilen mevziler, Rus ulusal gururunun kırılmasına neden olmuştur. Bunun telafisi ise Doğu'ya yönelmekle aşılabilirdi. Zaten eski Varşova Paktı üyeleri ve Baltık Cumhuriyetleri'nden sonra Batı, Ukrayna ve Moldova gibi BDT'nin batısındaki ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı.

Tarihsel olarak da Rusya, Batı'daki ilerleyişi durdurulduğunda, coğrafi avantajlarını kullanarak Doğu'ya yönelmiş ve bu kaybı telafi etmeye çalışmıştır. Bunun

¹³⁰ Pikayev, a.g.m., s. 60.

¹³¹ Pikayev, a.g.m., s. 59.

¹³² Moskova'daki birçok düşünür NATO'nun doğuya doğru genişlemesinin uluslararası etiğe aykırı olduğunu belirtmektedirler. Zira Gorbaçov, iki Almanya'nın birleşmesine müsaade ederken, Helmut Kohl'dan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde Rusya'nın menfaatlerinin korunacağına dair söz almıştır.

en güzel örneği Kırım Savaşından (1856) sonra Orta Asya'nın işgalidir. 1993 yılı ortalarında Yeltsin muhalefete katılarak “Batı’ya verilen öncelik yerine Doğu’ya yönelmenin zamanının geldiğini” belirtmiştir¹³³.

Yakın Çevre Doktrini’nin ilanı aslında Rusya’nın küresel bir güç olmaktan vazgeçerek bölgesel rol oynayacağını ilanıydı. Ancak Yakın Çevre’ye yöneliş, Rus Dış Politikası açısından bir amaç değil, araçtır. Bölgede neo-emperyal¹³⁴ politikalar uygulayarak güçlenecek olan Rusya daha sonra küresel bir rol oynayabilecektir. Rus toplumu da eski Sovyet coğrafyasını “Rusya’nın anavatanı” olarak görmekte, Rusya’nın bölgeye yönelişinin salt coğrafi yakınlıktan kaynaklanmadığını belirtmekte, bunun Rusya açısından tarihsel, kültürel, ekonomik ve jeo-politik bir zorunluluk olduğunu iddia etmekteydiler.

Avrasya’ya yönelişin nedenlerinden biri de ekonomiktir. Bölge ülkeleri zaten Rus ekonomisine bağımlı durumdadırlar. Moskova, bu avantajı kullanarak bölgedeki doğal kaynakları (özellikle petrol ve doğal gaz kaynaklarını), kendi kontrolü altına almak istemektedir. Moskova, bu şekilde XXI. yüzyılın en önemli fırsatı olarak görülen Avrasya petrollerinin uluslararası piyasalara dağıtımında rakiplerine karşı stratejik üstünlük sağlayabilecektir¹³⁵.

Bu tarihlerde Kremlin’deki resmi ağızlar yaptıkları açıklamalarda, Rusya’nın bölgedeki rolünü legalleştirmeye çalışmışlardır. Şubat 1993’te Yeltsin, Rusya’nın bölgede barış ve istikrarı sağladığını BM ve uluslararası kamuoyunun kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir¹³⁶. Daha sonra mart ayında Rusya Dış İşleri Bakanlığı, BM ve AGİT’e başvurarak, RF’nin “Yakın Çevre”de barışı koruyucu faaliyetleri için destek istemiştir¹³⁷. Avrasyacı ekole göre Moldova, Gürcistan, Azerbaycan ve Tacikistan’daki çatışmalar uzun vadede Rusya’nın güvenliğini ve çıkarlarını tehdit etmektedir¹³⁸.

¹³³ Dağı, a.g.e., s. 184.

¹³⁴ Neo-emperyal kavramı için bkz. Bölüm III, s. 78.

¹³⁵ Dağı, a.g.e., ss. 178-179.

¹³⁶ Alexander V. Kozhemiakin ve Roger E. Kanet, “Russia and its Western Neighbors in the Near Abroad”, Roger E. Kanet ve Alexander Kozhemikian (der.), *The Foreign Policy of the Russian Federation*, Newyork: St. Martin Press, 1997, s. 243.

¹³⁷ Dağı, a.g.e., s. 186.

¹³⁸ Shearman, a.g.m., s. 9.

Yeltsin ve Kozyrev daha sonra yaptıkları açıklamalarda “Yakın Çevre”ye yönelik Rus dış politikasının Rus ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendiğini açıkça ifade etmeye başlamışlardır. Yeltsin Eylül 1994’te BM’de yapmış olduğu konuşmada “Yakın Çevre”nin Rusya’nın hayati çıkar bölgesi olduğunu dile getirmiştir. Aynı sene A. Kozynev ise verdiği bir konferansta, Rusya’nın bölgede yüzyıllardır bulunduğunu dolayısıyla bölgede hayati öneme haiz güvenlik çıkarlarının bulunduğunu, bundan dolayı Rus askerlerinin bölgede bulunacağını belirtmiştir¹³⁹.

3.2. Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rusya’nın Yeni Öncelikleri

Rusya’nın Yakın Çevre’ye yönelik hedefleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Rusya’nın çevresindeki çatışmaların sona erdirilmesi ve bölgedeki Rusça konuşan nüfusun azınlık ve insan haklarının korunması¹⁴⁰
- Rusya Federasyonu’nun birliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması.
- BDT ülkeleriyle yasal normlar doğrultusunda ortak bir güvenlik çerçevesi hazırlayarak, Rus askerlerini komşu ülkelere, “Barış Koruma Gücü” olarak yerleştirmek ve bu şekilde Rusya Federasyonu’nun yakın çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturmak¹⁴¹.
- BDT’yi ortak çıkar anlayışına sahip, egemen devletler arasında değişik sahalarda uluslararası işbirliğine yönelik bir kuruluş haline getirerek, birliğin etkinliğini artırmak¹⁴².
- Eski Sovyet coğrafyasının Rusya’nın yaşamsal çıkar alanı olduğunu¹⁴³, Rusya’nın bölgede özel sorumluluğunun/rolünün olduğunu ve bunun diğer bir güç ve/veya uluslararası örgüt tarafından doldurulamayacağını deklare etmek¹⁴⁴.

¹³⁹ Shearmen, a.g.m., s. 11.

¹⁴⁰ Rubinstein, a.g.m., s. 43.

¹⁴¹ Dimitri Danilov, “Russia’s Search for an International Mandate in Transcaucasus” Bruno Coppieters (der), *Contested Borders in the Caucasus*, Brüksel: Vub Pres, 1996, s. 142.

¹⁴² Rubinstein, a.g.m., s. 43.

¹⁴³ Aynı yer.

¹⁴⁴ Danilov, a.g.m., s. 142.

- START II Antlaşması doğrultusunda eski Sovyet sahasındaki silahsızlanma ve nükleer silahların azaltılması gibi aktiviteleri Rusya'nın öncülüğünde gerçekleştirmek.
- Kimyasal ve biyolojik silahların konvansiyonunu uygulamak ve füze teknolojisi ihracatını kontrol etmek.
- ABD, Batı Avrupa ve Asya ülkeleriyle olan ilişkileri geliştirmek¹⁴⁵.

Rusya Federasyonu'nun 1993 ve 2000 yıllarında ilan edilen ulusal güvenlik doktrinlerinde de Yakın Çevrenin önemi değişik tonlarda vurgulanmıştır. 1993 yılında ilan edilen Ulusal Güvenlik Doktrininde, Yakın Çevrede meydana gelebilecek etnik ve dini temelli milliyetçi hareketlerin Rusya'nın güvenliği için en önemli tehdit olduğu belirtilmiştir. Yeni dönemde özellikle bölgesel düzeyde gerçekleşen mikro milliyetçilik, terörizm ve dinci akımlar, Rusya'nın yeni güvenlik sorunsalları olarak görülmektedir¹⁴⁶.

BDT ülkelerindeki Rus azınlığın haklarının ve çıkarlarının korunması durumu, 2000 yılında ilan edilen Ulusal Güvenlik Doktrininde de vurgulanmıştır. Moskova bu şekilde yeni bağımsız devletlerin içişlerine karışacağını ve bu ülkeler üzerinde etkili olacağını ilan etmiştir¹⁴⁷.

Yakın Çevre Doktrini'nin ilanıyla beraber eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik Rus Dış Politikası Kremlin'in yeni dış politika önceliği haline geldi. Bağımsız Devletler Topluluğu kurulurken Moskova başlangıçta Avrupa-Slav cephesine büyük önem vermekteydi. Bunun nedenleri de Güney ve Orta Asya Cumhuriyetlerine aktarılan kaynakların Rusya için bir yük olarak görülmesi ve Avrupa-Slav cephesinin Rusya'nın Avrupalı kimliğini güçlendireceğine yönelik inanç idi. Ancak Avrasyacı Ekolün Rus Dış Politikasında söz sahibi olmasıyla beraber, BDT ülkelerine yönelik dış politika kodları farklı bir zeminde şekillenmeye başladı.

Özellikle, "Yakın Çevre" Doktrininin ilanıyla beraber, Yakın Çevre'de Rusya'nın daha aktif bir rol alması gerekli görüldü. Amerika'nın Monreo Doktrini'ni çağrıştıracak bir şekilde Rusya, bölgedeki rolünü diğer devletlere de kabul ettirerek

¹⁴⁵ Rubinstein, a.g.m., s. 43.

¹⁴⁶ Dağı, a.g.e., ss. 192-193.

¹⁴⁷ Öztürk, a.g.e., ss. 47-48.

BDT coğrafyasındaki nüfuzunu devam ettirmeye çalışmaktadır. A. Kozyrev bir demecinde Rusya'nın bölgedeki konumunu şu şekilde ifade etmiştir.

“Rusya'nın BDT çerçevesindeki özel rolünün uluslararası topluluk tarafından kabulü, sadece Rusya'yı ve onun komşularını ilgilendirir. Yakın ya da Uzak Çevredeki hiçbir devlet ya da uluslararası örgüt, Rusya'nın bölgedeki barışı koruma işlevini yerine getirme arzusuna ya da gücüne sahip değildir”¹⁴⁸.

Avrasyacı ekol mentalite itibarıyla eski Sovyet alanını tek bir tarih, tek bir ulus tek bir Rusya olarak tanımlamaktadır. Duma'nın eski sözcüsü Ivanrbykin de bölge ülkelerine ithafen “Ortak bir geçmişe sahip ülkeler sadece ortak bir tarihi değil, ortak bugünü ve yarını da paylaşırlar”¹⁴⁹ açıklamasını yapmıştır¹⁵⁰.

Avrasyacılar, Rus ulusal çıkarlarının BDT coğrafyasıyla örtüştüğünü görmüşler; bundan dolayı BDT bünyesinde Rusya'nın egemenliğinde gerçekleşecek olan en geniş bir entegrasyon şeklini hedeflemişlerdir. Avrasyacılar, Atlantistlerin aksine Rusya'nın bölgedeki ekonomik ilişkilerini geliştirmesinden çok siyasi, askeri nüfuzunu artırmasını savunmaktadırlar¹⁵¹.

1992-99 yılları arasında Rusya Federasyonu BDT'yi kullanarak “Yakın Çevre”sindeki hegemonyasını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. 1997 yılına kadar Rusya'nın bu politikada başarılı olduğu söylenebilir. Rusya bu dönemde BDT ülkelerini kontrol altında tutabilmek için üye ülkelerle askeri işbirliği ve sınır güvenliği gibi konularda anlaşmalar imzalamıştır. Bir sonraki aşamada Rusya BDT ülkeleriyle siyasi ve idari yapılanma konularında bağlayıcı kararlar almaya çalışmıştır¹⁵². Eski Sovyet

¹⁴⁸ Oktay F. Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, İlhan Uzgel ve Mustafa Türkeş (der.) *Türkiye'nin Komşuları*, Ankara: İmge yay., 2002, s. 387.

¹⁴⁹ Dağı, a.g.e., s. 182.

¹⁵⁰ Atlantistler ve Avrasyacılar arasındaki görüş farklılıkları yakın çevreye yönelik yaklaşımlarda da görülmektedir. Atlantistler bölgeye yönelik Rus dış politikasında ekonomik hedeflerin ön plana çıkmasını savunmaktadırlar. Rusya'nın bölgedeki çıkarları da, ekonomik işbirliği, Batı ve ABD ile geliştirilecek ilişkilerle korunabilecektir. Bölgeye yönelik siyasi ve askeri bütünleşme stratejilerinin ise Moskova'daki emperyal geleneği canlandıracağını iddia etmektedirler. Bkz. Zeynep Dağı, “Rusya'nın Yakın Çevre Politikası ve Türkiye”, İhsan Dağı (der.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998, ss. 83-84.

¹⁵¹ İdil Tuncer, “Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.) *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Yayınları, 1998, ss. 450-451.

¹⁵² Suat İlhan, *Kafkasya'nın Gelişen Jeo-Politiki*, Ankara: TKAE Yay., 1999, s. 42.

coğrafyasının istikrarsız bölgeleri olan Moldova'da Transdnyeter Ruslarını, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ Ermenilerini, Gürcistan'da Abhazları ve Osetleri ve Tacikistan'daki hükümet karşıtı güçleri desteklemiştir. Rusya'nın bu politikası sayesinde, Birliğe üye olmak istemeyen Azerbaycan ve Gürcistan BDT'ye üye olmak zorunda kalmışlardır. Moskova bu dönemde BDT coğrafyasındaki güvenlik çıkarlarını garantiye almak için, 15 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetleriyle Taşkent'te BDT Ortak Savunma Antlaşması imzalamıştır¹⁵³. Azerbaycan, Belarus ve Gürcistan gibi ülkeler 1993-94 yıllarında Moskova'nın baskıları sonucu Ortak Savunma Antlaşması'nı imzalamışlardır¹⁵⁴. Rusya bu tarihlere kadar askeri, siyasi baskı araçlarını kullanırken özellikle 1994'ten itibaren ekonomik baskı araçlarını kullanmaya başlamıştır¹⁵⁵.

Ortak Savunma Antlaşmalarının imzalanmasından sonra Gürcistan ve Ermenistan gibi ülkelerdeki asker sayısını artırmaya başlamıştır. 1992 yılının sonunda Moskova, 1990 yılında imzalanmış olan, AKKA'nın limitlerine Kafkasya bölgesinde uymayacağını açıklamıştır¹⁵⁶. 1993 yılında Rus Askeri Doktrini'nin ilan edilmesinden sonra Rus liderler, Rusya'nın bölgedeki özel sorumluluğunu uluslararası kamuoyuna kabul ettirmek için BM'den, NATO'ya Avrupa'da sağladığı yetkiler gibi, BDT'ye kendi bölgesi içindeki sorunlara müdahale için yetki verilmesini istemiştir¹⁵⁷.

1996 yılında muhafazakar/milliyetçi kimliği ile tanınan Primakov'un Dış İşleri Bakanı olmasıyla beraber "Yakın Çevre"ye verilen önem daha da artmıştır. Yeni Dış İşleri Bakanı, BDT ülkelerini Rus dış politikasının yeni önceliği olarak ilan etmiştir¹⁵⁸. Primakov, 1998 yılında başbakanlığa atanmıştır. Mayıs 1998 yılında Rusya'nın dış politika önceliklerini sıralarken ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne vurgu yapmıştır. Primakov bu bağlamda NATO'nun genişlemesine ve Azerbaycan ve Gürcistan'ın

¹⁵³ Richard Sakwa ve Mark Webber, "The Common Wealth of Independent States, 1991-1998; Stagnation and Survival", *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No: 3, May 1999, s. 383.

¹⁵⁴ Güney, a.g.m., s. 349.

¹⁵⁵ Esra Ceyhan ve Nurşin Ateşoğlu Güney, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları, NATO-AB-Türkiye*, İstanbul: Afa Yay. ve Tüses Vakfı, 1996, s. 77.

¹⁵⁶ Nurşin Ateşoğlu Güney, "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.) *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut, 1998, s. 177.

¹⁵⁷ Tanrısever, a.g.m., s. 388.

¹⁵⁸ Güney, a.g.m., s. 351.

NATO ile sürdürdükleri “Barış İçin Ortaklık” (Partnership for peace-PFP) programlarına etkin şekilde karşı koymaya çalışmıştır¹⁵⁹. Primakov ayrıca Rusya’nın savunma sistemini tüm BDT ülkelerini kapsar hale getirme politikasını uygulamaya çalışmıştır. Aynı tarihlerde Primakov’un Savunma Bakanı Sergeev, Kafkasya ve Orta Asya’da Rusya’nın sınır güvenliğini sağlayıcı bir dizi önlem almıştır¹⁶⁰. Ancak bu çabalarına rağmen Rusya’nın “Yakın Çevre” Doktrinini başarıyla uyguladığı söylenemez. Özellikle 1997 yılından itibaren başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerini artırmaya başlamışlardır. 1997 yazında ABD, Rusya’nın Yakın Çevre Politikasını kabul etmediğini ilan etmiştir¹⁶¹. Zaten Rusya’nın bölgedeki etkinliğini artırmasının önemli bir nedeni de NATO, AGİT, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin bu tarihe kadar bölgedeki gelişmelere yeterince ilgi göstermeyişleridir.

BDT’nin etkinliğinin azalmasının bir başka nedeni de topluluk üyeleri arasında ciddi bir ekonomik işbirliği mekanizmasının kurulamamış olmasıdır. Doksanlı yılların başında BDT ülkelerinin kendi aralarındaki dış ticaretin, genel dış ticaret hacmine oranı % 69 iken bu rakam 1997 yılında % 33 oranına düşmüştür¹⁶².

Üyeler arasında gerçekleşen bu dış ticaret hacminin azalmasının yanı sıra 1998 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisi Rusya’nın dış politikasına yansımıştır. Dış politikadaki bu zayıflık, Rusya’nın BDT’deki konumunun sarsılmasına neden olmuştur. Özellikle Rusya’yla sıkı ekonomik ilişkileri olan Ukrayna, Belarus ve Kazakistan gibi ülkeler, krizden derinden etkilenmişlerdir¹⁶³. Bu durum topluluk üyesi ülkelerin Moskova’yla olan ekonomik ve politik ilişkilerinde mesafeli kalarak Batılı ülkelere yaklaşmalarına neden olmuştur.

Rusya’nın BDT’yi kullanarak “Yakın Çevre” politikasını uygulamasını zora sokan bir başka neden de, üye ülkelerin BDT’ye olan yaklaşımlarıdır. Yakın Çevre Doktrini’nin ilanı ile beraber Moskova BDT’nin yapısını neo-emparyal politikalar uygulayabilmesi için yeni bir şekle büründürmeyi hedeflemiştir. Ancak BDT’ye üye

¹⁵⁹ Tanrısever, a.g.m., s. 390.

¹⁶⁰ Aynı yer.

¹⁶¹ Güney, a.g.m., s. 351.

¹⁶² Sakwa ve Weber, a.g.m., s. 388.

¹⁶³ Güney, a.g.m., s. 352-353.

Ülkelerin her birisi Birlikten daha farklı beklenti içindedirler. Rusya dışındaki BDT lkeleri, Birliğin uluslar üstü bir yapıya veya g hiyerarşisi doğrultusunda Rusya'nın hegemonyası altında yeni bir şekle dönüşmesine karşı çıkmaktadırlar. Yeni Bağımsız Cumhuriyetler, BDT'yi eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında çok taraflı ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi için uygun bir platform olarak grmektedirler¹⁶⁴. Rusya'nın en geniş şekildeki entegrasyon hedeflerine yalnızca Belarus ve Kırgızistan gibi ekonomileri zayıf olan ülkelerden destek gelmektedir.

Ukrayna devlet eski Başkanı Leonid Kravchuk BDT'nin SSCB'nin ani dağılışından sonra oluşan yerel sorunların çözülmesi için kurulduğunu belirtmiştir. Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev ise BDT'nin eski Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki mevcut ilişkilerin (zellikle ekonomik) devamı için kurulduğunu ifade etmiřtir¹⁶⁵. BDT'nin batısındaki Ukrayna ve Moldova gibi Avrupa hinterlandındaki lkeler, Batıyla ilişkilere önem vermektedirler. Bu durum Moskova'nın Karadeniz'deki etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır¹⁶⁶. Ayrıca her iki ülkede yaşayan Rus azınlık (Kırım ve Transdnyester azınlıkları), her iki ülkenin Rusya'yla olan ikili ilişkilerini negatif yönde etkilemiştir. Moskova'nın bu iki ülkeye uyguladığı baskı politikası, Batının uyarılarına neden olmuştur. 1997'de ABD Dış İşleri Bakanı M. Albright Moskova'nın bu politikalarına izin verilmeyeceğini belirtmiřtir¹⁶⁷.

Dolayısıyla Rusya, BDT coğrafyasının batısındaki bu bölgeden çok Kafkasya ve Orta Asya gibi güneyindeki bölgelerde nüfuzunu artırması daha olanaklıdır¹⁶⁸. Ancak bu bölgedeki ülkelerin de BDT'ye yaklaşımları farklı amaçlar içermektedir. Azerbaycan ve Gürcistan içerde yaşadıkları etnik sorunlar yüzünden BDT'ye ye olmuşlardır. Ermenistan ise Sovyetlerin son dönemlerinden itibaren bağımsızlık yanlısı politikalar izlemektedir. Sovyet sonrası dönemde yayılcılık politikası sürdürebilmek için Rusya'ya (dolayısıyla BDT'ye) strateji gereği yaklaşmaktadır.

¹⁶⁴ Bruno Coppieters, "Conclusion: The Failure of Regionalism in Euroasia and the Western Ascendancy over Russias Near Abroad", Bruno Coppieters ve diğ. (der.), **Commonwealth and Independence in Post-Soviet Euroasia**, Oregon, England: Creative Print and Design, 1998, s. 195.

¹⁶⁵ Kozhemikian ve Kanet, a.g.m., s. 29.

¹⁶⁶ Güney, a.g.e., s. 334.

¹⁶⁷ Dağı, a.g.e., s. 185.

¹⁶⁸ Rusya Federasyonu, NATO'nun Doğu Avrupa'da genişlemesine karşılıklı Kafkasya Bölgesinde AKKA limitlerini aşarak bölgedeki askeri nüfusunu artırma yoluna gitmiştir.

Orta Asya bölgesinde ise durum daha da farklıdır. Özbekistan ve Türkmenistan daha çok Batı yanlısı bir dış politika sürdürmeye çalışmaktadır. Türkmenistan (İsviçre'yi örnek alarak) kendisini tarafsız ülke ilan etmiştir. Özbekistan ise göreceli homojen nüfus yapısı ve bölgedeki en kalabalık nüfusu ile (23 milyon) bölgesel bir güç olmaya çalışmaktadır¹⁶⁹. Kazakistan ise çok önemli doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen bunu dış politikasına yansıtamamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri ülkedeki etnik yapının BDT ülkeleri arasında en fazla heterojenlik arzemesidir. Ülkedeki Rus azınlığın toplam nüfusa (17 milyon) oranı % 40'dır. Bu durum, Kazakistan'ın Rusya'yla olan ilişkileri belirli bir düzeyde tutmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Kazakistan, BDT'nin yapısının değiştirilmesini ve eşit haklara sahip devletler federasyonuna dönüştürülmesini istemektedir¹⁷⁰. Tacikistan'da ise durum daha da farklıdır. Ülkenin maruz kaldığı fundamentalizm tehlikesi onu Rusya'nın safına itmiştir. Halen ülkenin % 20'si radikal gruplarca kontrol edilmektedir. Bu durum Tacikistan'ı dış politika itibarıyla Rusya'ya daha fazla bağımlı kılmıştır¹⁷¹.

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin BDT'ye yönelik farklı dış politik yaklaşımları, üye ülkelerin kurdukları birliklerde de görülmektedir. Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın kurduğu GUUAM, temelde Moskova'dan bağımsız ve Batı yanlısı bir dış politika hedeflemektedir¹⁷². RF, Kazakistan, Belarus, Tacikistan ve Kırgızistan gibi daha çok Moskova eksenli dış politika sürdürmek isteyen ülkeler ise G-5'i kurmuşlardır¹⁷³.

Yukarıda ayrıntılarıyla ele alınan gelişmeler, doksanlı yılların sonunda BDT zirvelerine yansımıştır. Rusya'nın NATO'nun genişlemesine tepki olarak karşı atak geliştirme projesine, Belarus dışındaki ülkelere destek gelmemiştir¹⁷⁴. Kazakistan,

¹⁶⁹ Svante E. Cornell, "Kafkaslar ve Orta Asya'da Geo-politik ve Stratejik Ortaklıklar", Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000, s. 161.

¹⁷⁰ Roland Götz, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Siyasi Çıkar Alanları", Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000, s. 181.

¹⁷¹ Götz, a.g.e., s. 181.

¹⁷² GUUAM için bkz. Taras Kuzio "Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Jeopolitik Çoğulculuk: GUUAM'ın ortaya çıkışı" Yılmaz Tezkan (der.) **Kadim Komşumuz Yeni Rusya**, (yay. yeri yok): Ülke, 2001, ss. 94-126.

¹⁷³ Dağı, a.g.e., s. 1999, BDT içindeki farklı gruplaşmalar için ayrıca bkz. Asem Nausabeyeve, "21. yüzyılın başında B.D.T.'nin sorunları ve Geleceğe Yönelik Senaryolar", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 9, Ocak 2001, s. 44.

¹⁷⁴ Coppieters, a.g.m., s. 195.

Özbekistan ve Türkmenistan BDT'nin uluslar üstü bir yapıya dönüştürülmesi önerisine karşı çıkmıştır¹⁷⁵. 1999 yılında Azerbaycan ve Özbekistan'ın BDT Ortak Savunma Antlaşması'ndan ayrılmaya hazırlandığı şeklindeki duyurular üzerine Gürcistan, Ukrayna ve Moldova'nın da bu anlaşmadan çekileceklerine dair haberler yazılmıştır¹⁷⁶. Dolayısıyla doksanlı yılların sonlarında düzenlenen BDT zirvelerinin sembolik hale geldiği söylenebilir.

Son yıllarda BDT içindeki G-5'in (Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Belarus ve Tacikistan) etkisi zayıflamış, Batının örtülü desteğiyle Ukrayna'nın öncülüğündeki GUUAM daha da aktif hale gelmeye başlamıştır¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Coppieters, a.g.m., s. 196.

¹⁷⁶ Güney, a.g.m., s. 354.

¹⁷⁷ Güney, a.g.m., s. 353.

BÖLÜM III

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

1. TARİHSEL ARKA PLAN

Kafkasya, engebeli ormanlık yapısından dolayı tarihin ilk çağlarından itibaren kavimler için bir sığınma yeri olmuştur. Çevredeki büyük güçlerin etkisiyle yer değiştiren küçük topluluklar, çoğu kez Kafkasya'nın geçit vermez, çevresinden izole edilmiş, güvenli sığınaklarına yerleşmeyi tercih etmişlerdir¹⁷⁸. Coğrafi özelliklerinin bir sonucu olarak Güney Kafkasya, daima çevresindeki büyük güçlerin etki ve hakimiyet alanında bulunmuştur. Bu özelliklerinin yanısıra Güney Kafkasya, kavşak noktasında bulunmasından dolayı tarihsel olarak Doğu-Batı, Kuzey-Güney ilişkilerinde köprü görevi görmüştür. Bölgenin tarihsel açıdan dikkat çeken önemli özelliklerinden biri de sürekli bölge dışı devletler tarafından idare edilmiş olmasıdır. Özellikle komşu bölgelerdeki güçler Güney Kafkasya'da ekonomik ve politik hegemonya için sürekli mücadele etmişlerdir¹⁷⁹.

1.1. Tarihsel Açıdan Bölgedeki Nüfuz Mücadeleleri

Bölge üzerindeki hegemonya mücadelesi Sasanilerle, Roma İmparatorluğu arasında başladı. İslam dininin Orta Doğuda yayılmasından sonra rekabet bu kez de Emevilerle Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşti¹⁸⁰. XI. yüzyılın başlarında Selçuklu Devleti'nin Orta Asya'dan Anadolu'ya düzenlediği seferler sırasında bölgede Selçuklu egemenliği başladı¹⁸¹. XIII. Yüzyılda bölgeye sırasıyla Hülagü İmparatorluğu

¹⁷⁸ Murat Şahin, "Transkafkasya Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 19, İlkbahar-Yaz 2001, s. 34.

¹⁷⁹ Revaz Gachechiladze, "Geopolitics in the South Caucasus Local and External Players", *Geopolitics*, Vol 7, No: 1, Summer 2002, s. 115.

¹⁸⁰ Aynı yer.

¹⁸¹ Savaş Yanar, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s. 37.

ve İlhanlı Devleti egemen oldu¹⁸². Rusya'nın Kafkasya'ya olan ilgisi bu tarihlerde başlamıştır. Rusya bu tarihlerde güneye doğru yayılmaya çalışmış ancak bölgedeki Türk-Moğol egemenliği buna engel olmuştur.

XIII. yüzyılda Cengiz Han'ın orduları Rusya'nın güney bölgelerini işgal ederek Doğu Avrupa'ya kadar yayılmışlardır. Cengizhan'dan sonra Rusya'nın güneyindeki Volga bölgesinde Altınordu Devleti kuruldu. Altınordu Devleti Kırım, Astrahan ve Kazan Hanlıklarından oluşuyordu¹⁸³. Bölgede kurulan bu Hanlıklar XVI. yüzyılın ortalarına kadar Rusya ile Karadeniz ve Kafkasya arasında tampon bölge olarak kaldı.

XVI. yüzyıldan sonra Kafkasya üzerindeki nüfuz mücadelesi Osmanlılarla Safeviler arasında gerçekleşti¹⁸⁴. Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkaslarda söz sahibi olduğu bu dönemde Moskova Kinezliği de güçlenmeye başlamıştı. 1552'de Kazan, 1556 yılında da Astrahan Hanlıklarının işgaliyle beraber Osmanlı ve Rusya arasındaki tampon bölgeler ortadan kalkmış oldu¹⁸⁵.

Osmanlı ve Dağıstan güçlerinin 1604 yılında Rusları yenilgiye uğratmaları Ruslar'ın Kafkasya'ya doğru ilerleyişlerini kısa bir süre için durdurdu¹⁸⁶. XVIII. yüzyılın başlarında Rusya, Kafkasya'da Osmanlı ve İran arasında süren rekabete katılmaya başladı. 1720 yılında İran'la anlaşılan Rusya Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarını ve Bakü'yü ele geçirdi¹⁸⁷. Bu tarihlerden sonra Osmanlı Devleti Kafkasya'ya önem vermeye başladı. 1724 yılında bölgeye yapmış olduğu seferler sırasında Gence, Kirmanşah, Hamedan, Revan ve Tebriz'i aldı¹⁸⁸. Ancak 1774 yılında Kırım'ın kaybedilmesiyle beraber bölgedeki güç dengesi tamamen Rusya'nın lehine bozuldu.

¹⁸² Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991, 2. Baskı, s. 2.

¹⁸³ Yanar, a.g.e., s. 38.

¹⁸⁴ Gachechiladze, a.g.m., s. 115.

¹⁸⁵ Bu savaşlar ve sonuçları için bkz. İlber Ortaylı, **XVIII. Yüzyılda Türk-Rus İlişkileri, Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1999, ss. 125-132.

¹⁸⁶ Oktay F. Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", Mustafa Türkes ve İlhan Uzgel (der.), **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara: İmge yay., 2002, s. 382.

¹⁸⁷ Mustafa Pamuk, **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü Bugünü Yarını**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1995, s. 6.

¹⁸⁸ Pamuk, a.g.e., s. 6.

Peter I. (1672-1725) o tarihlerde Kafkasya'nın Rusya için önemini şu şekilde ifade ediyordu: "Asya'daki Müslüman devletlere karşı başlatılacak seferler için ileri bir karakol"¹⁸⁹.

Rusya'nın bu tarihlerde Güney Kafkasya'ya yönelmesinin önemli bir nedeni de geleneksel sıcak denizlere inme politikasıdır. Güney Kafkasya'nın Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısının olması nedeniyle Rusya'ya Karadeniz-Boğazlar yolu ile Akdeniz'e ve İran yolu ile Basra Körfezine inme imkanı sağlamasından dolayı bölgenin St.Petersburg için stratejik önemi vardı¹⁹⁰. Dolayısıyla Rusya, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Kafkasya'ya düzenlediği seferleri arttırdı. 1792 yılında Osmanlı güçlerini yenen Ruslar, Kafkasya'da Osmanlıya ait iki önemli kaleyi ele geçirdi. 1783 yılında Gürcistan Kralı Erekl müslüman ülkelerden korunmak için Rusya ile anlaşma imzaladı¹⁹¹.

1795 yılında İranlıların Tiflis'e girmesi üzerine Ruslar Gürcülerin yardımına giderek Astrahan'da İranlıları bozguna uğrattılar. Bu savaştan sonra Ruslar Ermeni platosunu ve Güney Kafkasya'nın önemli bir ticaret merkezi olan Gence'yi işgal ettiler. 1799 yılında Gürcülerle Ruslar arasında bir anlaşma imzalandı ve 1801 yılında Gürcistan Rusya'ya ilhak edildi¹⁹². Kuzey Kafkasya coğrafyasında müslüman toplulukların ağırlıkta olmasından dolayı Rusya bu bölgede güçlüklerle karşılaşyordu. Ancak Güney Kafkasya'nın batı kısmında Gürcü ve Ermeni gibi hristiyan ulusların yoğun olarak bulunmaları, Rusya'nın bu bölgede daha rahat ilerleyebilmesine neden olmuştur.

Gürcistan'ın işgalinden sonra İran'la mücadeleler devam etmiş, imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençayı (1828)¹⁹³ antlaşmalarıyla Rusya Güney Kafkasya'ya tamamen hakim olmuştur¹⁹⁴. Ancak Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da kontrolü ele geçirmesi o kadar kolay olmamıştır. Kuzey Kafkasya'nın özellikle doğu bölgelerinde

¹⁸⁹ Rauf A. Huseynov, "Ethnic Situation in the Caucasus", Mehmet Tüttüncü (der), *Caucasus: War and Peace*, Netherland, Harlem: SOTA, 1998, s. 153.

¹⁹⁰ Yanar, a.g.e., s. 56.

¹⁹¹ Margot Light, "Russia and Transcaucasia", John F. Wright ve dig. (der.), *Transcaucasian Boundaries*, London: Ucl press ltd, 1996, s. 6.

¹⁹² Yanar, a.g.e., s. 43.

¹⁹³ Bu antlaşmalarda ayrıca Azerbaycan, İran ve Rusya arasında bölüşülüyordu.

¹⁹⁴ Pamuk, a.g.e., s. 9.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Ruslarla yerel halklar arasında çatışmalar sürmüştür. 1859 yılında Çeçenlerin, 1864 yılında da Çerkezler'in bozguna uğratılmalarıyla Rusya Kuzey Kafkasya'yı da ele geçirmiştir¹⁹⁵. XVII. yüzyıldan itibaren bölgedeki ilerleyişini sürdüren Rusya bu dönemde bölgenin demografik yapısına müdahale etmeyi de ihmal etmemiştir. Bu tarihlerde Güney Kafkasya'da etnik temizleme ve Slavlaştırma politikaları uygulanmıştır¹⁹⁶.

XIX. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya'da egemen güç haline gelmesi Osmanlı ve İran dışındaki devletleri de tedirgin etmeye başladı. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasında kaydettiği bu aşamalar, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını tehlikeye düşürüyordu. Bu yüzden İngiltere, 1833 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'daki çıkarlarını takip etmeye başladı. Bu tarihlerden sonra İngiltere Rusya'nın güneye doğru genişlemesini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Yeşilköy Antlaşmasıyla Ruslar'ın Balkanlar ve Doğu Anadolu'da genişlemeye çalışmasına karşılık İngiltere'nin çabaları sonucu Berlin Konferansı toplanarak bu antlaşma revize edildi.

Ancak Rusya ve İngiltere arasındaki bu rekabet Avrupa'da güç dengesinin değişmesi üzerine yerini ittifaka bıraktı. 1907 yılında Rusya, İngiliz-Fransız cephesine katıldı. I. Dünya Savaşı öncesinde yapılan gizli antlaşmalarda Boğazlar ve Doğu Anadolu'da, Rusya serbest bırakılıyordu. Fakat I. Dünya Savaşı devam ederken 1917 yılında Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Devrimden sonra Bolşevik yönetiminin savaştan çekilmesi Rus-İngiliz ittifakının son bulmasına neden oldu. Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşevikler hem I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmaların geçersizliğini hem de Kasım 1917'de "Ulusların Hakları Bildirisini" deklare ederek ulusların kendi kaderini belirleme haklarını, kabul ettiklerini ilan ettiler¹⁹⁷.

Gerek Rusya'da meydana gelen bu gelişmeleri gerekse Kafkasya'da ortaya çıkan güç boşluğunu fırsat bilen Güney Kafkasya ulusları Rusya'dan bağımsız bir federasyon

¹⁹⁵ Tanrısever, a.g.m., s. 382.

¹⁹⁶ Gachechiladze, a.g.m., s. 116.

¹⁹⁷ Yanar, a.g.e., s. 48.

kurma yoluna gittiler. Gürcü Menşeviklerin¹⁹⁸ liderliğinde, 28 Kasım 1917'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından "Maveray-ı Kafkas Komiserliği Transkafkasya Federasyonu" kuruldu. Ancak Federasyon uzun ömürlü olmadı. 1918 yılında Gürcistan Menşevikler'in, Ermenistan Daşnak Hareketi'nin, Azerbaycan da Müsavat Partisi'nin önderliğinde bağımsızlığını ilan etti. Fakat Rusya'nın bölgedeki stratejik çıkarlarından dolayı yeni Rus yönetimi de Güney Kafkasya'yı terk etme niyetinde değildi. Özellikle Azerbaycan'ın (petrole sahip olmasından dolayı) kaybı Rusya'yı olumsuz etkilemişti¹⁹⁹.

Mart 1920'de bölgedeki güçler Kızıl Ordu tarafından bozguna uğratılarak Güney Kafkasya yeniden işgal edildi. Sovyet Rusya 1920 yılında Azerbaycan'ı ele geçirdi ve aynı yılın sonunda Ermenistan'daki Daşnak egemenliğine son verdi. 1921 yılında da Gürcistan'daki Menşevikler bozguna uğratıldı. Böylece Güney Kafkasya yeniden Rusya'nın kontrolüne girmiş oldu²⁰⁰.

Aralık 1922'de bölge "Transkafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetleri" adı altında birleştirilmiştir. 1936 yılında ise bu federasyon yerini SSCB içinde birlik cumhuriyeti statüsüne sahip ayrı birimler olarak yeniden yapılandırılan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerine bırakmış²⁰¹ ve bu durum SSCB'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.

1.2. SSCB Döneminde Güney Kafkasya

Moskova Güney Kafkasya devletlerinin idaresini ele geçirmek için mevcut ortamı kullanmış ve bölgede uyguladığı geleneksel "böl ve yönet" politikasıyla etnik

¹⁹⁸ 1903 yılında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde meydana gelen ayrışmalar sonucunda değişik gruplar ortaya çıktı. Bolşevikler bu gruplar arasında çoğunluğu oluşturmakta, kendilerini Komünist olarak adlandırmaktaydılar. Bu grup sosyalizmi doğrudan kurma taraftarı idi. Ömer Özdemir, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara: Vadi Yay., 1997, 2. Baskı, s. 40. Menşevikler ise yine aynı parti içinde yer alan bir başka gruptur. Menşeviklere göre kapitalizmin tam anlamıyla gelişmediği bir ülkede sosyalizmin kurulması imkansızdır. Dolayısıyla önce batıdakilere benzer bir burjuva demokrasisi aşamasının zorunlu olduğunu, disiplinli ve dar kadrolu bir parti yerine geniş tabanlı, daha az merkezîyetçi bir siyasi örgütlenmenin gerekli olduğunu savunmaktaydılar. Menşeviklere kısaca parlamenter marxistler de denmektedir. Özdemir ve Acar, a.g.e., ss. 153-154.

¹⁹⁹ Musa Gasımov, "Rusya'nın Azerbaycan Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, Sayı 4, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, ss. 253-254.

²⁰⁰ Yanar, a.g.e., s. 51.

²⁰¹ Emin Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001, ss. 252-253.

sorunlar çıkarmış ve böylelikle bu cumhuriyetleri kendine bağlı tutmuştur. 1922 yılında Güney Kafkasya'daki Sovyetler Transkafkasya Federasyonu için çizilen sınırlar ve oluşturulan yeni yönetimler ne bu devletlerin tarihi sınırlarına, ne de 1918-21 yılları arasındaki kısa bağımsızlık döneminde var olan sınırlarına, ne de etnik yapılarına uygundur²⁰². Bölge sınırları bölge halklarının işbirliğine ve aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeye yönelik biçimde değil, tam tersine merkezin kontrolünü kolaylaştıracak şekilde çizilmiştir. Ayrıca uygulanan nüfus politikasıyla etnik sorunların yaşanmasına neden olunmuştur. Böylece bölge halkları arasındaki rekabet ve uyuşmazlık daima ustaca körüklenmiştir²⁰³. Bölgeye Rus halkının yerleştirilmesi ile, Moskova'nın müdahalesi için uygun bir ortam oluşturulmuştur. Rusya bugün bile Rus azınlığın haklarının korunması bahanesini, bölgeye müdahale etmesinde bir araç olarak kullanmaktadır.

Böl ve yönet politikasına hem Gürcistan'da hem de Azerbaycan'da başvuruldu. Bulundukları bölgede çoğunluk durumunda olmayan Abhazlar'a büyük bir otonom cumhuriyet statüsü verilirken, bulunduğu bölgede çoğunluk durumunda bulunan Acaralar'a da aynı statü verilmiştir. Aynı şekilde, Bolşevikler Azerbaycan'da Karabağ Özerk Bölgesi ve Nahçıvan Özerk cumhuriyetini oluşturmak için tartışmalı toprakları ve sınırları manipüle ettiler. Ayrıca önemli miktarda Ermeni nüfusu Azerbaycan ve Gürcistan'a yerleştirerek bu ülkelerin etnik sorunlarla uğraşmasına ve birbirlerine düşmesine neden oldular. Böylece Güney Kafkasya'da kalıcı sorunlar ve gerginlikler meydana geldi²⁰⁴. Burada dikkat çeken Ermenistan'daki etnik yapıya müdahale edilmemiş olmasıdır. Ermeni nüfus Azerbaycan ve Gürcistan'a yerleştirilmiş, bunların bağımsızlık talepleri olduğunda da bu durum Rus çıkarları çerçevesinde kullanılmıştır. Yani Ruslar Ermenileri kendi çıkarları için kullanmış, Ermeniler de bu doğrultuda hareket ettiklerinden ve bölgedeki Rus çıkarlarına aykırı hareket etmediklerinden dolayı Ruslarla Ermeniler arasında bir sorun yaşanmamıştır. Geçmişte Ruslar Ermenileri aynı şekilde Osmanlıya karşı da kullanmışlardı²⁰⁵. Yani Rusların hakimiyetinde olan

²⁰² Elizabeth Fuller, "Transkafkasya'da Etnik Milliyetçilik", *Yeni Forum*, Cilt 17, Sayı: 321, Şubat 1996, s. 37.

²⁰³ Paul B. Henze, "Russia and The Caucasus", *Perceptions*, Vol: 1, No: 2. June-August 1996, ss. 53-54.

²⁰⁴ Henze, "Russia and....", a.g.m.. s. 55.

²⁰⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yay., 1998.

Ermeniler Rusya'nın Gürcüler ve Azerileri de etkisi altına almak için kullandığı bir araç olmuştur.

Sovyetler döneminde Güney Kafkasya ülkeleri SSCB'den ayrılma yönünde herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Birlik Cumhuriyetlerinde yapılan gösterilerde siyasi haklardan çok kültürel hakların artırılması dile getirilmiştir. Yalnızca özerk cumhuriyet/bölge halkları birlik cumhuriyetlerinden siyasal hak talep etmişlerdir. Bunun en önemli nedeni merkezi yönetimin bu dönemdeki gücü idi. II. Dünya Savaşından sonra Sovyet uydusu haline gelen Orta ve Doğu Avrupa devletlerindeki milliyetçi ayaklanmaların Moskova tarafından şiddetli bir şekilde bastırılış şeklinin caydırıcı etkisi göz önüne alındığında böyle bir girişimin birliğe bağlı cumhuriyetlerde gerçekleşmeyişinin nedeni anlaşılacaktır. Birlik cumhuriyetlerinde ayrılıkçı girişimlerin olmayışının bir nedeni de ideoji faktörüdür. Güney Kafkasya'da Sosyalist ideolojiyi benimsemiş olan birçok yerel elit Moskova'nın bölgedeki varlığını kolaylaştırmaktaydı. Sosyalist kurama göre savaşlar etnik nedenlerden çok sınıfsal (ekonomik) nedenlerden kaynaklanıyordu. Sovyet idarecileri Sosyalizmi ideolojik öğretiyle farklı uluslara benimseterek "Sovyet Halkı" oluşturmaya çalışmışlardır. Bu proje farklı etnik gruplardan bir "Sovyet Ulusu" inşa etmeyi amaçlıyordu. Sovyet eğitim sisteminden geçen kuşaklar milli duygularını geri plana atarak "Sovyet Halkı" olma ortak paydasında birleşebileceklerdi. Hernekadar bu politika 1980'li yıllarda SSCB'nin ekonomik ve politik gücünün çökmesi ve sosyalist ideolojinin çözülmesiyle beraber geçerliliğini yitirmişse de, bu tarihlere kadar göstermiş olduğu başarı yadsınamaz.

Ruslar Güney Kafkasya'yı ekonomik açıdan da olumsuz bir duruma düşürmüştür. Tüm ekonomik kararlar Moskova'da alınıyor, ekonomik açıdan altyapı, tarımsal ve sınai gelişme öncelikleri daima Moskova'da kararlaştırılıyordu. Bütün SSCB'de kullanılan ortak politikalar-tarımsal kollektivizasyon, ticari ve mesleki millileştirme, ağır sanayiye öncelik veren sınai politikaları, çevresel kirlenmeye veya tükenmelerine ehemmiyet vermeden doğal kaynakları istismar- yerel eğilimler ve arzular hemen hiç kaale alınmaksızın uygulandı²⁰⁶.

²⁰⁶ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 1, İlkbahar 1994, s. 66.

1980'lerin sonunda SSCB dağılmaya başlarken, Güney Kafkasya ciddi istikrarsızlıklar içindeydi. Ekonomik çöküş, silahlı çatışmalar, siyasi karışıklık vardı. Fakat Rusların uyguladığı politikalar Güney Kafkasya'yı fakir bir bölge yapmaya yetmedi. Çünkü bölgenin zengin enerji kaynakları vardı ve SSCB'nin çöküşünün ardından Batı'nın ilgisi buraya yoğunlaşmıştı. Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynaklarıyla, Gürcistan da bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılmasındaki rolüyle kötü durumdan hızla kurtulmaya başlamıştır. Ermenistan ise, geçmişte olduğu gibi bu dönemde de bölgedeki Rus çıkar ve politikalarına alet olarak Batı ile bütünleşmek yerine Rusya'yla beraber hareket ettiği, Azerbaycan ve Türkiye ile olan sorunları nedeniyle ekonomik abluka altına alındığı ve denizlere çıkışının olmadığı için kötü bir ekonomik duruma sahiptir ve bundan dolayı da ekonomik ve siyasal olarak Rusya'ya bağımlıdır.

2. RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA'DAKİ JEO-POLİTİK ve JEO STRATEJİK ÇIKARLARI

Güney Kafkasya'ya, Anadolu, Ortadoğu, Rusya ve Türkistan arasında stratejik bir geçiş bölgesi olma özelliği taşıdığından dolayı Transkafkasya da denmektedir. Transkafkasya aslında Rus siyaset terminolojisine ait bir terimdir. "Trans" ön ekinden dolayı geçiş anlamı taşıyan bu kelime, özellikle Rus ordularının İran ve Osmanlı üzerine yaptığı seferler sırasında Güney Kafkasya'yı geçiş bölgesi olarak kullanmasından dolayı tercih edilmiştir²⁰⁷.

Rusya Güney Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya'nın devamı olarak gördüğü için bu bölge Rusya için önem taşımaktadır. Bazı Batılı yazarlar öyle görmedikleri için, Güney Kafkasya terimini kullanma taraftarıdır (bu terim Kuzey'i ve Güney'i ayırdığından dolayı, Güney'i Kuzey Kafkasya'dan, yani Rusya'dan ayrı düşünmektedir). Rusya ise Transkafkasya terimini kullanarak, bölgeyi kendisinin bir parçası olarak görmekte ve bölge üzerindeki çıkarlarını meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

²⁰⁷ Mahmut Niyazi Sezgin, "Güney Kafkasya'da Ulaştırma ve Jeostrateji", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 25, Mayıs 2002, s. 41.

Kuzeye doğru Avrasya stepleri, güneye doğru da İran ve Anadolu platolarından başlayan Ortadoğu'nun kesişim noktasında bulunan Güney Kafkasya, kuzeyde Kafkas dağları, güneyde Zağrus ve Elbruz dağlarıyla çevrilidir. Doğuda Hazar, batıda ise Karadeniz'e sahili vardır²⁰⁸. Coğrafi konumunun kendine sağladığı avantajlar nedeniyle bin yıldan fazla bir süredir insan topluluklarının hareketlerini kanallandırmak için bir yer olmuş ve tarih boyunca bölgeler ve kıtalar arası köprü işlevi görmüştür. Güney Kafkasya, siyasi anlamda çevresindeki büyük güçlerin askeri hareket ve güvenlik yolları üzerinde bulunması, ekonomik anlamda ise İran-Anadolu-Rusya-Türkistan arasındaki ticaret yollarının transit trafiğine açık olması nedeniyle önem kazanmıştır. Hem siyasal hem de ekonomik açıdan ulaştırmanın bölge için arzettiği bu hayati önem dolayısıyla ticareti gözeterek ve çevredeki büyük güçlerin politikalarını göz önünde bulundurarak strateji belirlemek, bölgedeki yerel, siyasal güçler bakımından değişmez bir husus olagelmıştır. Ayrıca bölge siyasetinin önemli bir unsuru olan bölgenin etno-linguistik bir mozaik oluşunun temel sebebi de, bölgenin tarih boyunca ulaşım yönünden arzettiği çekiciliktir. Bölge hiçbir zaman büyük bir gücün odaklandığı ve kendisinden dışarıya doğru yayıldığı bir merkez olmamıştır ve jeopolitiği buna müsait de değildir. O yalnızca büyük güçlerin hakimiyeti için çatıştığı stratejik bir bölge olmuştur²⁰⁹.

Geçmişten beri bu derece önem arzeden bölgedeki üç devlet, Rusya'nın burayı kontrol etme çabalarından dolayı Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) girmek zorunda kalmışlardır. Rusya'nın Güney Kafkasya'yı kontrol çabaları Sovyet öncesi dönemin kültürel kimliklerinin ilginç gerçeklikleri, yeni ittifak olanakları, yeni ekonomik çıkarlar ve ekonomik olanaklar tarafından etkilenmiştir²¹⁰. Yani geçmişten beri var olan çıkarlar yeni koşullar doğrultusunda dönüşüme uğramış, ama bölgenin öneminde bir azalma olmamıştır.

Bin yıldan beri Rusya, doğu ve batı sınırlarından daima rahatsız edilmiştir. Bu sınırlar zor iklim şartları ile korunmaktadır. Buna mukabil, Rusya'nın güney sınırlarında böyle bir durum yoktur. Bundan dolayı, Rusya güney sınırlarını daha ileri götürmek ve

²⁰⁸ Edmund Herzig, *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia*, Newyork: The Royal Institute of International Affairs, 1999, s. 1-2.

²⁰⁹ Sezgin, a.g.m., s. 41-42.

²¹⁰ Alexander Rondeli, "Security Threats in the Caucasus: Georgia's View", *Perceptions*, Vol: III, No: 2, June-August 1998, s. 45.

bir güvenlik çemberi oluşturmak ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaç sıcak denizlere inme gereksinimini doğurmuştur. Rusya'nın Büyük Petro'dan beri takip etmiş olduğu sıcak denizlere inme politikasının daima üç ayağı olmuştur Bunlardan biri Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inme diğer ikisi Kafkaslar üzerinden sıcak denizlere ulaşmaktır²¹¹. Bugün Rusya'nın sıcak denizlere inme gibi bir imkanı olmamakla beraber, güney sınırlarını güven altına alma ihtiyacı halen devam etmektedir. Bu geçmişte olduğu gibi güneyden gelecek bir saldırıya karşı duyulan bir ihtiyaç değil, Rusya'nın sınırları içinde olan Kuzey Kafkasya'nın etnik yapı itibarıyla istikrarsızlık potansiyeli taşıması ve ayrılıkçı taleplerin uygun ortam beklemesinden kaynaklanmaktadır. Güney Kafkasya'nın Rus etkisinden kurtulması Kuzey Kafkasya'nın ayrılıkçı talepleri için uygun ortamı büyük ölçüde sağlayacaktır. Demek ki Kuzey Kafkasya'da istikrarın sağlanması için Güney Kafkasya'nın Rusya'nın kontrolünde olması gerekmektedir. O halde Güney Kafkasya'da hakimiyet kurmak ve başka aktörlerin söz sahibi olmasını engellemek Rusya'nın toprak bütünlüğü için gereklidir, yani Rusya için bir varlık sorunudur.

SSCB'nin dağılmasından sonra Doğu Avrupa'daki eski Sovyet uydusu ülkeler Batı'nın ekonomik, demokratik ve güvenlik sisteminin parçası olarak (AB'ye üyelik yoluna girerek) Rusya ile yollarını tamamen ayırmışlardır. Batılı ülkeler de bu ülkelerle sıkı stratejik bağlar kurarak AB ve NATO'ya üyeliklerini desteklemiştir. Yani Rusya bu ülkelerde hakimiyet kurma ve SSCB'nin mirasçısı olarak kontrolü altına alma imkanına sahip değildir. Bu durumda Rusya'nın büyük bir güç olarak stratejik önemini güçlendirebileceği tek seçenek BDT ülkeleridir. Moskova'ya göre, Rusya'nın güvenliği büyük ölçüde eski SSCB alanındaki gelişmelere bağlıdır. Rusya bu ülkelerin kendisi ile güvenlik bağlarını güçlendirecek düzenlemelerin yapılmasını istemektedir. Bundaki asıl amacı, bu ülkelere güvenliklerini Batı ve NATO aracılığıyla değil, Rusya'yla hareket ederek sağlayabilecekleri görüşünü kabul ettirmektir²¹². Batı'nın ilgisinin en çok Güney Kafkasya'da olduğu ve NATO'ya girme konusunda en hevesli Azerbaycan ve Gürcistan'ın olduğu düşünüldüğünde, bu bölgenin Rusya için ne kadar önemli olduğu çok açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ın diğer iki Güney Kafkasya ülkesinin

²¹¹ Yanar, a.g.e., s. 56.

²¹² Elkhan E. Nuriyev, "The Ongoing Geopolitical Game in the Caucasus and the Caspian Basin: Towards War or Peace?", <http://cns.miis.edu/cres/nuriyev.htm>.

aksine Batı ile bütünleşme sürecine girmemesinin nedeni ise, bulunduğu bölgede yayılcı bir politika izleyerek üç komşusu (Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye) ile sorunlarının olması nedeniyle Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymasındır. Moskova da Ermenistan'ın bu zaafını kullanarak bölgeye yönelik politikasında Erivan'ı bir araç olarak kullanmaktadır. Halbuki bu durum en çok Ermenistan'a zarar vermekte ve bu ülke ekonomik ve güvenlik bakımından Rusya'ya bağımlı olmaktadır.

Güney Kafkasya Rusya'nın, XXI. yüzyılın en önemli bölgesi olacağı tahmin edilen ve önemli miktarlarda hammadde (petrol, doğalgaz vb.) kaynağına sahip olan Orta Asya bölgesine açılan kapısıdır. Bölge, Rusya ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü olmanın yanı sıra, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısının olması nedeniyle Rusya'nın Karadeniz-Boğazlar-Akdeniz yolu ile Süveyş kanalına inebilmesine imkan sağlaması yönünden de Rusya'nın stratejik çıkarları açısından çok önemli bir bölgedir²¹³. Rusya'nın yakın çevre nitelendirmesi içinde Orta Asya'nın da bulunduğu ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Rus hakimiyetinden kopmasından sonra Moskova'nın Güney Kafkasya'dan sonra etkisini yayabileceği tek bölgenin Orta Asya olduğu düşünüldüğünde, bu kadar önemli bir bölgeyle bağlantı kurulmasını sağlayacak olan Güney Kafkasya'nın önemi daha da artmaktadır. Ayrıca Karadeniz'de Novrosisk Limanı dışındaki kıyıların yeterli derinliğe sahip olmamasından dolayı Rusya, Karadeniz'de yeni limanların kullanımına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle özellikle Gürcistan, Rusya için önem kazanmaktadır.

Güney Kafkasya Asya ile Avrupa arasında hayati bir bağ, bir köprü durumundadır. Bölgenin Avrasya kıtası üzerinde kuzeyi güneye ve doğuyu batıya bağlayan bir köprü pozisyonundaki coğrafi konumu, stratejik önemini korumasına imkan vermiş ve bu durum bölgeyi tarihin her döneminde cazip kılmıştır. Tarihin her döneminde, Avrupa'dan Asya'ya ve Asya'dan Avrupa'ya göçler genellikle bu bölge üzerinden olmuştur. Doğudan Anadolu'ya gelen kavimler de bu kapıdan geçerek yarımadaya gelmişlerdir. Sahip olduğu bu köprü konumu doğu-batı ve kuzey-güney yönlü nüfus hareketlerinde bölgeyi bir geçiş alanı haline getirmiş, farklı dönemlerde

²¹³ Yanar, a.g.e., s. 56.

farklı kavimlerin istilasına sokmuş ve bugün de Rusya'nın hakimiyet mücadelesine, neden olmuştur²¹⁴.

Güney Kafkasya, bunların yanında, stratejik açıdan askeri üstünlük oluşturabilmek için de elde bulundurulması gereken önemli bir bölgedir. Askeri açıdan bu bölgenin elden çıkması, Rusya'nın Türkiye ve Ortadoğu'da üstün olma düşüncesini başarısızlığa uğrattır²¹⁵. Yani Güney Kafkasya çevresindeki tüm stratejik bölgelerin, Kuzey Kafkasya'nın, Orta Asya'nın ve Ortadoğu'nun kontrol edilebilmesi için mutlaka etkili olunması gereken çok önemli bir bölgedir.

Sonuç olarak Güney Kafkasya, bir kara devleti olan Rusya için;

- Sıcak denizlere ulaşılmasına imkan sağlayacak stratejik istikametleri kontrol eden bir bölgedir.
- Elde bulundurulduğu sürece Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'ni uzaktan kontrol eder.
- Rusya'nın güney cephesinin savunulması için önem teşkil eder²¹⁶.
- İran'a ulaşılmasını sağlar.
- Türkiye'nin ve Batılı güçlerin Orta Asya'ya ulaşmasını engeller (eğer Rusya'nın kontrolünde olursa).
- Bölgenin enerji kaynaklarının taşınmasında Moskova'nın söz sahibi olması halinde, Rusya'nın ekonomik kazanımlar elde etmesinin yanı sıra Avrasya'daki konumunu güçlendirir.

Güney Kafkasya'nın Rusya'nın kontrolünden çıkması, Türkiye ve İran üzerindeki hedeflerinin sekteye uğramasına, bölgenin doğal kaynakları üzerindeki kontrolünün ortadan kalkmasına, petrol boru hattı geçişleri üzerindeki çıkarlarının zedelenmesine neden olacaktır²¹⁷. Bu da en çok Türkiye gibi bölgesel güçlerin ve ABD gibi küresel güçlerin işine yarayacak, kuzeyde sıkışıp kalan Rusya'nın güneyde kontrol

²¹⁴ Yanar, a.g.e., s. 15.

²¹⁵ Armağan Kuloğlu, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Kafkasya Politikası", *Stratejik Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 1, Mayıs 2000, s. 39.

²¹⁶ Sönmez Can, "Jeopolitik Açısından Kafkasya", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 3, Sayı: 4, Kış 1996, s. 208.

²¹⁷ Kuloğlu, a.g.m., s. 40.

sahibi olamaması nedeniyle Kuzey Kafkasya'daki kontrolünün de zayıflamasına neden olabilecektir.

Güney Kafkasya'nın şimdiye kadar değindiğimiz öneminin yanısıra, bölge ülkelerinin de Rusya açısından kendine özgü önemleri vardır. Güney Kafkasya'da Gürcistan; coğrafi konumu, Azerbaycan; ekonomik potansiyeli, doğalgaz zenginlikleri ve nüfusunun büyüklüğü nedeniyle, Ermenistan ise sağladığı askeri işbirliği ve bölgede sürdürdüğü yayılmacı dış politika sebebiyle Rusya açısından stratejik önem arz etmektedir.

2.1. Azerbaycan'ın Rusya İçin Önemi: Jeo-Politik Konum ve Enerji Kaynakları

Nesib Nesibli Azerbaycan jeo-politiğinin Rus dış politikasındaki yerini şu şekilde özetlemektedir²¹⁸:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kontrolü, Rusya Federasyonu'na stratejik çıkarlarını Hazar bölgesinde güçlendirme ve Yakın ve Ortadoğu'ya yayma olanağı sağlıyor; eski SSCB'den kalma stratejik öneme sahip Gebele RLS'in (Radyo-Lokasyon Sistemi-Radar Üssü) Azerbaycan sınırları içinde bulunması bu ülkeyi Rusya için önemli kılıyor; Rusya'nın stratejik hava savunması ve balistik roketlerinin Yakın ve Ortadoğu'yu kontrol altında tutma amacı için Azerbaycan önemli bir üs konumunda olabilir.
- Azerbaycan Cumhuriyeti'ni etki alanında tutmakla Moskova, Hazar bölgesinde Batı'nın etkisinin artmasını önlemiş oluyor; Azerbaycan aynı zamanda coğrafi bakımdan Türk Dünyasının merkezi konumunda olduğundan, bu şekilde Türklerin kaynaşmaları engelleniyor. Azerbaycan'ı etki alanında tutmakla Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volgaboyu'nda Türkiye'nin etkisinin artması önleniyor.
- Rusya, Hazar bölgesindeki iktisadi çıkarlarının korunması için Azerbaycan Cumhuriyeti'ni etki alanında tutmaya çalışıyor; Azerbaycan'ın önemli

²¹⁸ Nesib Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova, Erivan, Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 4, Ağustos 2000, s. 64.

hidrokarbon kaynaklarına sahip olmasının yanında, bölgenin kara, hava, haberleşme ve deniz ana yolları hep buradan geçiyor.

- Rusça konuşan nüfusun güvenliği için ortak ekonomik ve politik mekanın oluşturulması;
- Azerbaycan'ı kontrol altında tutarak İran'la doğrudan ilişki kurabilmesi.

Enerji kaynakları Rusya'nın Azerbaycan politikasını şekillendiren en etkin faktör olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan'ı diğer Güney Kafkasya ülkelerinden ayıran en önemli özellik de sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleridir. Petrol konusunda Azerbaycan'a birçok baskı uygulanmıştır. Karabağ sorununda Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemesinin en büyük nedenlerinden biri de budur. Azerbaycan'ın sahip olduğu bu doğal kaynaklar yalnızca Rusya'nın değil, başta ABD olmak üzere diğer batılı devletlerin de stratejik çıkar alanlarına girmektedir. Azeri petrolü yalnızca günümüzde değil geçmişte de ülkenin jeopolitik önemini arttırmıştır. XIX. yüzyılın ortalarında dünya petrol üretiminin yarısından fazlası Bakü'den elde edilmekteydi²¹⁹.

I. Dünya Savaşı sırasında Rus Çarlığı'nın yıkılması üzerine Türk, Alman ve İngiliz güçleri Bakü petrollerini ele geçirmek için rekabete girmişlerdir. II. Dünya Savaşı sırasında bölge Nazi Almanyası'nın stratejik hedefi olmuştur²²⁰. 150 yıllık Rus-Sovyet Emperyalizmi döneminde, 250 milyar \$'lık Azeri petrolü Abşeron yarımadasında Rusya tarafından işletilmiştir²²¹. 1940'lı yıllarda Volga-Ural bölgesi ve daha sonra Sibiry'a'da keşfedilen petrol yataklarında üretime geçilene kadar Azerbaycan, Sovyetlerin diğer bölgelerinin petrol ihtiyacını önemli ölçüde karşılamıştır.

XX. yüzyılın son çeyreğinde siyasal ve ekonomik sorunlar yaşamaya başlayan Moskova'nın diğer bağlı cumhuriyetlerin yanısıra Güney Kafkasya'daki cumhuriyetlerde de kontrolü kaybetmesiyle birlikte XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede yaşanan rekabet, yeniden gündeme gelmiştir.

²¹⁹ Nesib Nesibli, "Azerbaijans Geo-politics and oil-pipeline issues": *Perception*, December 1999-February 2000, Vol: IV, No: 4, s. 38.

²²⁰ Elkhan Nuriyev, "Conflicts: Caspian Oil and NATO", Gary K. Bertsch ve diğ. (der) *Crossroads and Conflicts: Security and Foreign Policy in Caucasus and Central Asia*, Newyork: Routledge, 2000, s. 141.

²²¹ Nesib Nesibli, "Azerbaijans...", a.g.m., s. 98.

Sovyetlerin dağılmasıyla beraber batılı enerji firmaları Azerbaycan'ın Hazar Havzasındaki petrol ve doğal gaz rezervlerine göz dikmiştir. ABD Enerji Enformasyon Dairesi'nin verilerine göre Azerbaycan'ın ispatlanmış 3,6-12,5 milyar \$ ve olası 27 milyar \$'lık petrol rezervleri vardır. Bunun yanısıra 11 milyar \$'lık ispatlanmış ve 35 milyar \$ olası gaz rezervleri vardır²²². ABD'nin eski başkanlarından J. Carter'in güvenlik danışmanlığını yapmış olan Z. Brezinski Hazar Havzasındaki konumundan dolayı Azerbaycan'ı enerji kaynaklarını barındıran Şişe'nin tapasına benzetmektedir²²³.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Güney Kafkasya enerji kaynakları ve enerji taşıma yolları üzerindeki rekabete Rusya, Türkiye ve İran bölge ülkesi olarak, Çin ve İsrail ise bölge dışından katılırken, ABD ve İngiltere ittifak halinde kendi uluslararası tekellerini de devreye sokarak ve Türkiye'yi de yanlarına alarak bölgenin kontrolünü Moskova'nın etki alanından kurtarma çabası içine girmişlerdir.

Rusya kendi petrol ve doğalgaz üretimine, Hazar Havzası'nın üretim ve taşımasından alacağı payı da hesaba katarak dünya piyasasına girmek ve ülke ekonomisini dar boğazdan çıkarma hesapları yaparken, ABD yönetimi Hazar Havzası petrollerini kontrolünde tutmak ve uluslararası piyasalara dağıtımını organize ederek²²⁴ bu alanda Rusya'nın tekeli kırma istemektedir. Enerji faktörü Rus dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. SSCB'nin çöküşünün ardından serbest ekonomiye dönüşüm sürecinde zor günler yaşayan ve toplam 176 milyar dolara ulaşan borcu bulunan Rusya için ihracat gelirlerinin % 45'ini sağlayan ve devlet bütçesine de % 39 oranında katkı yapan enerji sektörü, ülke içinde önemli bir güç konumundadır. Özellikle Vladimir Putin'in başa gelmesinden sonra geleneksel anlayışa karşılık ekonomik çıkarları öne çıkaran ve daha pragmatik bir dış politika anlayışının yararlı olacağına inanan bir politika takip edilmiştir. Yani Rus dış politika doktrinlerinde, jeostratejiden jeoekonomiye doğru bir değişim benimsenmiştir. Enerji faktörünün ekonomik boyutundan daha önemli siyasi boyutu vardır. Batı, Rusya'nın geleneksel etkinlik bölgelerinde askeri denetim sağlama çabalarına kesin biçimde karşı koymaktadır. Bu

²²² A. Necdet Pamir, *Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun*, Ankara: ASAM, 1999, s. 94.

²²³ Canbolat, *Savaş ve Barış ...*, a.g.e., s. 102.

²²⁴ Gürses, a.g.m., ss. 272-273.

nedenle Hazar bölgesinde etkinlik kurma girişimleri ekonomik alanda ve özünde enerji bağlamında tezahür etmekte ve Rusya bölgesel etkinlik mücadelesinde enerji faktörünü ve Rus petrol şirketlerini öne çıkarmaktadır, öte yandan bölgenin enerji kaynaklarının sahip olduğu bu önem ve Rus dış politikasında enerji faktörünün öne çıkması, Rusya'nın Güney Kafkasya politikasındaki Ermenistan'ın önceliğinin değişebileceği ihtimalini gündeme getirmektedir²²⁵.

Güney Kafkasya'nın enerji potansiyelinin Rusya için çok önemli olmasının en iyi kanıtı (ve bir sonucu) Bakü-Ceyhan ve Trans-Hazar (bu hattın Bakü-Ceyhan'la birleştirilmesi durumu söz konusudur) boru hatlarının proje ve pazarlıklarının belirli bir aşama kaydettiği her seferde şaşırtıcı bir rastlantı sonucu, bölgedeki çatışmaların şiddetlenmesidir. Petrolün ve doğalgazın dünya piyasalarına çıkarılabileceği tüm güzergahlarda sorunlar çıkarılmıştır²²⁶. Burada asıl amaç Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerini birleştiren hat ve bu hattı oluşturan ülkelerin bölgede önemli roller üstlenmesine engel olmaktır²²⁷. Rusya, SSCB'nin yıkılışıyla sınırları daralmasına rağmen, Avrupa ve Asya arasındaki coğrafi üstünlüğünün ekonomik ve ticari bir köprü rolünü koruması gerektiğini düşünmektedir. Fakat Güney Kafkasya'nın Batılı devletlerin ve çokuluslu şirketlerin akınına uğraması bu amacın önünde engel oluşturmaktan dolayı, Moskova'nın gözünde bölgenin önemi artmaktadır.

2.2. Rusya Açısından Gürcistan'ın Önemi: Jeopolitik Konum

Gürcistan'ı Avrasya siyasal coğrafyasında önemli kılan unsur, jeopolitik konumudur. Gürcistan'ın doğusu Asya, batısı ise Avrupa kıtasındadır. Dolayısıyla tarihsel açıdan Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü işlevi görmüştür. Şevardnadze

²²⁵ Nazim Cafersoy, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi", *Stratejik Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 8, Aralık 2000, ss. 55-57.

²²⁶ Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, "Azerbaycan ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 1, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, s. 370.

²²⁷ Nesrin Sarıahmetoğlu, "Hazar Petrol Boru Hattının Güzergâhı ve Güvenliği Meselesine Bir Bakış", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 7, İlkbahar-Yaz 2000, s. 77.

ülkesinin bu konumunu “Avrasya’nın birleştiği nokta” şeklinde ifade etmiştir²²⁸. Kuzeyde Rusya, güneyde Türkiye ve Ermenistan, doğuda Azerbaycan’la komşu olan Gürcistan, Kafkasya’da deniz bağlantısını sağlayan tek ülkedir²²⁹.

Orta Asya’daki beş cumhuriyetin de açık denizlere kıyısının olmadığı gözönüne alınırsa Gürcistan’ın yalnızca Güney Kafkasya ülkelerini değil, Orta Asya ülkelerini de Karadeniz’e –bu bağlamda batıya- bağlayan en kısa yol olduğu görülecektir. Gürcistan’ın önemini artıran bir diğer faktör de BTC’nin yanısıra Kazak ve Türkmen petrollerinin de Batı güzergahlarına bu ülke üzerinden taşınmak istenmesidir.

Ayrıca Türkistan’la Avrupa’yı birleştirmeyi amaçlayan TRACECA (Trans Corridor Europe – Caucasus – Asia) projesinin de Gürcistan üzerinden geçecek olması ülkenin jeopolitik önemini daha da artırmaktadır²³⁰.

Gürcistan’ın Rusya açısından jeopolitik önemi şu şekilde özetlenebilir:

- Dağlık Karabağ Sorunu’ndan dolayı Azerbaycan’la sorunları olan RF, Güney Kafkasya’daki stratejik ortağı olan Ermenistan’la ve ilişkilerini geliştirmekte olduğu İran’la kara bağlantısını bu ülke üzerinden gerçekleştirmektedir. Gürcistan, Rusya, Ermenistan ve İran’a ticari ve iletişim ağları sağlayan doğal bir koridor olarak değerlendirilebilir.
- Sovyetlerin dağılmasından sonra RF’nin Karadeniz’e olan sahili 300 km’ye düşmüştür. Ukrayna tarafından Kırım limanlarının RF’ye devredilmesinin reddedilmesi, RF’nin Gürcistan limanlarına göz dikmesine neden olmuştur. Savunma Bakanı Graçev, 1993 yılında, “Gürcistan’ın Karadeniz limanlarının RF için yaşamsal öneme haiz olduğunu, Rusya’nın buradan çıkarılmasının Kremlin açısından Karadenizin kaybı olacağını”, belirtmiştir.

²²⁸ Kadir Sancak, **Gürcistan’ın Kafkasya’daki Yeri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 79.

²²⁹ Kamil Ağacan, “Gürcistan’a Yönelik Artan Rus Baskıları ve Türkiye”, **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 4, Ağustos 2000, s. 29.

²³⁰ AB tarafından yürütülen ve ABD’nin desteklediği bu proje çerçevesinde kara ve demiryolu ağları, limanlar, boru hatları ve hava koridoruyla yeni bağımsız devletlere –Rusya ve İran’ı dışlayarak- ulaşım sağlanacaktır. Mahmut Niyazi Sezgin, “Güney Kafkasya’da Ulaştırma ve Jeostrateji”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 25, Mayıs 2002, ss. 42-43.

- Gürcistan'ın kontrolü Rusya için Çeçen ve diğer Kuzey Kafkasya halklarını abluka altına alma imkanı sağlar.
- Gürcistan'ın kaybı Ermenistan'daki Rus askeri güçlerinin manevra alanlarının sınırlandırılmasına neden olur²³¹.
- Rusya açısından Gürcistan'ı önemli kılan bir başka faktör de, Gürcistan'ın Türkiye ile –bu bağlamda NATO ile- Rusya arasında tampon bir bölge olmasıdır. Gürcistan'da RF'nin beş askeri üssü vardır.
- Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerle olan ilişkilerini Gürcistan üzerinden gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, bu ülkenin Rusya için önemi daha da artmaktadır. Gürcistan kontrol altında tutularak Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Volga boyundaki Türk halklarıyla kuracağı ilişkiler engellenebilir.

2.3. Ermenistan'ın Rusya İçin Önemi: Stratejik Ortaklık

Prestroyka döneminde Ermenistan'da serbest seçimler yapılmış ve bağımsızlık yanlısı bir yönetim işbaşına gelmiştir. Aynı dönemde Azerbaycan'da Moskova yanlısı idarecilerin iş başında bulunması, Kremlin'in Güney Kafkasya'da Azerbaycan yanlısı bir strateji izlemesine neden olmuştur. Bu strateji Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı düzenlenen başarısız darbe girişimine kadar sürmüştür. Darbe sonrası dönemde Moskova taraflar arasında denge politikası sürdürmeye çalışmıştır. Ancak Yakın Çevre doktrini'nin ilanı ile beraber Moskova-Erivan ilişkileri stratejik işbirliğine dönüşmüştür. Bunun en önemli nedeni Erivan ile Moskova'nın bölgedeki rakiplerinin/hedeflerinin örtüşmesidir.

- Azerbaycan ile D. Karabağ, Gürcistan ile Samset-Cevaheti ve Türkiye ile sözde soykırım iddialarından kaynaklanan sorunları bulunan Ermenistan, doğal olarak RF'ye yönelmiştir.
- Azerbaycan'ın petrol faktörünü, Gürcistan'ın ise jeopolitik konumunu kullanarak Batı'ya yaklaşımları, Ermenistan'ın RF için daha da önemli olmasına neden olmuştur.

²³¹ Raushan Sadigbeyli, *Stability in the South Caucasus: The Role of Russia and Turkey*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, ss. 34-35.

- Batı'nın bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirdiği dönemde şaşırtıcı bir şekilde Moskova-Erivan ilişkileri daha ileri bir düzeye taşınmıştır. 1997 yılında ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında RF'nin özel rolünü tanımadığını ilan etmesinden sonra Moskova-Erivan arasında askeri konuları içeren yeni bir anlaşma imzalandı. Aynı dönemde Ermenistan'a RF tarafından 1 milyar \$'lık askeri yardım yapıldı.
- Dış politikasını yayılmacılık üzerine kurmuş olan Erivan sağlam bir askeri müttefike ihtiyaç duymaktadır. Moskova ise bölgeye gerekli ölçüde askeri yığınak yapmadan, bölge ülkelerinin kontrolünün zorluğunun bilincindedir. Azerbaycan'daki üslerini kapatmak zorunda kalan, Gürcistan'daki üslerinden dolayı Tiflis'te sorun yaşayan Moskova Ermenistan'daki askeri varlığını artırarak, bunu telafi etmeye çalışmaktadır.
- 2000 Mayıs ayında Minsk'te yapılan BDT Zirvesi'nde RF öncülüğünde Ortak Savunma Anlaşması projesi ortaya atılmış, Azerbaycan ve Gürcistan'ın imzalamayı reddettikleri bu anlaşmaya Ermenistan katılmıştır²³².
- Türkiye'nin bölge ülkeleriyle geliştirmeye başladığı ikili ilişkiler Moskova-Erivan işbirliğinin bir başka nedeni olarak gösterilebilir. Erivan'ın Ankara'nın bölgedeki faaliyetlerini "sanal tehdit" olarak algılaması, RF'nin ise Türkiye'yi Güney Kafkasya ve Orta Asya'da rakip olarak görmesi bu işbirliğinin artmasıyla sonuçlanmaktadır. Bugün de Türkiye-Ermenistan sınırını Rus sınır kuvvetleri korumaktadır.
- Her iki ülkenin, İran'la beraber, boru hattı projelerinden dışlanmış olmaları bir başka ortak noktalarıdır. Bu durum bölgede Moskova, Erivan, Tahran ekseninin oluşumunu sağlayan unsurlardan biridir²³³.
- RF, İran'la olan ilişkilerini Ermenistan aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Moskova-Tahran eksenindeki ilişkilerin gelişmesiyle beraber Ermenistan'ın RF için jeopolitik önemi artmaktadır.

²³² Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, "Azerbaycan ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", *Avrasya Dosyası*, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 380.

²³³ Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, "Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var? Putin'in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 19, Kasım 2001, s. 34.

Yukarıda belirtilen koşullardan dolayı bugün Ermenistan siyasi ve askeri alanda Moskova'ya tek taraflı bağımlı bir ülke konumuna düşmüştür. Bu bağımlılık her geçen gün daha da artmaktadır. İzlemiş olduğu yayılmacı politikalar yüzünden bölge ülkeleriyle ekonomik ve politik ilişkilerini geliştirememiştir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ambargosuna maruz kalması ve Dağlık Karabağ Savaşı, zaten kötü durumda olan Ermenistan ekonomisini iyice çıkmaza sokmuştur. Hükümet 1994'ten itibaren bazı ekonomik programları uygulamaya çalışmış fakat beklenen sonucu elde edememiştir. Bugünkü Ermenistan 1970'lerin ekonomik koşullarını yaşamaktadır²³⁴. Bozuk ekonomik koşullar ülkedeki yetişmiş işgücünün yurtdışına göç etmeleriyle sonuçlanmaktadır.

Türkiye, RF, İran ve Gürcistan gibi ülkeler petrol boru hatlarının kendi ülkelerinden geçmesi için büyük bir rekabet başlatmışlar, ancak D. Karabağ sorunu yüzünden Ermenistan bu rekabetin dışında kalmıştır. Gürcistan'ın petrol boru hatlarından elde edeceği ekonomik kazanımların farkına varan Ermenistan, 1997 yılından itibaren Washington'daki Ermeni Lobisini faaliyete geçirerek boru hatlarının kedi ülkesinden geçmesi için girişimlerde bulunmuştur.

Aynı tarihlerde Ermenistan medyası Gürcistan üzerinden geçecek olan boru hattının sorunlu bölgeye (işgal altındaki topraklara) yakın olduğunu, dolayısıyla bölgede yeni bir çatışmanın baş göstermesi durumunda hattın zarar göreceğini, ancak hattın Ermenistan topraklarından geçmesi durumunda böyle bir tehlikenin söz konusu olmayacağını yazmaktaydı²³⁵. Ermenistan dış politikası da iç açıcı bir manzara oluşturmamaktadır. Moskova'ya tek taraflı bağımlılık bu ülkenin dış politikasında gerçekleştireceği açılımları sınırlandırmaktadır. Türkiye ve Batı'yla ilişkileri geliştirmek ve D. Karabağ sorununu pragmatist yolla çözmek isteyen eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan istifa etmek zorunda kalmıştır. Ter-Petrosyan'dan sonra Dağlık Karabağ Ermenilerinden Koçaryan işbaşına gelmiş, bu dönemde Erivan'ın Moskova bağımlılığı daha da artmıştır. Koçaryan hükümeti döneminde de Erivan'ın

²³⁴ Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Karşılaştığı Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Arayışları", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı 41, Eylül 2003, s. 85.

²³⁵ Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt 9, Sayı 1, İlkbahar 2003, ss. 256-257.

Batı'ya yaklaşmaya çalışması Parlamento baskısıyla sonuçlanmıştır. Ermenistan'ın Batıyla ilişkilerini zorlaştıran bir başka neden de bu ülkenin İran'la kurduğu ortaklıktır. Özellikle lobi faaliyetleriyle ABD dış politikasındaki etkinliğini artırmaya çalışan Erivan'ın Moskova ve Tahran'la kurmuş olduğu stratejik ortaklık, Washington'un bu ülkeyle olan ilişkilerini sorgulamasına neden olabilir.

Genel bir dış politika ilkesi olarak sürekli dost veya sürekli düşman yerine çıkarların devamlı olduğu göz önüne alındığında, Moskova-Erivan ilişkilerinin önümüzdeki yıllarda farklı bir zemine oturabileceği söylenebilir. Özellikle son dönemde Rus dış politikasında meydana gelen değişimi bunun sinyalleri olarak değerlendirilebilir.

Moskova'nın şimdiye kadar yaşadığı başarısızlıklar artık bölge üzerinde özel bir hegemonya kurabilecek yeterli bir güce sahip olmadığından dolayı, bölgesel konumunu istikrara kavuşturmak için Erivan'ı ikinci plana atma ihtimali söz konusudur²³⁶. Aliyev'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı olmasından sonra Moskova'nın Erivan'dan ziyade Bakü'ye yanaşması bunu göstermektedir. Diğer yandan Rus dış politikasında enerji faktörünün öne çıkması, Transkafkasya'da Rus dış politikasındaki Ermenistan önceliğinin değişebileceği ihtimalini gündeme getirmiştir. Putin'le beraber ekonomik çıkarların öne çıkması, ekonomik açıdan Rusya için neredeyse hiçbir anlamı olmayan Ermenistan'ın stratejik önemini azaltmaktadır²³⁷. Ermenistan'a BDT anlaşmaları ve diğer askeri anlaşmalar çerçevesinde kalıcı bir şekilde yerleşen Moskova'nın, uzun vadeli çıkarları açısından Azerbaycan ile de aynı tarz ilişkiler kurması gerektiğinden dolayı, Rusya Ermenistan'ın isteklerine eskisi gibi cevap vermeyerek bu ülke üzerindeki baskılarını artırabilir²³⁸.

3. ETNİK YAPI BAĞLAMINDA RUSYA'NIN BÖLGE POLİTİKASI

Kafkasya coğrafyasının dağlık yapısı, tarih boyunca bölgenin etnik dokusunun şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Arazinin dağlık olması sebebiyle tam bir

²³⁶ Stephen Blank, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 13, İlkbahar 1998, s. 7.

²³⁷ Cafersoy, "Enerji...", a.g.m., s. 58.

²³⁸ Gül ve Ekici, "Azerbaycan ve Türkiye ...", a.g.m., s. 387.

egemenlik kurulamayan bölge tarih boyunca doğudan batıya göç eden pek çok ulus için sığınma yeri olmuştur. Bölgenin engebeli yapısı ayrıca farklı etnik grupların kaynaşmasına ve/veya birbiri üzerinde egemenlik kurarak zayıf ulusların asimile edilmesine engel olmuştur²³⁹. Bu coğrafi özelliklerinden dolayı Kafkasya bölgesinde 50'den fazla etnik kökene ait ulus barınmaktadır. Bölgedeki bu heterojen yapı, dil ve din bağlamında da görülmektedir. Bölgede Türk-Müslüman, Hristiyan ve Türk kökenli olmayan Müslümanlar bulunmaktadır²⁴⁰. Bazı yazarlar Kafkasya etnosunu yerliler, sonradan göç edenler ve konuştukları dillere göre sınıflandırmaktadırlar.

Bölge etnik yapı itibariyle çok çeşitlilik arzeden dünyadaki nadir bölgelerden biridir. Zbigniew Brezinski de bölgenin etnik doku itibariyle Balkanları çağrıştırdığını anımsatarak bölgeyi “Avrasya Balkanları” olarak adlandırmıştır. Z. Brezinski'ye göre siyasi literatürde “Balkanlaşma”, etnik heterojen yapı, iç istikrarsızlıktan kaynaklanan bölgesel otorite boşluğu ve bu boşluğun bölge dışındaki güçler tarafından doldurulma rekabeti anlamına gelmektedir. Gerçekten de Sovyetler'in dağılmasından sonra bölgede baş gösteren etnik çatışmalar ve bölgede yaşanan uluslararası rekabet ilgi çekicidir.

Bölgenin güneyi kuzeyine göre daha az etnik heterojenlik arzetmektedir. Ancak güneydeki ülkeler bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz etnik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır²⁴¹. Güney Kafkasya'da etnik çeşitliliğin en fazla olduğu ülke Gürcistan'dır. Ülkenin nüfusunun % 30'u etnik azınlıklardan oluşmaktadır. Ülkede iki özerk cumhuriyet -Abhazya ve Acaristan- ve bir özerk bölge -G. Osetya- vardır. Ayrıca ülkenin güneyindeki Cevaheti bölgesinde yaşayan 450.000 Ermeni Tiflis'ten özerklik talep etmektedir. Gürcistan yönetimi ise bunun daha sonra bağımsızlık talebine dönüşmesinden korkmaktadır. Cevahiti bölgesinde askeri alanda *de facto* olarak Gürcü egemenliği söz konusu değildir. Zaten Abhazya ve G. Osetya bölgelerinde de çıkan ayrılıkçı hareketlerden sonra Gürcistan'ın bu bölgelerdeki egemenliği fiilen sona ermiştir.

²³⁹ Yanar, a.g.e., s. 28.

²⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Necip Torumtay, **Değişen Stratejiler Odağında Türkiye**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996, s. 188-189.

²⁴¹ Bölgenin güneyi kuzeyine göre daha fazla homojenlik arzederken, etnik sorunların daha çok güneyde baş göstermesi düşündürücüdür. Bölgenin kuzeyinin Rusya'nın egemenliğinde olmasından dolayı etnik/ayrılıkçı hareketler Moskova tarafından bastırılmaktadır. Bölgenin güneyinde ise durum

Bölgede, Gürcistan'dan sonra etnik çeşitlilik arzeden ikinci ülke Azerbaycan'dır. Ülkedeki en önemli azınlığı oluşturan Slav kökenli ulusların büyük bir kısmı 1970'li yıllardan itibaren ülkeyi terketmiştir. Ülkedeki ikinci önemli etnik azınlık Ermenilerdir. Azerbaycan'ın doğusundaki Bakü ve Sumgayıt gibi şehirlerde yaşamakta olan Ermenilerin büyük bir kısmı D. Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'a göç etmiştir. Bu iki azınlığın büyük bir kısmının ülkeyi terk etmesinden sonra Azerbaycan'ın etnik yapısında homojenleşme başlamıştır. Ancak D. Karabağ Bölgesinde Ermenilerin kısmen yoğun olarak yaşamakta olmaları Azeriler ve Ermeniler, arasında bir savaşa neden olmuş ve ülkenin % 20'si işgal edilmiştir.

Güney Kafkasya ülkeleri arasında etnik homojenliğe sahip ve etnik sorunlar yaşamayan tek ülke Ermenistan'dır. Diğer iki ülkeyi olduğu gibi Slav kökenli ulusların büyük bir kısmı Ermenistan'ı da terketmiştir. Ülkedeki önemli bir nüfusa sahip olan Azeriler Karabağ Savaşı sırasında göçe zorlanmışlardır. Erivan yönetimi, Azerilerin dışında ülkenin batısında yaşayan, Kürtleri de baskı altında tutmaktadır. Ülkedeki azınlıklara asimilasyon politikası uygulayan Ermenistan yönetimi, Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşayan Ermenileri kullanarak bu ülkenin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini tehdit etmektedir.

Azerbaycan ve Gürcistan bağlamında Güney Kafkasya'daki etnik çeşitlilik sonraki konularda ayrıntısıyla incelenecektir. Çalışmanın bu bölümünde Rusya'nın bölgedeki etnik yapıya yönelik stratejik yaklaşımlarını analiz edilecektir. Etnik yapı bağlamında Rusya'nın bölge politikasını iki şekilde incelemek mümkündür.

Birincisi: Özellikle XIX. yüzyılda Rusya'nın uygulamaya başladığı iskan politikasıdır. Rusya işgal ettiği topraklardan kendisine karşı savaşan ulusları sürmüş, yerlerine Rusları ve kendisine yakın gördüğü ulusları yerleştirerek bölgedeki etnik yapıyı kendi lehine bozmuştur. İkinci olarak Rusya, bölgede oluşan bu etnik yapı sonucunda azınlıklar arasında çıkan çatışmaları kullanarak geleneksel böl ve yönet politikasını uygulamaktadır. Bölgede çıkan istikrarsızlıklar Rusya'nın hakimliğine neden olmakta, Rusya da bu rolünü ustaca kullanarak bölgedeki nüfuzunu artırmaya

farklıdır. Sovyetlerin dağılmasından sonra oluşan otorite boşluğu ve Rusya federasyonunun etnik/ayrılıkçı hareketleri kışkırtması bölgedeki sorunların daha da tırmanmasına neden olmaktadır.

çalışmaktadır. Özellikle Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın bölge politikasının ana hatlarını bu şekilde özetlemek mümkündür.

XIX. yüzyılın başlarında P.I. Pectel Rusya'nın bölgeye yönelik politikasının nasıl olması gerektiği hakkında şu önerilerde bulunuyordu:

- Rusya, Osmanlı ve İran arasında bulunan bölgenin fethedilmesi.
- Kafkasya'daki ulusları iki kategoriye ayırmak: Barışçıl ulusları Rusya'nın himayesine alarak bölgedeki varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olmak. Asi olanları ise Kafkasya'dan göçe zorlayarak küçük gruplar halinde Rusya'nın değişik bölgelerine yerleştirmek.
- Kafkasya'da değişik yerleşim birimleri oluşturarak buralara Slavları ve Ruslara dost olan halkları yerleştirmek ve onlara arazi tahsis etmek. Bölgedeki uluslara Rusya'nın egemenliğini kabul ettirmek²⁴².

Bölgedeki işgallerin ardından Çarlık Rusya'sı iskan politikasını adım adım uygulama yoluna gitmiştir. XIX. yüzyılda Kafkasya'daki egemenliğini tamamlayan Rusya, öncelikle Karadeniz sahillerinde yaşayan Acarlar, Abhazlar ve Osetler gibi Osmanlıyla iyi ilişkiler içinde olan uluslardan²⁴³ 1.000.000-1.500.000 kişiyi Osmanlı Devletine sürdü²⁴⁴. Daha sonra bu topraklara Ruslar, Ukraynalılar, Ermeniler ve Estonyalılar yerleştirildi²⁴⁵. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın iskan politikası Kafkasya'nın güneybatı kısımlarında yoğunlaştı. Özellikle 1877-78 savaşıdan sonra Osmanlı ve İran topraklarında yaşamakta olan Ermeniler bölgeye yerleştirilmeye başlandı. 1908 yılına gelindiğinde bölgeye getirilen Ermenilerin sayısı 1.300.000'e ulaşmıştı²⁴⁶. Rusya'nın bölgedeki etnik yapıyı değiştiren bu uygulamalarının temel nedeni Osmanlılar ve Kafkasya'daki Müslüman halklar arasına Hristiyan toplumları yerleştirerek, Türklerle Kafkasya arasında tampon bölgeler oluşturmak idi. Bölgede oluşturulan bu etnik yapı bugün bile Türkiye ve Türk dünyası arasında doğal bir bariyer

²⁴² Rauf A. Huseynov, "Ethnic Situation in the Caucasus", Mehmet Tütüncü (der.) **Caucasus: War and Peace**, Netherland, Harleem:SOTA, 1998, s. 153.

²⁴³ Asım Memmedov, **Güney Kafkasya'da Etnik Çeşitlilik ve Çatışma**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 22.

²⁴⁴ Yanar, a.g.e., s. 30.

²⁴⁵ Göksel İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa yay., 2004, ss. 247-248.

²⁴⁶ Cemalettin Taşkıran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 79.

olmaya devam etmektedir. Albay Lazeref bölgenin yeni etnik yapısı hakkında şöyle demektedir: “Rusya için bu nüfus yeni zenginlik kaynağı olacak”²⁴⁷.

XX. yüzyılın başlarında Rusya’da yaşanan iç siyasal istikrarsızlıklar yüzünden bölgenin etnik yapısına müdahale edilmemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında bölge halkları yeni sürgünlere maruz kalmıştır. Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kuzey Kafkasya uluslarından Karaçaylar (1943) ve Çeçen-İnguşlar (1944) Orta Asya’ya sürüldüler²⁴⁸. Güney Kafkasya uluslarından Ahıska Türkleri ve Rumlar da aynı gerekçelerle yurtlarından sürüldüler. Ahıska Türkleri başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya Cumhuriyetlerine sürülürken, yerlerine (Gürcistan’ın Cevahiti bölgesi) Ermeniler yerleştirildi²⁴⁹. Stalin döneminde Kafkasya’daki birçok ulus sürgün edilirken, Gürcü ve Ermeni gibi uluslar bu politikanın dışında tutulmuştur²⁵⁰. Çarlık döneminde olduğu gibi Kafkasya halklarının boşalttığı bölgelere Ruslar, Ermeniler, Osetinler, Avarlar, Darginler ve Ukraynalılar getirilmiştir²⁵¹.

Gürcü kökenli bir Sovyet lideri olan Stalin zamanında, Sovyet rejiminin idari politikalarının yanısıra kültürel politikaları da bölgedeki ulusların arasında ayrım gözetmiştir. Moskova’ya mesafeli duran Azeri ve Kuzey Kafkasya halklarının alfabe ve dillerine müdahale edilmiş fakat Moskova’ya daha yakın duran Ermeni ve Gürcüler bu sürecin dışında kalabilmişlerdir.

Stalin sonrası dönemde Krushev ve Brejnev gibi Sovyet liderleri bu sürgün politikalarının yanlışlığını anlayarak telafi etme yoluna gitmişlerdir. 8 Ocak 1957’de SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu (Başkanlığı) aldığı kararla Kırım Tatarları ve Meşket Türkleri dışındaki ulusların yurtlarına dönmelerine müsaade etmiştir²⁵².

1970’li yıllardan itibaren sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı göç tersine dönmüştür. Bu tarihten sonra bölgedeki Ruslar sürekli Rusya’ya göç etmeye

²⁴⁷ Abdullah Saydam, “Rus Sömürgecilğinde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 3, Sayı 2, Yaz 1996, s. 211.

²⁴⁸ Light, a.g.m., s. 38.

²⁴⁹ Yaşar Kalafat, “Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya’da Etno-Sosyal Yapı”, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 233-234.

²⁵⁰ Hayati Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 1991, s. 52.

²⁵¹ Yanar, a.g.e., s. 31. Bu sürgünler için ayrıca bkz. Robert Conguest, *Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities*, London: Macmillan, 1970.

²⁵² Tanrısever, a.g.m., s. 384.

başlamışlardır. Bölgedeki Rus nüfusun en yoğun olduğu 1959 yılında Rusların toplam nüfusa oranı Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da sırasıyla % 13,6, % 3,2 ve % 10,1 iken 1989'da bu oran % 5,6, % 1,6 ve % 6,3 oranına düşmüştür²⁵³. Sovyetlerin dağılmasından sonra Slav kökenli ulusların Rusya'ya göçü daha da artmıştır. Bugün ise Güney Kafkasya'da yaklaşık yarım milyon Rus yaşamaktadır²⁵⁴.

Moskova'nın uyguladığı bu iskan politikaları da öncelikle Sovyetler Birliği'nin toprak bütünlüğünün korunması ve merkezi hükümetin Birlik Cumhuriyetlerine karşı güçlendirilmesi hedefleniyordu. Bu doğrultuda özerk cumhuriyetler birlik cumhuriyetlerine karşı kışkırtılmıştır²⁵⁵. Uygulanan bu sürgün politikaları ve demografik yapıya yapılan müdahalelerle Kafkasya'nın yerel halkları arasında bir çatışma ortamı oluşturarak bölgesel sorunları tahrik etmek ve gelecekte bağımsızlığın yeniden kazanılması yolunda ortaya çıkabilecek ulusal eğilimlerin gücünü kırmak amacıyla yapılmıştır²⁵⁶. Bu durum sorunlar üzerinde tırmandırıcı etki yapmış ve taraflar askeri araçlarla karşı tarafı sindirme yoluna gitmişlerdir²⁵⁷.

Ancak Moskova'nın bu politikaları Güney Kafkasya'daki Moskova karşıtı muhalefeti etkisiz hale getirmek bir yana daha da güçlendirmiştir. Daha önceleri Moskova yanlısı bilinen Gürcü ve Ermeniler 1970'lerde ulusal dillerine resmi dil statüsü kazandırmak için ayaklanmışlardır. 1980'lerin sonuna doğru Sovyetlerdeki ilk ayrılıkçı hareketler de Güney Kafkasya'da ortaya çıkmıştır²⁵⁸.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Moskova daha önce iç milletler politikası çerçevesinde tanımladığı Güney Kafkasya devletlerine dönük yaklaşımını, artık dış politika çerçevesinde tanımlamıştır. Yeni dönemde Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yönelik politikasını neo-emperyal²⁵⁹ olarak değerlendirilebilir. Çünkü Sovyet sonrası

²⁵³ Bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Rusya Federasyonu ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Sinatle Yay., 1998, ss. 133-136-176.

²⁵⁴ Yanar, a.g.e., s. 34.

²⁵⁵ Tanrısever, a.g.m., ss. 384-385.

²⁵⁶ Yanar, a.g.e., s. 31.

²⁵⁷ Tanrısever, a.g.m., s. 385.

²⁵⁸ Tanrısever, a.g.m., s. 384.

²⁵⁹ Emperyalizm geçirmiş olduğu evrimsel süreç sonunda XVII-XIX. yy. klasik Emperyalizminden oldukça farklı bir hal almıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında eski kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla beraber oluşan yeni uluslararası sistem "neo-kolonyalist" veya "yeni sömürgeci düzen" olarak ifade edilmiştir. İbrahim S. Canbolat, *Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa Yay., 1999, 2. Baskı, s. 46.

dönemde Rusya'nın bölgedeki gücü önemli ölçüde azalmıştır. Rusya yeni dönemde yerel aktörlerle kurduğu ilişkiler sayesinde neo-emperyal politikalar uygulamaktadır. Rusya'nın bu politikayı uygulayabilmesine neden olan en önemli etken ise yerel elitler arasında çıkan çatışmalar ve bu çatışmalar sonucunda oluşan iktidar boşluğudur. Rusya bölgede çıkan sorunları yerel yandaşları lehine kullanarak bölgedeki varlığını sürdürmeye çalışmaktadır²⁶⁰.

Moskova etnik çatışmaları kullanarak aşağıdaki kazanımları elde etmektedir:

- Bölge ülkelerini federal veya konfederal yapıya dönüştürerek merkezi yönetimin gücünü kurmak ve bölge ülkelerini RF'ye daha da bağımlı hale getirmek,
- Bölgede askeri üsler elde etmek,
- Milliyetçi idarecileri tasfiye ederek, Moskova yanlılarını işbaşına getirmek,
- Bölge ülkelerinin BDT'ye girmesini sağlamak,
- Bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamak.
- Küresel ve bölgesel aktörlerin bölgede nüfuz alanları kurmalarına engel olmak.

Ancak Moskova'nın bu politikaları yayılcılık anlamına gelmemektedir. Zira yeni dönemde Rusya'nın ne ekonomik ne de askeri gücü böyle bir politikaya olanak sağlamaktadır. Böyle bir politika sürdürmesi durumunda, Moskova'nın yerel müttefikleri de bunun kendi siyasal konumlarını zedeleyeceği kuşkusuyla, Rusya'nın karşısına geçebilirler. Dolayısıyla Rusya Yakın Çevre Doktrini ve BDT gibi araçları kullanarak yayılcılık yerine bölgedeki özel rolüne vurgu yaparak, diğer güçlerin bölgeye girmelerine engel olmaya ve kendi nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. Sovyet sonrası dönemde Moskova'nın bölge ülkelerine yönelik politikaları sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Eski kolonilerle eski sömürgeci güçler arasında oluşan ekonomik ve politik ilişkiler Kuzey-Güney, Bağımlılık ve Merkez-Çevre gibi yaklaşımlar tarafından emperyalizmin yeni bir boyutu olarak yorumlanmıştır. Bkz. Goldstein, a.g.e., ss. 527-529. Galtung Emperyalizmin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu aşamaları kolonyalizm, neo-kolonyalizm ve neo-neo-kolonyalizm olmak üzere üç döneme ayırmaktadır. Arı, *Uluslararası İlişkiler Teoriler*, a.g.e, s. 46. Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın bölgeye yönelik politikası incelendiğinde bunun XIX. yy. klasik emperyalizminden farklı bir biçim arzettiği görülecektir. Bu yüzden neo emperyal kavramının kullanılması uygun görüldü.

²⁶⁰ Tanrısever, a.g.m., s. 379.

BÖLÜM IV

AZERBAYCAN'DA ETNİK YAPI ve DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

1. AZERBAYCAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ ve ETNİK YAPISI

Resmi Adı : Azerbaycan Cumhuriyeti

Yüzölçümü : 86.600 km²

Başkenti : Bakü (Nüfus: 2.100.000)

Toplam Nüfusu : 8.000.000

Önemli Şehirleri : Gence, Sumgait, Mingeçevir, Alibayramlı, Lenkoran, Şeki.

Komşu Olduğu Ülkeler: Batıda Ermenistan, kuzeybatıda Gürcistan, güneybatıda Türkiye, güneyde İran, kuzeyde Rusya Federasyonu, doğuda Hazar denizi.

İdari Yapı : Azerbaycan Cumhuriyeti, 1 özerk cumhuriyet, 1 özerk bölge, 59 Rayon (ilden küçük, ilçeden büyük yerleşim birimi), 11 şehirden oluşmaktadır. Nahcivan, özerk cumhuriyet Dağlık Karabağ ise özerk bölge statüsüne sahiptir.

Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi

Yüzölçümü : 4.392 km²

İdari Merkezi : Han kenti

Toplam Nüfusu : 188.000 (1989)

Nahcivan Özerk Cumhuriyeti

İdari Merkez : Nahcivan

Toplam Nüfusu : 295.000²⁶¹

²⁶¹ Memedov, a.g.e., s. 5.

Kafkasya genelinin çok etnikli yapısı Azerbaycan coğrafyasında da görülmektedir. Tarihsel süreçte, ülkenin coğrafi özelliklerinden dolayı birçok ulus, Azerbaycan'a yerleşmiştir. Azerbaycan yüzyıllardan beri uygarlıkların buluştuğu ve bölgesel güçler tarafından paylaşılamayan bir yer olmuştur. Ülkeyi işgal eden güçlerin göç politikaları, ilk ve orta çağlarda yapılan toplu göçler Azerbaycan'ın etnik dokusunun şekillenmesinde etkili olmuştur²⁶².

Çarlık Rusya'sının işgalinden önce ülkede, Azerilerin yanı sıra Lezgin, Avar, Tat gibi Kafkas dil ailesine mensup ve Talış, Tat, Kürt gibi İran dilinin farklı diyalektiğini konuşan toplumlar yaşamaktaydı²⁶³.

1829 yılında Rusya'nın Azerbaycan'ı işgalinden sonra etnik yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Daha önce değinilen Çarlık Rusya'sını iskan politikasının yanı sıra Bakü'deki petrol kaynakları, Azerbaycan'ın göç için cazibe merkezi haline gelmesine neden oldu. Bu tarihten sonra ülkeye yerleşen Rus, Ermeni ve Gürcü nüfusunda artış görülmüştür. Sovyetlerin son döneminde Ermeni, Rus, Lezgi, Avar, Yahudi, Tat, Talış ve Udin gibi halklar Azerbaycan'da yaşayan, başta gelen azınlıklardı. Dışarıdan yapılan göçler ve Azerilerin nüfus artış hızından dolayı Azerbaycan nüfusu hızlı bir biçimde artmıştır. 1989 yılında Azerbaycan'ın nüfusu 1939 yılındakinin yaklaşık üç katına çıkmıştır.

Dağlık Karabağ savaşı ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ın nüfus artış hızı % 0.8'e gerilemiştir. Ancak Ermenistan'dan gelen göçmenler sayesinde Azerbaycan nüfusu yaklaşık 700.000 artarak, 1999 yılında 8.000.000 olmuştur²⁶⁴.

²⁶² Rasim Musabeyov, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, 2001, s. 177.

²⁶³ Aliaga Mamedov, "Ethnic Minorities and the Democratization of Azerbaijan Society", Ole Hoiris ve Sefa Martin Yörükel (Der.), *Contrasts and Solutions in the Caucasus*, Denmark, Aorhus: Aorhus Univ. Pres., 1998, s. 309.

²⁶⁴ Memmedov, a.g.e., ss. 6-7.

Azerbaycan Nüfusunun Ulusal Dağılımı

	1926		1959		1989	
	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran
Azeriler	1.437.977	62,1	2.494.381	67,5	5.804.980	82,7
Ermeniler	282.004	12,2	442.089	12,0	390.505	5,6
Ruslar	220.545	9,5	501.282	13,6	392.304	5,6
Dağıstan Halkları	71.919	3,1	121.442	3,3	233.057	3,3
Yahudiler	30.848	1,3	40.204	1,1	30.792	0,4
Tatarlar	9.948	0,4	29.552	0,8	28.019	0,4
Ukraynalılar	18.241	0,8	25.778	0,7	32.345	0,5
Gürcüler	9.452	0,4	9.526	0,3	14.197	0,2
Tatlar	28.443	1,2	5.887	0,2	10.239	0,1
Diğerleri	205.194	8,9	27.576	0,7	84.740	1,2
TOPLAM	2.314.571	100	3.697.717	100	7.021.178	100

Kaynak: Çiloğlu, a.g.e., s. 136.

1.1. Azeri Türkleri

Azerbaycan Türkleri Kafkasya’da, Gürcüler ve Ermenilerle beraber önde gelen uluslardandır. Azeri Türkleri, Güney Kafkasya ulusları içinde en kalabalık nüfusa (toplam nüfusa oranı % 48) sahiptir. Azeri Türkleri, Anadolu Türkleri gibi Ural-Altay Dil grubuna giren dilleri konuşmaktadırlar.

Türklerin Azerbaycan’a yerleşmesi M.Ö. VIII-VII. yüzyıllarda Saka, İskit ve Kimmer kavimlerinin kuzeyden göç etmelerine kadar gitmektedir. Daha sonra IV-V. Yüzyıllarda Hun Türkleri ve sonraki yüzyıllarda Göktürk’ler bölgeye yerleşmişlerdir²⁶⁵.

Kafkaslar’da Moğol istilasının sona ermesinden sonra Azeriler Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu devletlerini kurmuşlardır. Bölgede daha sonra kurulan, Safevi Devleti’nin idarecileri de Azeri Türkleridir. Safeviler döneminde İslam Dini’nin bir alt kolu olan “Şiilik” Azeriler arasında yayıldı. Bugün de Azeri Türklerinin % 70’i Şii mezhebine mensuptur. Şiiliğin yayılmasından sonra İran kültür ve uygarlığı da Azeri toplumunu etkisi altına aldı. Aynı dönemde Farsça’nın Azeriler arasında etkisi artmaktaydı.

²⁶⁵ Memmedov, a.g.e., s. 8.

XIX. yüzyılda Rusya'nın bölgeyi işgal etmesinden sonra İran kültürünün ülkedeki etkinliği azalmaya başladı. 1870 yılında Azeri Hanlıkları'nda Farsça'nın kullanımı yasaklandı. İran ve Rus kültürleri arasında bocalayan Azeri Türkleri XX. yüzyılın başlarında kendi ulusal kültürlerini oluşturmaya başladılar. Bu dönemde Azeri ulusal bilinçlenmesi Ermeni milliyetçiliğine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Aynı tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan Türk milliyetçiliği (Turancılık) akımı Azerbaycan'da da taraflar bulmuştur. Mehmet Emin Resulzade'nin -Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (1918-1920) Cumhurbaşkanı- liderliğini yaptığı Musavat Partisi bütün Türkler arasında din/mezhep unsuru yerine ulus kavramını öne çıkaran bir milliyetçilik anlayışını Azeriler arasında yaymıştır²⁶⁶.

SSCB döneminde uygulanan politikalardan dolayı "Türklük" bilinci geri planda kaldı. Ulusal bilinci etkileyen unsurlar yasaklandı. Etnik kimliğin adı "Türkten", "Azeriye", "Türk Dili" "Azerbaycan Diline" dönüştürüldü. Ancak 1980'li yıllarda Dağlık Karabağ Sorunu'nun yeniden patlak vermesi Türklük bilincinin yeniden ortaya çıkmasına neden olacaktır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan sürgünlerden Azeriler de nasibini aldılar. Bu sürgünlerden dolayı bugün başta Rusya federasyonu olmak üzere diğer BDT ülkelerinde Azeriler dağınık halde yaşamaktadırlar. 1979 sayımına göre Azerbaycan'da yaklaşık 5.804.980 (% 85.4), Rusya'da 1,5 milyon, Gürcistan'da ise 256.000 Azeri yaşamaktaydı²⁶⁷.

Sovyetlerin dağılmasından sonra ülkelerdeki Rusların büyük bir kısmının, Rusya'ya ve Dağlık Karabağ Sorunu'ndan dolayı Ermenilerin, Ermenistan'a göç etmeleri üzerine Azerbaycan'ın etnik yapısında homojenleşme meydana gelmiştir. Bugün Azerbaycan'daki Azerilerin toplam nüfusa oranı % 90'ın üzerindedir.

²⁶⁶ Sefa Martin Yörükel, "Nationalism and the Foundation of National Identity in Azerbaijan in the Past and Present", Ole Hoiris ve Sefa Martin Yörükel (der.), *Contrasts and Solutions in the Caucasus*, Denmark, Aarhus: Aarhus Univ. Pres, 1998, s. 248.

²⁶⁷ BDT ülkeleri dışında İran'da 18 milyon, Türkiye'de 2,5 milyon olmak üzere Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın dışında 12 milyon Azeri diasporada yaşamaktadır. Yaşar Kalafat, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-Sosyal Yapı", *Avrasya Dosyası*, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, ss. 222-223.

1.2. Ruslar

1828 yılında Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolüne girmesinden sonra Ruslar, ülkeye yerleşmeye başladılar. XIX. yüzyılın sonlarına kadar ülkeye genelde Rus misyonerleri ve çiftçileri yerleşiyordu. XIX. yüzyılın sonlarında Bakü'deki petrol sanayisinin gelişmesi üzerine Azerbaycan, Ruslar için bir cazibe merkezi haline geldi. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında ülkeye yapılan göçlerde büyük bir artış gözlemlendi. 1939 yılında Rus nüfus 530.000 (% 16.5)'e çıkarak en üst düzeye ulaşmıştır. Ancak bu oran 1989 yılında 392.000 (% 5.6)'e kadar gerilemiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusların sayısı daha da azalarak 1999'da 143.000'e (% 1.8) düşmüştür²⁶⁸.

Rusların ülkeyi terk etmelerinin temel nedenleri şunlardır: Azerbaycan ekonomisinde yaşanan durgunluk, hayat standartlarındaki kötüleşme, Dağlık Karabağ sorunu ve ülkedeki Rus askeri üslerinin kapatılarak Rus askerlerinin ülkeden çıkarılması²⁶⁹.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Ruslar ülkedeki ayrıcalıklı konumlarını kaybettiler. Ancak dini, kültürel ve sanatsal yaşamlarında hala büyük bir serbestiyetleri vardır. "Azerbaycan Türkçesi" ülkenin resmi dili olmasına rağmen bugün birçok eğitim kurumunda "Rusça" eğitim verilmektedir. Ülkede dağınık halde yaşamalarından dolayı, Ruslarla ilgili herhangi bir sorun yaşanmamaktadır.

1.3. Diğer Etnik Gruplar

1999 verilerine göre Azerbaycan'da 4.000-5.000 Udi, 10.900 Tat, 50.900 Avar ve 13.000 Kürt, 29.000 Ukraynalı, 30.000 Tatar, 8.900 Yahudi, 120.000 Ermeni, 14.900 Gürcü ve 15.900 Sahur yaşamaktadır.

Dağıstan halklarından olan Udi'ler Kafkasya'daki Türk-Müslüman olmayan birkaç kavimden biridir. Etnik kökenleri Alban kavimlerinden birine dayanmaktadır. Azerbaycan'da yaşayan Tatların küçük bir kısmı İslam dinine mensuptur. Diğerleri

²⁶⁸ Musabeyov, a.g.m., s. 178.

²⁶⁹ Memmedov, a.g.e., s. 12.

Hristiyan veya Yahudiliği benimsemiştir. Yahudi Tatlara, Dağlı Yahudiler de denmektedir. Büyük bir kısmı İsrail'e göç etmiştir²⁷⁰.

Dağlık Karabağ Savaşı çıkmadan önce ülkedeki Ermeniler % 5,6'lık oranla ikinci etnik azınlık konumunda idiler. Savaş sırasında Ermenilerin büyük bir kısmı Ermenistan'a veya Ermenilerden işgal edilmiş topraklara yerleşmişlerdir²⁷¹. Bugün Azerbaycan'da yaklaşık 50.000 Ermeni yaşamaktadır. Dağlık Karabağ Savaşıyla ilgili bölümde Ermenilerle ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

Azerbaycan'da az nüfuslu bir başka azınlık da Kürtlerdir. 1926 yılında Kürtlerin sayısı 26.000 iken yapılan sürgünlerden sonra bu rakam 4.000-5.000 civarına düşmüştür. Savaş sırasında Ermenistan'ın tahrikleri sonucu Laçın, Kelbecer bölgesinde yaşayan Yezidi (Hristiyan) Kürtler "Yakbun" (Birlik) Partisini kurmuşlardır. Amacı Ermenistan ile Azerbaycan arasında tampon bir devlet kurmak olan bu örgüte ülkedeki Şii Kürtler destek vermemiştir. İşgal sonrasında Şii Kürtler, Ermenistan tarafından bölgeden sürülmüştür.

2. ETNİK ÇATIŞMA POTANSİYELLERİ

2.1. Lezgiler

Dağıstan halkları içinde en büyük etnik grup Lezgilerdir. VIII. Yüzyılda İslam dinine girmişlerdir. Bugün de İslamın Sünni kanadını temsil etmektedirler. 1960 yılında yapılan sınır düzenlemelerinde Lezgilerin üzerinde yaşadığı topraklar Derbent (Dağıstan) ve Bakü (Azerbaycan) Guberniyaları (eyalet) arasında bölünmüştür. 1979 sayımına göre Azerbaycan'da 171.395 ve Dağıstan'da 204.370 (Bütün SSCB'de 446.000) Lezgi yaşamaktadır. Bazı kaynaklara göre ise bölgede 2 milyon civarında asimile edilmiş Lezgi vardır²⁷².

²⁷⁰ Helen Krag ve Lars Funch, "An Overview of the North Caucasian People", Mehmet Tütüncü (der.) *Caucasus: War and Peace, The New World Disorder and the Caucasus*, Netherland, Herleem: SOTA, 1998, s. 169.

²⁷¹ Murat Şahin, "Trans Kafkasya Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 19, İlkbahar-Yaz 2001, s. 36.

²⁷² Krag ve Funch, a.g.m., ss. 167-168.

1965 yılında gayriresmi bir Lezgi örgütü kuruldu. Örgüt bu tarihlerde Dağıstan ve Azerbaycan'da bazı kültürel faaliyetlerde bulundu. Sovyetlerin dağılma sürecine girdiği dönemde mikro milliyetçi akımlar Azerbaycan'ın kuzey bölgelerinde de baş göstermiştir. 23 Temmuz 1990 tarihinde, Dağıstan'ın Derbent bölgesinde Lezgi Ulusal Örgütü (Sadval) kuruldu. Sadval'ın yöneticileri bu tarihlerde ayrılıkçı söylem kullanmamışlar, ancak kendilerine bazı ekonomik ve siyasi hakların verilmesi için Moskova ve Bakü'de girişimlerde bulunacaklarını belirtmişlerdir. 1991 yılının sonlarında Samur ırmağının Rusya ve Azerbaycan arasında yeni sınır olarak kabul edilmesinden sonra Sadval, ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmaya başladı²⁷³. Samur Irmağı'nın iki ülke arasında sınır olmasıyla beraber Lezgilerin bir kısmı Azerbaycan'da bir kısmı da RF'ye bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamak zorunda kalacaklardı. Lezgilerin yaşadığı bölgeden, Rusya ve Azerbaycan arasındaki tüm iletişim taşıma yolları ayrıca petrol boru hatları geçmekteydi²⁷⁴. Bu tarihten itibaren Sadval örgütü düzenlediği gösterilerde ülkedeki azınlıkların (özellikle Lezgilerin) Dağlık Karabağ savaşına gönderilmesini protesto ediyordu²⁷⁵. 1992 yılında Elçibey'in işbaşına gelmesiyle beraber Sadval'ın faaliyetleri Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmeye başladı. Sadval, Dağıstan'ın 9, Azerbaycan'ın 10 ilini içine alacak şekilde RF'ye bağlı federe bir Lezginistan Cumhuriyeti'nin kurulmasını dile getiriyordu. Moskova Sadval hareketine finansal destek vermemiş ancak onları bağımsızlık yönünde provake etmiştir²⁷⁶. Ayrıca Sadval örgütü RF Adalet Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Bunun ardından örgüt Azerbaycan sınırında silahlı birlikler kurmaya başlamıştır.

Dağlık Karabağ Savaşıyla yeterince meşgul olan Elçibey hükümeti silahlı müdahalede bulunarak bölgedeki gerilimi daha da tırmandırmadan özellikle kaçınmıştır. Ancak Lezgilerin bu faaliyetlerine karşılık, Dağıstan'daki Azeriler, "Azeri" örgütünü kurmuşlardır²⁷⁷. Rusya'nın Lezgin devletinin kurulmasını desteklemesinin sebebi, Elçibey'in milliyetçi ve Rusya karşıtı politikalarından dolayı, Azerbaycan'da etnik

²⁷³ Çiloğlu, a.g.e., s. 76.

²⁷⁴ David Nissman, "A New Ethnic to Borders in the Caucasus", www.jamestown.org/pubs/view/pri-001-005-005.htm

²⁷⁵ Yasin Aslan, "Elçibey, Aliyev ve Azerbaycan Fenomeni", *Avrasya Etüdləri*, Cilt 1, Sayı 1, 1994, s. 63.

²⁷⁶ Justin Burke, "Armenia and Russia Supporting Separatists in Azerbaijan, Azeri Paper Says", www.eurasia.org/resource/azerbaijan/hypermail/200002/0017.html

²⁷⁷ Musabeyov, a.g.m., s. 186.

sorunlar çıkararak ülkeyi istikrarsızlaştırmak ve Rusya'ya muhtaç kılmak içindi. Nitekim Elçibey, Bakü'den ayrılmasına gerekçe gösterirken, Rusya'nın kuzeyde Lezgin ve güneyde Talış devleti kurdurmasına imkân vermemek için iktidarı terk ettiğini belirtmiştir²⁷⁸.

Aliyev iktidara geldikten sonra Moskova'yı yatıştırma politikası çerçevesinde Rusya'ya tavizler vermiş, Rusya'da Lezgilere verdiği desteği geri çekmiştir. Moskova'nın Sadval'ı desteklemekten vazgeçmesinin bir nedeni de bölgedeki Lezgi milliyetçiliğinin uzun vadede diğer Kuzey Kafkasya uluslarını etkileme olasılığıdır.

2.2. Talışlar

Azerbaycan'da Indo-İran dilini konuşan bir başka azınlık Talışlardır. Talışların 100.000 kadarı Kuzey Batı İran'da yaşamaktadır²⁷⁹. Azerbaycan Talışları yoğun olarak Lenkera, Astaro, Masallı ve Lerik gibi yerlerde yaşamaktadır. Nüfusları ise 200.000-250.000 arasındadır²⁸⁰.

Talışlarla Azerbaycan Türkleri arasında tarihsel, kültürel ve geleneksel konularda büyük bir benzerlik görülmektedir. Talışlar, Azeri Türkçesi'ni çok akıcı bir şekilde konuşmaktadırlar. Tarih boyunca Talışlar ve Türkler arasında herhangi bir etnik çatışmanın yaşandığı söylenemez.

Sovyetlerin dağılmasından sonra artan Azeri milliyetçiliğine paralel olarak Talış milliyetçiliği de ortaya çıkmıştır. 1993 yılında Talış kökenli Albay Ali İkrâm Humbetov, Tahran ve Moskova'nın kışkırtmaları sonucu "Talış-Muğan Cumhuriyeti"ni ilan etmiştir.

Kısa bir süre sonra Azerbaycan kuvvetleri tarafından bu ayaklanma bastırılmıştır. Bu tarihe kadar bölgede yaşayan Talışlarla Türkler arasında herhangi

²⁷⁸ Seyavuş Alioğlu, "Haydar Aliyev Mitolojik Bir Kahraman Olabilir miydi?", *Avrasya Dosyası*, Afganistan ve Pakistan Özel, Cilt: 4, Sayı: 3-4, Sonbahar-Kış 1998-99, s. 223.

²⁷⁹ Kalafat, a.g.m., s. 225.

²⁸⁰ Sovyet döneminde yapılan nüfus sayımlarında Talışların bir kısmı Azeri olarak kayıtlara geçmiştir. Dolayısıyla Sovyet dönemindeki nüfusları hakkında kesin bilgi yoktur. Musabeyov, a.g.m., s. 188.

ihtilaf, zıtlasma veya çatışma görülmemiştir. Petrol Anlaşmalarının görüşüldüğü sıralarda ortaya çıkan bu ayaklanma İran ve Rusya'nın tahrikleri sonucu çıkmıştır²⁸¹.

Bu olaydan sonra Talışlarla, Bakü arasında herhangi bir siyasi gerilim yaşanmamıştır. Ancak İran'ın bölgedeki mezhepci/fundementalist faaliyetleri devam etmektedir.

3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

3.1. Dağlık Karabağ'ın Tarihsel Geçmişi

Türkçe "Kara" ve Farsça "Bağ" kelimelerinden oluşan Karabağ bölgesi adının da çağrıştırdığı gibi tarihin ilk devirlerinden itibaren bir Türk Yurdu olagelmıştır. Karabağ bölgesi Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı, Kür, Aras nehirleri ve Gökçe göl arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşmaktadır. Yüzölçümü 4392 km² olan bölge, Ermenistan'ın doğu ve kuzey sınırına İran'ın ise kuzey sınırına oldukça yakındır²⁸².

Azerbaycan'ın içerisinde olması, İran ve Ermenistan'a yakın bir noktada bulunmasından dolayı, Karabağ, bölgeyi kontrol edebilecek jeopolitik bir konuma sahiptir²⁸³. Yazılı kaynaklara göre Dağlık Karabağ bölgesi, önceleri Albanların, daha sonra ise Romalıların ve Sasanilerin egemenliğinde kalmıştır. Bu tarihlerden itibaren Hunlar ve Hazar Türkleri bölgeyi ele geçirmişlerdir²⁸⁴. Türklerden sonra VII. yüzyılda Arap orduları Kafkasya'yı ele geçirmeye başladılar. Romalılar döneminde bölgeye Hristiyanlığın girmesinden sonra, Arap egemenliğiyle beraber bölgede, İslam Dini de yayılmaya başladı.

²⁸¹ Kalafat, a.g.m., s. 26.

²⁸² Cemalettin Taşkıran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1995, s. 3.

²⁸³ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 6, Sayı 1, 2001, s. 393.

²⁸⁴ Zeynel Abidin Makas, **Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası**, Ankara: Kök Sosyal Araştırmalar ve Stratejik Araştırmalar Serisi, 1990, s. 9.

XI. Yüzyılda Selçuklu Türklerinin Orta Asya'dan Küçük Asya'ya doğru harekete geçmeleri²⁸⁵ üzerine bölgede uzun bir süre Türklerin egemenliği devam edecektir²⁸⁶. Selçuklulardan sonra, önce Moğollar daha sonra Timur orduları bölgeyi işgal ettiler. Timur'dan sonra XV. Yüzyılda sırasıyla Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri Karabağ'a hakim oldular²⁸⁷. Osmanlıların Doğu'ya doğru genişlemesinden sonra (XVI. yy.) bölgede Osmanlı-Safevi (İran) rekabeti baş gösterdi. Bölge yaklaşık 50 yıl kadar Osmanlı'nın idaresinde kaldıysa da daha sonra Safevilerin eline geçti²⁸⁸.

XVIII. yy.'ın başlarından itibaren Rus Çarlığı da bölgedeki rekabete karıştı. Rusların Kafkasya'da etkin olmalarıyla beraber Osmanlı Devleti'nin pasifize edilmesi üzerine bölgede yaşayan Azeri Türkleri İran ve Rusya'ya karşı direniş göstermeye başladılar. 1747 yılında Penah Ali Paşa liderliğinde Karabağ Hanlığı kuruldu²⁸⁹. XIX. yy'dan itibaren Rusya, bölgedeki hanlıklar üzerindeki baskılarını artırmaya başladı. 1826 yılında Karabağ Hanlığına son vererek bölgeyi işgal etti²⁹⁰. Rusya'nın Karabağ Hanlığını işgaliyle beraber bölgedeki etnik yapı Ermenilerin lehine değişmeye başladı. Zaten yaşanan savaşlardan sonra bölgedeki 10.000 ailenin yaklaşık % 25'i bölgeyi terk etmişti²⁹¹. 1810 yılının verilerine göre Karabağ'da yaşayan 12.000 ailenin sadece 2.500'ü Ermeni idi²⁹². 1832 yılında yapılan Çarlık Rusyası'nın resmi sayımlarına göre bölge nüfusunun % 64,8'ini Azeriler, kalan kısmını ise Ermeniler oluşturmaktaydı²⁹³. Ancak bu tarihten itibaren Rusya'nın kazandığı her savaştan sonra bölgeye Anadolu ve İran'dan Ermeniler getirilerek nüfus dengesi Azeriler aleyhine sürekli bozulmuştur.

²⁸⁵ Michael P. Croissant, **The Armenian-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications**, London: Preager, 1998, s. 2.

²⁸⁶ Bazı batılı yazarlar bu tarihlerden itibaren bölgenin Türkleşmeye başladığını iddia etmektedirler. Ancak bu tarihten önce bölgede egemen olan Abla'nların bir kolu etnik köken itibariyle Türk idiler. Bkz. C. Taşkıran, a.g.e., s. 72.

²⁸⁷ Tarihsel periyotlarla Dağlık Karabağ'ın hangi güçlerin egemenliğinde kaldığına dair tam bilgi için Bkz. Süleyman Ali Jarly, "The republic of Azerbaijan Notes on State Borders in the Past and Present", John F.R. Wright ve diğ. (der), **Trans Caucasian Boundaries**, Londra: UCL pres limited, 1996, s. 117.

²⁸⁸ Croissant, a.g.e., s. 3.

²⁸⁹ Taşkıran, a.g.e., s. 65.

²⁹⁰ Aslanlı, "Tarihten....", a.g.m., s. 394.

²⁹¹ Yasin Aslan, **Can Azerbaijan**, Ankara: Kök Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Serisi, 1990, s. 51.

²⁹² Taşkıran, a.g.e., s. 73.

²⁹³ Aslanlı, "Tarihten....", a.g.m., s. 394.

Ruslar 1828 yılında İran'la imzaladıkları Türkmen Çayı Antlaşmasından sonra İran'dan 130.000 ve 1829 yılında yapılan Osmanlı-Rus savaşından sonra da 100.000 Ermeni'yi daha bölgeye getirmişlerdir²⁹⁴. Rusların Ermenilerle kurdukları stratejik işbirliğinin temelleri bu tarihlerde atılmıştır. Rusya, Ermenileri Güney Kafkasya'da toplayarak Osmanlı'yla arasında tampon bir bölge oluşturmaya çalışmaktaydı. Ermeniler ise o tarihlerden itibaren bölgede Büyük Ermenistan kurmayı tasarlamaya başlamışlardı. 1967 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da basılan "XVIII. yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri" isimli kitapta şu ifade geçmektedir: 9 Mayıs 1783'de Knyaz G. A. Potyomkin, II. Katarina'ya "fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne vererek Asya'da bir Hristiyan devleti ortaya çıkarmak için gerekenleri yapacağız"²⁹⁵.

Rusya'nın uyguladığı nüfus politikası meyvesini vermiş; 1867 ve 1887 yıllarında Paris'te basılan iki kaynakta Azeri Türklerinin toplam nüfusun % 50'sini oluşturduğu belirtilmiştir²⁹⁶. Karabağ Hanlığı'nın işgalinden sonra Ruslara karşı çeşitli isyanlar baş gösterdiyse de bölge 1918 yılına kadar Çarlık Rusya'sının egemenliğinde kalmıştır²⁹⁷.

3.1.1. XX. Yüzyılın Başında Dağlık Karabağ Sorunu

XIX. Yüzyılda Balkanlar'da yaşayan Yunan, Sırp ve Bulgar gibi azınlıkların Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmalarıyla beraber ulusçuluk akımı imparatorluğun doğu vilayetlerinde de yayılmaya başladı. Ancak imparatorluğun batısından farklı olarak doğuda Ermenilerin dağınık halde yaşamalarından dolayı ayrılıkçı girişimlerin başarı şansı yoktu. Fakat Kafkaslar'da Ermenilerin bazı vilayetlerde toplu halde bulunuyor olmaları, tedhiş hareketi için uygun bir ortam sağlıyordu. XX. yüzyılın başında Ermeni terörizmini gerçekleştirmek üzere kısa adı Taşnak veya Taşnaksutyun olan Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği kuruldu. Hareketin amacı Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'da isyanlar çıkartarak Türklere karşı katliamlar başlatmaktı²⁹⁸.

²⁹⁴ Taşkiran, a.g.e., s. 76.

²⁹⁵ Aslanlı, "Tarihten.....", a.g.m., s. 394.

²⁹⁶ Taşkiran, a.g.e., s. 74.

²⁹⁷ Aslanlı, "Tarihten", a.g.m., s. 395.

²⁹⁸ Taşkiran, a.g.e., ss. 81-82.

XX. yüzyılın başında Ermeni militarizmiyle eşanlı olarak Moskova'da baş gösteren ihtilal hareketleri tedhiş için daha da uygun bir zeminin oluşmasına neden oldu. Rus siyasal sisteminde yaşanan istikrarsızlıklar Güney Kafkasya'da otorite boşluğuna neden olmaktaydı²⁹⁹. Osmanlının yakında Kafkasya'ya saldıracağı şeklinde asılsız haberlerle Petersburg'un desteğini alan Ermeniler 1905 yılında Bakü'de Türklere karşı katliam başlattılar³⁰⁰.

Bakü'deki korkunç olaylar, şubat ayında Erivan'da mayısta da Nahcivan'da yaşandı. Kanlı çatışmalar kasım ayında Gence ve Tiflis'e sıçradı. Bakü'den sonra Türklere karşı en kanlı saldırılar Şusi'de gerçekleşti. Bu çarpışmalarda Ermeniler'den 40, Türkler'den 500 kişi hayatını kaybetti. Bu olaylar sırasında 158 Türk köyü yağmalandı, 3000 kişinin üzerinde Türk hayatını kaybetti. Böylece yüzyıllarca barış içerisinde bir arada yaşamış iki ulus arasında kanlı çatışmalar başlamış oluyordu. Ermeniler I. Dünya Savaşı sırasında tedhiş hareketini daha da artırdılar. Tedhiş hareketleri ve iskan politikalarıyla bölgedeki demografik denge iyice değişti. Öyle ki bugünkü Ermenistan'ın başkenti Erivan'da XIX. yüzyılın sonunda Türk nüfusu % 83 iken, bu oran savaşın sonunda % 4,3'e kadar düştü.

Ermenilerin saldırısına hazırlıksız yakalanan Azeriler Difai (Savunma) teşkilatını kurarak 1906 yılında karşı saldırı başlattılar. Yukarı Karabağ bölgesinde büyük başarılar elde ettiler ve 22 Temmuzda çarpışmalar sona erdi³⁰¹.

1906 ile 1917 yılları arasında iki toplum arasında herhangi bir çatışma yaşanmadı. Ancak 1 Ekim 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilalinden sonra Ermeni militarizmi için uygun koşullar oluştu. Bolşevikler'in "Milletlerin Haklar Bildirisi"ni ilan etmelerini ve bölgede oluşan güç boşluğunu fırsat bilen Taşnaklar, Azerilere

²⁹⁹ Güney Kafkasya'da yaşanan otorite boşluğunun bir nedeni de Rusya'nın aynı tarihlerde Uzak Doğu'ya göz dikmesiydi. Daha sonra Japonya'yla savaş yapılmasına neden olan bu siyaset, bölgede Ermeni militarizmin başlaması için güç boşluğuna neden olmuştur. Bkz. Clau de Mutafian "Karabagh in the Twentieth Century", Leven Chorbajian ve diğ. (der.), **The Caucasian Knot, The History and Geopolitics of Nagorno-Karabagh**, London: Zedbooks, 1995, s. 711.

³⁰⁰ Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991, 2. Baskı, s. 12.

³⁰¹ Taşkiran, a.g.e., s. 85.

saldırmaya başladılar. 1918 martında, bu katliamlar Ermenilerin çok olmadıkları Bakü'ye sıçradı³⁰².

1918'de Rusya'nın Berst Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmesinden sonra Enver Paşa, Nuri Paşa'yı bölgedeki Azerilere yardım etmek için Gence'ye gönderdi³⁰³. Aynı tarihlerde Bağımsız Azerbaycan Devleti kurulmuştu.

Nuri Paşa Anadolu'dan getirdiği bir kısım kuvvetler ve bölge halkından topladığı gönüllülerle Kafkas İslam Ordusunu kurdu. Bu ordu önce Bolşevik ve Ermeniler'in kontrolündeki Bakü'yü ele geçirmeyi başardı. Bakü'nün dışında Ermeniler Karabağ ve Zengezur gibi bölgelerde büyük bir Azeri katliamı başlatmışlardı. Nuri Paşa eylül ayında bu bölgeleri de ele geçirdi³⁰⁴. Ancak Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşında yenilmesi üzerine Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve bu anlaşmaya göre de Osmanlı Ordusu'nun terhis edilmesi kararı alınmıştı. Mondros'tan kısa bir süre sonra Karabağ'da İngiliz dönemi başladı. Osmanlı Ordusunun bölgeden çekilmesinden sonra Ermeniler, İngilizler'in kendilerini destekleyeceklerini umarak yeni katliamlara giriştiler. Fakat İngilizler Dağlık Karabağ'la beraber Zengezur bölgesinin Azerbaycan Cumhuriyetine ait olduğunu onayladı³⁰⁵.

Bolşevik yönetiminin güçlenerek Kafkasya'ya doğru ilerlemeye başlaması üzerine İngilizler bölgeyi terk etti. Moskova ise Azerbaycan'ı işgal edebilmek için bölgede yeni ayaklanmaların çıkmasını beklemekteydi. Bolşeviklerin yardımı ile 1920 yılı nisanında büyük çaplı bir isyan çıkardılar. Azerbaycan birliklerinin isyanı bastırmaya çalıştıkları sırada, Bolşevik Ordusu Azerbaycan'ı işgal etti³⁰⁶.

3.2. SSCB Döneminde Dağlık Karabağ Sorunu

Azerbaycan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesinden sonra Ermeniler Azerbaycan'dan ayrılma yönündeki taleplerini yeniden dile getirmeye başladılar. Taşnak hareketi aynı tarihlerde fırsat buldukça katliamlara devam etmekteydi. Ancak

³⁰² Aslanlı, "Tarihten.....", a.g.m., s. 396.

³⁰³ Mutaflan, a.g.m., s. 114.

³⁰⁴ Taşkiran, a.g.e., ss. 102-103.

³⁰⁵ Taşkiran, a.g.e., s. 117.

³⁰⁶ Aslanlı, "Tarihten", a.g.m., s. 397.

aynı tarihlerde Ermenistan'ın Bolşevik liderlerinden A.İ. Mikoyan, Lenin'e gönderdiği mektupta "Ermeni Taşnakları Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a birleştirme çabasındalar. Fakat bu, Karabağ için yaşam kaynağı olan Bakü'den ayrılmak ve hiçbir bağı bulunmayan Erivan'a birleşmek anlamına geliyor" demekteydi. Ermeni köylüleri, kurultaylarında bölgenin ekonomik ve coğrafi koşullarını göz önünde bulundurarak Azerbaycan'ın yönetimi altında kalmayı kararlaştırdılar³⁰⁷.

Sovyetler bölgeyi ele geçirdikten sonra Taşnak güçleriyle savaşmak zorunda kaldı. Rusya Komünist Partisi Kafkas Bürosu'nun 5 Haziran 1920'de sorunla ilgili yapmış olduğu toplantıda, şu karar alındı: "Müslümanlar ile Ermeniler arasında Milli Barışın, Aşağı ve Yukarı Karabağ'ın iktisadi ilişkisinin zaruriliğinin dikkate alınması ile Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın hudutları içinde kalması ve ona muhtariyet verilmesine dair karar kabul edilmiştir"³⁰⁸.

Kasım 1920'de Sovyet ordusu Ermenistan'a girdi. Ermenistan'ın da SSCB'ye katılmasından sonra Dağlık Karabağ sorunu yeni bir boyut kazandı. Her iki cumhuriyetin de SSCB'ye bağlı olmasından yararlanmak isteyen Ermeniler, Dağlık Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan'ın Ermenistan SSC'ye bağlanması için yeni girişimlerde bulundular. 1921 yılında Türkiye ve SSCB arasında imzalanan Moskova Antlaşmasının 3. maddesine göre Nahcivan, Azerbaycan SSC'ye bağlı özerk bir bölge olarak verildi. Ancak Nahçıvan'la Azerbaycan arasındaki bölge (Zengezur bölgesi) Ermenistan SSC'ye bağlanıyordu³⁰⁹.

Karabağ'ın statüsü ise henüz netleşmemiştir. Ermeniler'in ısrarı üzerine Rusya Komünist Partisi Kafkas Bürosu 3 Haziran 1921'de aldığı kararla Karabağ'ı Ermenistan SSC'ye bağladı. Ancak Azerbaycan Komünist Partisi yöneticileri, bölgenin yapısının göz önünde bulundurularak sağlıklı bir karar verilmesi için, Rusya Komünist Partisine başvuruda bulundular. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi 5 Temmuz 1921'de Karabağ'la ilgili şu kararı aldı. "Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli sulhün gerekliliği, Yukarı ve Aşağı Karabağ'ın iktisadi alakasının zaruriliği, onun

³⁰⁷ Aslanlı, a.g.e., s. 397.

³⁰⁸ Aslan, *Can Azerbaycan*, a.g.e., s. 46.

³⁰⁹ Taşkiran, a.g.e., s. 136.

Azerbaycan'a olan daimi bağlantısı gibi hususlardan hareketle, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde bırakılmasına ve bölgede bulunan Şusa'nın idari merkez olmak üzere bölgeye geniş bir muhtariyet verilmesine karar verildi"³¹⁰.

Rusya Komünist Partisi'nin bu kararından sonra olaylar değişik düzeylerde devam etti. Ermeniler bu kez de Karabağ'a özerklik verilmesini istiyorlardı. Nihayet Bakü'nün de rızası alınarak 7 Temmuz 1923'te Karabağ'a özerklik statüsü verildi. 1924 yılında Yukarı Karabağ özerk bölgesinde yapılan referandumda bölge halkının büyük çoğunluğu Azerbaycan'a bağlanmak yönünde oy kullandı³¹¹.

Sovyetlerin bölgedeki egemenliğini pekiştirmesiyle beraber çatışmalar durdu, ancak Ermeniler hemen her fırsatta Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak için girişimde bulunmaya devam ettiler. Stalin'in işbaşında olduğu dönemde Kremlin'e değişik kanallardan birçok başvuruda bulundularsa da olumlu bir yanıt alamadılar. Kruşçev ve Brejnev dönemlerinde de Ermeni talepleri değişik düzeylerde devam etti. Ancak Kremlin bu haksız talebi geri çevirmeye devam etti.

3.3. 1980'li Yıllar: Sorunun Yeniden Ortaya Çıkması

1980'li yılların başlarında Ermeni yazarlar Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan SSC ile birleşmesini çeşitli düzeylerde dile getirmeye başlamışlardı. Aynı yıllarda Karabağ'daki Ermeni asıllı yazarlar yazılarının sonuna Ermenistan'ın Karabağ Bölgesi notunu düşmeye başlamışlardı³¹². 1985 yılında M. Gorbaçov'un Komünist Partisi sekreterliğine gelmesiyle birlikte birliğe bağlı cumhuriyetlerde bir dizi gelişmelere neden olan reformlar süreci başlamış oldu. Ülkenin ekonomik geri kalmışlığı süper güç imajını zedelemekteydi, bu durum ise Prestroyka - ekonomik yeniden yapılanma- ve glastnost- siyasal sistemin şeffaflaşması/ demokratikleşmesi- sayesinde aşılabilirdi³¹³.

³¹⁰ Taşkiran, a.g.e., ss. 136-137.

³¹¹ Taşkiran, a.g.e., ss. 139-140.

³¹² Aslanlı, "Tarihten Günümüze..." a.g.m., s. 399.

³¹³ Croissant, a.g.e., s. 26.

Sovyet politik yaşamında gerçekleşen bu gelişmelerle beraber Moskova'da ademi merkezîyetçi bir yapılanma meydana gelmeye başlayacaktır. Şüphesiz Gorbaçov bu reformlar sürecini başlatırken ülkenin çok uluslu/ayrılıkçı yapısını dikkate almamıştı³¹⁴. Bu bağlamda Batlık Cumhuriyetlerinde bağımsızlık sesleri yükselirken Güney Kafkasya'da süper güç döneminde bastırılan etnik sorunlar yeniden ortaya çıkacaktır. Sovyetlerin fiilen dağılma sinyalleri vermeye başladığı bu dönemde Moskova'nın hakemliği eskisi kadar etkili olmayacaktır. Zira bir taraftan Komünizm çözülmeye yüz tutmuş, yerini mikro milliyetçi hareketlere bırakmaya başlamış, diğer yandan Kızıl Ordu önceki dönemlerde olduğu gibi sorunları zorla bastırma durumunda değildi³¹⁵.

Aynı dönemlerde Dağlık Karabağ Ermenileri, DKÖB'nin Ermenistan'a katılması için "Karabağ Komitesi" adlı bir hareket oluşturdular. Komite Ermenilerin ekonomik, dilsel ve ulusal-kültürel haklarının ihlal edildiğini iddia ediyordu. Komite Karabağ Ermenileri'nin kimliklerinin ancak DKÖB'nin Ermenistan SSC ile birleşmesi durumunda korunabileceğini iddia etmekteydi³¹⁶.

1987 yılının sonbaharında, aydın ve yazarlardan sonra Ermeni kamuoyu da sorunla direk ilgilenmeye başladı. Bu doğrultuda Karabağ'la birleşmek için 400.000 imza toplandı³¹⁷. Ermeni tarafını harekete geçiren diğer önemli bir etken ise Politbüro'nun Azerbaycan'lı üyesi Haydar Aliyev'in Gorbaçov tarafından aynı yılın Ekim ayında görevden alınmasıydı³¹⁸. Ermeni tarafı böyle önemli bir konumdaki rakiplerinin artık bulunmamasını büyük bir fırsat olarak gördüler³¹⁹. Birkaç hafta sonra Batı Avrupa'ya yapılan bir gezi sırasında Gürcistan Ermenileri'nden, Gorbaçov'un

³¹⁴ Shirteen T. Hunter, *The Transcaucasus in Transition, Nation Building and Conflict*, Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1994, s. 143.

³¹⁵ Dimitri Furmen ve Carl Johan Asenius, "The Case of Nagorno Kabagh", Jean Jonson ve Clive Archer (der), *Peace keeping and the Role of Russia in Euroasia*, Colorado: Westview press, 1996, s. 142.

³¹⁶ Çiloğlu, a.g.e., s. 143.

³¹⁷ Mark Saroyan, "Trouble in the Caucasus" içinde, *Minorities, Mullahs and Modernity: Reshaping Community in the Former Soviet Union*, California: International Area Studies, 1997, s. 171.

³¹⁸ Haydar Aliyev, Brejnev döneminde SSCB'nin önemli mevkilerinde bulunmuş bir isimdir. 1968-82 yılları arasında Azerbaycan SSC genel sekreterliğini yürütmüş, 1982-87 yıllarında ise Politbüro'da görev almıştır. Ancak Gorbaçov reformlarını icra edebilmek için Brejnev ekibini tasfiye etmiştir. Alec Rasizade, "Azerbaijan After a Decade of Independence: Less Oil, More Graft and Poverty". *Central Asian Survey*, Volume 21, Nr: 4, December 2002, s. 351.

³¹⁹ Saroyan, a.g.e., s. 171.

ekonomi baş danışmanı Abel Agenbegyan, Moskova'nın DKÖB'nin Ermenistan ile birleşmesine sıcak baktığını ifade etti³²⁰.

Aynı yılın sonuna kadar Erivan ve Stepanakert'de³²¹ (Hankendi) Ermeni milliyetçilerinin gösterileri devam etti. Yine aynı tarihlerde DKÖB'nin yakınındaki yerel bir Kolhoz'un başkanlığına bir Azeri'nin seçilmesi üzerine Ermeniler taşkınlık yapmaya başladılar. Çıkan olayda bir Ermeninin dövüldüğü haberi Ermenistan'a ulaşınca gösteriler aratarak devam etti³²². Ermeniler bu şekilde tahrik edici gösterileri sürdürürken, diplomatik düzeyde de taleplerini dile getirmeye devam ettiler. 1988 Şubatına kadar Moskova'ya giderek Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması için temaslarda bulundular³²³. Ermeni talepleri yalnızca Erivan ve Hankendi'nde yapılan gösterilerde dile getirilmiyor, Moskova, Beyrut, Los Angeles ve Boston gibi diasporadaki Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde de aynı amaçla gösteriler düzenleniyordu³²⁴. Nitekim bu durum olayların bazı merkezler tarafından tahrik edici amaçla planlandığının açık bir kanıtıydı³²⁵.

Ermeniler sorunu tırmandırma girişimlerini sürdürürken Azerbaycan tarafı gelişmelere hazırlıksız yakalanmıştı. Öncelikle Azerbaycan Komünist Partisi, Haydar Aliyev'in politbürodaki görevinden alınmasının şokunu yaşamaktaydı. 1988 yılı başında yapılan Merkez Komitesi toplantısında DK sorunundan çok Azerbaycan'ın yaşamakta olduğu ekonomik, sosyal ve çevre sorunları tartışıldı³²⁶.

Azerbaycan ve Ermenistan'da olaylar bu şekilde cereyan ederken, 18 Şubat 1988'de SBKP Merkez Komitesi genel kurulunda milliyetler meselesinin ele alınmak istenmesi üzerine, Dağlık Karabağ Ermenileri Azerbaycan'dan ayrılmak için harekete geçtiler³²⁷. Nitekim olaydan tam iki gün sonra 20 Şubat 1988 tarihinde toplanan DK

³²⁰ Croissant, a.g.e., s. 143.

³²¹ DKÖB'nin Başkenti, olan Hankendi'nin adı SSCB döneminde Stepanakert olarak değiştirilmiştir.

³²² Croissant, a.g.e., s. 27.

³²³ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Cilt II (1980-1990), Ankara: İş Bankası Yay., 1991.

³²⁴ Tadeusz Swietochowski, *Russia and Azerbaijan A Borderland in Transition*, Newyork: Colombia University Press, 1995, s. 195.

³²⁵ Erjan Kurbanov, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996-97, s. 5.

³²⁶ Swietochowski, a.g.e., s. 195.

³²⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 206.

Bölge Sovyeti – 110’a karşı 17 oyla³²⁸ – Azerbaycan’dan ayrılarak Ermenistan’la birleşme isteğini belirten müracaatı kabul etti. Ancak 21 Şubatta toplanan SBKP Merkez Komitesi Ermenilerin taleplerini reddetti³²⁹.

Moskova’nın bu kararından sonra DK’daki Askeran Rayon’unda iki Azeri genç katledildi, daha sonra Ermenistan’ın Zengezur, Göyce gibi bölgelerinde Azeri Türkleri’ne yönelik katliamlar başladı. Bu olaylar sırasında yaklaşık 250 kişi öldürüldü, 160 bin kişi göçetmek zorunda kaldı³³⁰. Ermeniler’in amacı açıktı: Ermenistan’da yaşayan Azeri nüfusun olası karşı eyleme geçmelerini önlemek. Olayın daha da ilginç yanı, mültecilere dönemin Sovyet-Azeri yetkililerinin yardım etmemeleri ve onların Bakü’ye girişlerini yasaklamalarıydı. Bu nedenle göçmenlerin çoğu en yakın büyük şehir olan Sumgait’a yerleşmişlerdi³³¹. Göçmenler, Sumgaitte zor koşullar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışırken genç bir kıza Ermenilerin tecavüz ettiği şeklinde bir haberin yayılması üzerine, 27 Şubatta şehirdeki Azeri ve Ermeniler arasında çatışmalar başladı. Üç gün sonra dışardan alınan yardımla bastırılabilen çatışmalarda 32 kişi öldürülmüş, -26’sı Ermeni, 6’sı Azeri- yüzlerce kişi de yaralanmıştı. Azeriler, Ermenileri olayları provake etmekle suçlarken, Ermeniler de olaylarda öldürülen Ermeniler’in sayısının daha fazla olduğunu iddia etmişlerdi³³². Sonuç ne olursa olsun Sumgait Olayları Dağlık Karabağ sorununun yahut Azeri-Ermeni çatışmasında, bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu tarihe kadar talepler diplomatik yollardan dile getirilirken, bu tarihten Mayıs 1994 Ateşkesine kadar, sıcak çatışma ve şiddet eylemlerinin yaşanacağı bir dönem başlamıştır.

9 Mart 1988’de Moskova’da sorunu görüşmek üzere Gorbaçov, Ermenistan ve Azerbaycan Komünist Partileri Genel Sekreterleri Demirciyan ile Kâmran Bagirov bir araya geldiler. Bu toplantıdan sonra, 17 Martta, Sumgait Parti Sekreteri Cihangir Müslimzade ile belediye başkanı Tevekkül Yakuboğlu görevlerinden alındılar. 21

³²⁸ D.K.Ö.B. Yüksek Sovyetinin 140 üyesinin 110’u Ermeni idi.

³²⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 207.

³³⁰ Aslanlı, “Tarihten...”, a.g.m., s. 400.

³³¹ Kurbanov, a.g.m., s. 7.

³³² Charles Van der Leeuw, *Azerbaijan A Quest for Identity*, (yay. yeri yok): St. Martin Press, 2000, s. 156.

Mayısta da, Demirciyan ile Bagirov görevlerinden alınarak yerlerine Suren Artunyan ve Abdurrahman Vezirov atandılar.

Moskova yönetimi bunun dışında Dağlık Karabağ'a özel ekonomik yardımlar yaparak sorunun büyümesini önlemeye çalıştı³³³. Ancak Sumgayit olaylarının en büyük etkisi Ermenistan ve Azerbaycan'dan göç eden insanların sayısındaki artışta görülmektedir. Ermenistan'dan göç eden Azeriler, Ermeni tedhişçilerinin Sumgait'in intikamını almalarından korkmaktaydılar³³⁴. Azerbaycan'daki Ermeniler ise, Sumgaitten sonra diğer şehirlerde de Ermeni karşıtı faaliyetlerden çekinmekteydiler. Ancak her iki göçmen kitlesini de kendi cumhuriyetlerinde çok da iyi olanaklar beklememekteydi. İşsizlik ve barınma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardı. Her iki kitle de göç ettikleri bölgede toplumun daha da radikalleşmesine neden olmaktaydılar.

Moskova yönetimi ise her iki tarafı da memnun edebilecek bir formül üzerinde durmaktaydı. Gorbaçov, Mart ayında sorunu hem SBKP Merkez Komitesi'nde hem de SSCB Yüksek Sovyet'inde görüştü. Sonuç olarak DK Ermenilerine sunulan çözüm paketinde, bölgeye; inşaat, sanayii vb. tesisleri içeren ekonomik yardım yapılması ve Ermenice yayın yapan TV'lerin kurulması gibi sosyal hizmetler önerilmekteydi. Bu durum Ermeniler tarafından hoş karşılsansa bile sonuçta Ermenistan SSC ile birleşmenin belirtilmediğinden dolayı, öneri reddedildi. Bu tarihten sonra Karabağ Komitesi hem M. Gorbaçov ve programlarına hem de Ermenistan Komünist Partisine karşı muhalefet başlattı³³⁵. SBKP'nin 19. Parti Konferansı öncesinde, Erivan'da yine büyük gösteriler yapıldı ve genel greve gidildi. 15 Haziran'da Ermenistan Yüksek Sovyeti, Sovyet Anayasası'nın 70. maddesine dayanarak DKÖB'nin Ermenistan'a katılması için başvuruda bulunma kararı aldı. 70. maddede cumhuriyetlere self determinasyon hakkı

³³³ Swietochowski, a.g.e., s. 194.

³³⁴ Audrey Alstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, Stanford: Hoover Institution Press, 94, s. 197.

³³⁵ Croissant, a.g.e., s. 29.

tanınıyordu³³⁶. İki gün sonra Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Ermenistan'ın talebinin Sovyet Anayasasının 78. maddesinden³³⁷ dolayı geçersiz olduğunu belirtti³³⁸.

Gorbaçov da 19. Parti Kongresinde Dağlık Karabağ sorununa değinerek, sınır değişikliğinin mümkün olmayacağını belirtti ve “Glastnost’un” suistimal edilmemesini istedi. Haberler Erivan’a ulaşınca protestolar artarak devam etti. Erivan’ın yakınındaki bir hava alanında göstericilerin toplanması üzerine Sovyet İçişleri Bakanlığına bağlı güvenlik güçleri (OMON) göstericilere müdahale etti, olayda iki Ermeni öldürüldü, 40’tan fazlası ise yaralandı³³⁹.

Dağlık Karabağ Ermenileri Moskova’nın onayını almanın zor olduğunu görünce 12 Temmuz 1988’de Yerel Meclis Azerbaycan’dan tek taraflı ayrılma kararı aldı. Ertesi gün toplanan, Azerbaycan Yüksek Sovyet’i Başbakanlık Divanı yerel meclisin kararını geçersiz ilan etti³⁴⁰.

1988 yılının ikinci yarısında gerçekleşen önemli bir gelişme Azerbaycan milliyetçiliğinin artmasıdır. Azerbaycan’ın Karabağ’daki hakimiyetini *de facto* olarak kaybetmesi, ayrıca Ermenistan’da yaşayan Azerilerin durumu geniş mitinglerin yapılmasına neden oldu. Kasım Günleri olarak adlandırılan bu mitinglerle beraber Azerbaycan’ın siyasal yaşamında etkili olacak birçok politik hareket oluşmaya başladı³⁴¹.

Azerilerce tarihi bir değere sahip olan Karabağ’daki Tophane Ormanının Ermeniler tarafından yakılması üzerine 17 Kasım’dan itibaren “Meydan Gösteriler”i düzenli olarak yapılmaya başlandı³⁴². Azeri toplumunu meydanlara sürükleyen bir başka neden ise DKÖB’nin SB tarafından Ermenistan’a bağlanacağı söylentisiydi. Göstericiler Kremlin’in taraflı davrandığını belirtiyor, Azerbaycan’daki Ermenilerin sorunları abartılırken Ermenistan’da yaşayan Azerilerin durumlarıyla hiç ilgilenilmiyordu.

³³⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 207.

³³⁷ Sovyet Anayasasının 78. maddesine göre herhangi bir ülkenin sınırları onun rızası olmadan değiştirilemezdi.

³³⁸ Human Rights Helsinki Watch, *Azerbaijan Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabagh*, New York: (yay. evi yok), 1994, s. 1.

³³⁹ Croissant, a.g.e., s. 30.

³⁴⁰ Aslanlı, “Tarihten ...”, s. 400.

³⁴¹ Fazıl Gazenferoğlu, *Ebulfez Elçi Bey: Tarihten Geleceğe*, Ankara: Prestij Matbaacılık, 1995, s. 116.

³⁴² Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Haziran 2002-Haziran 2003, Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, Ankara: ASAM, 2001, s. 12.

Her iki tarafta da gösteri ve çatışmaların artması üzerine Aralık 1988'de, Andrey Saharov barışı koruma göreviyle, M. Gorbaçov tarafından bölgeye gönderildi. Ancak Saharov hem Ermenistan hem de Azerbaycan'dan geri çevrildi³⁴³. 7 Aralık 1988'de Ermenistan'da deprem meydana gelmesi üzerine her iki tarafta da kısa bir süre sessizlik gözlemlendi.

12 Ocak 1989'da SB Yüksek Sovyeti DKÖB'nin yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan'dan alarak Moskova'ya bağlı özel yönetim komitesine verdi. Yönetimin başına A. Volski atanarak 5.400 kişilik birlik de bölgeye gönderildi³⁴⁴. Yeni yönetim Karabağ Komitesi üyelerini tutukladı ve 20 Ocak'ta bölgenin sevilen birinci sekreteri Henrik Pogsiyan'ı eylemleri kışkırttığından dolayı görevinden aldı³⁴⁵.

Kremlin'in almış olduğu bu önlemler sorunu kısa bir süre için durdurduysa da, çözüm sağlanamadı. Birkaç ay sonra her iki tarafta da milliyetçi/radikal faaliyetler başgösterdi. Bu tarihe kadar şiddet eylemleri genelde kısa menzilli silah ve bıçaklarla yapılırken, bundan sonra daha profesyonelce organize edilmiş güçler tarafından geniş çaplı terör eylemleri düzenlendi. 1970 ve 80'li yıllardaki terör eylemleriyle adını duyuran ASALA örgütünün Beyrut'taki üst düzey sorumluları bölgeye geleceklerdir. Ermeniler, aynı tarihlerde Ermeni Gizli Ordusu'nu (ASA-Armenian Secret Army) kurdular. Böylece Ermeni tedhiş hareketi daha da ileri bir boyuta taşındı. Örgüt kısa bir süre sonra Azerbaycan'da sivil yolcuları taşıyan otobüs ve trenleri hedef almaya başladı. Örgüt bu tarihten sonra Azerbaycan'ın birçok şehrinde yapılan saldırılarda adını duyuracaktır³⁴⁶.

Ermeni terörü aynı tarihlerde Dağlık Karabağ'dan sonra çatışmaları Nahçıvan Özerk Cumhuriyetine taşıdı³⁴⁷. Aynı yıl Azerbaycan'daki siyasal hareketler radikalleşmeye başladı. Glastnost politikalar doğrultusunda kurulmuş olan birçok çevreci ve kültürel örgütler AHC çatısı altında birleşti. AHC söylemleriyle Karabağ Komitesini çağrıştırmaktaydı. Dağlık Karabağ ve Nahçıvan üzerinde Azerbaycan'ın mutlak egemenliğinden bahsediyor, Volzig yönetiminin atanmasının ise Azerbaycan'ın

³⁴³ Çiloğlu, a.g.e., s. 144.

³⁴⁴ Makas, a.g.e., s. 10.

³⁴⁵ Çiloğlu, a.g.e., s. 145.

³⁴⁶ Leeuw, *Azerbaijan.....*, a.g.e., s. 160.

³⁴⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 208.

içişlerine müdahale anlamına geldiğini vurguluyordu³⁴⁸. AHC bu dönemdeki söylemlerinde (Baltık cumhuriyetlerinin halk cephelerinin aksine) Sovyetlerden ayrılmadan söz etmiyor, ancak SSCB'nin federal yapısı içerisinde Azerbaycan'ın egemenliğini artırmayı hedefliyordu³⁴⁹.

Aynı yılın yaz aylarında Ermenilerin şiddet eylemlerine karşılık Azerilerde bir kısım eylemlere başvurdu. Ermenilerin Nahçıvan Özerk Bölgesine uyguladıkları ambargoya karşılık (Ermenistan'ın diğer Sovyet Cumhuriyetleriyle olan dış ticaretinin % 85'i Azerbaycan üzerinden yapılmaktaydı)³⁵⁰ Azeriler de Ermenistan'a giden kara ve demir yollarına, benzeri bir abluka uygulamaya başladılar. Diğer taraftan Eylül ayından itibaren genel grevden dolayı liman çalışmaları ve petrol rafinelerinin çalışmaları durmuştu. Bu durumdan ekonomik olarak oldukça fazla etkilenen Ermenistan, ambargonun ve grevlerin son bulması için Kremlin'e başvuruda bulundu. Gorbaçov'un Azerbaycan idarecilerini boykotu sona erdirmeleri yönünde uyarmasından sonra, ablukanın ve grevlerin sona erdirilmesi karşılığında AHC yönetimi Azerbaycan Yüksek Sovyetinden bazı kanunların geçmesini sağladı. Yüksek Sovyeti 23 Eylül 1989'da kabul ettiği bir kanunla Azerbaycan'ın egemenliğini ilan ediyordu. Buna göre, 1) Karabağ ve ülkenin diğer bölgelerinde Azerbaycan'ın egemenliği kabul ediliyordu, yapılacak herhangi bir sınır değişikliği ancak referandum yoluyla mümkün olabilecekti. 2) Azerbaycan'a gerektiğinde referandum yoluyla SSCB'den tek taraflı ayrılma hakkı tanınıyordu³⁵¹. Bu yeni kanunla ayrıca Sovyetler Birliği'nin kabul ettiği kanunlar üzerine Azerbaycan'ın veto hakkı olduğu belirtiliyor ve Azerbaycan'a kendi doğal kaynakları üzerine tam ve tartışmasız kontrol hakkı tanınıyordu. Bu kanunlarda AHC'nin ulusalcı görüşleri etkisini hissettiriyordu. Daha sonra, 5 Ekim 1989 tarihinde, AHC Azerbaycan Komünist Partisi tarafından resmen tanındı³⁵².

Kasım 1989'da yapılan Ermeni Pan-Ulusal Hareketi Kongresi'nde Karabağ Komitesi feshedildi. Bu kongrede Dağlık Karabağ'ın ilhaki ve 1990 parlamento

³⁴⁸ Saroyan, a.g.e., s. 190.

³⁴⁹ Aynı yer.

³⁵⁰ Alstadt. a.g.e., s. 206.

³⁵¹ Croissant, a.g.e., s. 35.

³⁵² Armaoğlu, a.g.e., s. 209.

seçimlerinin yapılması için Erivan’a baskı yapılması kararlařtırıldı³⁵³. Bu gelişmeler zerine 28 Kasım 1989’da SSCB Yüksek Sovyeti Dağlık Karabağ’daki Volsky yönetimine son vererek, bölgenin yönetimini tekrar Azerbaycan SSC’ye devretti. Ancak 5.000 kişilik Sovyet gücü bölgede kalmaya devam edecekti³⁵⁴.

Ancak Moskova’nın tarafları yumuşatmaya yönelik bu uygulamaları hiçbir tarafı tatmin etmedi. 1 Aralık 1989’da DKB Ulusal Konseyi ve Ermenistan Yüksek Sovyeti aldıkları kararla Dağlık Karabağ’ı, Birleşik Ermenistan Cumhuriyeti’ne ilhak ettiklerini bildirdiler³⁵⁵.

Azerbaycan tarafı ise bölgede bulundurulanan Sovyet Güçlerinin Egemenlik yasasına aykırı olduğunu belirtiyordu³⁵⁶. Diğer yandan Ermenilerin 1 Aralıkta almış olduğu birleşme kararına yanıt ise 7 Aralık 1989’da geldi. Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ermenistan Parlamentosu’nun aldığı ilhak kararını kınadı ve Karabağ’ı yönetmek üzere, başkanlığını Azerbaycan KP ikinci sekreteri V. Polyaniko’nun yaptığı “Teşkilat Komitesini” kurdu. Olayların bu şekilde gelişmesi her iki tarafta da tansiyonun artmasına neden oldu. Gösteriler aralığın son günleri ve ocağın ilk günlerinde de devam etti. Gösterilerde artık sadece Karabağ sorununu dile getirilmiyor, Güney (İran) Azerbaycan’la birleşme talepleri de dile getiriliyordu. Berlin Duvarı’nın yıkılışını örnek alan protestocular, Güney Azerbaycan’la aralarındaki sınırın açılmasını istiyorlardı³⁵⁷. Kısa bir süre sonra gösteriler genişleyerek Nahcivan’a kadar yayıldı. Göstericiler Nahcivan ve güneydeki diğer sınırları yok etmeye başlamışlardı. Aras nehrinin kıyısında toplanan göstericiler “Azatlık”, “Yaşasın Bakü-Tebriz” sloganları atıyorlardı³⁵⁸.

2 Ocak 1990 tarihinde Hankendi’nde Azerileri taşıyan bir otobüse Ermeniler saldırdı. Koruma polislerinin ateş amaları üzerine 1 kişi öldü, 3 kişi de yaralandı.

³⁵³ iloğlu, a.g.e., s. 146.

³⁵⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 210.

³⁵⁵ Audrey L. Altstadt, “Azerbaijani Struggle Towards Democracy”, Karen Dawisha and Brauce Barot, (der.) *Conflict Cleverage and Change in the Caucasus and Central Asia*, Cambiradge: Cambiradge Univ. Press, 1997, s. 122.

³⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 210.

³⁵⁷ Ronald Grigor Suny, *Looking Towards Ararat, Armenia in Modern History*, (yay. yeri yok): Indiana University Press, 1993, s. 239.

³⁵⁸ Tamara Dragedze, “Azerbaijan and Azerbaijanis” Graham Smith (der.), *Nationalities Question in the Post Soviet States*, London ve New York: Longman, 1996, s. 281.

Olaydan sonra Azerbaycan-Ermenistan sınırında silahlı çatışmalar başladı. 9 Ocakta Ermenistan Yüksek Sovyet'i aldığı bir kararla Karabağ'ı 1990 ekonomik planı içine aldı. SSCB Yüksek Sovyeti bu karara itiraz ettiyse de, Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti Ermenistan'da önce Ermenistan kanunlarının geçerli olduğunu belirtti³⁵⁹.

Bu gelişmeler üzerine Azeri kamuoyunda daha sonra "Kara Ocak" olarak anılacak dönem başladı. 11 Ocak tarihinde Hanlar ve Garen Bey bölgesindeki üç Ermeni köyüne Azeriler tarafından saldırı düzenlendi³⁶⁰. Bu arada 13-14 Ocak tarihlerinde Bakü'de toplanan binlerce kişi Moskova'nın ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin Ermeni tedhişine karşı önlem almamalarını protesto etmeye başlamışlardı. Gösterilerde bu kez de serbest seçim isteniyordu³⁶¹. Aynı tarihlerde Karabağ'dan sürülen bir Azerinin ailesini korumak isterken, Ermeniler tarafından öldürüldüğü haberinin göstericilere ulaşması üzerine, işler iyice çığırından çıktı. Azeri gençleri şehrin Ermeni mahallelerine saldırmaya başladılar. 14 Ocak tarihinde devam eden saldırılarda yaklaşık 88 kişi öldürüldü³⁶².

Bakü çatışmalarından sonra her iki taraf da silahlı örgütlenme faaliyetlerini artırdılar. Karabağ ile Azerbaycan – Ermenistan sınırındaki çatışmaların şiddeti her geçen gün artıyordu. Azerbaycan milisleri mühim köprüleri yıktılar ve Karabağ ve Azerbaycan'daki ana yolları tuttular.

Olayların bu şekilde devam etmesi, Moskova'nın 20 Ocakta Kanlı Müdahalesine neden olacaktır³⁶³. Müdahalenin ayrıntıları ilerde ele alınacağından burada fazla değinilmeyecektir.

Baltık Konseyi'nin (Estonya, Letonya ve Litvanya Halk Cepheleleri) arabuluculuğuyla Azerbaycan Halk Cephesi ve Ermeni Milli Hareketi, 28 Ocak 1990'da ateşkesi kabul ettiler. Ateşkes 15 Şubatta başlayacak ve 1 Marta kadar rehineler iade edilecekti. Fakat Ermenistan, 4 Şubatta bu anlaşmadan vazgeçtiğini bildirdi. 1990'ın ilk baharında Lübnan iç savaşının sona ermesinden sonra Orta Doğu'dan ve Afrika'dan

³⁵⁹ Taşkiran, a.g.e., s. 152; Croissant, a.g.e., s. 36.

³⁶⁰ Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers*, Surrey, England: Curzon, 2001, s. 89.

³⁶¹ Nioll Mafroser ve diğerleri, "A conflict Analysis of Azerbaijani Armenian Dispute", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol: 34, No: 4, December 1990, 652-677, s. 690.

³⁶² Cornell, a.g.e., s. 89.

³⁶³ Taşkiran, a.g.e., s. 153.

birçok Ermeni Gerillası –bunların arasında silah ve uyuşturucu tacirleri de vardı- silah ve mühimmatlarıyla Karabağ’a yerleşmeye başladılar³⁶⁴.

Azerbaycan Yüksek Sovyeti, tek taraflı olarak DKÖB’nin sınırlarını değiştirmeye ve Azeri mültecileri buraya yerleştirmeye karar verdi. Ermeni Basını Dağlık Karabağ Örgütlenme Komitesi Başkanı’nın Ermenistan sınır bölgesindeki köylerde yaşayan Ermenileri sürdüğünü yazıyordu. Eylemciler, yakında sıranın Dağlık Karabağ Ermenilerine geleceğini iddia ediyorlardı³⁶⁵. Ermeni Milli Ordusu’na bağlı fedailer, 24 Mart 1990 günü Ermenistan sınırı yakınındaki Azeri köylerine saldırdılar ve 9 kişiyi öldürüp, bir Azeri ailesini diri diri yaktılar³⁶⁶.

25 Temmuz 1990’da, Mihail Gorbaçov yayımladığı kararnamede Sovyetler Birliği’ndeki tüm paramiliter oluşumların hemen dağıtılmasını ve silahların bırakılmasını, yoksa İçişleri Bakanlığı ve KGB birlikleri tarafından zorla silahsızlandırılacaklarını belirtti. Ter-Petrosyan, bu doğrultuda ve düzensiz Ermeni paramiliter grupları silahsızlandırmaya çalıştı³⁶⁷. Moskova ayrıca Bakü ve Erivan’ı uyararak sorunu görüşmelerini istedi. Bundan sonra çatışmalar durakladı ise de, arkası kesilmedi³⁶⁸.

Ağustos ayında Ermeni Milisleri Azerbaycan’ın kuzey batısındaki 8 Azeri köyüne baskın düzenlediler. Ocak ayından beri Beyrut’tan ve SSCB’nin diğer bölgelerinden getirilen silahlarla faaliyetlerini iyice artıran Ermeni teröristleri, bu tarihlerden itibaren Kremlin tarafından da ciddi bir tehdit olarak algılanmaya başlandı.

Sovyet güçlerinin yardımıyla, Azerbaycan İçişleri Bakanlığı’na bağlı birlikler, bazı bölgelerde Azeri sivilleri korumaya başladılar. Aynı tarihlerde Azerbaycan ve Ermenistan’ın değişik bölgelerinde oluşturulan kontrol noktalarında Ermeni militanları silahsızlandırılmaya başlandı³⁶⁹.

³⁶⁴ Leuw, a.g.e., s. 167.

³⁶⁵ Çiloğlu, a.g.e., s. 148.

³⁶⁶ Mediha Akarslan, *Değişen Dünya Dengeleri, Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1994, s. 97.

³⁶⁷ Çiloğlu, a.g.e., s. 149.

³⁶⁸ Akaslan, a.g.e., s. 97.

³⁶⁹ Croissant, a.g.e., s. 39.

5 Ağustos 1990'da Ermeni Ulusal Hareketi'nin başkanı ve Karabağ Komitesi'nin kurucu üyesi Levon Ter-Petrosyan -Moskova'nın başka adayı desteklemesine rağmen- Ermenistan Yüksek Sovyeti Başkanlığına seçildi. Böylelikle 70 yıl sonra ilk defa Komünist olmayan bir idare Erivan'da işbaşına geliyordu. Yeni yönetim içerde egemenliğini tesis ettikten sonra, 23 Ağustos 1990 tarihinde Ermenistan'ın (Dağlık Karabağ'ı da içine alacak şekilde) bağımsızlığını ilan etti³⁷⁰. Ancak bu aşamada Ermenistan'ın amacı SSCB'den hemen ayrılmaktan çok, egemenlik sürecini başlatmak idi³⁷¹.

Eylül ayında Ermeniler saldırılarını Laçın, Agdam, Askeran kentleri ve Şuşa-Bakü bölgelerinde yoğunlaştırdılar. SSCB İçişleri Bakanlığı birlikleri Başkomutan Yardımcısı Boris Smislov, "Ermenistan Hükümeti'nin engelleyici tutumu yüzünden, Ermeni militanların ellerindeki silâhların toplanamadığını" bildirdi³⁷².

Ermenistan'da Komünist idarenin sona ermesi, yeni yönetimin de bağımsızlık ilanı, Moskova'nın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını etkilemiştir. Özellikle 30 Eylül tarihinde Azerbaycan'da yapılan Yüksek Sovyeti seçimlerinden, Azerbaycan Komünist Partisi'nin başarıyla çıkmasından sonra, Kremlin'in Azerbaycan yanlısı politika izlediği görülmüştür. 12 Eylül'de Gorbaçov'un aracılığıyla gerçekleşen zirvede, Ermeni tarafı bölgedeki Sovyet güçlerinin çekilmesini istemiştir.

Baltık cumhuriyetlerinden başlayarak Sovyetlerin diğer bölgelerine yayılan özgürlük hareketleri, Gorbaçov'un bir dizi önlemler almasına neden olmuştur. 1990 yılının Kasım ayında Gorbaçov merkezi yönetiminin cumhuriyetlerdeki egemenliğini yeniden sağlayacak bir proje ortaya attı. "Yeni Birlik Antlaşması" olarak adlandırılan bu projeyi Azerbaycan yönetimi onaylarken, Ter-Petrosyan yeni birliğin ancak eşit, egemen devletler arasında oluşturulan bir konfederasyon olabileceğini belirtmiştir. Ter-Petrosyan'a göre mevcut taslak bahsedilen özellikleri taşımadığı için kabul edilemezdi³⁷³.

³⁷⁰ Suny, a.g.e., s. 240.

³⁷¹ Çiloğlu, a.g.e., s. 149.

³⁷² Pamuk, a.g.e., s. 58.

³⁷³ Suny, a.g.e., s. 241.

1991 yılının başlarında cephelerde küçük çaplı çatışmalar devam etti. Gorbaçov'un önerdiği "Yeni Birlik Anlaşması"nın referanduma götürülmesi, Baltık cumhuriyetleri, Moldova ve Gürcistan'ın yanı sıra, 31 Ocakta Ermenistan tarafından da reddedildi. Ancak A. Muftalibov düzenlediği referandumla Yeni Birlik Anlaşması'nı, Azerbaycan halkına onaylatmayı başardı³⁷⁴. Bu gelişmeler üzerine Gorbaçov, sorunun çözümü için özel çaba sarfetmeye başladı. Aynı tarihlerde Tass Ajansı'na şöyle bir demeç verdi:

"Karabağ toprağında dört yıldır barış yok. Ateş var, can kaybı var. Bundan sonra ne olacak? Kırgınlığın, karşılıklı hıncın önünü almak kolay değil, ama gerekli. Bunun için de, gerçekleri kavramak gerek. Yukarı Karabağ, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır. Bölgede, SSCB Anayasası ile birlikte Azerbaycan Anayasası yürürlüktedir. Karabağ'da, Azerilerle Ermenilerin birlikte yaşayıp birlikte üretmeleri tarihin yarattığı bir gerçektir ve bu gerçekten kaçılmaz. İşte bu yüzden, yaşam normale döndürülmeli, küskünlük, kin ve kırgınlık unutulmalı. Birbirinizi anlamaya, çıkmazı aşmaya çalışın. Bunu, ancak sizler gerçekleştirebilirsiniz. Hepinize barış ve mutluluk diliyorum"³⁷⁵.

Gorbaçov'un bu demecinden sonra Ermenistan yönetimi, söylem değiştirerek Dağlık Karabağ üzerinde Ermenistan'ın bir hak iddia etmediğini belirtti: "Karabağ sorunu bölge halkının kendi kaderini belirlemek istemesi üzerine patlak verdi ve biz Karabağ halkının bu istemini destekliyoruz. Sorun, bölge halkı tarafından çözümlenmelidir. Ermenistan'da 21 Eylül'de yapılacak referandumda, SSCB'den bağımsızlık yolunda bir karar çıkması halinde, Ermenistan, Karabağ üzerinde herhangi bir hak iddiasını gündeme getirmeyecektir"³⁷⁶.

Nisan ayında bölgedeki Sovyet güçleri DKÖB'nin batısındaki Azerbaycan-Ermenistan sınırında 5 km'lik bir tampon bölge oluşturarak, çatışmaları önlemeye çalıştı. Aynı tarihlerde A. Muttalibov'un gayretleri sonucu, Azerbaycan güçleriyle Sovyet birliklerinin ortaklaşa düzenledikleri "yüzük" olarak adlandırılan, operasyonlar yapılmaya başlandı. Bölgedeki Ermeni milislerini silahsızlandırmak için Karabağ'ın kuzeyindeki birçok Ermeni köyüne baskın düzenlendi. Bu arada Mülteci durumundaki

³⁷⁴ Croissant, a.g.e., s. 41.

³⁷⁵ Pamuk, a.g.e., s. 58.

³⁷⁶ Akaslan, a.g.e., s. 97.

Azeriler de bazı köylere yerleştiriliyordu. Yüzük Operasyonu kısa bir süre sonra Karabağ'ın diğer bölgelerine yayıldı. Ter-Petrosyan ise düzenlemiş olduğu basın toplantısında, “Yüzük operasyonu Moskov'a'nın, Ermenistan'ı Yeni Birlik Antlaşmasına katılmadığı için cezalandırdığını” belirtti³⁷⁷.

Yüzük Hareketi, ağustos ayında Gorbaçov'a düzenlenen başarısız darbe girişimine kadar devam etti. Bu tarihe kadar 24 köy boşaltıldı ve yaklaşık 10.000 Ermeni sürgün edildi³⁷⁸.

Ağustos ayında düzenlenen başarısız darbe girişiminden sonra Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecinin hızlanması üzerine Karabağ sorunu yeni bir boyut kazandı³⁷⁹.

Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılma ilanını fırsat bilen Dağlık Karabağ Ermenileri, komşu Şaumyan bölgesiyle beraber 2 Eylül 1991'de D. Karabağ'ın SB'ye bağlı bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ilan ettiler³⁸⁰.

21 Eylül'de yapılan referandumda Ermenistan halkı ezici bir çoğunlukla Ermenistan'ın bağımsızlığını onayladı. Yine aynı tarihlerde Rusya Devlet Başkanı B. Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in arabuluculuğuyla Azeri ve Ermeni tarafları arasında dört gün süren barış görüşmeleri yapıldı. 24 Eylül'de iki tarafın liderleri de bir uzlaşma antlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya göre “Karabağ'daki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, Karabağ'daki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki temaslar en üst düzeyde sürdürülecek, Karabağ'da derhal ateşkes uygulanacak, iki hafta içinde de yasa dışı silahlı gruplar ve İçişleri Bakanlığı ve Kızıl Ordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekileceklerdi”. Ayrıca Ermenistan Parlamentosu, Dağlık Karabağ'ın “Ermeni toprağı” olduğunu ilan eden kararını geri alacak, her iki taraf ellerindeki rehineleri iade

³⁷⁷ David Murphy, “Operation Ring, the Black Berets in Azerbaijan”, *Journal of Soviet Military Studies*, Vol: 5, No: 1, March 1992, s. 84.

³⁷⁸ Human Rights, a.g.e., s. 4.

³⁷⁹ Aslanlı, a.g.m., s. 402.

³⁸⁰ Çiloğlu, a.g.e., s. 150.

edeceklerdi³⁸¹. Ancak antlaşmanın mürekkebi daha kurumadan Ermeni güçleri Karabağ'daki Azeri köylerine saldırmaya başladılar.

Ağustos ayındaki darbe girişiminden sonra Sovyet siyasal sisteminde bir otorite boşluğu yaşanmaya başladı. Bu bağlamda Sovyetlerin Kafkasya'daki birlikleri başına buyruk hareket etmeye başladı. Bu tarihten sonra Ermeniler'e verilen destek arttırıldı. Ermeniler de bu tarihten itibaren "Yüzük Operasyonu"nda kaybettikleri bölgeleri geri almaya başladılar³⁸². Bu gelişmeler üzerine 10 Ekim 1991'de Azerbaycan parlamentosu bağımsız bir ordu kurma kararı aldı. Bu tarihe kadar Azerbaycan yönetimi Sovyet Ordusu sayesinde sorunun çözüleceğini umuyordu. Bölgedeki Rus Birliklerinin değişik düzeylerde bölgedeki Ermenilere yardım ettiğinin anlaşılması, bu kararın alınmasında etkili oldu³⁸³.

4 Kasım 1991'de Azerbaycan, Rusya'dan Ermenistan'a giden doğal gazı kesti. Bu olaydan sonra Erivan'da yaşam felç oldu. Ermeni tarafı da görüşmelerden çekildi. Karabağ görüşmelerine katılan gözlemci heyetini taşıyan helikopterin Ermeniler tarafından düşürülmesi sonucu ve 20 kişi öldü. Bu olaydan sonra Azerbaycan yönetimi tarafından Ermenistan'a giden demir yolu kesildi³⁸⁴.

26 Kasım'da toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsüne son verdi³⁸⁵. Ermenistan bunu savaş ilanı sayıyordu. Bakü'nün bu kararına tepki olarak DKÖB Yüksek Sovyeti de Azerbaycan'dan ayrılmak için Aralık ayında halk oylamasına gidilmesini kararlaştırdı. 10 Aralık'ta yapılan -Azerilerin protesto için katılmadığı- referandumdan ayrılma kararı çıktı³⁸⁶.

Kafkasya'da olaylar bu şekilde devam ederken M. Gorbaçov sorunun çözümü için son bir girişimde daha bulundu. Moskova'da SSCB Devlet Konseyi 27 Kasım'da bir bildiri yayımlayarak; "SSCB Anayasası'na göre statüsü saptanan Dağlık Karabağ'da

³⁸¹ Cornell, a.g.e., s. 91.

³⁸² Croissant, a.g.e., s. 45.

³⁸³ Çiloğlu, a.g.e., s. 152.

³⁸⁴ Taşkiran, a.g.e., s. 161.

³⁸⁵ Helsinki Watch, a.g.e., s. 2.

³⁸⁶ Suny, a.g.e., s. 246.

anayasal düzenin tekrar oluşturulmasının kararlaştırıldığını ve bu kararda Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının imzalarının bulunduğunu” belirtti³⁸⁷.

Gorbaçov’un projesine göre iki taraf arasında Sovyet birliklerince denetlenecek 10 km genişliğinde bir tampon bölge oluşturulacaktı. Bu plan uygulanmadığı gibi bölgede bulunan Sovyet birlikleri her iki tarafın saldırısına uğradı. Görüşmelerin başlatılamaması üzerine aralık ayının sonlarında, Moskova, Sovyet İçişleri Bakanlığı birliklerini Dağlık Karabağ’dan çekti. Sovyet Birliklerinden kalma silahlar Ermeniler tarafından ele geçirildi³⁸⁸.

Aralık ayının sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği artık yoktu. 8 Aralık’ta üç Sovyet ülkesi, Rusya federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya’nın devlet başkanları Minsk’te toplanarak, Bağımsız Devletler Topluluğu Antlaşması’nı imzaladılar ve SSCB’nin sona erdiğini ilan ettiler. 28 Aralık tarihinde Azerbaycan halkı % 98’lik oyla bağımsızlık yönünde oy kullandı³⁸⁹.

1991 yılının sonuna gelindiğinde Dağlık Karabağ çatışmalarında yaklaşık 1.000 kişi hayatını kaybetmişti. Sovyetler dağıldıktan sonra, Sovyetlerin 7. ve 4. ordusu Ermenistan ve Azerbaycan’da kalmıştı. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’nün verilerine göre Sovyetler dağıldıktan sonra Ermenistan’da 23.000 asker, 250 tank, 350 APC, 14 savaş helikopteri, 350 top kalmıştır. Azerbaycan’da ise 62.000 asker, 400 tank, 720 APC, 470 top, 14 savaş helikopteri ve 90 savaş uçağı kalmıştır³⁹⁰. Bağımsızlık ilanından sonra her iki taraf da sınırlarında bulunan eski SSCB’ye ait silahları millileştirme yoluna gitmişlerdir.

3.4. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan-Ermenistan Savaşı

1992 yılının başında Lübnan’dan ve dünyanın bazı bölgelerinden Dağlık Karabağ Bölgesine asker ve silah akışı devam etmekteydi. Ayrıca İran’ın da Ermenilere

³⁸⁷ Taşkiran, a.g.e., s. 161.

³⁸⁸ Çiloğlu, a.g.e., s. 195.

³⁸⁹ Taşkiran, a.g.e., s. 162-163.

³⁹⁰ Croissant, a.g.e., s. 84.

mühimmat desteği sağladığı söylentileri ortaya çıktı. Karabağ savaşında Ermeniler havadan yaptıkları taarruzlarda Amerikan yapımı Kobra helikopterleri kullanıyorlardı³⁹¹. Bu arada Kızıl Ordu'nun önemli görevlerinde bulunmuş birçok Ermeni kökenli asker de, Ermeni Ulusal Ordusuna katılmıştı. Bu dönemde Ermeni tarafını avantajlı kılan bir başka önemli neden de Sovyetlerin dağılmasından sonra otorite boşluğunun oluşması üzerine bölgedeki Rus Birliklerinin Ermenileri kendilerine daha yakın görerek, savaşa bilfiil katılmalarıdır. Azeri tarafı bu avantajlardan mahrum olmakla beraber kendi ulusal ordusunu daha tam kuramamıştı. Muttalibov yönetimi ordunun -AHC'nin kontrolüne geçmesinden çekinerek-, kurulmasını geciktiriyordu³⁹². Ocak ayında çatışmalar devam etti, Azeri mültecileri taşıyan bir helikopter Ermeniler tarafından düşürüldü. Olayda 40 kişi hayatını kaybetti. Ocak ayında yaşanan bir başka önemli olay da eski SSC DKÖB Yüksek Sovyeti üyelerinin Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ilan etmeleridir. Bağımsızlık ilanından sonra Azeri güçleri Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı Ağdam (Maderekent) şehrine saldırdılar ancak başarılı olamadılar.

Başarısız Azeri hareketinden sonra Ermeni güçleri Karabağ'ın kuzeyine ve güney batısına doğru ilerlemeye başladılar³⁹³. 11 Şubat'ta ağır silahlarla donanmış Ermeni Birlikleri Malibeyli köyünü ele geçirdiler. Malibeyli'nin işgalinden sonra Hankendi ve Azerilerin elinde bulunan stratejik öneme sahip Şusa Kenti arasındaki bağlantı kesilmiş oluyordu³⁹⁴. Ermeniler daha sonra Karabağ'da Azeri nüfusun yoğun olarak yaşadığı ikinci büyük kent olan Hocalı'ya saldırmaya başladılar. Bölgedeki 366. Rus Alayının Ermenilerin safında bilfiil savaşa karışmaları üzerine 25 Şubat tarihinde Hocalı işgal edildi. Hocalı'nın düşmesiyle beraber Azeri güçlerinin Hankendi'ne düzenledikleri roket ve top atışları da sona erdi. Ermeniler ayrıca Erivan ve Dağlık Karabağ arasında bir hava koridoru oluşturmayı başardılar³⁹⁵. Daha sonra Azerbaycan yetkililerinin yaptıkları açıklamalara göre; Hankendi'ndeki 366'ncı Rus Alayı saldırıya katılmıştı. Saldırıda en gelişmiş konvansiyonel silahlar kullanılmıştı. Moskova

³⁹¹ Taşkiran, a.g.e., s. 164.

³⁹² Swietochowski, *Russiand and...*, a.g.e., s. 219.

³⁹³ Mark Urban, "Nagorno-Karabakh: Belequered Enclave in the Caucasus", *International Defense Review*, Vol: 25, No: 6, June 1992, s. 504.

³⁹⁴ Leeuw, a.g.e., s. 171.

³⁹⁵ Aslanlı, "Tarihten....", a.g.m., s. 404.

saldırılarıyla alakası olmadığını açıkladı. Ancak daha sonra, işgale katılan 3 Rus askeri, 3 Martta düzenledikleri basın toplantısında, “Beyinlerinin yıkandığını ve Hristiyan Ermeniler yanında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmaya çağıldıklarını” itiraf ettiler³⁹⁶.

Bu arada Türkiye’nin diplomatik girişimleri sayesinde Dağlık Karabağ sorunu uluslararası platforma taşındı. AGİK üyesi ülkeler Helsinki toplantısında “Dağlık Karabağ bölgesinde barış için uluslararası bir konferans yapılmasını” kabul ettiler³⁹⁷. Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti konferansa katılacaklardı. Minsk’te düzenlenecek konferans için koordinatörlük görevi İtalya’ya verildi ve Mario Rafaelli konferansa başkanlık edecekti. BMGK, 26 Mart tarihli toplantısında, AGİK’in girişimini destekleme kararı aldı³⁹⁸.

Aynı dönemde İran da bölgedeki etkinliğini artırmak için arabuluculuk girişimlerine başladı. Mart ayında Azeri ve Ermeni yetkililer Tahran’da bir araya gelerek, bir anlaşma taslağı üzerinde anlaştılar. Daha sonra 15 Martta bir haftalık ateşkes ilan edildi.

Nisan ayında Ermeni saldırıları şiddetlendi. Karabağ’da Azeri nüfusun en yoğun yaşadığı kent olan Şusa abluka altına alındı. Zaten Hocalı’nın işgalinden sonra Dağlık Karabağ’da, Azerilerin kontrolünde yalnızca Şusa kenti ve etrafındaki beş köy kalmıştı³⁹⁹. Şusa üzerindeki abluka devam ederken, Mayıs ayının ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan’a saldırmaya başladılar. Bu durum 16 Mart 1919 Moskova, Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921’de Kars’ta imzalanan Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki Dostluk Antlaşmalarının ihlalinden başka bir şey değildi⁴⁰⁰.

Nahçıvan Türkiye için stratejik öneme sahipti. Zira Türkiye’nin Azerbaycan’a komşu olduğu tek bölge Nahçıvan idi. Nahçıvan bu bağlamda yalnızca Azerbaycan’ı değil, diğer Türki Cumhuriyetleri’ni de Türkiye’ye bağlıyordu. Dolayısıyla Türkiye bu

³⁹⁶ Aslanlı, “Tarihten....”, a.g.m., s. 404.

³⁹⁷ Taşkiran, a.g.e., s. 169.

³⁹⁸ Aslanlı, “Tarihten....”, a.g.m., s. 405.

³⁹⁹ Cafersoy, Elçibey Dönemi..., a.g.e., s. 73.

⁴⁰⁰ Taşkiran, a.g.e., s. 170.

tarihten itibaren aktif diplomatik girişimler başlattı. TC Hükümeti Erivan'a ultimatom niteliğinde bildiri yayımladı. Bu tarihlerde BDT Komutanı Mareşal Y. Şapoşnikov, "Karabağ'a 3'üncü bir taraf karışırsa, üçüncü dünya savaşı çıkar..." dedi⁴⁰¹.

15 Mayıs'ta Rusya, Ermenistan ve 4 Orta Asya Cumhuriyeti arasında Taşkent'te bir savunma antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 4. maddesine göre herhangi bir üye, bir devletin veya devletler grubunun saldırısına uğrarsa bu durum bütün üye devletlere karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul edilecekti. Bu durumda bütün üye ülkeler saldırıya maruz kalan ülkeye, askeri yardım da dahil, gerekli yardımlarda bulunacaklardı⁴⁰². Bu tarihten sonra Moskova-Erivan askeri ilişkilerinde hareketlilik gözlemlendi. 21 Mayıs'ta Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçev ve Başkanlık Sekreteri Gennadi Burublis Erivan'ı ziyaret ettiler. Savaşın Nahçıvan'a sıçradığı bir dönemde iki ülkenin yakınlaşması, Türkiye'yi tedirgin etti⁴⁰³. Türkiye AGİK ve Washington nezdindeki diplomatik çabalarını sürmeye devam etti. 21 Mayıs'ta Helsinki'de yapılan AGİK Toplantısı'nda 51 ülkenin temsilcileri, "Azerbaycan toprağının bütünlüğünü onaylayarak, bütün yabancı kuvvetlerin çekilmesini" isteyen bir karar aldı. ABD temsilcisinin hazırladığı bu tasarrufların kabul edilmesiyle Ermenistan dünya kamuoyunda yalnız kalmıştı.

ABD yönetimi ayrıca, Karabağ ve Nahçıvan'da tek yanlı statü değişikliğini kabul etmeyeceğini belirtti. 22 Mayıs'ta da Rusya Dışişleri Bakanlığı: "Hiçbir koşul, bir ülkeye başkasının topraklarını ilhak etme hakkı tanımaz" açıklamasını yaparak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını vurguladı. NATO da bu kınamaya katıldı⁴⁰⁴. Türkiye'nin girişimleri sonucu çatışmaların Nahçıvan'da bir savaşa dönüşmesi önlenmiş olsa bile, ülkenin diğer kesimlerinde devam etti.

Mayıs ayında savaş Şuşa ve etrafında devam etmekteydi. Aynı tarihlerde İran arabuluculuk girişimlerini yeniden başlatarak, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarını Tahran'da yeniden bir araya getirdi. 7 Mayıs 1992'de sorunun çözümüyle ilgili bir anlaşma imzalandı⁴⁰⁵.

⁴⁰¹ Amberin Zaman, "Azerbaijan looks to Ankara", *The Middle East*, No: 213, July 1992, s. 8.

⁴⁰² Croissant, *The Armerian...*, a.g.e., s. 82.

⁴⁰³ Taşkıran, a.g.e., s. 171.

⁴⁰⁴ Taşkıran, a.g.e., s. 172.

⁴⁰⁵ Aslanlı, "Tarihten....", a.g.m., s. 405.

Fakat ertesi gün Ermeni kuvvetleri, Karabağ Hanlığı'nın tarihi başkenti ve Azerilerin bölgede güçlü olduğu son yer olan Şuşa'yı ele geçirdi. Şuşa'nın işgaliyle beraber Dağlık Karabağ tamamen Ermenilerin kontrolüne girmiş oluyordu. Ermeni kuvvetleri Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasındaki tarihsel Azeri kenti olan Laçın'e saldırmaya başladılar. Bu şekilde Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında bir koridor açarak işgal ettikleri topraklarla Ermenistan'ın coğrafi bağlantısı gerçekleştirmeyi amaçlıyorlardı. Bu saldırı Azerbaycan için daha sorunluydu, çünkü Laçın'de Yezidi Kürtler yoğun olarak yaşamaktaydı ve Bakü'ye karşı Erivan'la ortak hareket etmek üzere anlaşmışlardı⁴⁰⁶. Laçın koridorunun açılmasıyla beraber Dağlık Karabağ'ın Ermenistan Cumhuriyetiyle kara bağlantısı fiilen sağlanmış oldu⁴⁰⁷.

Ermenilerin 1992 yılının ilk yarısında gösterdikleri başarılarla Azerbaycan'da yaşanan siyasi krizin etkisi büyük olmuştur. Bahsedilen dönemlerde AHC sürekli Muttalibov hükümetine muhalefet etmiş, Muttalibov'un iş başından ayrılmasından sonra ise bu kez çekişme Memedov ve AHC arasında gerçekleşmiştir. Muttalibov ise bu dönemde yeniden cumhurbaşkanlığı makamına gelebilmek için mücadelesini sürdürmüştür. Bu durum Azerbaycan'da otorite boşluğuna neden olmuştur. Bu arada 21 Mayıs'ta Rusya ve Ermenistan arasında ülkedeki 7. ordunun sürekli olması için antlaşma imzalanmıştır. Ermenistan'ın BDT'ye üye olması ise bir başka avantaj olarak gösterilebilir.

7 Haziran 1992'de Azerbaycan'da yapılan genel seçimde AHC iktidara geldi. Diğer Türki Cumhuriyetlerde Sovyetlerden kalma idareciler iş başındayken Azerbaycan'da meydana gelen bu iktidar değişikliğinin bir nedeni de Karabağ Savaşı idi. AHC Meydan gösterilerinde Muttalibov hükümetinin askeri politikalarını sürekli protesto etmişti. Elçibey döneminde askeri alanda bazı reformlar yapılmaya başlandı. Bu arada, Azerbaycan'da gerçekleşen bu iktidar değişikliğinden sonra Moskova Azeriler'e kısmen destek vermeye başladı. AKKA Antlaşması'nın limitlerinden dolayı birçok silah ve mühimmat gayri resmi yollardan Azerilere verildi⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ Çiloğlu, a.g.e., s. 156-157.

⁴⁰⁷ Croissant, a.g.e., s. 80.

⁴⁰⁸ Croissant, a.g.e., s. 84.

Nitekim Azeri Birlikleri kaybedilen toprakları geri almak için 12 Haziran'da saldırıya geçtiler. Savaşın ilk günlerinde 15 köy Ermenilerden geri alındı. Daha sonra stratejik öneme sahip Saumyan Bölgesi ve Ağdere Rayonu'nun büyük bir kısmı kurtarıldı⁴⁰⁹. 1 Ağustos'ta Ermeniler karşı taarruza geçerek, Tauz bölgesindeki bazı stratejik noktaları işgal ettiler. Ancak Azeriler kısa bir süre sonra Ermenileri bu noktalardan püskürterek, ilerlemelerini sürdürdüler. Cephede alınan bu yenilgiler üzerine Ter-Petrosyan, BM Güvenlik Konseyi'nden diplomatik destek ve Kremlin'den askeri yardım istedi. Rus birliklerinin yardımı sonucu Azeri ilerleyişi durduruldu⁴¹⁰. Ermenistan temsilcileri görüşmelere Karabağ Ermenilerinin resmi sıfatla katılamayışlarını protesto ederek Haziran-Temmuz aylarında AGİK Minsk Grubu'nun yapacağı barış görüşmelerine katılmadılar.

26 Ağustos'ta Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, uluslararası topluluk adına 1 Eylül 1992'de başlamak üzere ateşkes ilan edilmesi için, bir kez daha girişimde bulundu. Ancak bu barış girişimi de, öncekiler gibi başarısız oldu. Nazarbayev'den sonra Yeltsin'in girişimleri sonucu Azerbaycan ve Ermenistan liderleri 19 Eylül 1992'de Soçi'de bir araya geldiler. Taraflar ateşkes konusunda anlaştılar. Ateşkesi güçlendirmek için bir siyasal anlaşma da planlandı, ancak sonuç alınamadı⁴¹¹.

AGİK görüşmelerinde istediği diplomatik desteği bulamayan Ermenistan konuyu BM'ye taşımaya çalıştı⁴¹². Bu arada Minsk Grubunun ABD'li Temsilciler Heyetinin Başkanı Maresca'nın girişimleri sonucu ABD, Rusya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Aralık 1992'de Cenevre'de bir araya geldiler ve yeni bir barış planını görüştüler. Ancak bu girişim de sonuçsuz kaldı. Ermeniler BM ve AGİK'te istedikleri diplomatik ortamı sağlayamayınca Amerika'daki lobi faaliyetlerini hızlandırdılar. Amerikan Kongresinin aldığı 907 sayılı karara göre, Azeriler saldırgan taraf olarak tanımlanıyor, Dağlık Karabağ ve Ermenistan'a uyguladıkları ambargoyu ve saldırıları durdurmadıkları sürece Azerbaycan hükümetine Birleşik devletlerin yardım yapması

⁴⁰⁹ Leeuw, a.g.e., s. 174.

⁴¹⁰ Aslanlı, "Tarihten....", a.g.m., s. 406.

⁴¹¹ Çiloğlu, a.g.e., s. 159.

⁴¹² Cafersoy, Elçibey Dönemi..., a.g.e., s. 83.

yasaklanıyordu⁴¹³. 4 Eylül'de Ermenilerin ateşkesi bozup saldırıya geçerek on bir köyü işgal ettiler. Azerbaycan ordusu da karşı taarruza geçerek bazı köyleri Ermenilerden kurtarmayı başardı. Azerbaycan Ulusal Ordusu'nun başarıları 1992 yılının sonuna kadar sürdü. Kasım ayında Hankendi'ne 10 km yaklaşmışlardı, aynı zamanda Ermenilerin kontrolündeki Laçın Koridoru'na da saldırı düzenliyorlardı. Ancak Suret Huseyinov'un birliklerini Ocak ayında Laçın cephesinden, Şubat ayında da Ağdere cephesinden çekmesi üzerinde Azerbaycan Ordusu savaştaki üstünlüğünü kaybetmeye başladı⁴¹⁴.

3 Ocak 1993'de Kremlin'de bir araya gelen George Bush ve Boris Yeltsin, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili bir ortak deklârasyon imzaladılar. Her iki lider bölgede süren çatışmalardan rahatsız olduklarını belirterek, çatışan tarafların AGİK çerçevesinde sürdürülen barış görüşmelerine yeniden başlamalarını istediler⁴¹⁵.

Bu arada Ermeni kuvvetleri yeni bir saldırı hazırlığı içindeydiler. Şubatta Azerbaycan Hükümeti Rusları Dağlık Karabağ'ın kuzeyinde Ermeni askerlerine yardım etmekle suçladı. Ayrıca Rusya'nın Doğu Almanya'dan çekilen iki Rus Birliğini Erivan'ın isteği üzerine Azerbaycan sınırına konuşlandırıdığını iddia etti⁴¹⁶.

Rusların da desteğiyle Ermeni kuvvetleri 27 Martta stratejik öneme sahip Kelbecer Bölgesini işgal etmeye başladılar. 3 Nisan tarihinde Kelbecer bölgesinin önemli bir kısmı işgal edilmiş, 39.000 Azeri mülteci durumuna düşmüş, 75.000 kişinin Azerbaycan'la bağları kesilmişti.

Bu işgalin ardından Azeriler AGİK barış görüşmelerinden çekildiler. BM ve NATO nezdinde diplomatik girişimlerini artırdılar. Nitekim ABD, 6 Nisan'da Ermeni saldırılarını kınadı⁴¹⁷. 8 Nisan'da AT'ye üye ülkeler işgal edilen Azerbaycan topraklarının boşaltılması ve çatışmaların durdurulması için Ermenistan hükümetine müracaat ettiler. Ermenistan Savunma Bakanı ise yaptığı açıklamada "Kelbecer'in

⁴¹³ Thomas Ambrasio, "Congressional Perceptions of Ethnic Cleansing Reactions to Nagorno-Karabagh War and the Influence of Ethnic Interest Groups", *The Review of International Affairs*, Vol: 2, No: 1, Autumn, 2002, s. 33.

⁴¹⁴ Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., ss. 74-75.

⁴¹⁵ Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., s. 128.

⁴¹⁶ Aynı yer.

⁴¹⁷ Aynı yer.

işgaline Ermenistan ordusunun hiç katılmadığını, olayın Karabağ Ermenilerince gerçekleştirildiğini” belirtti⁴¹⁸.

Yine nisan ayında Rusya’nın yapmış olduğu arabuluculuk girişimlerinden bir sonuç çıkmadı. Azerbaycan tarafı AGİK görüşmelerinin tekrar başlaması için Ermenilerin Kelbeceri boşaltmasını önkoşul olarak sundular, bu ise Ermeniler tarafından kabul görmedi⁴¹⁹.

Azerbaycan’ın yoğun diplomatik çabaları sonucu 30 Nisan’da BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorununu görüşerek on beş üyesinin oybirliği ile 822 sayılı kararı kabul etti. Kararın metninde aşağıdaki noktalar vurgulanmaktaydı:

Güvenlik Konseyi,

Konsey Başkanının Dağlık Karabağ anlaşmazlığına ilişkin 29 Ocak 1993 ve 6 Nisan 1993’de verdiği beyanatlara dayanarak;

Genel Sekreterin 14 Nisan 1993’de yaptığı konuşmayı dikkate alarak;

Ermenistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin kötüleşmesinden doğan ciddi rahatsızlığını ifade ederek;

Askeri operasyonların güçlendiğini, özellikle yerel Ermenilerin Azerbaycan Cumhuriyetinin Kelbecer rayon’una son müdahalesinin endişe verici olduğunu belirterek;

Bu durumun bölgede barış ve güvenlik için tehdit oluşturmamasından rahatsızlık duyarak;

Çok sayıda sivil halkın göçmen durumuna düşmesini ve bölgede, özellikle Kelbecer rayon’unda ortaya çıkan olağanüstü insani durumla ilgili endişe duyduğunu ifade ederek;

Bölgede bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini bir daha onaylayarak;

⁴¹⁸ Aslanlı, “Tarihten....”, a.g.m., s. 407.

⁴¹⁹ Aslanlı, “Tarihten....”, a.g.m., s. 408.

Uluslararası sınırların ihlâl edilemezliği ve toprakların ele geçirilmesi için güç kullanımının kabul edilemez olduğunu bir kere daha onaylayarak;

AGİK çerçevesinde yürütülen barış sürecini desteklediğini belirterek ve silahlı operasyonların güçlendirilmesinin bu sürece vereceği zararlardan dolayı endişe içinde olduğu için;

- 1. Ateşkesin kesin biçimde yapılması, ayrıca bütün işgal güçlerinin Kelbecer rayon'undan ve Azerbaycan'ın bu yakınlarda işgal edilmiş diğer rayon'larından çıkarılması amacıyla bütün askeri operasyonların ve düşmanca eylemlerin durdurulmasını talep eder;*
- 2. İlgili tarafların, çatışmanın AGİK Minsk Grubu barış süreci ile çözümü için görüşmelere hemen ve tekrar başlanması ve sorunun barışçıl araçlarla çözümünü zorlaştıracak eylemlerden kaçınmasını ısrarla vurgular;*
- 3. Sivil halkın çektiği zorlukları azaltmak için bölgede, özellikle çatışmanın etkili olduğu bütün rayon'larda insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek, bütün tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduğunu belirtir;*
- 4. Genel Sekreterden AGİK Başkanı, ayrıca AGİK Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak bölgedeki, özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer rayon'undaki durumu değerlendirerek bu konuda Güvenlik Konseyi'ne rapor sunmasını rica eder;*
- 5. Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararını alır⁴²⁰.*

Haziran 1993'te Roma'da toplanan Minsk Grubu üyesi devletlerin temsilcileri, BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararının uygulanması ve AGİK'in arabuluculuğuyla yapılan barış görüşmelerinin yeniden başlatılması için plan yaptılar⁴²¹. Ancak Haziran ayının başında Azerbaycan iç siyasal yaşamında gerçekleşen kargaşayı fırsat bilen Ermeniler, AGİK Minsk Grubu Başkanı Rafaelli'nin önerdiği çözüm plânını uygulamayı reddederek yeni bir saldırı daha başlattılar⁴²².

⁴²⁰ Cafersoy, Elçibey Dönemi, a.g.e., ss. 89-91.

⁴²¹ Aslanlı, "Tarihten", a.g.m., s. 410.

⁴²² Cafersoy, Elçibey Dönemi, a.g.e., s. 92.

4 Haziran darbesinden sonra Haydar Aliyev cumhurbaşkanı, Suret Hüseynov ise Başbakan oldu. Hüseynov Aliyev tarafından savunma bakanlığı, güvenlik bakanlığı ve içişleri bakanlığının başına getirildi. Rus yanlısı olarak bilinen bu iki ismin işbaşına gelmesi savaşın seyrini değiştirmeye yetmedi. 26-28 Haziran tarihlerinde Ağdere kenti işgal edildi. Ermeniler nisan ayından beri saldırdıkları Ağdam'a 6 Temmuz'da yeni bir saldırı başlattılar. 24 Temmuz'da Ağdam bölgesinin büyük bir kısmı Ermenilerin eline geçmişti. Ağdam, Dağlık Karabağ'ın doğusunda bulunuyordu. Böylece Ermeniler Dağlık Karabağ'ın doğusu ve güneyinde bir güvenlik bölgesi oluşturmaya başladılar.

Ancak saldırıların Dağlık Karabağ'ın dışına taşmış olması sorunun daha uluslararasılaşmasına neden oldu. Ağdam'ın işgalinden sonra İran Dışişleri Bakanlığı Ermenilerin saldırılarının Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini, dolayısıyla Ermenistan'ın bu işgale son vererek bölgeden çekilmesini istedi⁴²³. İran'dan sonra Türkiye de benzer talepleri, daha sert bir şekilde dile getirdi ve BM Güvenlik Konseyi nezdindeki girişimlerini artırdı. 29 Temmuz 1993 tarihli oturumda 853 sayılı karar alındı. Kararda 822 kararda belirtilen durum tekrarlanıyor ve Ermenilerin Ağdam ve işgal edilen topraklardan acilen ve şartsız çekilmesi isteniyordu⁴²⁴.

İşgalin ardından 250.000'den fazla sivil, mülteci durumuna düşerek, İran sınırına birikmeye başladı. İran yaklaşık 20.000 kişilik bir çadır kent kurarak mültecilerin bir kısmına barınma imkanı sağladı⁴²⁵. Ancak Gubatlı'nın da işgal edilmesi üzerine Azerbaycan sınırına asker sokarak 3-4 km'lik bir tampon bölge oluşturdu. İşgallerin artması üzerine Türkiye'de de hareketlilik gözlemlendi. 50.000 kişilik askeri birlik Ermenistan sınırına yerleştirildi. Son işgallerin bölgesel barışı tehdit ettiği belirtildi⁴²⁶. İran ve Türkiye'den sonra Rusya da Erivan'a bir nota göndererek son gelişmelerin ikili ilişkileri zedeleyebileceğini belirtti⁴²⁷.

Bu arada 14 Ekim 1993'te toplanan BM Güvenlik Konseyi, 874 sayılı kararı aldı. Bu kararda daha önce alınan 822 ve 853 sayılı kararların mutlaka uygulanması "işgal edilen toprakların şartsız olarak terk edilmesi ve AGİT Minsk Grubu'nun

⁴²³ Aynı yer.

⁴²⁴ Aslanlı, "Tarihten", a.g.m., s. 412.

⁴²⁵ Croissant, a.g.e., s. 93.

⁴²⁶ Aynı yer.

⁴²⁷ Cornell, a.g.e., s. 106.

planının uygulanması” gibi noktalar vurgulanıyordu. Ancak Ermeni saldırıları da devam ediyordu. 23 Ekim’de Horadiz kasabasının, 1 Kasım’da da Zengilan’ın işgal edilmesiyle Karabağ fiilen Ermenistan’ın eline geçmiş oldu. İşgal üzerine BM Güvenlik Konseyi 11 Kasım 1993’te yeni bir karar aldı; 884 sayılı bu kararda önceki kararlara ek olarak, 11 madde sıralanmıştır. Bu maddelerde, Horadiz’in ve Zengilan’ın işgali ve Azerbaycan topraklarına yapılan saldırılar, kınanıyordu. Ayrıca Genel Kurul’un Dağlık Karabağ Sorunu’yla ilgili aldığı kararları uygulaması ve AGİK Minsk Grubu çerçevesinde sürdürülen çabalara katkıda bulunması yolunda Erivan uyarılıyordu⁴²⁸.

Kasım ayının başında Haydar Aliyev bazı düzenlemeler yaparak karşı saldırı başlattı. Karabağ’ın doğusunda Ağdere ve Kelbecer Bölgelerinde yoğunlaşan çatışmalarda Azeri Milli Ordusu yeniden başarılar elde etti. Bu çatışmalar sırasında Ermenilerin elindeki Fizuli Bölgesine 3-4 km yaklaşmışlardı⁴²⁹. Bu başarılarından sonra 28 Aralık tarihinde stratejik öneme sahip Ağdam kentine yöneldiler. Birçok önemli noktadan Ermeni kuvvetleri çekilmeye başlamışlardı⁴³⁰.

Azerilerin cephedeki başarıları Ocak ayında da sürdü. 9 Ocak tarihinde başlatılan saldırılarda Hankendine 18 km. kadar yaklaştılar⁴³¹. 1994 yılında sorunla ilgili bir dizi diplomatik buluşma gerçekleşti. Kozirev, 18 Ocak’ta Azerbaycan Dışişleri Bakanı ile, 20 Ocak’ta da Ermenistan Dış İşleri Bakanı ile görüşmelerde bulundu. 4 Şubatta AGİK Minsk Grubu’nun yeni başkanı Yana Elliasson sorunla ilgili bazı girişimlerde bulundu. 18 Şubatta Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları Moskova’da bir araya gelerek sorunla ilgili protokol imzaladılar⁴³². Ancak Şubat ayında savaşın kaderi yeniden değişti. Ermeniler aniden karşı saldırıya geçerek stratejik öneme sahip Yevlah kasabasının 30 km. yakınındaki Terter Bölgesine girdiler⁴³³.

⁴²⁸ Aslanlı, “Tarihten”, a.g.m., ss. 412-413.

⁴²⁹ Croissant, a.g.e., s. 95; Ancak bu tarihlerde H. Aliyev’in Kremlin’in desteğini aldığını belirtmek gerekir. Zira Azerbaycan bu tarihlerde BDT’ye üye olmuştu yine aynı tarihlerde Moskova, Rus askerlerini Azerbaycan’a yerleştirmeye çalışıyordu. Ayrıca Azerbaycan’ın başarılarında, bölgeye getirilen Afgan savaşçıları ve Elçibey’den sonra Türkiye’nin bölgeden çekmiş olduğu 150 uzmanını tekrar bölgeye göndermesi de etkili olmuştur. Bkz. Cornell, a.g.e., s. 106.

⁴³⁰ Croissant, a.g.e., s. 95.

⁴³¹ Corissant, a.g.e., s. 96.

⁴³² Aslanlı, “Tarihten”, a.g.m., s. 413-414.

⁴³³ Cornell, a.g.e., s. 106.

Yevlah'ın düşmesi durumunda Gence ile Bakü'nün kara bağlantısı kesilmiş olacaktı. Bu arada BDT ve AGİK nezdinde barış görüşmeleri de devam etmekteydi. 15 Nisan'daki BDT Devlet Başkanları zirvesinde Karabağ Sorunu Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları tarafından görüşüldü. 26 Nisan – 2 Mayıs arasında AGİK heyeti bölgeyi ziyaret etti. AGİK'in bu dönemde sürdürdüğü çabalardan ateşkes yönünde bir sonuç elde edilmemiştir.

Aliyev yönetimi savaşın uzamasını ve Ermeniler'in başarılarını göz önünde bulundurarak, RF'nin arabuluculuğuyla Mayıs 1994'te Bişkek'te yapılan barış görüşmelerinde önemli bir taviz verdi. Dağlık Karabağ Ermenilerinin de muhatap kabul edildiği görüşmeler sonucunda, Azerbaycan ve Ermenistan Parlamento başkanları ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni ve Azeri temsilcileri arasında 4-5 Mayıs tarihlerinde, Ateşkes Protokolü imzalandı. Bu protokole uygun olarak 9 Mayıs'ta Azerbaycan Ermenistan Savunma Bakanı ve Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler arasında ateşkes anlaşması imzalandı ve ateşkes 12 Mayısta yürürlüğe girdi⁴³⁴. Böylece yaklaşık 6 yıl süren savaş sona erdi. Savaş sonucunda Azerbaycan topraklarının % 20'si işgal edilmiş, 30 bin insan yaşamını yitirmiş ve bir milyon kişi mülteci durumuna düşmüştü. Ateşkes sonrası gelişmeler bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

⁴³⁴ Nazim Cafersoy, Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri(1991-2000), Ankara:ASAM, 2000, s. 25.

BÖLÜM V

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA FEDERASYONU'NUN AZERBAYCAN POLİTİKASI

1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ AZERBAYCAN SİYASAL YAŞAMINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER VE MOSKOVA'NIN TEPKİSİ

Gorbaçov döneminde sistemin demokratikleşmesini öngören Glasnost, Prestroyka gibi reformlarla beraber Birliğe bağlı cumhuriyetlerde çok partili/sesli bir dönem başlamış, bu da cumhuriyetlerde siyasal bağımsızlık mücadelesi için uygun bir politik atmosferin oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda 1987 yılında Karabağ Ermenileri tarafından Sovyet hükümetine Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan Cumhuriyetinden ayrılarak Ermenistan'la birleşmesi teklifi götürüldü⁴³⁵. Glasnost ve prestroyka'yla eşanlı olarak Ermeni milliyetçiliğinin Ermenistan ve DKÖB'de yeniden ortaya çıkması, Azerbaycan milliyetçiliğinin ve bağımsızlık politikalarının en büyük nedeni olarak gösterilebilir⁴³⁶. Bu arada Çenlibel Birliği ülkedeki ilk sosyo-politik örgütlenme olarak kurulmuştur. Kuruluş amacı ülkedeki ulusal kültürü koruyup geliştirmek olan bu örgüt kısa bir süre sonra siyasi faaliyetlere yönelmiştir. Çenlibel Birliğinden sonra Müstegiller (Bağımsızlar), İnkişaf (Gelişme), Gala (Kale), Yurt gibi örgütler kurulmuştur⁴³⁷.

Rus-Azeri ilişkilerinde bu gibi siyasal örgütlenmelerin rolü olmakla beraber, bu dönemde Moskova'nın Azerbaycan politikasını şekillendiren esas faktör Dağlık Karabağ sorunudur. 1980'li yılların ikinci yarısında Erivan'da düzenlenen mitinglerde Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğu vurgulanıyordu. Aynı dönemde Ermeni Milli Teşkilatı tarafından kurulan Karabağ Komitesine mensup birçok Ermeni aydın ve yazar, DKÖB'nin Bakü tarafından ayrımcılığa tabi tutulduğu bundan dolayı bölgenin geri

⁴³⁵ Cafersoy, Elçibey ..., a.g.e., s. 8.

⁴³⁶ Shireen T. Hunter, *The Transcaucasus in Transition, Nation-Building and Conflict*, Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1994, s. 99

⁴³⁷ Cafersoy, Elçibey, a.g.e., s. 11.

kaldığı şeklinde propaganda yapmaya başladılar. Ancak hem Moskova, hem de Bakü tarafından yapılan açıklamalarda, etnik ayrımcılıktan kaynaklanan sorunların bulunmadığı, bölgesel sorunlar bulunsa bile bunların çözüme kavuşturulabileceği belirtilmiştir⁴³⁸. Fakat Moskova ve Bakü'nün bu açıklamalarına rağmen Ermeni tarafında herhangi bir yumuşama olmamış, Dağlık Karabağ'ın tarihsel olarak Ermeni toprağı olduğunu, değişik düzeylerde dile getirmeye devam etmişlerdir. DKÖB yerel meclisi ve Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti, DKÖB'nin Ermenistan'la birleşmesi için Moskova ve Bakü'ye çağrıda bulundular⁴³⁹. Ermeni tarafına göre SSCB Anayasası'nın 70. maddesi bu talebin yasal dayanağını oluşturuyordu. Zira bu maddeye göre bölgenin kendi kaderini belirleme hakkı vardı. Ancak SSCB Yüksek Sovyeti, Sovyet Anayasasının 78. maddesine (hiçbir cumhuriyetin sınırları onun rızası olmadan değiştirilemez) dayanarak Ermeni tarafının talebini reddetti⁴⁴⁰.

Azerbaycan'da siyasi örgütlenme faaliyetleri devam ederken Karabağ olayları bu faaliyetlere ivme kazandırmaktaydı. Kasım 1988'de Ermeniler'in, Azerilerin tarihsel anıt olarak kabul ettikleri Tophane Ormanı'nı imha etmeleri, yeni bir tepki dalgasına neden olmuştur. Kasım ayında Bakü'nün Azadlık Meydanı'nda, daha sonra "Meydan Harekatı" olarak adlandırılacak, gösteriler dizisi başladı. Gösterilere Ermenistan'dan kovulan Azerilerin, orada yaşayanların yakınlarının ve halktan değişik kitlelerin katılmasıyla, kalabalık her geçen gün daha da artmaktaydı. Göstericiler Dağlık Karabağ çatışmasının sorumlularının ortaya çıkarılmasını istemekteydiler. Ancak zamanla gösterilere milliyetçi bir söylem hakim olmuş, hatta Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve İran Azerbaycan'ıyla birleşme isteği dile getirilmiştir⁴⁴¹.

Gösterilere katılan Ebulfez Elçibey de olaylardan dolayı Moskova yönetimini suçlamış, daha da ileri giderek iki Azerbaycan'ın birleşmesini dile getirmiştir⁴⁴². Moskova yönetimi bu tarihe kadar Karabağ sorununda taraf tutmamaya çalışmıştır. Kremlin aynı zamanda Glastnost doğrultusunda Birliğe bağlı cumhuriyetlerdeki çevreci

⁴³⁸ Nesib Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova ...", a.g.m., s. s. 67.

Kaldı ki aynı dönemde Ermenistan'da yaşayan Azeri azınlığın sosyo-ekonomik durumu, Azerbaycan'da yaşayan Ermeni azınlığa göre çok daha kötü durumdaydı.

⁴³⁹ Hunter, *The Transcaucasus ...*, a.g.e., s. 99.

⁴⁴⁰ Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova ...", a.g.m., s. 68.

⁴⁴¹ Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., ss. 12-13.

⁴⁴² Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., s. 15.

ve kültürel organizasyonlara göz yumuyor hatta bir kısmını destekliyordu⁴⁴³. Ancak Meydan Hareketi bu bağlamda Moskova Bakü ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Düzenlenen gösteriler ve atılan sloganlar Moskova'ya karşı adeta bir başkaldırıydı. Bu tarihten sonra Moskova hükümeti Azerbaycan'daki yerel idarecilere karşı olmasa bile aydınlara ve kamuoyuna karşı temkinli bir politika izleyecektir.

Nitekim 5 Aralık 1988'de Sovyet kuvvetleri tarafından meydan boşaltılarak, gösteriler bastırıldı. Aralarında Elçibey ve Memedov gibi ulusal hareketin öncülerinin de bulunduğu 16 kişi gözaltına alındı. Bu gelişmelerden dolayı halk kitlelerinin hareketlenmesine engel olmak için Bakü ve 17 Rayonda olağanüstü hal ilan edildi⁴⁴⁴. Bu şekilde Azerbaycan'daki ulusalcı hareketler bir duraklama dönemine girdi. Bu gelişmelerden sonra Kremlin, 12 Ocak 1989 tarihinde DKÖB'nin yönetimini Bakü'den alarak Moskova'ya bağladı⁴⁴⁵.

1.1. AHC'nin Kuruluşu

1980'li yılların sonlarında Baltık ülkelerinin Sovyetlerden ayrılma isteklerini örgütlü bir şekilde dile getirdikleri dönemde, yukarıda değinilen gelişmeler doğrultusunda Azerbaycan'da, Moskova-Bakü ilişkilerini etkileyecek, yeni bir siyasal örgüt ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Karabağ Sorunu'nun çözümü için yapılan mitinglerin çözüm sağlayamaması, daha da örgütlü çalışmaların başlamasına neden olmuştur. Varlık grubuyla AHC inisiyatif grubunun birleşmesiyle oluşan bu yeni örgüte, bazı sivil toplum kuruluşları ve birçok aydın ve yazar katılmışlardır⁴⁴⁶. Böylece uzunca bir dönem hem Azerbaycan siyasal yaşamında, hem de Moskova-Bakü ilişkilerinde rol alacak olan bir kuruluş siyaset sahnesinde yerini almış oluyordu.

E. Elçibey'in liderliğinde kurulan bu hareket ulusalcı bir yapıya sahipti. AHC'nin temel felsefesi Azerbaycan için İran tarzı modelden çok Türkiye gibi modern batılı bir kimliği uygun görüyordu. AHC kısa bir süre sonra büyük bir halk hareketine dönüştü. Programında cumhuriyetin bütün alanlarında köklü demokratikleşmeyi ve

⁴⁴³ Hunter, *The Transcaucasus*,, a.g.e., s. 66.

⁴⁴⁴ Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., s. 13-14.

⁴⁴⁵ Croissant, a.g.e., s. 33.

⁴⁴⁶ Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., s. 14.

yeniden yapılanmayı savunmaktaydı. Yönetim alanında ise Sovyet idari kurumlarıyla yönetilmeyi kabul etmekte, fakat bu kurumların gerçek anlamda halkın iradesine dayanmasını ve kendi yönetim bölgelerinde tam egemen olmasının gerekli olduğunu belirtmekteydi. Kısaca AHC Azerbaycan için ekonomik olarak tam bağımsız, politik olarak da demokratik, plüralist bir sistemi amaçlamaktaydı. AHC ayrıca eski liderlerin tasfiyesini istemekteydi⁴⁴⁷.

1989 yılı boyunca AHC hem genişledi, hem de siyasal aktivitelerine hız verdi. Özellikle meydanlardaki gösterilerle beraber AHC güçlenmeye başlamıştı. Ülkede adeta iki başlı bir yönetim söz konusuydu. Birisi Moskova'nın atadığı, Abdurrahman Vezirov'un liderliğindeki Azerbaycan SSC Komünist Partisi; diğeri E. Elçibey'in liderliğini yaptığı AHC, A. Vezirov AHC'yi Azerbaycan Komünist Partisine alternatif olmaya çalışmakla suçladı⁴⁴⁸. Karabağ'ın Moskova egemenliğine verilmesi, AHC'nin organize ettiği gösteri ve yürüyüşlerle protesto ediliyordu. Ülkede siyasi tansiyon gittikçe artıyor, bu gösterilerde zaman zaman Sovyetlerden ayrılma dile getiriliyordu⁴⁴⁹. Siyasal ortamın bu şekilde gergin olduğu bir dönemde ülkenin güney sınırında yaşayan bir kısım halk, ülkelerinin SSCB ve İran arasında bölünmüşlüğüne tepki göstererek sınırları kaldırdı ve birkaç ilçede Sovyet yönetimine son verildi⁴⁵⁰.

1.2. Sovyetlerin 20 Ocak Müdahalesi

Azerbaycan'da siyasi atmosfer bu şekilde gergin bir durumdayken, 15 Ocak 1990 tarihinde DKÖB ve bazı bölgelerde olağanüstü hal ilan etme kararı ve olağanüstü halin Bakü ve Gence'ye kadar genişletilmesi önerisi, tansiyonun daha da artmasına neden oldu⁴⁵¹. Bakü'de mülteci durumunda olan 30.000 civarındaki Ermenistan ve Karabağ Azerilerinin de gösterilere katılması gerilimin daha da artmasına neden oluyordu. Gösterilerde, AHC lehinde sloganlar atılıyor, idarecilerin de ya sorunu

⁴⁴⁷ Edger O Ballance, *Wars in the Caucasus 1990-1995*, London: Macmillan Pres, 1997, s. 22.

⁴⁴⁸ Shireen Hunter, "The Evolution of Foreign Policy of Transcaucasian States" Gary K. Bertsch ve dig. (der.) *Crossroads and Conflicts: Security and Foreign Policy in Caucasus and Central Asia*, New York: Routledge, 2000, s. 69.

⁴⁴⁹ Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., s. 19.

⁴⁵⁰ Nesibli, "Azerbaycan", a.g.m., s. 23.

⁴⁵¹ Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., s. 23.

çözmeleri ya da istifa etmeleri isteniyordu⁴⁵². Yine mültecilerin teşvikiyle AHC sempa-
tizanları 11 Ocak tarihinde İran sınırındaki Lenkoran Polis Karakolunu işgal ederek, A.
Vezirov'un istifasını ve Sovyetlerden ayrılmak için referandum yapılmasını istediler⁴⁵³.
Aynı dönemde bir başka protesto da Bakü'de yaşayan Ermeni azınlığı hedef almıştı⁴⁵⁴.

Olayların bu şekilde geliştiği bir dönemde SSCB Komünist Partisi Sekreteri
Mikhail Gorbaçov, Baltık cumhuriyetlerindeki gelişmeleri ve Azerbaycan'lı
göstericileri demokratik reformları sabote etmekle suçluyordu. Azerbaycan'da bulunan
5.000 güvenlik görevlisi ve 5.000 askeri güce ek olarak 5.000 kişilik bir gücü daha
bölgeye göndermeye karar verdi. Güvenlik kuvvetleri, Bakü'nün yakınındaki Yaylak ve
Gence'de konuşlandırıldı. 16 Ocak'tan itibaren halk arabalarla Bakü'nün giriş yollarını
ve şehirdeki yerleşim bölgelerini kuşatma altına almaya başladı⁴⁵⁵.

Dönemin Sovyet Savunma Bakanı Dimitri Yazov Ermenistan'a giden tren yolu-
nun açılmasını ve Türkiye ve İran sınırındaki gösterilerin sona erdirilmesini istedi.
Ancak Bakü'deki göstericiler ise Sovyet güçlerinin ülkeyi derhal terk etmesini
istiyorlardı⁴⁵⁶.

Nitekim 20 Ocak'ta Sovyet ordusu ateşli silahlar kullanarak şehre girdi. Müda-
halenin ardından yapılan resmi açıklamalara göre 130 kişi öldürülmüş, 744 kişi yaralan-
mış ve 400 kişi gözaltına alınmıştı. Sovyetler'in Bakü'ye yapmış oldukları bu sert mü-
dahalenin nedenleri hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Yaygın görüş o dönemde
Sovyetlerden ayrılmak isteyen diğer cumhuriyetlere de gözdağı vermek idi⁴⁵⁷. Dimitri
Yazov daha sonra İzvestiya gazetesine vermiş olduğu demeçte ordunun Bakü'ye AHC
kurumlarını dağıtmak ve yerel Komünist Partiyi diriltmek için girdiğini belirtmiştir⁴⁵⁸.

⁴⁵² Ballance, a.g.e., s. 22.

⁴⁵³ Suzanne Goldenberg, *Politics in Contemporary Asia, Pride of Small Nations, The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, London: Zed Books, 1994, s. 117.

⁴⁵⁴ Aynı yer.

⁴⁵⁵ Ballance, a.g.e., s. 23-24.

⁴⁵⁶ Ballance, a.g.e., s. 25.

⁴⁵⁷ Ballance, a.g.e., s. 27.

⁴⁵⁸ Tamara Dragazde, "Azerbaijan and the Azerbaijanis", Graham Smith (der), *The Nationalities Question in the Post Soviet States*, Newyork: Longman, 1996, s. 281.

17 Ocak'ta Elçibey'le görüşmesinin sırasında Elçibey'in serbest seçim istemesine yanıt olarak, "bundan sonra Birlik'ten ayrılmaya bir adım kalır", demiştir⁴⁵⁹.

Müdahaleden sonra Azeri kamuoyunda Moskova'ya büyük bir tepki dalgası gelişti. Bu tarihten sonra Müdahale, Azeri kamuoyunda "Kara Ocak" olarak anılacaktır. Moskova yönetimi bu tarihten sonra Azerbaycan'a yönelik sert uygulamalarına devam etti. Bakü'de yeniden OHAL ilan edildi (Bu uygulama SSCB'nin dağılışına kadar sürecektir). Moskova'nın sert uygulamaları özellikle AHC yönetimi üzerinde yoğunlaşmıştı, örgütün yayın organı Azadlıq Gazetesi kapatılmış, yetkililer gözaltına alınmıştır. Bu arada Azerbaycan Komünist partisinde yeni bir revizyon gerçekleşti, A. Vezirov'un yerine Ayaz Muttalibov parti birinci sekreteri olarak atandı.

1.3. Muttalibov Dönemi

Muttalibov dönemi Sovyetler'in son, Rusya Federasyonu'nun ise ilk yıllarına rastlamaktadır. Moskova 20 Ocak darbesinin ardından, Ayaz Muttalibov'u Azerbaycan Komünist Partisi sekreterliğine getirerek Azerbaycan'daki hakimiyetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Muttalibov da, iş başında bulunduğu dönemin konjonktürüne uygun bir politika izlemiştir. Yapmış olduğu açıklamalarda Moskova'nın reformlarını desteklediğini, ekonomik liberalizmin mümkün olabileceğini, ancak siyasal liberalizme ise karşı olduğunu belirtmiştir. Ona göre sorun Sosyalizmden değil onun pratiğinden kaynaklanmaktaydı, bu da onun yeni bir yorumuyla aşılabildi⁴⁶⁰.

A. Muttalibov idaresinde ülkedeki muhalefete karşı sürdürülen baskı politikası devam etmiştir. 30 Eylül ve 14 Ekim 1990 tarihlerinde yapılan seçimlerde 260 kişilik meclisin 220'sini Azerbaycan Komünist Partisi kazanmıştır⁴⁶¹. Seçimdeki bu başarıdan sonra, A. Muttalibov Gorbaçov'un ortaya atmış olduğu "Yeni Birlik Antlaşması"nı halkoyuna sundu. Muhalefetin verilerine göre katılımın % 20 olduğu seçimlerden % 95 evet oyu çıktı⁴⁶². Ermenistan'ın katılmayı reddettiği Birlik Anlaşması'nın Azerbaycan tarafından kabul edilmesi ve A. Muttalibov'un Moskova yanlısı politikaları Kremlin

⁴⁵⁹ Fazıl Gazenferoğlu, *Ebulfez Elçibey Tarihten Geleceğe*, İstanbul: Prestij Matbaacılık, 1995, s. 24.

⁴⁶⁰ Hunter, *The Transcaucosus...*, a.g.e., s. 71.

⁴⁶¹ Ballance, a.g.e., s. 49.

⁴⁶² Cafersoy, *Elçibey Dönemi*, a.g.e., s. 29.

tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu durumdan dolayı hem Muttalibov hükümetini güçlendirmek hem de Erivan'a gözdağı vermek amacıyla Nisan 1991'de düzenlenen Çaykend Operasyonunda Kızılordu, Azeri güçlerine yardımda bulundu⁴⁶³. A. Muttalibov cephedeki bu başarılar üzerine yeni birlik antlaşmasını parlamentodan da geçirmeyi başardı. Bu dönemde Muttalibov idaresinin Moskova'yla oluşturduğu bu iyimser tablo –Ermeni idarecilerinin bağımsızlık yanlısı tutumundan kaynaklanan- 19 Ağustos Darbe girişimine kadar sürdü. Özellikle Ermeni tarafının iddialarına göre Sovyet güçlerinin desteğiyle Azeriler Karabağ'daki Ermeni köylerine saldırıyor, hatta zaman zaman sınır ihlalleri yapıyorlardı⁴⁶⁴.

Ancak 19 Ağustos'ta M. Gorbaçov'a düzenlenen darbe girişiminden sonra ikili ilişkilerde sarsıntı yaşanmaya başladı. AHC yöneticileri darbecileri şiddetle kınayarak Boris Yeltsin'e destek verirken, aynı tarihlerde resmi bir ziyaret için Tahran'da bulunan A. Muttalibov darbecileri destekleyen beyanlarda bulunmuştur⁴⁶⁵. Ermenistan tarafı ise darbecilerin lehinde veya aleyhinde herhangi bir açıklamada bulunmamıştır⁴⁶⁶. Ancak iki gün sonra, darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine A. Muttalibov söylem değişikliğine gitmiştir⁴⁶⁷.

Ancak A. Muttalibov'un darbe için övücü bir söylem kullanmış olması, daha sonra kendisini hem Moskova hem de Azerbaycan kamuoyu karşısında zor durumda bırakmıştır. 27 Ağustos'ta toplanan Yüksek Sovyet, 30 Ağustos'ta Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan eden kararnameyi kabul etti ve OHAL'in kaldırılmasını karara bağladı⁴⁶⁸. 1991 yılının ikinci yarısında Moskova'da ve cumhuriyetlerde meydana gelen olaylardan sonra Sovyetler artık resmen dağılmaya başlıyordu. 8 Eylül tarihinde yapılan seçimlerde A. Muttalibov halk tarafından Devlet Başkanı seçildi. Ancak Azerbaycan'da bağımsızlık yanlısı sesler her geçen gün daha da yükseliyordu. 18 Ekim'de toplanan

⁴⁶³ Azeri güçlerine Sovyet güçlerinin desteği nisan ayı boyunca devam etmiştir. 30 Nisan'da düzenlenen operasyonlarda 20 Ermeni gerillası öldürülmüş, 100 tanesi de yaralanmıştır. Bkz. J. Walker Christopher "Armenian Presence in Mountains Karabakh", John F.R. Wright (der.), **Transcaucasian Boundaries**, Londra: UCL Pres Ltd, 1996, s. 108.

⁴⁶⁴ Ballance, a.g.e., s. 51.

⁴⁶⁵ Muttalibov'a göre ayrılıkçı hareketlerin SSCB'yi içine düşürdüğü bu durumdan ancak bu darbe kurtarabilirdi. Bkz. Goldenberg, a.g.e., s. 118.

⁴⁶⁶ Ballance, s. 52.

⁴⁶⁷ Hunter, *The Transcaucasus ...*, a.g.e., s. 72.

⁴⁶⁸ Cafersoy, *Elçibey Dönemi ...*, a.g.e., s. 32.

Yüksek Sovyeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. 29 Aralık'ta yapılan plebisitte Azerbaycan halkı da bağımsızlıktan yana oy kullandı.

2. SOVYET SONRASI DÖNEMDE RUSYA FEDERASYONU'NUN AZERBAYCAN POLİTİKASI

SSCB'nin ani dağılışı Azeri-Ermeni çatışmasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu tarihe kadar birliğe bağlı iki cumhuriyet arasında devam eden bir çatışma yahut birliğe bağlı bir cumhuriyetin özerk bölgesindeki ayrılıkçı bir sorunken, bu tarihten itibaren uluslararası toplumun egemen iki üyesi arasında gerçekleşen topyekün bir savaşa dönüşmüştür. 70 yıllık dev bir gücün çöküşüyle oluşan boşluğa savaşıyan taraflar hazırlıksız yakalanmışlardı. Azerbaycan yönetimi uzunca bir dönem savaşmak yerine Sovyetler zamanında olduğu gibi Moskova'nın yardımıyla sorunu çözmek istemiş, Ermeniler ise yeni dönemde Rusya'yla ilişkilerini stratejik ortaklığa dönüştürmüşlerdir.

1992 yılında her iki ülkenin BM ve AGİK'e üye olmalarıyla sorun uluslararası platforma taşınmış, küresel ve bölgesel aktörlerin ilgi alanlarına girmiştir. Dağlık Karabağ sorunu açısından Sovyetlerin dağılmasının belki de en önemli sonucu Moskova'nın politikalarında meydana gelen değişimdir. Kremlin bu tarihe kadar sorunu içişlerine ait bir mesele olarak görmüş, dolayısıyla sorunu çözmek en azından ısrarcı olmamak için gayret göstermiştir. Dağılma arifesinde bile zaman zaman taraflara verilen destek veya yapılan müdahalelerde birliğin devamı amaçlanmaktaydı.

Ancak Sovyetler dağıldıktan sonra bu durum değişmiş, Kremlin'deki karar vericiler durumu "Yakın Çevre"de meydana gelen bir dış politika sorunu olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla Moskova bu tarihten sonra sorunda bizzat taraf olmuş, çatışmalara bilfiil katılarak Ermeni işgallerini kolaylaştırmıştır. Yeni dönemde Moskova ve Erivan arasında stratejik bir ortaklık oluşmuş, bu ortaklık sayesinde Moskova Güney Kafkasya'da neo-emperyal politikalar uygulamaya başlamıştır.

Dağlık Karabağ sorunu açısından Sovyet sonrası dönemin belki de en önemli özelliği ABD, Türkiye ve İran gibi ülkelerin sorunla/bölgeyle ilgilenmeye başlamalarıdır. Özellikle ABD'nin sorunla ilgilenmesi bölgede bir nüfuz mücadelesi

yaşanmasına neden olmuştur. Sovyet sonrası dönemin temel karakteristiği yukarıda anlatıldığı şekilde özetlenebilir.

Rusya Federasyonu'nun yeni cumhurbaşkanı Yeltsin, Sovyetler henüz dağılmadan Dağlık Karabağ sorunuyla ilgilenmeye başlamıştı. Eylül ayında Kazakistan devlet başkanı N. Nazerbayev'le Bakü, Gence, Hankendi ve Erivan'ı ziyaret etmiş, daha sonra Rusya'nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde görüşmelere devam etmişlerdir. 24 Eylül 1991'de taraflar anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre, ateşkes sağlanacak, Ermenistan Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul edecek, Azerbaycan'da yerel yönetimin özerklik haklarını artıracaktı. Ancak Ermeni tarafı bu anlaşmaya uymadığı gibi Azerbaycan tarafının bölgeye çağırdığı gözlemcileri ve gazetecileri taşıyan bir helikopteri düşürdü. Bu olay üzerine Ermenistan'a giden demiryolu kapatıldı ve 26 Kasım 1991'de DKÖB'nin özerklik statüsü feshedildi⁴⁶⁹.

Yeltsin yönetimi diplomatik çabalarını sürdürürken, Azerbaycan'ın BDT'ye katılmasına ilişkin Muttalibov'un imzaladığı anlaşmanın AHC'nin etkili olduğu Azerbaycan Parlamentosunda reddedilmesi ve parlamentonun eski SSCB'nin borçlarını ödemeyi kabul etmemesi üzerine, Rusya cephede Ermenilere açıkça destek vermeye başladı. Bu tarihten 1992 Şubat'ına kadar bölgede Azerbaycanlıların yaşadığı on köy işgal edildi.

Bu dönemde Kremlin Azerbaycan'ı bağımsız bir ülke olarak görmemiş; dolayısıyla, Bakü'nün Rusya ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalama isteği Rusya tarafından reddedilmiştir.

Rusya'yla ilişkilerin bu şekilde devam ettiği bir dönemde Muttalibov, Karabağ Sorunu'nu hâlâ Moskova'nın yardımıyla çözüm formülleri üzerinde duruyordu. Parlamentonun almış olduğu karara rağmen Azerbaycan Milli Ordusu'nun kurulmasına –AHC'nin kontrolüne geçmesinden çekindiği için- engel oluyordu⁴⁷⁰. Ancak 1992 yılına gelindiğinde Ermenilerin Karabağ savaşındaki üstünlükleri de devam ediyordu. Dağlık Karabağ'daki tek havaalanının bulunduğu Hocalı, 1991 sonbaharında kuşatma altına alınmıştı. Hocalı'nın düşmesi durumunda Şusa dışındaki bütün Azerbaycan ,

⁴⁶⁹ Aslanlı, a.g.m., s. 403.

⁴⁷⁰ Swietochowski; *Russia and Azerbaijan...*, a.g.e., s. 219.

Ermenistan'ın eline geçmiş olacaktı. Fakat Muttalibov yönetimi Hocalı'nın savunulması için gerekli çabayı göstermedi⁴⁷¹. Nitekim 25-26 Şubat tarihlerinde Hocalı işgal edildi. Bu işgal sırasında 63'ü çocuk, 600'den fazla sivil insan katledildi. Hocalı'nın işgaline bölgedeki 366. Rus Alayı da katılmıştı⁴⁷². Hocalı katliamından sonra Azerbaycan kamuoyunda Moskova'ya ve Muttalibov'a karşı büyük bir tepki dalgası gelişti. Azerbaycan halkının Hocalı'nın şokunu yaşarken, Muttalibov'un Moskova'da aralarında BDT Ortak Ordusuna katılma anlaşmasının da olduğu çeşitli anlaşmaları imzalaması, ülkedeki muhalefetin radikalleşmesine neden oldu. Nitekim kamuoyunun ve muhalefetin girişimleri sonucu 5 Mart'ta Yüksek Sovyet toplandı ve Y. Memedov başkan seçildi. Muttalibov ise istifa etmek zorunda kaldı⁴⁷³.

2.1. Memedov Dönemi

Muttalibov'un istifasından sonra Devlet Başkanlığı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memedov devraldı. Memedov dönemi Azerbaycan dış politikası Azerbaycan Komünist Partisi'nin dış politikasıyla AHC'nin dış politikası arasında bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmektedir.

Zira Y. Memedov selefi Muttalibov'un yanlışlarını görmüş, dolayısıyla muhalefetin ve kamuoyunun üzerinde hassas olduğu konuları gözardı etmemiştir. Bu doğrultuda Rusya'yla olan ilişkileri yeni bir zemin üzerine oturtmaya çalışan Memedov'un bu dönemde Azerbaycan'ın birçok dış devletle ikili ilişkilerini geliştirmeye başlamış olması, Moskova'yı rahatsız etmekteydi. Muttalibov'un ilk dış gezisini İran'a yapmasından sonra Tahran yönetimi Azerbaycan politikalarına önem vermeye başladı. Dağlık Karabağ sorunuyla AGİK'in ve İran'ın ilgilenmeye başlaması, Bakü'nün Moskova'dan uzaklaşmakta olduğunun sinyalleri olarak yorumlandı. Diğer yandan Batılı devletlerin –özellikle Türkiye ve ABD'nin- AGİK'in çabalarına destek vermesi, her şeyden önemlisi dönemin ABD Dışişleri Bakanı J. Baker'in 12 Şubat'ta Bakü'yü ziyaret etmesi, RF'nin Azerbaycan politikasında değişikliğe gitmesine neden olmuştur.

⁴⁷¹ Cafersoy, Elçibey Dönemi, a.g.e., ss. 40-41.

⁴⁷² Aslanlı, "Geçmişten Günümüze", a.g.m., s. 403.

⁴⁷³ Cafersoy, Elçibey Dönemi, a.g.e., ss. 41-42.

3 Nisan'da RF Dışışleri Bakanı Andrei Kozirev Bakü'yü ziyaret etti. Bu şekilde Azerbaycan RF tarafından resmen tanındı. Aynı tarihlerde Rusya parlamentosu da Aralık 1991'de imzalanan Ermenistan-Rusya Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı onaylamayı, Azerbaycan'la benzeri anlaşma imzalanıncaya kadar erteledi. Bu ziyaret sırasında Koziriev yaptığı basın toplantısında "Karabağ sorunun çözümünün Yeltsin için birkaç günlük iş olduğunu" belirtti.

AHC'nin etkili olduğu Azerbaycan Parlamentosu'nun, ülkedeki Rus askerlerini Azerbaycan'dan çıkarma girişimleri ve Azerbaycan'da bulunan eski Sovyet Ordusuna ait silah ve mühimmatın Azerbaycan'a verilmesi yönündeki talebi ikili ilişkilerin yeniden gerginleşmesine neden oldu⁴⁷⁴.

Karabağ'da bulunan Rus orduları Ermenistan'a yerleşme gerekçesiyle kışlarından ayrıldılar. Aynı dönemde Tahran'da Azerbaycan ve Ermenistan yönetiminin 7-8 Mayıs tarihlerindeki görüşmesi ve ateşkes protokolünü imzalamalarının ertesi günü, Rus askerlerinin yardımıyla stratejik bir şehir olan Şusa, işgal edildi. Rusya askeri gücünü kullanarak, Azerbaycan'ı, sorunun çözümünde ona değil başka devletlere başvurduğu için cezalandırdı. Rusya ayrıca, İran'a varlığını gösterdi ve onun Kafkaslar'da nüfuzunun artmasına rıza göstermeyeceğini ortaya koydu⁴⁷⁵.

2.2. Elçibey Dönemi

AHC'nin 7 Haziran 1992'de yapılan seçimlerden büyük bir başarı kazanarak işbaşına gelmesiyle beraber Moskova-Bakü ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Bakü'de artık Moskova eksenli hareket eden idarecilerin yerinde demokratik seçimle, ulusalcı söylem kullanarak iş başına gelmiş yeni bir yönetim vardı. AHC'nin dış politika programında Batı ve Türkiye'ye ağırlık verileceği belirtiliyordu. Diğer yandan Elçibey'in siyasal geçmişinde sık sık Azerbaycan'ın Rusya ve İran arasında bölünmüşlüğüne vurgu yapmış olması, her iki devlete karşı politika izleyeceğini göstermekteydi⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ Cafersoy, Elçibey Dönemi, a.g.e., s. 95.

⁴⁷⁵ Nesibli, "Azerbaycan", a.g.m., s. 72.

⁴⁷⁶ Ballance, a.g.e., s. 40.

AHC iktidarının bahsedilen yapısı, Moskova'nın Azerbaycan politikalarında kısmen yumuşamasına neden olmuştur. Azerbaycan yönetimi ise iki ülke ilişkilerini bağımsız iki ülke ilişkilerine çevirmek istiyordu.

12 Ekim 1992'de gerçekleşen Elçibey'in Moskova ziyareti Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuş, yapılan görüşmenin ardından Azerbaycan ile Rusya arasındaki Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasının ardından yapılan basın toplantısında Yeltsin artık "abi-kardeş" ilişkilerinin geçmişte kaldığını ifade etmiştir⁴⁷⁷.

AHC işbaşına geldikten sonra Dağlık Karabağ sorununun kendilerinin ulusal davalarının olduğunu, dolayısıyla işgal edilen her karış toprağın geri alınacağını, belirtmekteydi⁴⁷⁸. Bu doğrultuda yeni yönetim ulusal ordu kurarak, 1993 Mart'ına kadar Dağlık Karabağ'da Ermenilerce işgal edilen önemli bir bölgeyi geri almayı başardılar⁴⁷⁹. Bazı yazarlara ve Ermeni tarafının iddialarına göre Azeriler'in bu başarılarının arkasında Ruslar'ın Azerileri desteklemeleri yatıyordu⁴⁸⁰.

Rusya 1992 yazında eski SSCB'ye ait bölgedeki silahları Azerbaycan ve Ermenistan'a vermiştir. Silahların büyük bir kısmının Azerbaycan'a verilmesi savaştaki dengeyi Azerilerin lehine bozulmasına neden olmuştur⁴⁸¹.

Rusya'nın Karabağ'daki askeri çatışmalara yönelik yaklaşımı belirli bir dönem bu şekilde devam etmiştir. Ayrıca Moskova bu dönemde arabuluculuk girişimlerini de sürdürmüştür. Şubat 1993'de Rusya Dışişleri Bakanı'nın arabuluculuğuyla Moskova'da Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları, Ateşkes Anlaşması imzaladılar. Yaklaşık bir yıl önce yine RF'nin arabuluculuğuyla Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir ateşkes anlaşması imzalanmıştı. Ancak ateşkestən kısa bir süre sonra Ermeniler Moskova'nın desteğiyle, stratejik öneme sahip Hocalı kasabasını işgal etmiş ve büyük

⁴⁷⁷ Cafersoy, *Elçibey Dönemi* ..., a.g.e., s. 103.

⁴⁷⁸ Hunter, *The Transcaucasus* ..., a.g.e., s. 101.

⁴⁷⁹ Nesibli, "Azerbaycan ...", a.g.m., s. 68.

⁴⁸⁰ Hunter, *The Transcaucasus* ..., a.g.e., s. 101.

⁴⁸¹ Croissat, a.g.e., s.84.

bir katliam gerçekleştirmişlerdi⁴⁸². Hocalı katliamından dolayı Elçibey yönetimi, Moskova'nın arabuluculuk girişimlerine temkinli yaklaşmıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan 1992 ocağında BM'ye; martında ise AGİK'e üye olmuşlardır⁴⁸³. Azerbaycan yönetimi bu tarihten itibaren sorunu AGİK çerçevesinde çözmeye çalışmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov bunun nedenini anlatırken, görüşmelerde Ermeni tarafına daha yakın olan Rusya'nın, ABD tarafından dengelenmesi amacıyla yapıldığını belirtmiştir⁴⁸⁴.

Daha önce Muttalibov tarafından kabul edilen, ancak parlamento tarafından reddedilen BDT'ye üyelik sorunu, Elçibey döneminde de devam etmiştir. Rusya'nın BDT'ye verdiği önem AHC'nin seçimi kazandığı 12 Haziran döneminde resmi kanallar tarafından ifade edilmiştir. Yeltsin'in dış politika danışmanı Stankoviç, Rusya'nın BDT'den ayrılmadığını ve cumhuriyetler arasında sıkı işbirliği yapılmasının savunucusu olduğunu, Birlik ilişkilerinin güçlenmesinin Rusya'nın en önemli tercihlerinden biri olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁵. Elçibey yönetimi ise ihtiyatlı bir politika izleyerek BDT'ye mesafeli kalmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan Parlamentosu, 7 Ekim 1992'de, Mütellibov'un 21 Aralık 1991'de imzaladığı BDT anlaşmasını, onaylamamıştır. Ancak Azerbaycan heyeti 8 Ekim'de Bişkek'te yapılan BDT toplantısına gözlemci statüsü ile katılmıştır⁴⁸⁶.

Daha önce de belirtildiği gibi AHC iktidarı döneminde Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde gerilime neden olan bir sorun da ülkedeki Rus askerleri sorunudur. AHC idaresi ülkede bulunan yabancı askerlerin çıkarılmasını ulusal bağımsızlığının temel şartı olarak görmüştür. AHC aynı zamanda ulusal ordusunu kurarken ülkede bulunan Ukraynalı ve diğer etnik kökene mensup eski SSCB askerlerinden yardım görmüştür. Ancak ülkedeki Rus kökenli askerlerden bu anlamda herhangi bir yardım görülmemiştir⁴⁸⁷.

⁴⁸² Mustafa Pamuk, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1995, s. 57.

⁴⁸³ Nesibli, "Azerbaycan ...", a.g.e., s. 68.

⁴⁸⁴ Cafersoy, a.g.e., s. 11.

⁴⁸⁵ Cafersoy, *Eyalet ...*, a.g.e., s. 12.

⁴⁸⁶ Cafersoy, *Eyalet ...*, a.g.e., ss. 16-17.

⁴⁸⁷ Musabeyov, a.g.m., s. 177.

7 Ağustos 1992'de Moskova'da iki ülke büyükelçileri yaptıkları görüşme sonucunda, Rus sınır kuvvetlerinin statüsünün geçici olduğu konusunda anlaşmaya vardılar. Daha sonra 6 Ekim 1992'de Moskova'da Azerbaycan Devlet Sekreteri P. Hüseyinov ve Rusya Güvenlik Bakanı V. Barannikov tarafından Rus sınır kuvvetlerinin 1 Haziran 1993 tarihine kadar Azerbaycan'ı terk etmesini öngören bir anlaşma imzalandı⁴⁸⁸.

Konu daha sonra Yeltsin-Elçibey zirvesinde de ele alınmıştır. Elçibey'in Rus ordusunun Azerbaycan'dan ayrılması teklifi Yeltsin tarafından soğuk karşılanmıştır. Ancak AHC yönetimi ülkesindeki Rus askerlerini içten aşındırarak çıkarmaya çalışmıştır.

2.2.1. Yakın Çevre Doktrini ve Rus Dış Politikasında Yeni Dönem

AHC'nin fiilen iş başına geldiği tarihten (Haziran 1992) 1993 yılının başına kadar Rusya Azerbaycan'daki yönetime kısmen taviz vermiştir. Ancak 1993 yılında bu durum değişmiş, Rusya Azerbaycan'a yönelik politikasını sertleştirmeye başlamıştır. Rus Dışişleri politikasında meydana gelen bu değişikliğin en önemli nedeni II. Bölüm'de ayrıntılarıyla açıklanan "Yakın Çevre" Doktrinin ilan edilmesidir⁴⁸⁹.

Rus dış politikasının sertleşmesinin nedenlerinden biri de AHC iktidarının Rus askerlerini ülke dışına çıkarma çabaları idi. Aynı dönemlerde Gence'deki 104. çıkarma tümenine Moskova'nın barış gücü statüsü verme önerisinin Elçibey tarafından red edilmesi üzerine Ermeniler Rus askerlerinin de aktif katılımıyla Kelbecer Bölgesine yeni bir saldırı daha başlattılar⁴⁹⁰. Kelbecer'in düşmesi AHC iktidarı için sonun başlangıcı oldu. Elçibey, savaş sırasında askerlerine cepheyi terk etmeleri emrini veren S. Hüseyinov ve savaş sırasında Moskova'yla gizli telefon görüşmeleri yapan Savunma Bakanı Rahim Gaziye'v'i görevlerinden aldı.

⁴⁸⁸ Cafersoy, Elçibey Dönemi ..., a.g.e., s. 13.

⁴⁸⁹ Sovyetlerin dağılmasından sonra Moskova uzunca bir süre eski SSCB sahası ve (dolayısıyla Dağlık Karabağ'a) yönelik resmi bir politika üretmemiştir. Uygulanan politikalar ise daha çok bölgedeki güvenlik bakanlığına bağlı birimler tarafından gerçekleştirilen bireysel politikalar olarak kalmıştır.

⁴⁹⁰ Cafersoy, Elçibey Dönemi ..., a.g.e., s. 105.

Rus yanlısı bu kişilerin görevlerinden alınması, bazı Rus yetkililerinin rahatsızlığına neden oldu. Bazı yazarlara göre Rusya ve İran aynı tarihlerde Elçibey'e yönelik suikast düzenletmişlerdir. Yine aynı tarihlerde AHC hükümetine karşı üç kez başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişiminde bulunulmuştur⁴⁹¹.

1993 Mayıs ayında, son Rus askerinin de Gence'den çıkarılmasından hemen sonra, Hüseyinov'a silah, cephane ve zırhlı araçlar bırakan Rus generali Şerbak, yapılacak darbe hakkında strateji belirledikten sonra, Gence'yi terk etti⁴⁹². Nitekim bu kez darbe girişimi başarıyla sonuçlanacaktır. Elçibey daha sonra yayımlanan bir makalesinde darbenin zamanlamasını ele almış, bunun temel nedeninin Batılı devletlerle sürdürülen petrol görüşmeleri olduğunu belirtmiştir. Sonbahara kadar BP ve AMOCO ve diğer çok uluslu firmalarla antlaşmalar imzalanacaktı. Hatta bu doğrultuda 30 Haziran'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın İngiltere'ye resmi ziyareti planlanmıştı⁴⁹³. Elçibey ayrıca Rusya'nın S. Hüseyinov'a yalnızca silah ve asker yardımı yapmadığını, darbenin bizzat Moskova'da planlandığını iddia etmiştir⁴⁹⁴.

Darbenin bir başka nedeni de BM ve AGİT çerçevesinde yapılan diplomatik görüşmeler sayesinde, haziran ayının 15'inde Kelbecer'in geri alınması hakkında bir barış planı yapılmış ve imzalanmış olmasıydı. Dolayısıyla Batı ülkeleriyle imzalanmak arifesinde olan petrol anlaşmasını bozmak ve Ermenistan'la savaşın BM ve AGİT çerçevesinde sona erdirilmesine engel olmak, Karabağ'ın kaderi üzerinde Rusya'yı yeniden tek söz sahibi yapmak, bu darbe girişimlerinin asıl maksadıydı.

Darbeci S. Hüseyinov da daha sonra Nezavisimaya gazetesine verdiği demeçte petrol antlaşmasının önce Rusya ile yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁵.

Rusya'nın Gence isyanını çıkarmasındaki amaçlarından biri de Azerbaycan'ı bir iç savaşa sürükleyip (AHC yandaşları ve Hüseyinov'un birlikleri arasında) daha sonra Rus askerlerini bizzat Bakü'nün davetiyle ülkeye yeniden sokmaktı. Ancak Elçibey'in

⁴⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Gazenferoğlu, a.g.e., ss. 208-212.

⁴⁹² Gazenferoğlu, a.g.e., s. 213.

⁴⁹³ Gazenferoğlu, a.g.e., s. 212.

⁴⁹⁴ Havva Kök, "The Link Between Ethnic Conflicts and the Caspian Oil Pipe Line Issues", İsmail Soysal (der.) *Turkish Views on Euroasia*, İstanbul: İsis Pres, 2001, s. 190.

⁴⁹⁵ Yasin Aslan, *Üçüncü Romanın Jeo-politik Arzuları*, Ankara: ASAM, 1996, s. 143.

sorun daha büyümeden Aliyev'i Bakü'ye çağırarak kendisinin Nahçıvan'a dönmesi, Rusya'nın bu planını bozmuştur⁴⁹⁶.

2.3. Aliyev Dönemi

4 Haziran darbesinden sonra Azerbaycan'da yaklaşık 10 yıl devam edecek olan Haydar Aliyev dönemi başladı. Aliyev, selefi Elçibey'e göre Moskova ve Tahran'a daha yakın bir isim idi. Aliyev işbaşına geldikten sonra AHC hükümetinin politikalarını ve bu politikaların sonuçlarını dikkate alarak, Azerbaycan dış politikasında yeni bir dönem başlatmıştır. Aliyev döneminde Rusya-Azerbaycan ilişkilerini iki döneme ayırarak incelemek mümkündür: Haziran 93 - Şubat 94 arası dönem ve Şubat 94 sonrası dönem⁴⁹⁷. Birinci dönemde genelde Moskova ağırlıklı politika izlenmiş ve bunun karşılığında Rusya'nın desteği umulmuş ancak bu gerçekleşmeyince Batıyla da ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

H. Aliyev'in iş başına gelmesiyle beraber Rusya'nın Azerbaycan politikasında enerji politikaları önem kazanmaya başladı. Haydar Aliyev de Rusya'yı yatıştırmak için ilk olarak 23 Haziran 1993'te batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerine son verdi⁴⁹⁸. Aynı tarihlerde parlamentoda yaptığı konuşmalarda ve Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerde yeni yönetimin Rusya ile olan ilişkilerini geliştireceğini vurguladı⁴⁹⁹. Haydar Aliyev bu politikaların bir devamı olarak Eylül 1993'te Azerbaycan Milli Meclisinden BDT'ye katılma kararını çıkarmayı başarmıştır.

Elçibey döneminde Rusya'nın gerçekleştiremediği bu siyasal değişim Moskova'yı memnun etmiş, Rus Dışişleri Bakanı A. Koziriev yapmış olduğu açıklamada bunun doğru ve yerinde alınmış bir karar olduğunu belirtmiştir⁵⁰⁰. Aliyev'in uyguladığı bu politikalar Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanmasında faydalı olmuştur. S. Hüseyinov'un Başbakanlığa getirilmesiyle Gence isyanı son bulmuş, yine

⁴⁹⁶ Hasan Hüseyin Kuliyev, "Rusya'nın Azerbaycan Stratejisi", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 3, Sayı: 4, Kış 1996, s. 200.

⁴⁹⁷ Cafersoy, *Eyalet*, a.g.e., s. 24.

⁴⁹⁸ Cafersoy, *Eyalet ...*, a.g.e., s. 23.

⁴⁹⁹ Nesibi, "Azerbaycan", a.g.m., s. 65.

⁵⁰⁰ Kök, a.g.m., s. 191.

Gence isyanıyla eşanlı başlamış olan ayrılıkçı Talış Muğan örgütünün liderleri tutuklanmış ve örgütün faaliyetlerine son verilmiştir.

Elçibey, Azerbaycan'ı Rus yörüngesinden çıkarma ve ülkedeki Rus etkisini azaltma politikası izlediğinden dolayı, bu dönemde Moskova, Ermeniler'e ciddi destek sağlamıştı. Elçibey ülkeden Rus askerlerinin çıkmasını sağlamış ve BDT'ye girmeyi reddetmişti. Aliyev iktidara geldikten sonra, izlediği Rusya'yı yatıştırma politikası çerçevesinde, Karabağ sorununun çözülmesinde yardımcı olacağı gerekçesiyle BDT'ye üye olmayı kabul etmenin yanısıra Hazar petrollerinin taşınmasında Lukoil Şirketine % 10 hisse verdi. Fakat Azerbaycan'ın bu tavizlerine rağmen Dağlık Karabağ'da Ermeni ilerleyişi devam etmekteydi. Moskova bu tavizleri yeterli bulmayıp, Rus barış gücünün çatışmaların sürdüğü bölgeye girmeleri konusunda ısrar ediyordu. Ayrıca Moskova, Hazar'daki deniz kuvvetlerinin iade edilmesi, Rus sınır birliklerinin Azerbaycan-İran sınırına yerleştirilmesi, Güney Kafkasya'da hava savunma sisteminin oluşturulması konularında isteklerine devam etmiştir. Dış politikada Rusya karşıtlığına son veren Aliyev yönetimi, Rusya'nın Karabağ Sorununa yaklaşımında Azerbaycan lehine herhangi bir değişiklik gerçekleşmemesi üzerine, 1994 başlarından itibaren yüzünü Batıya çevirdi. Şubat 1994'te Türkiye ve İngiltere'yi ziyaret eden Aliyev Batılı şirketlerle petrol görüşmelerini yeniden başlattı⁵⁰¹. H. Aliyev bu tarihten itibaren Rusya'yla olan ilişkileri, Muttalibov ve Elçibey dönemlerinden daha farklı bir zemine oturtmuştur. Denge politikası (yahut orta yol) olarak adlandırılan bu strateji doğrultusunda Batı dünyasıyla öncelikle ekonomik ilişkileri canlandırmaya çalışmış, ancak bunu yaparken de Rusya'nın bölgedeki jeo-politik çıkarlarını gözardı etmemiştir⁵⁰². Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Moskova nezdinde girişimlerini⁵⁰³ devam ettirmiş, Mayıs 1994'te imzalanan ateşkes de Rusya'nın arabuluculuğuyla gerçekleşmiştir.

Haydar Aliyev'in yönünü Batı'ya doğrultmasıyla eşanlı olarak yaşanan önemli bir gelişme de ABD'nin Güney Kafkasya politikasında meydana gelen değişimdir.

⁵⁰¹ Araz Aslanlı, "Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev'in Moskova Ziyareti", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 23, Mart 2002, s. 49.

⁵⁰² Taedusuz Swietochowski, "Azerbaijan: Perspectives From the Crossroads", *Central Asian Survey*, Vol: 18, No: 4, 1999, s. 427.

⁵⁰³ Aşkabat (Aralık 1999) ve Moskova (Nisan 94)'te yapılan B.D.T. zirvelerinde üyelerinin ikisinin savaştığı bir birliğin savunma ortaklığına gitmesinin dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş anormal bir durum olduğunu belirtmiştir. Cafersoy, *Eyalet ...*, a.g.e., s. 31.

Amerikan dış politikası bu tarihe kadar genel anlamda Güney Kafkasya'ya dar anlamda ise Dağlık Karabağ sorununa ilgisiz kalmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra BDT bölgesinde yeni istikrarsızlıklara neden olur düşüncesiyle Beyaz Saray, Güney Kafkasya'ya yönelik kapsamlı bir dış politika geliştirmemiştir. Aynı tarihlerde ABD dış politikası Basra Körfezi ve Balkanlar gibi bölgelerde meydana gelen olaylara odaklanmıştı. ABD yönetimi de bu tarihlerde bölgeye yönelik politikasını Ermeni Lobisinin istekleri paralelinde yürütüyordu⁵⁰⁴. Ancak bölgedeki enerji kaynaklarının Rusya'nın kontrolüne geçme tehlikesi ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırma olasılığı, 1994 yılında ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikasını değiştirmesine neden olmuştur.

Kısaca Rusya'nın bölgedeki etkinliğini azaltmak ve İran'ı bölge dışına çıkarmak şeklinde özetlenebilecek bu politika daha sonra "Yeni Bir Yüzyılda Yeni Bir Güvenlik Stratejisi" olarak adlandırılacaktır⁵⁰⁵. ABD bu tarihten itibaren özellikle Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı projesi üzerinde duracaktır. Ancak petrol güzergahının güvenliği için bölgenin siyasal istikrara kavuşması gerekmektedir. Bu yüzden Washington Dağlık Karabağ sorununun çözümü için aktif rol almaya başlayacaktır⁵⁰⁶.

Eylül 1994'te, Bakü petrollerini uluslararası pazarlara taşıyacak anlaşma (Yüzyılın Anlaşması), Batılı enerji firmaları ve Aliyev yönetimi tarafından imzalandı. Ancak Yüzyılın Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Grigori Karasin yaptığı açıklamada "Hazar'da yapılanların uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve ülkesinin bu anlaşmayı tanımadığını" belirtmiştir⁵⁰⁷.

⁵⁰⁴ Göksel İşyar, "Amerika Birleşik Devletleri ve Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı", **Avrasya Dosyası**, İstihbarat Özel, Yaz 2002, Cilt 8, Sayı 2, s. 398.

⁵⁰⁵ Bu stratejinin ayrıntıları için bkz.; Camilla Khokher ve Paul Wiberg – Jorgessen, "United States Strategic Possibilities in the South Caucasus", **European Security**, Vol: 10, No: 3, (Autumn 2001), ss. 76-83.

⁵⁰⁶ Rusya'nın Azerbaycan'a Barış Gücü gönderilmesi için baskılarını yoğunlaştırdığı bu dönemde, Bakü'yü ziyaret eden ABD'nin BM'deki özel temsilcisi Madeleine Albright şu açıklamada bulundu: "ABD, Rusya'nın Kafkaslar'da özel konuma sahip olmasını kabul etmemektedir. Rus askeri birliklerinin bölgeye sadece başka ülkelerin birlikleriyle birlikte, ancak AGİT'in gözetimi altında girebilir". Nesib Nesibli, "Doğu-Batı Ekseninde Azerbaycan", **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 20, Aralık 2001, s. 102.

Albright'ten kısa süre sonra Eylül ayının başında B. Clinton'da bölgeyi ziyaret etmiştir. Aynı tarihlerde dönemin ABD Enerji Bakanı "umut ederiz ki Hazar'ın kaynakları bizi Ortadoğu petrolüne bağımlılıktan kurtarır" demiştir. Bkz. Amy Myers Jaffe, Robert Manning, "Hazar'da Büyük Mitosu: Enerjinin Gerçek Jeopolitiği", Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke Yayınları, 2000, s. 128.

⁵⁰⁷ Cafersoy, **Eyalet ...**, a.g.e., s. 33.

Kremlin'den yapılan bu açıklamadan kısa bir süre sonra tıpkı Elçibey'in petrol görüşmelerine hazırlandığı dönemde kendisine yönelik olarak darbe düzenlendiği gibi, bu kez de yine S. Huseyinov tarafından Aliyev'e karşı darbe girişiminde bulunulmuştur⁵⁰⁸.

Yüzyılın anlaşmasından sonra Moskova petrol boru hatlarının güzergahları konusunda Bakü'ye baskı uygulamak için Hazar'ın statüsünü tartışmaya açmıştır. Dünyadaki en büyük göl/kapalı deniz olan Hazar'ın Basra Körfezi ve Sibirya'daki rezervlerden sonra en büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip olduğu tahmin edilmektedir. 1991'e kadar iki devletin kıyısının bulunduğu (güneyde İran küçük bir kıyıya, geri kalanına ise SSCB sahipti) Deniz'de Sovyetler petrol çıkarımında aslan payına sahipti. Hazar petrolü İran için, Basra Körfezi petrol rezervleri ile karşılaştırıldığında ve coğrafi koşullar ve bölgesel güç dağılımı nedeniyle çok önemli olmadığından; Hazar Denizi Sovyet kontrolü altındaydı. Denizin statüsü SSCB ve İran arasında 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan iki anlaşmayla düzenlenmiş ve deniz üzerinde nisbeten istikrarlı bir güç paylaşımı sağlanmıştı. SSCB'nin dağılması sonucu kıyı devletlerinin çoğalması Hazar'la ilgili sorunların da artmasına neden olmuştur. Ayrıca uluslararası petrol şirketlerinin Hazar Denizi'nin petrolerinin çıkarılması projelerine katılımının yollarının açılmış olması da, sorunun gündeme gelmesinde etkili olmuştur⁵⁰⁹. Hazar petrolerinin % 80'inin denizin Azerbaycan ve Kazakistan'a ait sektörlerinde bulunduğu ve uluslararası petrol şirketlerinin ilgisinin yoğunlaştığı düşünüldüğünde, sorunun özünde Hazar kaynaklarından kimin daha fazla pay alacağının mücadelesi ve bunun sağlayacağı stratejik üstünlük kavgasının yatmakta olduğu anlaşılmaktadır.

RF ve İran bu tarihlerden itibaren Hazar'ın deniz değil kapalı göl statüsünde olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Moskova'nın bu su havzasını göl olarak görmek istemesindeki temel amaç, Hazar'ı önce Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin etki alanının dışına çıkarmak ve daha sonra da sonucun belirlenmesinde 1921 ve 1940 anlaşmalarının tek başvuru kaynağı olmasını sağlamaktır⁵¹⁰. Rusya İran'la imzaladığı

⁵⁰⁸ Leeuw, a.g.e., s. 186.

⁵⁰⁹ Gülnar Nugman, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 13, İlkbahar 1998, s. 80.

⁵¹⁰ Elnur Soltan, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar", *Stratejik Analiz*, Cilt: 12, Sayı: 13, Mayıs 2001, s. 65.

bu anlaşmalara dayanarak Hazar’da “ortak egemenlik-mülkiyet” ilkesinin geçerli olması gerektiğini savunmaktadır. Eğer Hazar’da ortak mülkiyet kabul edilecek olursa, buradan çıkarılan petrol kıyıdaş ülkeler arasında eşit olarak bölünecektir. Hazar’a “göl” statüsü tanınması durumunda asıl olarak Azerbaycan kıyılarından çıkan petrol üzerinde diğer ülkelerin de eşit hakkı olabilecektir. Moskova Hazar’ın göl statüsünde olduğunun uluslararası kabul görmesi için Yüzyılın Anlaşması’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra 5 Ekim 1994’te BM’ye başvurarak konunun genel kurul gündemine alınmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili bir memorandum yayımlanmış, memorandumda herhangi bir devletin Hazar’da tekbaşına taraflı eylemlerinin kabul edilemeyeceği belirtilmiş, sonuç kısmında şu nokta vurgulanmıştır. “Hazar Denizi’yle ilgili tek taraflı bir eylem hukuk dışıdır ve yasal düzeni sağlamak ve tek taraflı eylemlerin sonuçlarını gidermek için gerekli ve uygun önlemleri alma hakkını saklı tutan Rusya Federasyonu’nca tanınmayacaktır. Bu tür olayların bütün sorumluluğu, büyük maddi zarar da dahil, tek taraflı eyleme kalkışanın olacaktır ve böylece Hazar Denizi’nin yasal durumuna ve uluslararası anlaşmalara göre üstlendikleri yükümlülüklerine saygısızlıklarını göstermiş olacaklardır”⁵¹¹.

Rusya’ya karşı Azerbaycan ise “sektörel bölünme” ilkesini savunmaktadır. Bu ilkeye göre, Hazar bir açık deniz sayılabilir ve her bir kıyıdaş ülkenin kıta sahanlığını, münhasır ekonomik bölge ve balıkçılık bölgesi olarak ilan etmesi mümkündür. Böylece her ülke kendi çıkardığı petrol üzerinde söz sahibi olabilir. Ayrıca eski SSCB’nin İran’la yaptığı anlaşmalarda Hazar’ın statüsü göl ya da deniz olarak açık bir biçimde belirlenmeyip muğlak bırakıldığı⁵¹² ve bu anlaşmalar Birlik cumhuriyetlerinin söz hakkı olmadan Moskova tarafından imzalandığı için bugünkü duruma uygulanamaz⁵¹³. Ayrıca Rusya günümüzde Hazar Denizi’nde petrol çıkarma işinin ekosistemi tehlikeye atabileceği argümanını geliştirmektedir.

2.3.1. Ateşkes Sonrası Dönemde Dağlık Karabağ Sorunu Gelişmeleri

Nazım Cafersoy Aliyev döneminde Rusya’nın Karabağ sorununa yaklaşımını dört farklı döneme ayırmaktadır: Haziran 1993-Aralık 1994, Rusya’nın Karabağ

⁵¹¹ Cynthia M. Croissant ve Micheal Croissant, “Hazar Denizi Statüsü Sorunu, İçeriği ve Yansımaları”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 3, Sayı: 4, Kış 1997, s. 40.

⁵¹² Lale Ersoy ve Hamit Ersoy, *Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yay., 2002, s. 203.

⁵¹³ Nugman, a.g.m., s. 86.

sorununu tekeline alma girişimleri dönemi; Aralık 1994-Aralık 1996, Rusya'nın arabuluculuk konusundaki başat konumunu AGİT Minsk Grubu çerçevesinde sürdürdüğü dönem; Aralık 1996-Mart 1999, Rusya'nın Minsk Grubundaki başat konumunu Batılı devletlerle, özellikle ABD ile paylaşmak zorunda kaldığı dönem; Mart 1999'dan günümüze, Rusya'nın, Karabağ barış görüşmelerinde başat konuma yükselen ABD'nin konumunu kırmak için çaba gösterdiği dönem⁵¹⁴.

Birinci Dönemde (Haziran 1993-Aralık 1994) Rusya'nın Karabağ sorununa yönelik temel politikası, Yakın Çevre Doktrini'nin bir yansıması gibidir. Rusya bu dönemde Karabağ sorununu bahane ederek Azerbaycan'a Rus askerlerini barış gücü olarak yerleştirmeye çalışmıştır. Rusya Yakın Çevre Doktrini'yle eski Sovyet coğrafyasının güvenliğinin kendisine ait olduğunu belirttiği gibi, bölgede gerçekleşen sorunların da ancak kendisi tarafından çözülebileceği imasında bulunmuştur. Rusya bu dönemde AGİK gibi uluslararası örgütlerin barış için arabuluculuk girişimlerinin uzun vadede kendi bölgesel çıkarlarını zedeleyeceğini düşünmüştür. Bundan dolayı AGİK'ten bağımsız tek taraflı arabuluculuk girişimlerini artırmıştır⁵¹⁵. Mayıs 1994'te yapılan ateşkes görüşmelerine aynı tarihlerde bölgede bulunan AGİK yetkilileri davet edilmemişlerdir⁵¹⁶.

ABD'nin AGİK'teki temsilcisi John Maresca Rusya'nın arabuluculuk girişimlerindeki stratejisini şöyle özetlemiştir. "Rusya önceleri Minsk Grubu'nun çalışmalarını destekledi. Ancak 1993 yılında strateji değiştirerek Minsk Grubu'ndan bağımsız hareket etmeye başladı. Rusya'nın amacı AGİK'le beraber ABD ve Türkiye'nin bölgeye girmesine engel olmak ve Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını tek başına kontrol etmek idi. Moskova, bu amacına ulaşmak için Rus askerlerini ülkeye sınır koruma gücü olarak yeniden yerleştirmeye çalışmaktaydı. Azerbaycan'ın Rusya'ya direnişi ise yeni işgallerle sonuçlanıyordu"⁵¹⁷. Aynı tarihlerde AGİK ve BM'nin barış çabaları ses getirmezken, Ermeni işgalleri daha da artarak devam etmiştir. AGİT Minsk Grubu görüşmeleri sırasında Azerbaycan Temsilcisi tarafından Ermeni temsilcilerine bu

⁵¹⁴ Cafersoy, Eyalet ..., a.g.e., s. 24.

⁵¹⁵ Olivier Paye ve Eric Remacle, "UN and CSCE policies in Transcaucasus", Bruno Coppieters (der.) **Contested Borders in the Caucasus**, Brüksel: Vubpress, 1996, s. 120-121.

⁵¹⁶ Cornell, a.g.e., s. 113.

⁵¹⁷ Aynı yer.

işgallerin nedenini sorulmuş, Ermeni temsilci ise “Dağlık Karabağ dışındaki arazilerin işgal edilerek bir güvenlik kuşağı oluşturma önerisinin Ruslar’dan geldiğini, bu önerinin kendi işlerine geldiğini ve onların yardımı ile işgali gerçekleştirdiklerini” belirtmiştir⁵¹⁸.

Mayıs 1994’te imzalanan Ateşkes Antlaşması da Rusya’nın arabuluculuğuyla mümkün olmuştur. Rusya temsilcisi V. Kazimirov ateşkesin üç aylık süre için yapılmasını ve bu sürenin sonucunda Rusya’nın aracılığıyla yeniden görüşmeler yapılmasını teklif etmiş. Rusya bu teklifiyle bölgedeki başat rolünü sürdürmek istemiş, ancak Azerbaycan bu öneriyi reddetmiştir⁵¹⁹.

1994 sonbaharında gerçekleşen iki olaydan dolayı Rusya arabuluculuk girişimlerindeki kilit rolünü kaybetmiştir. Bu olaylardan birincisi, Moskova’nın arabuluculuğuyla siyasi anlaşma görüşmelerinden bir sonuç çıkmamıştır. Diğer yandan Rusya’nın tek taraflı arabuluculuk girişimlerini sürdürmeye çalışması ve çatışma bölgelerine kendi askerlerini yerleştirme çabaları Batılı ülkelerin sorunla daha aktif ilgilenmelerine neden olmuştur⁵²⁰.

AGİK’in 16 Eylül 1994’deki kıdemli memurlar toplantısında sorunlu bölgeye yerleştirilecek barış gücünün çok uluslu olması ve bir devletin en fazla % 30 oranında asker bulundurabileceği kararı alınmıştır. Yine aynı tarihlerde Rusya’yla yapılan pazarlıklar sonucu Aralık 1994’teki AGİT (Budapeşte’de yapılan bu zirvede AGİK’in adı AGİT’e çevrilmiştir) Zirvesinde Minsk Grubu’nda ikili eşbaşkanlık sistemi oluşturularak Rusya’ya daimi eş başkanlık statüsü verilmiştir⁵²¹.

Budapeşte Zirvesi’nde ayrıca NATO ve Rusya bölgeye ortak Barış Gücü yerleştirme kararı almışlardır⁵²². Rusya’nın dışında soğuk savaş döneminin iki tarafsız ülkesi olan İsveç (Nisan 1995’e kadar) ve Finlandiya (1996’nın sonuna kadar) eş başkan statüsüyle sürdürülen barış görüşmelerine katılmışlardır. Bu iki ülkenin Rusya’yla iyi ilişkiler içerisinde olması ve Güney Kafkasya’yı yeterli düzeyde bilmemelerinden dolayı Moskova görüşmelerdeki başat rolünü sürdürmüştür.

⁵¹⁸ Cafersoy, Eyalet ..., a.g.e., s. 24.

⁵¹⁹ Cafersoy, Eyalet ..., a.g.e., s. 25.

⁵²⁰ Dimitri Danilov, “The Russia’s Search for an International Mandate in Transcaucasus”, Bruno Coppieters (der.), *Contested Borders in the Caucasus*, Brüksel: Vubpress, 1996, s. 148.

⁵²¹ Cafersoy, Eyalet ..., a.g.e., s. 12.

⁵²² Aynı yer.

Yapılan görüşmelerde Ermenistan, savaşta işgal ettiği topraklardan taviz vermemeye çalışmıştır. Azerbaycan tarafı ise, Rusya'yı barış görüşmelerinin sonuçsuz kalmasının nedeni olarak göstermiştir. Azerbaycan temsilcisi Vefa Guluzade, Rusya temsilcisi Kozimirov'un ve Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin barış görüşmelerinde Ermenileri yönlendirdiklerini belirtmiştir.

Görüşmelerin bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Aralık 1996'da Lizbon'da yapılan zirvede bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu zirvede geçici eşbaşkanlık statüsü iptal edilmiş, daimi eşbaşkanlık sayısı üçe çıkartılmıştır. Rusya'nın yanı sıra ABD ve Fransa da daimi eşbaşkanlık statüsü elde etmişlerdir. ABD'nin ve Fransa'nın daimi eşbaşkanlık statüsü elde etmesiyle beraber, Rusya'nın Minsk Grubu içerisindeki ayrıcalıklı konumu sona ermiştir.

Ancak Rusya'nın bölgeyi diğerlerine göre iyi tanıması ve arabuluculuk girişimlerini uzun bir süredir sürdürüyor olmasından dolayı; Moskova etkinliğini bu dönemde de devam ettirmiştir⁵²³. Lizbon Zirvesi'nde başka önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Zirvede Türkiye ve Azerbaycan'ın diplomatik girişimleri sonucu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü Ermenistan dışındaki bütün üyeler tarafından kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra uluslararası kamuoyu sorunla daha ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır⁵²⁴.

Fransa eş başkan olduktan sonra, hem batılı bir devlet olmasından, hem de Rusya ve Ermenistan'la olan özel ilişkilerinden dolayı barış görüşmelerinde daha aktif rol üstlendi. Lizbon zirvesinden sonra J. Chirach'ın girişimleri sonucu Ermenistan Devlet Başkanı Levonter Petrosyan, Minsk Grubu'nun Aşamalı Çözüm Planını kabul etti⁵²⁵. Ancak Ter-Petrosyan'ın böyle bir planı kabul etmesine, muhalefet ve kamuoyu çok sert tepki göstermiş, Petrosyan da istifa etmek zorunda kalmıştır⁵²⁶. Ter-Petrosyan'dan sonra sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin eski cumhurbaşkanı R. Koçaryan Ermenistan Devlet Başkanı seçildi. Karabağ Ermenilerinden birinin

⁵²³ Cafersoy, *Eyalet*, a.g.e., s.

⁵²⁴ Cornell, a.g.e., s. 115.

⁵²⁵ Aşamalı çözüm planı, savaşa tam anlamıyla son veren anlaşmanın imzalanmasını, Dağlık Karabağ Ermenilerine Azerbaycan sınırları içinde "yüksek derecede özerklik" verilmesini, Laçın, Şuşa ve eski Şaumyan ilçelerinin durumunun da aşamalı olarak görüşülmesini öngörmekteydi. Araz Aslanlı, "Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu Çözümüne Doğru mu?", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001, s. 54.

⁵²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gerodd J. Liberdian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, Çev. Alma Taşlıca İstanbul: İletişim Yay., 2001, ss. 79-80.

Ermenistan Devlet Başkanı seçilmiş olması barış görüşmelerini daha çıkmaza soktu. Bu tarihlerde Rus Dışişleri Bakanı Yevgeny Primakov taraflara “paket çözüm” denilen bir öneri sundu. Aşamalı çözüm planında olduğu gibi, tarafları rahatsız etmemek için, toprak bütünlüğü ve özerklik gibi kavramlara yer verilmiyordu. Ortak devlet olarak da bilinen bu öneriye göre, taraflar eşit statüye sahip olacak ve Bakü-Hankendi arasında yatay ilişkiler kurulacaktı⁵²⁷. Ermenilerin kabul ettiği bu öneri Azeriler tarafından reddedildi. Azerbaycan temsilcisi Vefa Guluzade bu öneriyle AGİT’in kendi kararıyla (Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüyle ilgili karar) çeliştiğini belirtmiştir.

Dağlık Karabağ’a zımni olarak devlet statüsü vermeye çalışan bu önerinin reddedilmesiyle beraber⁵²⁸ Rusya, görüşmelerdeki başat konumunu ABD’ye kaptırmıştır.

Mart 1999’da ABD’nin arabuluculuğuyla Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları Cenevre’de bir araya geldi. Bu zirveden sonra doğrudan görüşmeler süreci başladı. Görüşmelere aynı yılın nisan ayında Washington’da, temmuz-ağustos aylarında Cenevre’de ve son olarak Nahcivan-Ermenistan sınırındaki Sadavk bölgesinde devam edildi. Görüşmelerin bu şekilde olumlu bir şekilde devam etmesi üzerine aynı yılın

⁵²⁷ Ortak Devlet önerisi, Rusya tarafından Gürcistan ve Moldova’daki (Abhazya ve Transilavya) etnik sorunlar için de sunulmuştur. Dolayısıyla Azeri yetkililer bu planın Rusya tarafından, bölgedeki hegemonyasını devam ettirmek için hazırlandığını, iddia ettiler. Bkz. Cornell, a.g.e., ss. 118-119.

⁵²⁸ Rusya’nın bu tarihlerde yapmış olduğu öneriler sorunu çözmekten çok Azerbaycan tarafını oyalamaya yönelik taktikler olarak değerlendirilebilir. Rusya bu dönemde Ermenistan’la olan stratejik ortaklığını daha da artırmaya çalışmıştır. 8 Ağustos 1997’de iki ülke arasında egemenlik, toprak bütünlüğü ve güvenliğin sağlanmasına yönelik yeni bir Antlaşma imzalanmıştır. 23 maddeden oluşan bu anlaşmaya göre, taraflardan birinin silahlı bir tehditle karşılaşması durumunda, işbirliğine gidilecekti. Rus birlikleri, Ermenistan’ın sınırlarını korumaya devam edecekti. Ayrıca iki ülke birbirlerini tehdit eden bloklara üye olmayacaklardı.

Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, “Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var? Putin’in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 19, Kasım 2001, s. 33.

Rus yetkililerin aynı tarihlerde Ermenilere değişik düzeylerde siyasi destekleri devam etmiştir. 1 Şubat 1998’de, Rus Parlamentosunun alt kanadı Duma’ya mensup 30 parlamenter, Dağlık Karabağ’ın ayrılık girişimlerinin 10. yılı dönümüyle düzenlenen kutlamalara katılmak için Hankendi’ne gitmişlerdir. Aynı kutlamalarda General Alexander Lebed ve bazı vekiller bağımsızlığın Dağlık Karabağ Ermenilerinin doğal hakları olduğunu belirtmişlerdir. Bu olaydan kısa bir süre sonra Erivan’ı ziyaret eden bir başka Rusya milletvekili, Dağlık Karabağ halkının kendi geleceğini tayin haklarının olduğunu ve herkesin buna saygı duymasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Hratch Tchilingirian, “Nagorno Karabaghi: Transition and the Elite”. **Central Asian Survey**, Vol: 18, No: 4, ss. 453-454.

Aralık ayında İstanbul'da yapılacak olan AGİT Zirvesinde bir çerçeve antlaşmasının imzalanacağına dair iyimser bir hava oluştu⁵²⁹.

Ancak ABD'nin arabuluculuk girişimlerini tekeline almış olması, Rusya'nın engelleme girişimlerine neden oldu. 2-3 Eylül 1999'da Bakü'yü ziyaret eden Rusya Dışişleri Bakanı İvanov, Rusya'nın "Ortak Devlet" teklifinden vazgeçtiğini ve bundan sonra ülkesinin Kafkasya'ya daha fazla ilgi göstereceğini belirtmişti⁵³⁰. Rusya'nın bölgeye yönelik yeni politikalar uygulamaya başlamasından sonra, Ermenistan parlamentosunda Meclis Başkanı ve Başbakanın da aralarında bulunduğu yedi üst düzey devlet görevlisi öldürülmüştür. Bu terörist saldırının üzerindeki giz perdesi henüz aralanmamıştır. Ancak saldırı, ABD'nin görüşmelerde aktif olduğu bir zamanda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bunun ABD'nin başat konumunu sona erdirmek için düzenlendiği iddia edilmektedir⁵³¹.

Daha sonraki tarihlerde ABD toprak değişimi formülünü ortaya atmıştır. Ancak Rusya, bu formülden de rahatsızlık duymuş ve toprak değişiminde adı geçen Ermenistan'ın Megri bölgesine konsolosluk açacağını açıklamıştır⁵³².

ABD'nin AGİT Minsk Grubu'nda Rusya'yı devre dışı bırakarak arabuluculuk girişimlerini artırması üzerine, Rusya da diplomatik girişimlerini artırmıştır. 1999 yılının ilk aylarında Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov, "Kafkasya Formu" toplanmasını önermiştir. Bu öneriye göre meselenin çözümü için, alt bölge bazında yakınlaşma ve işbirliği öneriliyordu. Bu doğrultuda üç ülkenin parlamento sözcüleri Ekim 1999'da, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi dahilinde Luxemburg'da ve daha sonra İstanbul'da bir araya geldiler⁵³³. Aynı yılın Aralık ayında Moskova'nın desteğiyle Ermenistan, Güney Kafkasya Antlaşması önerisinde bulunmuştur. Ocak

⁵²⁹ Cornell, a.g.e., s. 120-121.

⁵³⁰ Cafersoy, Eyalet, a.g.e., s. 23.

⁵³¹ Bu olaydan sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan doğrudan görüşmeler sona ermiştir. AGİT İstanbul Zirvesinde ise herhangi bir çerçeve antlaşması imzalanamamıştır. Koçaryan selefinin başına gelenleri göz önünde bulundurarak bu olaydan sonra yapılan görüşmelerde daha uzlaşmaz tavırlar sergilemiştir. Bkz. Cornell, a.g.e., s. 121 ve İşyar, a.g.m., s. 403.

⁵³² Cafersoy, Eyalet, a.g.e., s. 29.

⁵³³ İşyar, a.g.m., s. 403.

2000'de ise Güney Kafkasya'da istikrar üzerine yuvarlak masa olarak adlandırılan AGİT Minsk Grubu dışında yeni bir proje ortaya atıldı⁵³⁴.

Esasen tarihsel süreçte bölgeyi böl ve yönet politikasıyla idare etmiş olan bir devletin bölge ülkelerini bir araya getirmesi geleneksel stratejisine aykırıdır. Yapılan görüşmeler sonucunda temel bir uzlaşa sağlanamamıştır. Ancak RF, ABD'yi bölgeden dışlayabilmek için yeni projeler geliştirmeye devam edecektir.

2.3.2. Moskova-Bakü Yakınlaşması: 2000-2001

1993-99 yılları arasında Kafkasya'da meydana gelen olaylardan sonra Rusya'nın bölgedeki etkinliğini ciddi anlamda azalmıştır. Putin, iş başına geldikten sonra iki önemli soruna ciddi anlamda eğilmeye başladı. Putin öncelikle 1. Çeçen Savaşı'nda Rusya'nın kaybettiği prestiji telafi etmeyi ve Güney Kafkasya'da üstünlüğü tekrar ele geçirmeyi amaçladı. Bu bağlamda 2000 yılında Rusya'nın yeni ulusal güvenlik doktrini ilan edildi⁵³⁵.

Yeni güvenlik doktrininde, Yakın Çevre Doktrini'nin ana hedefleri yeniden vurgulanmıştır. Ayrıca Rusya'nın küresel ve bölgesel, ekonomik ve politik örgütlenmelere katılarak ekonomik ve politik açılım gerçekleştirmesi, yeni dış politika hedefi olarak belirtilmiştir. Yeni Güvenlik Doktrini'nde üzerinde önemle durulan konulardan biri de RF'nin BDT'ye üye devletlerle ilişkilerini geliştirmesidir⁵³⁶.

Yeltsin döneminde Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikası Dışişleri Bakanlığından ziyade Savunma Bakanlığı tarafından yürütülüyordu. Putin döneminde, Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında "diplomasi-güvenlik-ekonomi (enerji)" dengesi kurulmaya çalışılmıştır.

⁵³⁴ Bu yeni proje 3+3+2 (Azerbaycan + Gürcistan + Ermenistan) + (Rusya + Türkiye + İran) + (ABD + AB) şeklinde olacaktı. Bu yeni formülle Rusya, bölgedeki devletlerin konumlarını birinci dereceye çıkarırken, ABD'nin rolünü azaltmaya çalışmıştır. Bkz. İşyar, a.g.m., s. 403.

⁵³⁵ Doktrinin ayrıntıları için bkz. Öztürk, a.g.e., ss. 28-30.

⁵³⁶ Cafersoy, Eyalet, a.g.e., s. 43.

Bu dönemden sonra ekonomik konulara eskiye nazaran daha fazla önem verilmiştir⁵³⁷. Özellikle Yeni Güvenlik Doktrininin ardından Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde enerji-ekonomi gibi konular ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Putin’le beraber klasik Rus Dış politikasına “enerji diplomasisi” eklenmiştir⁵³⁸. Batılı güçlerin BDT coğrafyasındaki enerji kaynaklarıyla ilgilenmeye başlamaları, Yeni Dünya Düzeni’nde ekonomik konuların güvenlik konularına göre daha fazla önem kazanması ve ordunun azalan savaş gücünün yanı sıra Rus ekonomisine yüklediği harcamalar, gibi etkenler Rus dış politikasında bu değişime neden olmuştur. Bu stratejik değişimle beraber askeriye’nin sivil yönetim üzerindeki etkinliği azalmaya başlamıştır⁵³⁹.

Rusya Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısının ardından Putin, yaptığı açıklamada “partnerlerinin Hazar bölgesinde çok aktif olduklarını ve kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini” ifade etmiştir. Bu açıklamayı takiben 31 Mayıs 2000’de enerji eski bakanı Viktor Kalyujni, Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Devlet Başkanı’nın Hazar Temsilcisi sıfatıyla Rus dış politikası karar verme mekanizması içinde yerini almıştır⁵⁴⁰.

Enerji temelli politikaların ön plana geçmesiyle beraber Rusya’nın Azerbaycan’a yönelik politikasında⁵⁴¹ iyimser bir dönem başlamıştır. Rusya Cumhurbaşkanı Putin bu yeni siyasi atmosferi yerinde değerlendirerek, 9-11 Ocak 2001 tarihleri arasında Azerbaycan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur⁵⁴².

Putin’in ziyareti sırasında ekonomik ilişkilerin artırılması, Hazar’ın statüsü, Bakü-Novrosisk hattı, askeri ve güvenlik işbirliği ve Gebele Radar İstasyonu gibi

⁵³⁷ Sinan Oğan ve Hakan Kanbolat, “Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin’in Azerbaycan Ziyareti”, *Stratejik Analiz*, Cilt: I, Sayı: 10, Şubat 2001, s. 34.

⁵³⁸ Sinan Oğan, “Kremlin Lukoil Arasında Rusya’nın Bakü-Ceyhan Politikası”, *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 26, Haziran 2002, s. 69.

⁵³⁹ Nazım Cafersoy, “Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 8, Aralık 2000, s. 56.

⁵⁴⁰ Cafersoy, “Rus Dış Politikasında”, a.g.m., s. 57.

⁵⁴¹ Rus dış politikasında meydana gelen bu değişim özellikle B.T.C. projesine yönelik yeni yaklaşımlarda görülmektedir. Bkz. S. Oğan, “Kremlin Lukoil Arasında”, a.g.m., s. 69-71.

⁵⁴² Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Moskova’dan Bakü’ye Devlet Başkanlığı düzeyinde ilk resmi ziyaret Putin tarafından yapılmıştır. Sinan Oğan “Kafkasya Terazisinde ...”, a.g.m., s. 55.

konular görüşülmüştür⁵⁴³. Aliyev yönetimi de, bu ziyareti önemli bir fırsat olarak görmüş ve değerlendirmeye çalışmıştır. Zira, Bakü'nün 1994 yılının başından itibaren Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi ve Batılı firmalara ülkesinde yatırım yapma imkanı sağlaması, ayrıca ABD'nin bölgedeki çıkarlarını göz önünde bulundurarak politika belirlemesine rağmen Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorunu'nda Washington'dan umduğu desteği alamamıştır. Azerbaycan topraklarının % 20'sinin hâla işgal altında bulunması ve yaklaşık bir milyon Azerinin mülteci durumunda olmasına rağmen, ABD'nin 907 nolu ambargoyu uygulamaya devam etmesi, Bakü'nün yeniden Moskova'ya yaklaşmasına neden olmuştur. Aliyev Batı'ya, Bakü'nün tatmin edilmemesi durumunda Moskova'yla ilişkilerini geliştirebileceği mesajını verdi⁵⁴⁴.

Aliyev Dağlık Karabağ Sorunu'nun henüz çözüme kavuşmamış olmasından duyduğu rahatsızlığı Putin'e ilettili. Aliyev, ayrıca RF'nin Ermenistan'a verdiği 1 milyar \$'lık askeri yardımın nedenini sordu. Putin ise askeri yardımın "eski SSCB'nin askeri varlığının cumhuriyetler arasında bölüşümünün bir neticesi olduğunu" belirtti⁵⁴⁵. Dağlık Karabağ Sorunu hakkında Putin şu açıklamada bulundu. "Rusya Federasyonu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımaktadır, ancak bu konunun çözümü Azerbaycan ve Ermenistan'ın doğrudan görüşmeleri çerçevesinde mümkün olabilir". Putin, ayrıca Rusya'nın arabuluculuğunu teklif etmiş ve bir barış anlaşması yapılması durumunda RF'nin bunun "garantörü" olabileceğini belirtmiştir⁵⁴⁶.

Aliyev yönetimi Moskova'dan istediği desteği alamamış olsa bile, Batı ülkelerine Rusya kartını gösterme imkanı olmuştur.

⁵⁴³ Gebele Radar İstasyonu'nun Rusya'ya verilmesi talebi, Kremlin tarafından daha sonra da dile getirilmiştir. Haydar Aliyev de Gebele'ye karşılık Moskova'dan Erivan'a verilen askeri ve siyasi desteğin kesilmesini istemiştir. Putin ise, "Dağlık Karabağ sorunu kazanan ve kaybedenin olmadığı bir formülle çözülmelidir" demiştir. Putin ayrıca, Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan'la olan ilişkilerini aynı düzeyde geliştirmesinin gerektiğini ifade etmiştir.

Sinan Oğan, "Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 23, Mart 2002, s. 71.

⁵⁴⁴ Oğan ve Kanbolat, "Kafkasya Terazisinde ...", a.g.m., s. 36.

⁵⁴⁵ Aynı yer.

⁵⁴⁶ Oğan ve Kanbolat, "Kafkasya Terazisinde ...", a.g.m., s. 37.

BÖLÜM VI

GÜRCİSTAN'DA ETNİK YAPI VE ABHAZYA SORUNU

1. GÜRCİSTAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ VE ETNİK YAPISI

Resmî Adı : Gürcistan Cumhuriyeti

Yüzölçümü : 69.500 km²

Başkenti : Tiflis (Nüfus: 1.300.000)

Toplam Nüfusu : 5.500.000

Önemli Şehirleri : Kutaisi, Batum, Sohum, Rustavi, Poti, Gori

Komşuları : Batıda Karadeniz, kuzeyde Rusya, doğuda Azerbaycan, güneyde Ermenistan, güneybatıda Türkiye.

İdari Yapı : Gürcistan Cumhuriyeti içinde 2 özerk cumhuriyet ve 1 özerk bölge yer almaktadır.

Abhazya Özerk Cumhuriyeti

Nüfusu : 516.000

Yüzölçümü : 8.600 km²

Merkezi : Sohum

Acaristan Özerk Cumhuriyeti

Nüfusu : 389.000

Yüzölçümü : 3.000 km²

Merkezi : Batum

Güney Osetya Özerk Bölgesi

Nüfusu : 99.000

Yüzölçümü : 3.900 km²

Merkezi : Tshinvali⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Memedov, a.g.e., s.20.

Gürcistan etnik çeşitlilik itibariyle Güney Kafkasya ülkeleri arasında en fazla heterojenlik arzeder. Azerbaycan'da da birçok etnik azınlık bulunmaktadır. Ancak Azeriler yine de Azerbaycan nüfusunun % 90'ını oluşturmaktadır. Gürcistan'da ise aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Gürcü nüfusun, toplam nüfusa oranı % 70'i geçmemektedir.

Gürcistan Nüfusunun Ulusal Dağılımı

	1926		1959		1989	
	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran
Gürcüler	1.788.186	67,1	2.600.588	64,3	3.787.393	70,1
Abhazlar	56.847	2,1	62.878	1,6	95.853	1,8
Ermeniler	307.018	11,5	442.916	11,0	437.211	8,1
Ruslar	96.085	3,6	407.886	10,1	341.172	6,3
Azeriler	137.921	5,2	153.600	3,8	307.556	5,7
Osetler	113.298	4,2	141.178	3,5	164.055	3,0
Yunanlılar	54.051	2,0	72.938	1,8	100.324	1,8
Ukraynalılar	14.356	0,6	52.236	1,3	52.443	1,0
Kürtler	10.217	0,4	16.212	0,4	33.331	0,6
Yahudiler	30.159	1,1	51.582	1,3	24.626	0,5
Beyaz Ruslar	-	-	5.152	0,1	8.595	0,2
Asuriler	2.904	0,1	5.005	0,1	6.206	0,1
Diğerleri	55.452	2,1	31.874	0,7	42.076	0,8
TOPLAM	2.666.494	100	4.044.045	100	5.400.841	100

Kaynak: Çiloğlu, a.g.e., s: 176.

Gürcistan'ın etnik yapısını bu şekle dönüştüren⁵⁴⁸ tem neden daha önce de belirtildiği gibi Rus Çarlığının XIX. yüzyılda uyguladığı iskan politikasıdır. 1801 yılında Rus Çarlığı tarafından ilhak edildikten sonra Gürcülere karşı tehcir politikası uygulanmamıştır. Bu tarihlerde Gürcüler, Rusya'yı kendilerini Osmanlı ve İran gibi Müslüman devletlere karşı koruyan bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir⁵⁴⁹. Ancak Gürcistan coğrafyasında yaşamakta olan Müslüman toplumlardan Abhazların, Acarların ve Osetlerin Osmanlı Devletine göç ettirilmesi ve yerlerine Osmanlı Devleti ve İran'dan

⁵⁴⁸ Tabloda Gürcü nüfus her ne kadar % 70 oranında görülsün bile (sonraki kısımlarda ayrıntılarıyla ele alınacaktır) Müslüman Acarlar ve farklı dil/lehçeleri konuşan ve Gürcü etniğinin alt grubundan sayılan Kartveller, Migreller ve Svanlarda bu nüfus içinde gösterilmiştir.

⁵⁴⁹ Stephan Jones ve Robert Parsons, "Georgia and Georgians" Graham Smith (der.), *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, Londra ve Newyork: Longman, 1996, s. 292.

Ermenilerin ve Rumların ve Rusya'dan Rus, Ukraynalı ve Estonyalıların yerleştirilmesi Gürcistan'daki etnik yapının heterojenleşmesine neden olmuştur. SSCB döneminde yapılan sınır düzenlemelerinde Azerbaycan'a ait Borçalı bölgesinin Gürcistan'a verilmesi ve Stalin'in II. Dünya Savaşı sırasında uyguladığı yeni iskan politikaları sonucu ülkedeki etnik çeşitlilik daha da artmıştır. Slavlar ve Rumlar gibi azınlıkların Sovyetlerin dağılmasından sonra bir kısmının Gürcistan'dan göç etmelerine rağmen etnik yapıda çok fazla değişiklik olmamıştır. 1998 itibarıyla Gürcistan'ın 5.500.000'lik nüfusunun % 69'unu Gürcüler, % 9'unu Ermeniler, % 7'sini Ruslar, % 5'ini Azeriler, % 3'ünü Osetler, % 2'sini Abhazlar, % 5'ini ise diğer etnik unsurlar oluşturmaktadır⁵⁵⁰.

Etnik unsurların Gürcistan coğrafyasında dağınık bir şekilde yaşıyor olmamaları çatışma potansiyelini artırmaktadır⁵⁵¹. Abhazlar ve Osetler her ne kadar bulundukları bölgelerde çoğunlukta olmasalar bile Gürcistan'ın diğer bölgelerinden çok kendi yurtlarında yaşamaktadırlar. Ayrıca ülkedeki Azeri ve Ermeni nüfusların kendi ülkelerinin sınırlarında yoğunlaşmış olmaları da, bir başka çatışma potansiyeli olarak değerlendirilebilir. Gürcistan'ın kısaca değinilen etnik dokusunun nasıl bir çatışma potansiyeline neden olabileceği Abhaz ve Osetlerin bağımsızlık talepleriyle ortaya çıkmıştır. Ülkenin kuzeyinde iç savaşlar yaşanmış, güneyinde ise Tiflis'in halen egemenlik sorunu vardır.

1.1. Gürcüler

Kafkas sıradağlarının güney eteklerinde yaşayan Gürcüler, Kafkasya'nın yerli halklarından. Gürcülerin etnik kökeniyle ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. "Megreller" veya "Kartveller" olarak da adlandırılan Gürcüler'in Gürcü, Migrel, Laz ve Svan gibi dört halk grubundan oluştuğu belirtilmektedir⁵⁵².

Gürcüler Milat öncesi dönemde bölgede Diayen, Kalchis ve Iberya (Kartli) krallıklarını kurmuşlardır⁵⁵³. Milattan sonra bölge dışından gelen güçlerin Kafkasya'yı

⁵⁵⁰ Memmedov, a.g.e., s. 22.

⁵⁵¹ Kadir Sancak, *Gürcistan'ın Kafkasya'daki Yeri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 63.

⁵⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Ersoy, *Dili, Edebiyatı ve Tarihi İle Çerkezler*, İstanbul: Nart Yay., 1993, ss. 239-240.

⁵⁵³ Memmedov, a.g.e., s. 23.

işgal etmelerinden dolayı Gürcüler uzun bir dönem Roma, Bizans, Sasani ve Emevi İmparatorluklarının egemenliğinde yaşamışlardır. Migrelya (Abhazhya) Kralı Leon I'in VIII. yüzyılın başlarında Arap ordularını yenmesinden sonra, Arapların bölgedeki hakimiyetleri azalmaya başladı. Abhaz Kralı Bagrat II, 975 yılında Abhaz ve Gürcü Krallıklarını bir araya getirerek bağımsız Gürcistan Krallığını kurdu. Ancak 1245 yılında Moğolların istilasıyla Gürcüler bağımsızlığını tekrar kaybettiler. Gürcistan 1386 yılında bu defa Timur tarafından işgal edildi. Gürcü Kralı I. Aleksandre'nin 1443 yılında ölmesinden sonra Gürcistan aralarında bir çok problem bulunan prensliklere bölündü⁵⁵⁴.

1720 yılında Rus Çarı Petro I. Kafkasya'nın Hristiyan ülkelerine "Dinsiz Müslümanlardan" korunmaları için ittifak önerdi⁵⁵⁵. 1783 yılında Gürcistan Kralı Erekli II. Rusya ile bir ittifak anlaşması imzaladı. 1801 yılında Rusya Gürcistan'ı ilhak etti. Rusya bu tarihlerde Gürcüler tarafından komşu Müslüman güçlere karşı koruyucu bir güç olarak görüldü. Gürcüler ulusal dillerini ve dinlerini Rusya'nın bölgedeki egemenliği sayesinde koruyabileceklerini düşünmekte idiler. Ancak XIX. yüzyıl sonlarında Gürcistan'da Rusya'ya karşı hoşnutsuzluk başladı ve milliyetçi akımlar ortaya çıktı. Aynı tarihlerde Gürcü aydınlar tarafından Gürcistan Ulusal Kurtuluş Örgütü kuruldu⁵⁵⁶. 1917 devriminden sonra Gürcistan, Menşevikler'in önderliğinde kısa bir süre bağımsız kalmıştır.

SSCB döneminde Gürcüler Güney Kafkasya ulusları içerisinde ayrıcalıklı bir konum elde ettiler. Birçok cumhuriyetin alfabe ve resmi dilleri değiştirilirken Gürcistan bu uygulamanın dışında kalmıştır. 1943 yılında Gürcü Ortodox Kilisesinin özerkliği tanınmıştır⁵⁵⁷. Özellikle Stalin ve Ordzınbia gibi Gürcü kökenli Sovyet politikacılarının SBKP'nin üst düzey yönetimine yükselmeleri, Gürcistan'ın diğer cumhuriyetlerden daha imtiyazlı hale gelmesine neden olmuştur. 1936 yılına kadar devam eden Trans-Kafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetleri döneminde Tiflis, Güney

⁵⁵⁴ Ersoy, a.g.e., s. 241.

⁵⁵⁵ Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canasia, **Gürcistan Tarihi**, Çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul: Sorun Yay., 2000, s. 268.

⁵⁵⁶ Jones ve Parsons, a.g.e., s. 292.

⁵⁵⁷ Murat Şahin, "Gürcistan Ziyareti ve Mikhail Sarkaşvili'nin Göreve Gelişi", **Stratejik Analiz**, Cilt 4, sayı 47, Mart 2004, s. 78.

Kafkasya'nın siyasi, idari ve kültürel başkenti olmuştur. Gürcüler Kızıl Ordu'nun önemli mevkilerinde bulunmuş, II. Dünya Savaşı sırasında aktif görevler almışlardır⁵⁵⁸. Ancak Stalin'in ölümünden sonra Gürcüler arasında ulusalcı eğilimler yükselmiştir. SBKP'nin XX. Kongresinde Krushev'in Stalin'e yönelttiği sert eleştiriler Gürcülerin tepkisine neden olmuş. Birçok Gürcü entelektüel bunun aslında Gürcülere yönelik yeni bir "Ruslaştırma" politikasının sinyali olduğunu belirtmişlerdir. 1956 yılında Tiflis'te gösteriler düzenlenmiş, Moskova'nın müdahalesi sonucu 500 kişi yaşamını yitirmiştir⁵⁵⁹. Merkezi yönetimin güçlü olduğu 70'li yıllarda da Moskova'ya karşı gösteriler düzenlenecektir.

1.2. Ruslar

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslar, Gürcistan topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. 1989 sayımına göre % 6.3'lük oranla Gürcistan'daki en büyük etnik azınlık grup durumundaydılar. Ülkedeki Ruslar, Samsa-Cevaheti ve Kakheti dışındaki yerleşim birimlerinde yaşamaktadırlar. Ülkede dağınık halde yaşadıklarından dolayı çoğunlukta oldukları bir bölge yoktur⁵⁶⁰.

Rus nüfusu genelde Tiflis, Batum ve Sohum gibi şehirlerde yaşamaktadır. Sohum'un dışında (özellikle Tiflis'te) yaşayan Ruslar Gürcistan yönetimiyle herhangi bir sorun yaşamamışlardır. Tiflis'te yapılan bir araştırmaya göre, Rus nüfusun ancak % 7'si Gürcistan yönetiminden memnun olmadığını belirtmiştir⁵⁶¹.

Abhazya'da yaşayan Ruslar, bölgenin Gürcistan'dan ayrılması için başlayan süreçte Abhazlar'ı desteklediler. Rusya'nın Gürcistan üzerindeki baskısı ve Rusların Abhazlara desteği, Gürcülerin Bölgedeki Ruslara bakışını olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz tutuma Gürcistan'ın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik istikrarsızlık da

⁵⁵⁸ Cornell, a.g.e., s. 152.

⁵⁵⁹ Jones ve Parsons, a.g.m., s. 297.

⁵⁶⁰ Georgian Parliementry Committee on Human Rights and Ethric Minorities "Ethnic Minorities in Georgia", Mehmet Tütüncü (der.), *Caucasus: War and Peace*, Netherland, Harleem: SOTA, 1998, s. 127.

⁵⁶¹ Ülkü Öztürk Alemdar, *Ethnic Reviwal and Ethnic Conflict in Georgia*, Ankara: ODTÜ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 100.

eklenince, Rus nüfusu ülkeyi terk ederek Rusya Federasyonu'nun büyük kentlerine göç etmeye başladılar⁵⁶².

1.3. Azeriler

Azeriler, 1989 nüfus sayımına göre % 5.3'lük oranla (307.500) Gürcistan'daki üçüncü büyük etnik azınlık grup durumundaydı. Azeriler'in bölgeye yerleşmeleri XIV. yüzyıldaki Türkmen seferlerine kadar gitmektedir. Ancak bölgedeki Azeri nüfusunun asıl nedeni 1921 yılında yapılan sınır düzenlemelerinde Azerbaycan'ın Borçalı bölgesinin Gürcistan'a bırakılmasıdır. Azeriler ağırlıklı olarak Borçalı bölgesinin Marnuali, Gerdabini, Bornisi ve Dmanisi gibi vilayetlerinde yaşamaktadırlar⁵⁶³.

Azeriler Gürcistan'daki etnik azınlıklar içerisinde en çok mağdur olanıdır. Kendilerine ana dilde eğitim hakkı tanınmamış, toplam nüfusun % 5'ini oluşturmalarına rağmen parlamentoda temsil olanağı sağlanmamış ve Ermeniler tarafından sürekli rahatsız edilmişlerdir.

Sovyetlerin son dönemlerinde artan Gürcü Şövenizmi ülkede yaşayan Azerilerin yeni sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. 1987 yılında Gürcülerin bir kolu olan Svanların yaşadıkları bir çığ felaketinden sonra, 2.000 civarında Svan Azerilerin yaşadıkları bölgelere yerleştirilmiştir. Bu uygulama Azeri azınlık tarafından, Gürcistan'ın bölgedeki demografik dengeyi kendi lehine bozarak kendilerini mağdur etme çabası olarak değerlendirilmiştir⁵⁶⁴.

Z. Gamshakurdia döneminde Azerilere uygulanan baskılar daha da artırılmıştır. Ancak Şevardnadze'nin iş başına gelmesiyle beraber uygulanan baskı azalmıştır. Bunun en önemli nedeni Abhazya, Osetya ve Gamshakurdia sorunlarıyla yeterince meşgul olan yeni yönetimin, Azerilerle uğraşarak yeni sorunların ortaya çıkmasından çekinmesidir. Şevardnadze'nin böyle bir politika izlemesinin bir nedeni de, ülkesinin Azerbaycan, Türkiye ve diğer Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurmak istemesidir. Bu doğrultuda 1993 yılında Bakü'yü ziyaret eden Şevardnadze, aralarında dostluk işbirliği ve her iki

⁵⁶² Memmedov, a.g.e., s. 21.

⁵⁶³ Georoian Parliamtary Comitte, a.g.m., s. 127.

⁵⁶⁴ Elizabeth Fuller, "The Azeris in Georgia and the Ingilos: Ethnic Minorities in the Lime Light", Central Asian Survey, Vol: 3, No: 2, 1987, ss. 75-76.

ülkedeki azınlıkların haklarının korunmasıyla ilgili bir dizi anlaşma imzalamıştır⁵⁶⁵. Bu tarihten sonra Gürcistan'da yaşayan Azerilerin sorunları tamamen sona ermemiş olsa da yerini sükunete bırakmıştır. Gamshakurdia döneminde Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalan Azeriler de yurtlarına geri dönmüşlerdir.

1.4. Meşket (Ahıska) Türkleri

Gürcistan'ın Acaristan bölgesi ile Ermenistan arasında kalan Ahıska veya Mesket bölgesi, Osmanlı devletinin 1578 Çıldır meydan savaşını kazanmasından sonra uyguladığı iskan politikası sonucunda Türkleşmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Çarlık Rusya'sı bölgeyi işgal etti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk orduları yeniden bölgeyi ele geçirdilerse de, Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile Acaristan ve Ahalkalek bölgeleriyle beraber Gürcistan SSC'ye devredilmiştir⁵⁶⁶.

Meşketler, Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle, 1944 yılında Stalin tarafından Orta Asya'ya sürülmüşlerdir⁵⁶⁷. Kruşçev döneminde Kafkasya'dan sürülen diğer halklara geri dönme imkanı sağlanırken Meşketler bunun dışında tutulmuştur. 1980'lerin sonlarında SB'de yaşayan Ahıska Türkleri'nin dağılımı şöyleydi; Özbekistan'da 180.000, Kazakistan'da 30.000, Kırgızistan ve Türkmenistan'da 75.000 ve Azerbaycan'da 12.500 kişi⁵⁶⁸. 1989 yılında Fergana Vadisinde, Meşket Türkleri ve Özbekler arasında çıkan olaylarda 300 Meşket Türkü yaşamını yitirdi. Özbekistan'ın yanı sıra Kazakistan'da yaşayan Meşket Türklerinin de yerli halkla sorunları vardı⁵⁶⁹. Fergana olaylarından sonra Meşket Türkleri yurtlarına dönmek istediler, ancak Gürcistan yönetimi buna engel oldu. Ülkedeki demografik yapının Gürcüler aleyhine

⁵⁶⁵ Alemdar, a.g.e., s. 95.

⁵⁶⁶ Bülent Uludağ, *Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu, Ayrılıkçı Akımlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999, s. 712.

⁵⁶⁷ Bu sürgün sırasında ağır koşullar nedeniyle Ahıska Türklerinin bir çoğu yaşamını yitirmiştir. 1926 yılında yapılan nüfus sayımında sayıları 137.000 iken 1957 yılına kadar toplam nüfusları ancak 269.000 olmuştur.

⁵⁶⁸ Memmedov, a.g.e., s. 31.

⁵⁶⁹ Bazı yazarlar Abhazya, Osetya sorunları gibi Fergana olaylarının da, Gürcistan'ın SSCB'den ayrılmak için girişimlerini artırdığı bir dönemde patlak vermesinin tesadüfi olmadığını belirtmektedir. Zira olaylardan sonra 300.000 civarında olan diasporadaki Ahıskalıların Gürcistan'a dönmesi Tiflis için yeni ekonomik ve politik sorunlara neden olacak idi. Alemdar, a.g.e., s. 105.

bozulması, yerleşecekleri bölgenin Türkiye sınırına 12-25 km. yakınlığı dolayısıyla doğabilecek güvenlik sorunları gibi nedenler, Tiflis'in bu kararında etkili olmuştur⁵⁷⁰. Gürcistan'ın Meşketlerin yurtlarına dönmelerine müsaade etmemesi üzerine Moskova Yönetimi tarafından Meşket Türkleri, başta Rusya ve Azerbaycan olmak üzere diğer Sovyet Cumhuriyetlerine yerleştirilmişlerdir. Bugün Azerbaycan'da 180 bin, Rusya'da 70 bin, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da 30 bin, Ukrayna'da ise 10 bin Meşket Türkü yaşamaktadır.

Gürcistan ile Rusya arasında imzalanan 1994 Ağustos tarihli "sürgün edilen kişilerin, çocukları ve torunları da dahil olmak üzere haklarının geri verilmesi" hakkında protokol imzalanmıştır⁵⁷¹. Gürcistan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesi üzerine Eylül 1996'da Şevardnadze tarafından 1997-2000 yılları arasında 5.000 Meşket Türkünün Gürcistan'a dönmesiyle ilgili bir kararname kabul edildi. Meşket Türklerinin sorunları Avrupa Konseyi'nin de gündemine taşındı. Gürcistan yönetiminin Avrupa Konseyi'ne verdiği söze göre 2001-2010 yılları arasında Meşket Türkleri yurtlarına geri dönebileceklerdir⁵⁷². Ancak geri dönme durumlarında bile Meşket Türklerini yeni sorunlar beklemektedir. Ahıska Türklerinin eski yurtlarında (Cevahiti Bölgesi) Gürcü yönetiminin bugün bile müdahale edemediği, Ermeni azınlık yaşamaktadır. Bölgeye Türklerin yerleştirilmesi durumunda Gürcü, Ermeni ve Türkler arasında yeni anlaşmazlıklar yaşanabilir.

1.5. Diğer Etnik Azınlıklar

Yukarıda değinilen etnik unsurların yanısıra Gürcistan'da, Rum (% 1,8), Kürt (% 1), Ukraynalı ve Yahudi gibi azınlıklar da yaşamaktadır. Ülkede yaşanan etnik çatışmalardan sonra Rumlar başta Yunanistan olmak üzere Avrupa ülkelerine, Yahudiler ise İsrail'e göç etmişlerdir⁵⁷³. Gürcistan'da yaşayan Kürtler ise Hristiyan dinine mensup olup, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden göç ederek bu ülkenin batı kesimlerine yerleşmişlerdir.

⁵⁷⁰ Alemdar, a.g.e., s. 103.

⁵⁷¹ Sancak, a.g.e., s. 74.

⁵⁷² Kalafat, a.g.m., s. 234.

⁵⁷³ Georgian Parliamentary..., a.g.e., s. 128.

2. ETNİK ÇATIŞMA POTANSİYELLERİ

2.1. Ermeni Azınlık ve Cevaheti Sorunu

Gürcistan nüfusunun % 9'unu (450.000) oluşturan Ermeniler ülkedeki en kalabalık etnik azınlık grup durumundadırlar. Ağırlıklı olarak ülkenin güneyindeki Samsathe-Cevaheti vilayetleri, Tiflis ve Abhazya'nın Gagra bölgesinde yaşamaktadırlar. Gürcistan Ermenileri XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Rusya tarafından, Anadolu'dan getirilmişlerdir⁵⁷⁴.

Sovyetlerin son dönemlerinde yaşanan siyasi krizler üzerine Gürcistan'ın güneyinde yaşayan Ermeniler "Javah" adlı bir örgüt kurdular⁵⁷⁵. Bu örgüt aracılığıyla siyasal/kültürel faaliyetlerde bulundular. Gürcistan Ermenileri bu ana kadar bağımsızlık talebinde bulunmamışlardır. Ancak özerklik talep etmektedirler. Tiflis yönetimi, bu özerklik taleplerinin bir sonraki aşamada Ermenistan'a katılmak şekline dönüşeceğinden endişe etmektedir. Zaten D. Karabağ ve Nahcivan'la beraber Samset-Cevaheti bölgesi de Büyük Ermenistan sınırları içerisinde gösterilmektedir. Gürcistan Özgürlük Partisi Başkanı R. Savişvili 1990 yılında yaptığı açıklama Tiflis'in, Ermenilerden duyduğu endişenin boyutunu göstermektedir. "Ermeniler eğer Dağlık Karabağ sorununu çıkarmasalar, Gürcistan'daki Ermeni bölgelerinin Ermenistan'a katılması talebinde bulunacaklardı"⁵⁷⁶.

Abhazya ve Güney Osetya'dan sonra Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne en büyük tehdit Cevaheti Ermenilerinden gelmektedir. Gürcistan'ın bölgede egemenliği *de facto* olarak yoktur. Bölgedeki okullarda Ermenice eğitim verilmektedir (Gürcü nüfus da bu okullarda eğitim görmektedir). Kamuda çalışanlar da dahil bölgedeki Ermeni nüfus Gürcü dilini bilmemektedir. Gürcistan'ın bölgede askeri varlığından da söz edilemez, tatbikat için bölgeye gönderilen Gürcistan Ordusuna mensup bir askeri birlik silahlı Ermeniler tarafından geri çevrilmiştir.

⁵⁷⁴ Georgian Parlimantary Comittee, a.g.e., s. 127.

⁵⁷⁵ Kamil Ağacan, "Kaderdaş Devletler; Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 326.

⁵⁷⁶ Ağacan, "Kaderdaş Devletler, ...", a.g.m., s. 326.

Ahalkaleki'de Rusya'nın 62. Askeri Üssü bulunmaktadır. Tiflis, Gürcistan'daki Rus askerlerinin ülkeden ayrılmaları için diplomatik girişimde bulunmaktadır. Ancak bölge Ermenileri, Rus askerlerin Türkiye'ye karşı kendi güvenliklerini sağladığını, ayrıca bölge için önemli bir geçim kaynağı olduklarını belirtmektedirler⁵⁷⁷. Tiflis'le Gürcistan Ermenileri arasında gerilime neden olan bir başka konu da Ahıska Türklerinin ülkeye geri dönüşleriyle ilgilidir. Bugünkü Gürcistan yönetimi, Ermenilere karşı denge oluşturmak için yaklaşık 360.000 Ahıska Türkünü bu bölgeye yerleştirmeye çalışmaktadır. Ermeniler ise bahsedilen bölgenin topraklarının özelleştirildiğini, dolayısıyla yeni bir iskanın imkansız olduğunu belirtmektedirler. Abhazya savaşı sırasında, bölgedeki Ermenilerin faaliyetlerini göz önünde bulunduran Gürcistan yönetimi, Samsat-Cevaheti bölgesindeki gelişmelerden tedirgin olmaktadır. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı (yaklaşık % 91) Cevaheti bölgesi ile Ermeni nüfusun daha az yaşadığı Meşheti bölgesi 1994 yılında birleştirilmiştir. Bu uygulamayla Tiflis, bölgedeki Ermeni nüfusun yoğunluğunu azaltmaya çalışmıştır. Ancak bu uygulama sayesinde Ermenilerin özerklik isteğinde bulunduğu bölgenin sınırları daha da genişlemiştir⁵⁷⁸.

2.2. Acarlar ve Acaristan Özerk Cumhuriyeti

Acarlar (Acaralı) diye tanımlanan halkın Gürcülerin bir alt kolu olduğu daha önce belirtilmişti. Gürcülerden ayrılan en önemli özellikleri ise din olarak İslamiyeti benimsemiş olmalarıdır. Bazı yerel kültürel (geleneksel ve dilsel) farklılıklardan başka Acarlar ile Gürcülerini ayıran başka özellik yoktur.

Başkenti Batum olan Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 3000 kilometrekaredir. Ocak 1990 rakamlarına göre nüfusu 400 bin olan Acaristan'ın etnik yapısının % 80'ini Gürcüler, % 10'unu Ruslar, % 5'ini Ermeniler ve % 5'ini de diğer azınlıklar oluşturmaktadır⁵⁷⁹. Acaristan SSCB tarafından din faktörü doğrultusunda özerklik tanınan tek cumhuriyettir. 1550'li yıllardan itibaren (yaklaşık 300 yıl) Osmanlı egemenliğinde kalan Acarlar bu sırada İslam dinine girmişlerdir.

⁵⁷⁷ Hasan Kanbolat ve Nazmi Gül, "Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) İle Krosnader (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ekim 2000, ss. 1-3.

⁵⁷⁸ Memmedov, a.g.e., s. 29.

⁵⁷⁹ Sancak, a.g.e., s. 72.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdan sonra Batum Bölgesi (Bugünkü Acara'nın Başkenti) Ruslara bırakıldı⁵⁸⁰. 1917 Devriminden sonra bölge tekrar Türklerin eline geçti. Ancak 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'yla, Gürcistan SSC içinde özerk cumhuriyet statüsü alması şartıyla, Sovyetlere verilmiştir⁵⁸¹. Sovyetlerin dağılmasından sonra Acaristan, Gürcistan Cumhuriyeti içerisinde özerkliğini fiilen sürdürmektedir. Zviad Gamshakurdia döneminde Acaristan'ın özerklik statüsünün sona erdirilmesi gündeme gelmiştir. Acaralılar aynı dönemde bölgede Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin yürütüldüğünü belirtmişlerdir⁵⁸².

Ancak Acaristan Devlet Başkanı Aslan Abaşıdze karizmatik kişiliği ve siyasal öngörüsüyle Tiflis'in Acaristan üzerine daha fazla müdahale etmesini önleyecek bazı tedbirler almıştır. Abaşıdze öncelikle, Rusya ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmiş ve Moskova'dan silah temin etmiştir. Abaşıdze ayrıca, Batum Limanı ve Türkiye-Gürcistan (Sarp) sınır kapısını kontrolünde tutarak Acara'nın ekonomik refah düzeyinin Gürcistan'ın diğer bölgelerinin üzerine çıkmasına neden olmuştur. Abaşıdze, Abhazya ve Osetya gibi ayrılıkçı hareketlere herhangi bir destek vermeden özellikle kaçınmış ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunduklarını, özerklik haklarının saklı kalması ve bölgenin kendi denetimlerinde olması koşuluyla birleşik Gürcistan'dan yana olduklarını sık sık dile getirmiştir⁵⁸³.

Şevardnadze döneminde Tiflis'in Batum üzerinde herhangi bir baskısı olmamıştır. Zaten pek çok etnik sorunla meşgul olan Gürcistan yönetimi bir de gücünü bildiği Abaşıdze ile sürtüşme içine girebilecek durumda değildi. Ancak Gamshakurdia yönetimi gibi şövenist/baskıcı bir yönetimin Tiflis'te işbaşına gelmesi durumunda Batum-Tiflis ilişkilerinde yeni gerilimler yaşanabilir.

⁵⁸⁰ Bu tarihten sonra 1879, 1921, 1929 ve 1945 yıllarında Acaralılar bölgeden sürülmüşlerdir. Stalin'in ölümünden sonra yurtlarına dönmelerine müsaade edilen bir başka ulus da Acarlardır. Memmedov, a.g.e., s. 25.

⁵⁸¹ David Brody, *Ajarian Identity and the Regime of Aslan Abasidze*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999, s. 50.

⁵⁸² Alemdar, a.g.e., s. 90.

⁵⁸³ Memmedov, a.g.e., s. 27.

3. ETNİK ÇATIŞMALAR

3.1. Osetler ve Güney Osetya Sorunu

3.1.1. Osetler

Indo-İran dil ailesine mensup olan Osetler, Orta Asya'dan gelerek Hazar Denizinin batı kısmında, Don-Volga nehirlerinin kıyılarına yerleşen Alanların soyundan gelmektedirler. IX-XII. yüzyıllar arasında Osetler Don Irmağının güneyinde egemen güç haline gelmişlerdir. Hristiyanlık bu tarihlerde Osetler arasında yayılmıştır⁵⁸⁴. XIII-XIV. yüzyıllardaki Moğol ve Timur istilaları sonucu Osetlerin bir kısmı Glavnyi'nin güney yamaçlarına yerleşerek Gürcülerle komşu olmuşlardır. Osetlerin bir kolu olan Digorlar XVII ve XVIII. yüzyıllarda Kuzey Kafkasya Müslümanlarının etkisiyle İslamiyeti kabul ederken, bir başka kolu olan İronlar ise Hristiyan olarak kalmışlardır⁵⁸⁵.

XIX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Kafkasya'da ki ilerleyişine karşılık, diğer Müslüman halklarla beraber İslam dinini benimsemiş olan Osetler de mücadele ettiler. 1864 yenilgisinden sonra Osetlerin bir kısmı Osmanlı Devletine sürgün edildi⁵⁸⁶. Bölgede kalan Hristiyan Osetler ise Rusya'nın yerel müttefikleri olmuştur. 1921 yılında Kızılordu'nun Gürcistan'ı işgaliyle beraber Güney Osetya'daki Gürcü egemenliği sona erdi. 1922 yılında Güney Osetya'ya Gürcistan'a bağlı Özerk Bölge statüsü verildi. Gürcistan sınırları dışındaki Osetya Bölgesi de 1936 yılında Kuzey Osetya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüyle RSFSR'ye bağlandı⁵⁸⁷. Başkenti Vladikafkas olan Kuzey Osetya'nın yüzölçümü 8.000 km², nüfusu 632.000 (1991) civarındadır. Bu nüfusun % 53'ünü Osetler, % 30'unu Ruslar, % 5'ini İnguşlar, % 13'ünü diğer Kafkas halkları oluşturmaktadır.

İdari merkezi Tshinvali olan Güney Osetya Özerk Bölgesi'nin yüzölçümü 3.800 km²'dir. Güney Osetya Özerk Bölgesi Gürcistan'ın kuzeyinde Kafkas dağlarının güney yamaçlarında yer almaktadır. Güney Osetya'nın toplam nüfusu 98.500 olup, bunun

⁵⁸⁴ Krag ve Funch, a.g.m., s. 170.

⁵⁸⁵ Sancak, a.g.e., ss. 64-65.

⁵⁸⁶ Ersoy, a.g.e., s. 182.

⁵⁸⁷ Sancak, a.g.e., s. 65.

65.000'i (% 66) Oset, 28.500'ü (% 28) Gürcü, 4.800'ü (% 6) diğer halklardan oluşmaktadır. 100.000 Oset ise G. Osetya dışındaki Gürcistan topraklarında yaşamaktadır⁵⁸⁸.

3.1.2. Güney Osetya Sorunu

1918-21 yılları arasında Güney Osetya Gürcü Menşevikler tarafından işgal edilmiş ancak Güney Osetyalılar, Kuzeydeki akrabalarıyla birleşerek Bolşeviklerin yönetimine katılmaya çalışmışlardır. Bu politika doğrultusunda Osetler, Menşeviklere karşı ayaklanmışlardır. Ancak Menşeviklerin müdahaleleri sonucunda 50.000 Oset öldürülmüş, 20.000 Oset ise kuzeye sığınmak zorunda kalmıştır. Bu isyandan sonra Osetler, Bolşeviklerin Gürcistan'ı işgal etmesine yardımda bulunmuştur⁵⁸⁹. Bu olay Gürcüler ve Osetlerin arasına ihtilaf tohumlarının atılmasına neden olmuştur. Ancak 1980'lerin sonlarına kadar G. Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılma talebi olmamış ve her iki toplum arasında siyasal gerginlik yaşanmamıştır.

1988 yılında Komünist Partisi'nin Güney Osetya şubesinin Oset asıllı başkanının görevden alınmasından sonra Tshinvali'de üç gün süren gösteriler yapıldı. Gürcü Şövenizmi'nin yükselişine paralel olarak Gürcistan KP'nin Gürcü kültürünü ülkede baskın konuma getirmek için aldığı kararlar Oset milliyetçiliğini daha da ateşledi. Ocak 1989'da milliyetçi Osetler Osetya Halk Cephesi "Ademon Nihas"ı kurdular⁵⁹⁰. Örgütün kurulmasından hemen sonra ayrılıkçı faaliyetler ivme kazandı.⁵⁹¹ 10 Kasım 1989'da Güney Osetya Bölge Sovyeti ve Ademon Nihas Örgütü, Gürcistan Yüksek Sovyetinden Güney Osetya Özerk Bölgesi'nin özerk bölge statüsüne yükseltilmesini istediler. Ancak Gürcü yetkililer bu isteği reddettikleri gibi Güney Osetya Bölge Partisi'nin Birinci Sekreterini görevden aldılar⁵⁹².

⁵⁸⁸ Memmedov, a.g.e., s. 33.

⁵⁸⁹ Julia Birch, "Ossetia, Land of Uncertain Frontiers and the Manipulative Elites", *Central Asian Survey*, Vol: 18, No: 4, 1999, ss.502-503.

⁵⁹⁰ Memmedov, a.g.e., s. 34.

⁵⁹¹ Mert Gökırmak, *Etnik Caydırıcılık ve Kafkaslarda Rus Dış Politikası*, Bursa: Yayımlanmamış Doktora Tezi.2000, s.122.

⁵⁹² Tavkul, *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, İstanbul: Ötüken Yay., 2002, s.79.

1990 yılının ilk aylarında çatışmalar başladı. Güney Osetyalılar bu kez de Kuzey Osetya ile birleşerek RF'ye katılmayı hedeflediler. Haziran ayında başkent Tshinvali'de gösterilen düzenlendi. Abhazya ve G. Osetya'daki ayrılıkçı örgütlenmeleri gözönünde bulunduran Gürcistan Yüksek Sovyeti, yapılacak seçimlere Gürcistan'ın yalnız bir bölgesinde faaliyet gösteren partilerin katılmalarını yasakladı. Bu şekilde Ademon Nihas'ın seçimlere girmesi engellenmiş oluyordu⁵⁹³. G. Osetya Ekim 1990'da yapılan seçimleri boykot etti ve bölgede Güney Osetya Demokratik Sovyet Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etti. Osetler bu şekilde Gürcistan'dan ayrılarak doğrudan SSCB'ye bağlanmak istiyorlardı. Bu doğrultuda Moskova'ya başvuruda bulundular⁵⁹⁴. Ancak bu durum hem Sovyet hem de Gürcü Anayasalarına aykırı olduğu için Moskova tarafından reddedildi.

Ekim 1990'da yapılan genel seçimleri Gamshakurdia'nın başkanlığını yaptığı Yuvarlak Masa Koalisyonu kazandı. Gamshakurdia, seçimlerden sonra yaptığı açıklamada Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılmasına karşı olduğunu ve her ikisinin özerkliklerinin korunacağını belirtti. Ancak 11 Aralık 1990 tarihinde Gürcistan Yüksek Sovyeti kabul ettiği bir yasayla G. Osetya'nın "Özerklik" statüsüne son verdi. Aynı tarihlerde Tshinvali'de çıkan olaylarda 3 Gürcü polisinin öldürülmesi üzerine Gürcistan YS bölgede olağanüstü hal ilan etti. Osetler buna tepki olarak Moskova'dan yardım istediler⁵⁹⁵. Bunun üzerine Moskova düzenin sağlanması için bölgeye birlikler göndermeye başladı.

7 Ocak 1991'de Gorbaçov, Osetlerin ayrılıkçı girişimlerini ve Gürcistan Yüksek Sovyetinin Güney Osetya'nın özerk statüsünü iptal eden kararını kınayan bir ultimatoma yayımladı. Ayrıca her iki tarafın da silahlı birliklerini bölgeden çekmesini istedi, aksi takdirde içişlerine bağlı birlikler (OMON) bölgeye gönderilecekti⁵⁹⁶. Gorbaçov'un uyarılarına her iki taraf da uymadı. Bölgeye 1.500 kişilik Gürcü Birliğinin gönderilmesiyle beraber çatışmalar şiddetlenerek 1991 yılı boyunca devam etti. 25 Ocak 1990 tarihinde TASS ajansı Gürcü ve Osetler arasında ateşkes sağlandığını ve Gürcü

⁵⁹³ Alexei Zverev, "Ethnic Conflicts in the Caucasus 1988-94", Bruno Coppieters (der.), **Contested Borders in the Caucasus**, Brüksel: Vubpress, 1996, s. 44.

⁵⁹⁴ Zverev, Aynı yer.

⁵⁹⁵ Hunter, a.g.e., ss. 55-59.

⁵⁹⁶ Zverev, a.g.m., s. 44.

askeri birliklerinin geri çekilmeye başladığını, ancak Güney Osetya lideri Torez Kulumbegov'un Gürcü Birlikleri tarafından tutuklandığını bildirdi⁵⁹⁷.

Bu arada G. Osetya parlamentosu, Gürcistan'ın katılmayı reddettiği "Yeni Birlik Anlaşması"nı referanduma götürme kararı aldı. 31 Martta, Yeni Birlik Anlaşması ve Gürcistan'dan bağımsızlık için yapılan referandumdan % 99 kabul oyu çıktı. Aynı tarihlerde G. Osetya'nın önde gelen isimleri Gürcistan'ın bölgede etnik temizlik yaptığını ve bu soykırıma Moskova'nın seyirci kaldığını belirtiyorlardı⁵⁹⁸. 1991 yılı boyunca, devam eden çatışmalar sırasında da Osetler, Kuzey Osetya ile birleşme girişimlerini sürdürdüler. 24 Ekim 1991'de Güney Osetya Meclisi, Rusya'nın Kuzey Osetya bölgesi ile birleşme yönünde bir karar aldı. Meclis buna gerekçe olarak: Osetlerin ekonomik ve siyasi haklarının Tiflis tarafından ihlal edildiğini, Gürcü asıllı birinin kendilerine başkan olarak atanmasını gösterdiler. 1 Kasım'da Rusya Parlamentosu çatışmaların durdurulmaması durumunda, Gürcistan'a karşı sert önlemlerin alınacağı yönünde bir karar aldı⁵⁹⁹. 28 Kasım'da G. Osetya Parlamentosu daha önce ilan etmiş olduğu bağımsızlık kararını yeniden onayladı. 1 Aralık tarihinde Znaer Gassyeus bağımsız cumhuriyetin Devlet Başkanı seçildi⁶⁰⁰.

Gamshakurdia'nın görevden uzaklaştırılmasından sonra Tiflis'te işbaşına gelen Gürcistan Güvenlik Konseyi sorunu barışçıl yollardan çözmek istiyordu. Bu doğrultuda tutuklu bulunan Torez Kulumbegov, arabuluculuk yapması için, serbest bırakıldı. Ancak olumlu bir gelişme yaşanmadı. 19 Ocak 1992'de RF ile birleşmek için G. Osetya'da referandum yapıldı. Yerel Gürcülerin boykot ettiği bu referandumdan % 90 evet oyu çıktı. 30 Mart 1992'de Osetya Meclisi RF'ye katılma ve G. Osetyalılara RF vatandaşlığı verilmesi yönünde bir karar aldı. G. Osetya Parlamentosu ayrıca, bölgedeki Gürcü Birlikleri geri çekilmedikçe ve Gürcistan'ın G. Osetya'ya uyguladığı ambargo sona ermedikçe, Gürcistan'ın yeni yönetimiyle barış görüşmelerine katılmayacaklarını bildirdiler⁶⁰¹.

⁵⁹⁷ Tavkul, a.g.e., s. 81.

⁵⁹⁸ Birch, a.g.m., s. 504.

⁵⁹⁹ Memmedov, a.g.e., s. 35.

⁶⁰⁰ Julian Birch, "Ossetia: Acaucasian Bosnia in Microcosm", *Central Asian Survey*, Vol: 14, No: 1, s. 44.

⁶⁰¹ Zverev, a.g.m., ss. 45-46.

1992 yılında Kuzey Osetya da sorunla ilgilenmeye başladı. 28 Mayıs 1992 tarihinde Gürcistan'a giden doğal gazı kesti ve askeri hava yollarını Gürcistan'a kapadı. Bu gelişmeler Moskova tarafından memnuniyetle karşılandı. Alexander Rutosky "Gürcü Liderler G. Osetya'da yaptıklarının cezasız kalmayacağını anlamalılar" açıklamasını yaptı⁶⁰². Bu gelişmeler üzerine Gürcistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Şevardanazdze sorunun çözümü için ciddi girişimlerde bulunmaya çalıştı. Ancak kendi kontrolü dışındaki silahlı Gürcü birliklerinin farklı düşüncede olmaları nedeniyle başarıya ulaşamadı. 10 Haziran'da Şevardnadze'nin Kuzey Osetya Sovyetinin başkanıyla, barış görüşmeleri yaptığı bir sırada, Kitovani'ye bağlı Gürcü Birlikleri Tsihinvali'yi kuşatmaya başlamıştı⁶⁰³.

G. Osetya sorunu RF için, bölgesel hegemonyasını sağlamak için önemli bir fırsattı. Öncelikle Çeçenistanda başlayan istikrarsızlık Kuzey Kafkasya'nın diğer bölgelerine yayılabilirdi. Bölgeye müdahale edilmesi durumunda, Kuzey Osetya Kuzey Kafkasya'daki ayrılıkçı hareketleri bastırmak için önemli bir üs haline gelebilirdi. Ayrıca Güney Osetya'ya yerleşilmesi durumunda Güney Kafkasya'nın kontrolü için önemli bir adım atılmış olurdu. 1992 Haziranında, önce Parlamento Başkanı Hasbulatov, Tiflis'i sert bir biçimde uyardı. Daha sonra Yeltsin, Gürcistan sınırları içinde olan Güney Osetya'da olağanüstü hal ilan etti⁶⁰⁴.

Daha sonra Rus kuvvetleri bölgedeki Gürcistan güçlerine hava ve kara saldırıları başlattılar. Rusya'nın bu müdahalesi savaşın seyrinin değişmesine neden oldu. 24 Haziran 1992'de Soçi'de Şevardnadze ile Yeltsin bölgede ateşkesin sağlanması ve durumun kontrolü için Rus, Oset ve Gürcü birliklerinden oluşan 1.500 kişilik Barış Gücü'nün bölgeye yerleştirilmesi konusunda anlaşmaya vardılar⁶⁰⁵. Mülteciler de 25 Temmuz'dan itibaren evlerine dönmeye başladılar. Savaşın bilançosu her iki taraf için de oldukça ağır olmuştu. 1989-92 yılları arasında yaşanan sıcak çatışmalarda 400'den fazla Gürcü, 1.000'den fazla Oset hayatını kaybetti⁶⁰⁶.

⁶⁰² Alemdar, a.g.e., s. 80.

⁶⁰³ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar Kafkasya ve Orta Doğu**, Çev. Şirin Tekeli İstanbul: İletişim Yay., 1994, s. 461.

⁶⁰⁴ Çiloğlu, a.g.e., ss. 197-198.

⁶⁰⁵ Memmedov, a.g.e., s. 36.

⁶⁰⁶ Yaşar Kunduh, **SSCB'nin Dağılmasından Sonra Transkafkasya'daki Son Gelişmeler ve Bölgenin Etnik Yapısı**, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999, s. 104.

Bölgeye Rus askerlerinin (Barış Gücü) yerleştirilmesinden sonra herhangi bir sıcak çatışma yaşanmamıştır. Ancak tarafların birçok kez bir araya gelmelerine rağmen kalıcı bir barış antlaşması imzalanamamıştır. 1995 yılında kabul edilen Yeni Gürcistan Anayasasında G. Osetya'ya "özerklik" verilmemiştir. 1996 yılında Rusya'nın da itirazlarına rağmen G. Osetya'da başkanlık seçimleri yapılmıştır. Eski Lider Kulumbekov'a göre daha ılımlı bir kişiliğe sahip olan L. Cubirov'un işbaşına gelmesi çözüm umutlarını arttırdıysa da, 20 Haziran 1998'de AGİT ve RF'nin arabuluculuğuyla yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı⁶⁰⁷. Osetlerin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanımadaki isteksizliği çözümsüzlüğün nedeni olarak gösterilmektedir. Ancak asıl neden Rusya Federasyonu'nun bölgeye, -bu bağlamda Gürcistan'a- yönelik politikalarıyla ilgilidir.

Bir sonraki bölümde ayrıntısıyla inceleneceği gibi bölgedeki sorunların çözüme kavuşmaksızın devam etmesi RF'nin bölgedeki varlığını devam ettirmesine yaramaktadır. Bu doğrultuda RF, G. Osetya'nın birleşme teklifini de kabul etmemiştir.

3.2. Abhazya Sorunu

3.2.1. Abhazya'nın Coğrafi Özellikleri ve Etnik Dokusu

Başkenti Sohum olan Abhazya, Güney Kafkasya'nın batısında Kafkas Dağları ile Karadeniz arasındaki bölgede yer alan, Gürcistan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir. Kuzeyde Rusya Federasyonuna, doğuda Gürcistan'a komşu olan Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü yaklaşık 87.000 km²'dir⁶⁰⁸.

Kuzey Kafkasya uluslarından Adıgeler'in bir kolu olarak bilinen Abazalar (Apsualar), İngur ırmağından kuzeye doğru ve Karadeniz kıyıları boyunca Adlerin ötesine kadar uzanan geniş bir bölge olan İnguş Vadisi boyunca (Vadinin iç kesimlerinde) yaşamaktadırlar. Abhazlar, Kafkasya'nın ilk sakinlerindendir⁶⁰⁹.

Uzunca bir dönem Gürcülerle beraber yaşamış olmalarına rağmen, Gürcülerden farklı bir dil konuşmaktadırlar ve farklı kültürel kimliğe sahiptirler. Diasporadaki

⁶⁰⁷ Memmedov, a.g.e., s. 36.

⁶⁰⁸ Viacheslav A Chirikba, "Georgian-Abkhazian Conflict and its Aftermath", Mehmet Tütüncü (der.) **Caucasus: War and Peace, The New World Disorder and Caucaus**, Netherland, Harleem: SOTA, 1998, s. 71.

⁶⁰⁹ Memmedov, a.g.e., s. 38.

nüfus da gözönüne alınırsa Abhazların⁶¹⁰ çoğunun din olarak İslamı kabul ettikleri görülecektir. Ancak XIX. yüzyılda Ruslar tarafından Abhazların büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettirilmiştir. Bugünkü Abhazya'da yaşayan Abhazların % 65'i Ortodoks Hristiyan, % 35'i ise Müslümandır. Bölgedeki Türk, Laz ve Kuzey Kafkasyalı gibi küçük azınlıkların dışındaki halklar Hristiyandır⁶¹¹.

1989 sayımına göre Abhazya'nın toplam nüfusu 525.000'dir. Abhazlar bu nüfusun yaklaşık % 17'sini oluşturmaktaydılar. Savaştan önce Abhazların dışındaki etno-demografik dağılım şu şekilde idi: Gürcü, Mergrel ve Svan (Kartveller) % 46, Ermeniler % 15, Rus ve Ukraynalılar % 14 ve Rumlar % 2.8⁶¹².

Abhazya Nüfusunun Ulusal Dağılımı

	1886		1926		1959		1970		1979		1989	
	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran	Nüfus	Oran
Abhazlar	28.320	41,2	55.918	27,8	61.193	15,1	77.276	19,1	83.097	17,1	93.267	17,8
Gürcüler	34.806	50,6	67.494	33,6	158.221	39,1	199.595	41,0	213.322	43,9	239.872	45,7
Ermeniler	1.090	1,6	25.677	12,8	64.425	15,9	74.860	15,4	73.350	15,1	76.541	14,6
Ruslar	1.216	1,8	12.553	6,2	86.715	21,4	92.889	19,1	79.730	16,4	74.914	14,3
Yunanlılar	2.149	3,1	14.045	7,0	9.101	2,2	13.114	2,7	13.642	2,8	14.664	2,8
TOPLAM	68.773	100	201.016	100	404.738	100	486.959	100	486.082	100	525.061	100

Kaynak: Ciloğlu, a.g.e., s. 204.

3.2.2. Abhazya'nın Tarihsel Geçmişi

Güney Kafkasya'da egemen olan devletler; Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu-Abhazya'yı da kontrol altında tutmuşlardır⁶¹³. VIII. Yüzyılın sonlarında Arap egemenliğinin zayıflaması üzerine Abhaz Kralı II. Lawa 780 yılında Gürcistan'ın

⁶¹⁰ XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Abhazların çoğu İstanbul, Ankara, Düzce, İnşöl, Bilecik, Eskişehir, Samsun, Sinop gibi şehirlerde yaşamaktadır. Türkiye'deki Abhazların sayıları hakkında kesin bilgi yoktur, ancak 100.000 ve 500.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlıya göç eden Abhazların bir kısmı, başta Suriye olmak üzere Orta Doğu ülkelerine yerleşmişlerdir. Türkiye'ye göç eden Abhazların bir kısmı daha sonra Batı Avrupa ülkelerine yerleşmişlerdir. Bkz. Chirika, a.g.m., ss. 71-72.

⁶¹¹ Chirika, a.g.m., s. 72.

⁶¹² Chirikba, a.g.m., s. 71.

⁶¹³ Abhazların kültürel yapısının şekillenmesinde bu işgallerin etkisi büyük olmuştur. Abhazlar IV.-VI. Yüzyıllar arasında Bizans egemenliğinde kalmışlardır. VI. Yüzyılda Bizans Kralı Justineyusun döneminde Abhazlar, Hristiyanlığı benimsediler. 1555 yılında Osmanlı Devletinin bölgeyi ele geçirmesinden sonra İslam dini, Abhazlar arasında yayılmaya başladı. Gueorgui Otyrba, "War in Abkhazia The Regional Significance of Georgian-Abkhazian Conflict", Roman Szporluk (der.), National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Euroasia, Newyork: M.E. Sharpe, 1994, s. 282.

batı kesimlerini de içine alan, başkenti Anakapia olan bağımsız Abhazya Krallığını kurdu⁶¹⁴.

Abhazya Krallığı 975 yılına kadar bağımsızlığını korudu ve topraklarını Gürcistan'a doğru genişletti. Ancak Kral II. Bagratin 975 yılında Gürcistan tahtına geçerek iki devleti birleştirmesiyle, Abhazya Gürcistan Krallığına bağlı bir prenslik konumuna düştü. XIII. Yüzyılda Moğollar'ın bölgeyi işgal etmeleri üzerine Gürcü Krallığı yıkıldı ve yerine birçok prenslikler kuruldu. XIV. yüzyılda Abhazya'nın güney kesimleri Migrel Prenslığı'nin egemenliği altına girerken, kuzey kesimleri de Abhaz Çaçba hanedanının yönetiminde bağımsız bir prenslik olarak kaldı. XIV. yüzyılın sonlarında ise Abhaz prensliği Migrel prensliğinin egemenliği altında kısmen bağımsız bir konuma yükseldi. Bu durum XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlılar'ın bölgeyi ele geçirmesine kadar devam etti⁶¹⁵.

3.2.3. Çarlık Rusyası Döneminde Abhazya

Rus Çarlığı'nın 1801 yılında Gürcistan Krallığı'nı ilhak etmesinden sonra, 1810 yılında Abhazlar prensliklerinin özerk idari yapısının korunması koşuluyla Petersburg'un egemenliğine girdiler.⁶¹⁶ Ancak Abhazya'nın büyük bir kısmı 1864 yılına kadar bağımsızlığını korumuştur. Bu tarihlerde Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermek için kurulan "Çerkes Milli Meclisine" Abhazlar da katılmışlardır⁶¹⁷.

Kafkasya'daki Abhaz-Adıgey grupları 1830'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndan askeri yardım alarak bölgedeki Rus yayılmacılığına karşı savaşılmaya başladılar. Büyük Kafkas Savaşı (1830-1864) olarak adlandırılan savaşın kaybedilmesi üzerine Rusya'nın Abhazya'yı işgali tamamlanmış oldu⁶¹⁸.

⁶¹⁴ Memmedov, a.g.e., s. 39.

⁶¹⁵ Memmedov, a.g.e., s. 40.

⁶¹⁶ Edward Ozhiganov, "The Republic of Georgia: Conflict in Abkhazia and South Ossetia", Alexi Arbatov ve diğ. (der.), **Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives**, Cambridge: The MIT press, 1997, s. 349.

⁶¹⁷ Tavkul, a.g.e., s. 63.

⁶¹⁸ Ozhiganov, a.g.m., s. 349.

Bu tarihten itibaren Çarlık Rusyası, kendisine karşı direnen Adıgeler, Çerkezler, Ubihler ve Abhazları Osmanlı İmparatorluğu'na ve Kuzeydeki Kuban Nehri kıyılarına göç ettirdi⁶¹⁹. Rusya, Hristiyan Abhazları bu sürgünlerin dışında tutmuştur. Bu tarihten sonra Hristiyan Abhazlar, Abhaz nüfus içinde çoğunluk haline gelmiştir. Ayrıca Abhazlardan boşalan bölgelere başta Ruslar olmak üzere Gürcüler, Ermeniler ve Rumlar yerleştirildi⁶²⁰. Abhazlar bu tarihten sonra tekrar ayaklandılarsa da başarılı olamadılar. 1877-78 savaşıdan sonra 32 bin Abhaz daha Osmanlıya sürüldü. Abhazlardan boşalan yerlere Osmanlı'dan göç eden Ermeniler ve Rumların yanı sıra, Rusya İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden getirilen Ruslar, Estonyalılar ve Ukraynalılar ve Gürcistan'ın diğer bölgelerinden göç eden Kartveller (Gürcü, Migrel, Svan ve Lazlar) yerleştirildi⁶²¹.

Rus çarlığının uyguladığı sürgün ve iskan politikaları sonunda Abhazya'nın etnik yapısı tamamen değişti. Büyük sürgünden önce bölgede 180.000 civarında Abhaz yaşarken bu rakam 1897 yılında 58.697'e (toplam nüfusa oranı % 55,3) düştü. Bu tarihte Abhazya'daki Gürcü, Ermeni, Rus ve Rumların nüfuslarının toplam nüfusa oranları ise sırasıyla % 24,4, % 6,1, % 5,6 ve % 5'e kadar yükseldi⁶²².

1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devriminden hemen sonra bölgede oluşan iktidar boşluğundan yararlanan Abhazlar, Gürcistan'dan ayrılarak Abhazya Parlamentosunu kurdular⁶²³. 1918 yılında Abhazlar bağımsızlıklarını ilan ederek, Kuzey Kafkasya halklarının kurduğu Kuzey Kafkasya Konfederasyonu'na katıldılar. Ancak kırk gün sonra Gürcü Menşevikler, Abhazya'yı işgal ettiler. Gürcülerle yapılan anlaşmaya göre Abhazya'ya özerklik veriliyordu. Ancak Gürcüler, Abhazlar'ın bu özerklik haklarına saygı göstermeyerek bölgeye, iki kez askeri müdahalede bulundular. 1921 yılında Kızıl Ordu'nun Gürcistan'ı işgal etmesinden sonra Abhazya, Gürcistan'dan ayrılarak SSCB'ye bağlı birlik cumhuriyeti statüsü elde etti⁶²⁴.

⁶¹⁹ Ufuk Tavkul. "Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya", *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1912.

⁶²⁰ Çiloğlu, a.g.e., s. 204.

⁶²¹ Memmedov, a.g.e., s. 58.

⁶²² Chirikba, a.g.m., s. 73.

⁶²³ Aynı yer.

⁶²⁴ Ozhiganov, a.g.m., s. 350.

3.2.4. SSCB Döneminde Abhazya

1921'de Gürcistan ile Abhazya arasında "Özel Birlik Anlaşması" imzalandı ve Abhazya Gürcistan içinde "Anlaşma Cumhuriyeti" olarak yer aldı. Bu tarihten sonra Abhazya kendi Anayasasına sahip Birliğe bağlı bir cumhuriyet olmaya devam etti. Pratikte Tiflis'ten özerk olarak yönetiliyordu⁶²⁵. Stalin ve Orcanikidze gibi Gürcü asıllı Sovyet politikacıların SBKP'nin üst düzey yönetiminde etkin olmalarıyla beraber, Abhazya'nın statüsü yeniden revize edildi. 1931 yılında yapılan düzenlemeyle "Özerk Cumhuriyet" olarak Gürcistan'a bağlandı⁶²⁶. Abhazya'nın bu statüsü Sovyetler dağılıncaya kadar devam etti.

1936 yılında Gürcistan'ın SSCB'ye bağlı 15 cumhuriyetten biri haline gelmesiyle birlikte, Abhazya'da sıkıntılı bir dönem başladı. 1937-53 yılları arasında Gürcistan'da yaşayan köylüler sistematik bir şekilde Abhazya'ya göç ettirildi. Abhazya'nın Oçamçira, Gudauta ve Gagra gibi bölgelerinde Gürcüler çoğunluk haline geldiler. 1959 yılına gelindiğinde Abhazya'daki Gürcü nüfus 70 bin kişi artarken, Abhazlar ancak 5 bin kişi çoğalmıştı⁶²⁷. Böylece Abhazlar kendi yurtlarında ilk kez azınlık durumuna düştüler.

Tiflis'in bölgedeki demografik yapıyı değiştiren bu iskan politikalarının yanı sıra kültürel asimilasyon politikaları da uygulandı. Abhaz dili, eski coğrafi yer adlarına, Abhaz alfabesine ve kültürüne de müdahale edildi. Abhazca eğitim yapan okullar kapatıldı. Abhazca yayın yapan radyo ve gazeteler yasaklandı. Abhazlar, kendilerini hiçbir zaman bu tarihte olduğu kadar, baskı altında hissetmemişlerdi⁶²⁸. Abhaz halkı her fırsatta bu uygulamaları protesto etmiştir⁶²⁹.

1977 yılında Brejnev'in direktifleri doğrultusunda Sovyet Anayasası'nda bazı reformlar yapıldı. 1978 yılında bu yeni Sovyet Anayasası'na uygun olarak Gürcistan

⁶²⁵ Otyrba, a.g.m., s. 284.

⁶²⁶ B.G. Hewitt, "Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership", *Central Asian Survey*, Vol: 12, No: 3, 1993 s. 271.

⁶²⁷ Tavkul, a.g.e., s. 65. Bazı yazarlar Gürcülerin dışındaki halklarda hesaba katıldığında, göç ettirilen nüfusun yaklaşık 100.000 olduğunu belirtmektedirler. Bkz. Ozhiganov, a.g.e., s. 351.

⁶²⁸ George Hewitt, "The Role of Scholars in the Abkhazians Loss of Trust in the Georgians and How to Remedy the Situation", Mehmet Tütüncü (der.), *Caucasus War and Peace, The New World Disorder and the Caucasus*, Netherland, Harleem: SOTA, 1998, s. 115.

⁶²⁹ Bu gösteriler Sovyetlerin merkezi idaresinin güçlü olduğu dönemlerde -1931, 1947, 1967, 1977-78- bile gerçekleştirilmiştir. Chrikba, a.g.m., s. 74.

Anayasası'nda da bazı düzenlemeler gerçekleştirildi. Reformların gerçekleştirildiği bu siyasal atmosferi fırsat bilen Abhaz aydınlar, –kendilerinin kültürel ve lisan haklarının Tiflis tarafından ihlal edilmesi özellikle vurgulanıyordu- Gürcistan SSC'den ayrılarak Rusya ile birleşmek için kampanya başlattılar. Abhazya'nın önde gelen aydınlarından 130 kişi SBMK'ye Gürcistan'ın Abhazya'da uyguladığı asimilasyon politikalarını kınayan bir protesto mektubu sundular⁶³⁰. Daha sonra Abhazya'da gösteriler düzenlendi. Gösteriler sırasında iç çatışmalar da yaşandı.

Olaylar sonrasında sorunun nedenlerini incelemek için KPMK sekreteri Ivan Kapitanov'un başkanlığında bir komite bölgeye gönderildi. Komisyon, Abhazya'da yapılmış olduğu çalışmalardan sonra Abhaz dili ve kültürünün ihmal edildiğini kabul eden bir rapor hazırladı. Bu rapordan sonra Moskova, Sohum'da bulunan Pedagoji Enstitüsü'nü 1979 yılında Abhaz Devlet Üniversitesine dönüştürdü ve Abhaz öğrencilerine daha geniş eğitim imkanı sağladı. Yerel dilde yayım yapan iki gazete ve bir televizyon kanalı kuruldu. Abhazya'ya yapılan ekonomik yatırımlar artırıldı ve yeni istihdam olanakları sağlandı. Bu gibi ödünlerin yanısıra özerk cumhuriyetin idari kurumlarında da Abhazlar'ın etkinlikleri artmıştır. Hükümet üyelerinin % 67 ve Yerel Meclisin % 71'i Abhazlardan seçilmiştir. Ancak Moskova, Abhaz aydınlarının iki temel talebi olan Gürcistan'dan ayrılarak RF'ye katılmak ve Abhazya'da Gürcü dilinin resmi dil statüsünün iptaline olumsuz yanıt veriyordu.

Moskova'nın sorunun çözümüne yönelik aldığı bu kararlar Abhazya'daki hem Gürcüleri hem de Abhazları memnun etmedi. Gürcüler, Abhazlara özel ayrıcalıklar verildiğini, bunun aslında Moskova tarafından Gürcü Kültürüne yönelik kasten düzenlendiğini belirtmişlerdir. Abhazlar ise yapılan düzenlemelerin “Tiflis'ten Özerklik” taleplerini yeterince karşılamadığından şikayet etmişlerdir. 1978-81 yılları arasında değişik dönemlerde Sohum ve Tiflis'te karşılıklı gösteriler düzenlenmiş ve her iki toplumda da milliyetçi kimlik güçlenmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu dönemde merkezi yapısının güçlü oluşu sorunun bir iç savaşa dönüşmesine engel olmuştur⁶³¹.

⁶³⁰ Cornell, a.g.e., ss. 156-157.

⁶³¹ Cornell, a.g.e., ss. 157-158.

3.2.5. Prestroyka Döneminde Abhazya Sorunu

Gorbaçov'un Glasnost ve Prestroyka reformlarını ilan etmesiyle beraber Abhazlar arasında milliyetçi/ayrılıkçı hareketler yeniden ortaya çıktı. Abhazların önde gelen 58 aydını Gürcü'lere yönelik şikayetlerini içeren bir açık mektup hazırladılar. Bu mektubu daha sonra 17 Haziran 1988'de Moskova'da toplanan SSCB Komünist Partisi Prezidyumuna (başkanlık) sundular. Moskova'nın yanıtsız bıraktığı bu resmi şikayetten sonra, Gürcistan YS bütün Gürcistan coğrafyasında Gürcü dilinin işlevini artıran bir yasa çıkardı.⁶³² Bu gelişmeler üzerine 18 Mart 1989'da, Abhazya'nın Gürcistan'dan ayrılması ve 16. cumhuriyet olarak SSCB'ye bağlanması için, bir miting düzenlendi. Bu talepleri dile getiren bir mektup 30.000 kişi tarafından imzalandı ve Moskova ve Tiflis'e gönderildi⁶³³. Ağustos 1990'da Abhazya Yüksek Sovyeti tek taraflı olarak Abhazya'nın Gürcistan'dan bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ilan etme kararı aldı. Bu karar Gürcistan Yüksek Sovyeti tarafından iptal edildi⁶³⁴.

1990 yılında yapılan seçimlerde Gürcistan'da Gamshakurdia, Abhazya'da da V. Ardzinba yönetime geldiler. Milliyetçi siyasi görüşleriyle tanınan bu iki liderin yükselişi daha sonra yaşanacak olayların da habercisiydi⁶³⁵.

Gürcistan Yüksek Sovyeti "Yeni Birlik Antlaşması" referandumunun Gürcistan'da yapılmasını yasaklamasına rağmen, Abhazya'da referandum yapıldı. Referanduma katılanların ezici bir çoğunluğunun olumlu oy kullanması, Abhaz-Gürcü gerginliğinin daha da tırmanmasına neden oldu. Gürcistan Yüksek Sovyeti'nin referandumun sonuçlarını iptal etmesine tepki olarak, Abhazya Yüksek Sovyeti Temmuz 1991'de yeni bir seçim yasası kabul etti. Yeni yasaya göre Abhazya Yüksek Sovyeti'nin milletvekili sayısı azaltılıyor ve etnik gruplara sınırlı sayıda koltuk tahsis ediliyordu. Ağustos 1991'de Gamsakhurdia'nın Abhazya Yüksek Sovyeti'nin seçim komisyonunu feshetmesine rağmen, 29 Ekim 1991 tarihinde Abhazya'da seçimler yapıldı. Ancak seçimden ayrılıkçı Abhazların istediği sonuç çıkmadı, milletvekilleri iki

⁶³² Cornell, a.g.e., s.160.

⁶³³ Bu mektubu imzalayan 5.000 kişi Rus, Rum, Ermeni ve Gürcü idi. Memmedov, a.g.e., s. 45.

⁶³⁴ Çiloğlu, a.g.e., s. 94.

⁶³⁵ Svetlana Chervonnaya, *Conflict in the Caucasus Georgia, Abkhazia and the Russian Shadow*, İngilizceye çev. Ariane Chanturia, Londra: Gothic Image Publications, 1994, s. 88.

ayrı gruba ayrıldı. Özellikle Gürcü kökenli milletvekillerinin muhalefet sonucu parlamentoda birkaç ay hiçbir önemli karar alınamadı⁶³⁶.

3.2.6. Gürcü-Abhaz Savaşı (1992-1993)

SSCB'nin dağılmasından sonra Gürcistan yönetimi Şubat 1992'de, yürürlükte olan Sovyet Anayasası'nın artık geçerli olmadığını, bunun yerine Gürcistan'da Sovyet yönetimi kurulmadan önce, 1921'de kabul edilen ve özerk cumhuriyetlerle ilgili hiçbir düzenleme bulunmayan 1921 Anayasası'nın yürürlüğe konulduğunu açıkladı⁶³⁷.

26 Haziran 1992'de Abhazya Cumhurbaşkanı A. Ardzinba, Gürcistan devlet konseyine Abhazya'nın yeni statüsüyle ilgili –öneri mahiyetinde- bir taslak gönderdi. Barış Taslağına göre Gürcistan'ın toprak bütünlüğü kabul ediliyor ve Abhazya'ya da federasyon konfederasyon arası bir statü veriliyordu. Barış taslağına göre ayrıca Abhazya'daki bütün azınlıkların hakları garanti altına alınacaktı ve ülkede Gürcü-Abhaz yasaları geçerli olacaktı. Ancak Gürcistan Devlet Konseyi Abhazya'nın bu teklifini cevapsız bıraktı⁶³⁸.

Abhazya Parlamentosu Gürcistan'ın yaşadığı iç sorunları fırsat bilerek, 23 Temmuz 1992'de Abhazya'nın Gürcistan'dan ayrı birlik cumhuriyeti olduğu 1925 Anayasasını yürürlüğe koydu⁶³⁹. Gürcistan Güvenlik Konseyi,, Abhazya'ya askeri müdahalede bulunma kararı aldı. Ağustos ayında Gürcistan'ın batı kesimindeki bir kent olan Zugdidi'ye kaçırılan bir yetkilinin serbest bırakılması için görüşmeye giden 12 hükümet yetkilisinin, Devlet eski Başkanı Ziviad Gamsahurdia taraftarları (Zvadişler) tarafından kaçırılması üzerine Kitovani, 3.000 Gürcü askerini bölgeye göndererek, bölgedeki stratejik noktaları kontrol altına almalarını emretti. Kitovani'ye göre Gamshakurdia ve Arzinba, Tiflis'e karşı işbirliği içerisindeydiler ve rehinelere Abhazya'ya götürülmüşlerdi. Dolayısıyla Tiflis'i tehdit eden teröristlere sığınma hakkı

⁶³⁶ Memmedov, a.g.e., s. 46.

⁶³⁷ Memmedov, a.g.e., s. 47.

⁶³⁸ Lord Ernals ve diğ. "Report of a UNPO Mission to Abkhazia, Georgia and the Northern Caucasus", *Central Asian Survey*, (1993), 12(3), ss. 332-333.

⁶³⁹ Catherine Dale, "The Case of Abkhazia (Georgia)", Lena Jonson and Clive Archer (der.), *Peacekeeping and the Role of Russia in Euroasia*, Oxford: Westview Press, 1996, s. 122.

tanıyan ayrılıkçı Abhazlar, cezalandırılmalıydılar. Kitovani daha sonra birliklerine Abhazya'ya doğru hareket etmelerini emretti.

Kısa bir süre sonra Gürcü birlikleri Sohum'daki havaalanının ele geçirdiler ve parlamento binasını bombaladılar. Abhazya, birkaç gün sonra Gürcü kuvvetlerinin kontrolüne girdi. Abhaz lider Ardzinba ise 1.500 kişilik silahlı birliğiyle Sohum'u terk ederek, Gudauta kentinin 80 kilometre kuzeyinde karargah kurdu⁶⁴⁰. Çatışmalardan birkaç gün sonra Gürcistan Savunma Bakanı Kitovani, askeri operasyonun amacının Abhazya Parlamentosunun kışkırttığı ayrılıkçı hareketlerin engellenmesi olduğunu belirtti. Daha sonra Gürcistan ordusunun üst düzey bir yetkilisi müdahalenin asıl amacını doğrulayan şu açıklamayı yaptı: "97.000 Abhazı yok etmek için 100.000 Gürcü'yü kurban etmeye hazırız. Tüm Abhaz soyunu yok edeceğiz"⁶⁴¹.

3 Eylül 1992'de Moskova'da Gürcistan ile Rusya arasında bir ateşkes anlaşması imzalandı. Anlaşma şu hükümleri içeriyordu:

- Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün tanınması,
- Abhazya'daki tüm illegal grupların silahtan arındırılması,
- Demiryolların kontrolünün Gürcü kuvvetlerine bırakılması,

5 Eylül'de yürürlüğe giren anlaşma 1 Ekim'de taraflar arasında çarpışmaların yeniden başlaması ile geçerliliğini kısa sürede kaybetti⁶⁴².

Abhazların başlattığı bu savaşta, Abhazlar değil Rus istihbarat teşkilatının organize ettiği Çeçen-İnguş, Oset ve Rus Kazakları savaşıyordu⁶⁴³. 1-3 Ekim tarihleri arasındaki çatışmalarda Abhazlar Gagra kentini ve Kuzeybatı Abhazya'yı geri aldılar. Savaşta Abhazların başarısının artması üzerinde Şevardnadze, 40.000 yedek askeri harekete çağırdı. Gagra bombalandı ve Abhazya körfezindeki stratejik demiryollarını ele geçirmek için harekete geçildi⁶⁴⁴. Bu gelişmeler üzerine Kafkaslar'dan pek çok yeni gönüllü savaşçı daha Abhazların safına katılmaya başladı. Abhazları, Gürcüler'den

⁶⁴⁰ Çiloğlu, a.g.e., ss. 207-208.

⁶⁴¹ Chirikba, a.g.m., s. 74.

⁶⁴² Memmedov, a.g.e., s. 48.

⁶⁴³ Tavkul, a.g.e., s. 70.

⁶⁴⁴ Çiloğlu, a.g.e., s. 209.

kendilerine daha yakın gören Kuzey Kafkasya uluslarından Çeçenler, Karaçaylılar ve Çerkeslerin illegal silahlı birliklerinin Abhazların yanında yer almaları, savaşın kaderini büyük ölçüde etkiledi⁶⁴⁵.

19 Kasım 1992'de Rusya'nın arabuluculuğuyla Gürcü ve Abhaz temsilciler geçici ateşkes anlaşması imzaladılar. Ancak anlaşma 29 Kasım'da ihlal edildi. Şevardnadze, 3 Aralık'ta bir Rus televizyonuna yapmış olduğu açıklamada Abhazya'da barışçıl bir çözümün mümkün olmadığını belirtiyordu. Ona göre sorun artık ancak güç kullanılarak çözülebilecekti⁶⁴⁶.

Kış mevsiminde çatışmalar kısa bir süre için durdu. Fakat Şubat'ın sonlarında çatışmalar yeniden başladı. Mart ayında Abhazlar, Sohum'a yaklaşmışlardı. Çatışmalarda her iki tarafın da ağır kayıplar vermesi üzerine, 15 Mayıs'ta Moskova'da bir ateşkes imzalandı. Ancak Abhazlar bu ateşkesi de ihlal ederek, yeni bir saldırı daha başlattılar. Haziran ayında Sohum ve Tverçeki kentleri Abhaz kuşatması altındaydı. Temmuz ayında çatışmalar daha da şiddetlendi. 6 Temmuz'da Şevardnadze, Abhazya'da olağanüstü hal ilan etti. 9 Temmuz'da Sohum ve Ochamcira kentini bağlayan stratejik noktalar Abhazlar tarafından işgal edildi. Böylece başkent Sohum, tamamen abluka altına alınmış oldu⁶⁴⁷.

20 Temmuz tarihinde Rusya'nın garantörlüğünde Soçi Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre; Gürcü Birlikleri Abhazya'dan çekilecek, her iki taraf da ağır silahlardan arındırılacak idi. Ateşkesten sonra Gürcü Birlikleri Abhazya'dan çekildi ve ağır silahlar Sohum'dan, Poti limanına sevk edildi. Ateşkesten sonra Gamshakurdia'ya bağlı birlikler (Zvadişter) Gürcistan'ın batı bölgelerinde ayaklanma başlattılar. Zvadişterin başlattığı ayaklanmayı fırsat bilen Abhazlar, gerekli asker ve silah tedarikini de tamamladıktan sonra Ağustoayının sonunda ateşkesi bozarak yeni bir saldırı daha başlattılar. 27 Eylül'de Sohum Abhazların eline geçti.

Ekim 1993'te, Gürcistan Ordusu bozguna uğradı. Aynı tarihlerde Gamshakurdia'nın birlikleri de Gürcistan'ın batısındaki bazı yerleşim birimlerinin kontrolünü sağlamışlardı. Abhaz Ordusu da, Gürcistan-Abhazya sınırını geçerek

⁶⁴⁵ Tavkul, a.g.e., s. 70.

⁶⁴⁶ Ennals, a.g.e., s. 334.

⁶⁴⁷ Cornell, a.g.e., s. 172.

Gürcistan'ın batısını işgale başladılar. Bu arada onbinlerce Gürcü, mülteci durumuna düşmüştü. Ardzinba, mültecilerin geri dönmesine izin vermiyordu⁶⁴⁸.

Gürcistan hükümetinin Rus İstihbarat Teşkilatı ile yaptığı gayriresmi görüşmelerin ardından Gürcistan hükümeti BDT'ye girmeyi ve Gürcistan topraklarında Rus askeri üslerinin kurulmasını kabul etti. Bunun üzerine Abhaz birlikleri, Batı Gürcistan topraklarından hızla geri çekildiler ve Rusya'nın "barış gücü" birliklerinin koruması altında Gürcistan-Abhazya sınırının kontrolünü elde ettiler⁶⁴⁹. 1 Aralık 1993'te Gürcülerle Abhazlar arasında Cenevre'de Ateşkes Anlaşması imzalandı.

Böylece yaklaşık 15 ay süren savaş sona erdi. Tüm Abhazya'nın kontrolünü ele geçiren Abhazlar büyük bir etnik temizlik hareketi başlattılar⁶⁵⁰. Başta 250.000 Gürcü olmak üzere çok sayıda Rus, Ermeni ve Rum mülteci durumuna düştü. Savaş öncesi dönemde nüfusun ancak % 17'sini oluşturan Abhazlar daha sonra çoğunluk haline geldi⁶⁵¹. Savaş sonrası gelişmeler bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

⁶⁴⁸ Çiloğlu, a.g.e., ss. 215-216.

⁶⁴⁹ Tavkul, a.g.e., ss. 70-71.

⁶⁵⁰ Abhazların bu esnada yaptıkları insan hakları ihlalleri için bkz. Ennals, a.g.m., ss. 338-339.

⁶⁵¹ Paul B. Henze, "1995'te Gürcistan", **Yeni Forum**, Cilt 16, Sayı 318, Kasım 1995, s. 40.

BÖLÜM VII

ABHAZYA SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜRCİSTAN POLİTİKASI

1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ GÜRCİSTAN SİYASAL YAŞAMINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER VE MOSKOVA'NIN TEPKİSİ

Birlik Cumhuriyetlerindeki ayrılıkçı hareketler ve milliyetçi örgütlenmeler Prestroyka döneminde ortaya çıkmışlardır. Ancak Gürcistan'da bu tarz siyasi faaliyetler, detente (yumuşama) döneminin de etkisiyle 1970'lerde başlamıştır. Zviad Gamsahurdiya, Helsinki Nihai Senedi ilkelerinin uygulanmasına yönelik "Helsinki Grubu"nu kurmuştur. Aynı yıllarda "Gürcistan'ın bağımsızlığı" adlı Sovyet karşıtı bir örgüt kurulmuştur. Komünist yönetim de, entelektüelleri denetleyebilmek için Rustaveli Topluluğu gibi örgütler kurmuştur⁶⁵².

Gamsahurdiya'nın örgütü bu tarihlerde bağımsızlığa giden yolu tehlikeye sokacağından dolayı Sovyetlerden ayrılmayı dile getirmiyor ve Cumhuriyet içerisindeki etnik gruplarla çatışmadan özellikle kaçınıyordu. Ancak ortaya çıkan Gürcü milliyetçiliğinde dini söylemler ve Rus karşıtlığı öne çıkıyordu. Moskova, Gürcistan'da ortaya çıkan bu milliyetçi eğilimlerin önüne geçmek için 1977 yılında Gamshakurdiya ve Kostova gibi Gürcü aydınları tutukladı. Ancak bu tarihten itibaren Gürcü milliyetçiliği "Samizdot" ve "Gürcü Kronolojisi" gibi yayınlarla yeraltında sürdürülmüştür.

1970'li yıllarda milliyetçi akımlar yalnızca Gürcistan'da değil, Abhazya'da da yükselmeye başladı. Abhazların Gürcistan'dan ayrılma taleplerini dile getirmeye başlaması, Gürcü milliyetçiliğine ivme kazandırmaktaydı. 1970'li yılların sonunda Gürcü yönetimi, Anayasa'da revizyon yaparak Gürcü dilini Cumhuriyet'te Rusça'ya

⁶⁵² Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Açısından Transkafkasya'nın Yeri ve Önemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000, s. 101.

eşit bir konuma getirmek için girişimler başlattı. 1978 yılında Abhazların Moskova nezdinde başlattıkları girişimlere paralel olarak Tiflis'te öğrencilerin ağırlıkta olduğu 5.000 kişi gösteri düzenlemiştir⁶⁵³. 1956 protestolarından farlı olarak bu gösterilerde kan dökülmemiştir. Tiflis'teki yerel idareciler de göstericilerin taleplerini dile getirmelerine imkan sağlamışlardır. Bu tarihten itibaren Gürcü dilinin etkinliğinin artırılması ve ulusal hakların korunması gibi konular Gürcü ulusal hareketinin temel referans noktası olmuştur⁶⁵⁴.

1.1. Prestroyka Döneminde Gürcistan

1985 yılında Şevardnadze, SSCB'nin dış işleri bakanı oldu. Şevardnadze'nin yerine Gürcistan KP'nin birinci sekreterliğine Pathiasvhili atandı. Bu tarihlerde Prestroyka'nın etkileri Baltık Cumhuriyetlerinden sonra Gürcistan'da da ortaya çıkmaya başladı. 1987 yılında, XIX. yüzyıl Gürcü ulusal hareketinin önderlerinden İlia Şavşavadze'nin adını taşıyan bir dernek kuruldu. Derneğin programında dil, din ve anavatan gibi ulusal kimliği öne çıkaran unsurlara vurgu yapılmaktaydı.

Kısa bir süre sonra, örgüt kendi içerisinde parçalandı ve 1970'li yılların ünlü muhaliflerinden Gamshakurdia tarafından milliyetçi söyleme sahip bir parti kuruldu. Gamshakurdia'nın partisinden sonra üç yeni milliyetçi, muhalif parti daha Gürcistan siyasal yaşamında yer aldılar.

Yeni siyasal partiler programlarında, Gürcistan'ın SSCB içinde kültürel, ekonomik ve politik özerkliğinin artırılması için mücadele edeceklerini belirtmekteydiler. Gürcistan Ulusal Bağımsızlık Partisi ise Gürcistan'ın SSCB'den ayrılıp NATO'ya girmesini dile getiriyordu⁶⁵⁵. Bu milliyetçi hareketliliğe Gürcü Komünist Partisi de katıldı. 3 Kasım 1988'de kurumların Gürcüleştirilmesi amacıyla, "Gürcü diliyle ilgili devlet programı"nı yürürlüğe koydu, 1989 Şubatında da tarihi binaların korunması ve Gürcistan tarihinin tanıtılması ile ilgili iki program kabul etti⁶⁵⁶.

⁶⁵³ Cornell, a.g.e., s. 154.

⁶⁵⁴ Jones ve Parsons, a.g.m., s. 298.

⁶⁵⁵ Hunter, *Transcaucasus in Transition*, a.g.e., ss. 115-116.

⁶⁵⁶ Yerasimos, a.g.e., s. 431.

1.2. Moskova'nın 7 Nisan Müdahalesi

Gürcü milliyetçiliğinin siyasal yaşamda etkisini arttırdığı bu dönemde, Güney Osetya ve Abhazya'daki Moskova yanlısı ayrılıkçı girişimler geri bildirim etkisi yapmaktaydı. Moskova yanlılarıyla birlikte Abhaz ve Os halkları ve potansiyel ayrılıkçı eğilimleri olan diğer azınlıklar, hedef durumuna geldiler. Aynı tarihlerde Abhazların Gürcistan'dan ayrılmak için SBKP'ye başvurmaları Gürcü Şovenizmi'ni daha da ateşledi. Kasım 1988'de Abhazya konusunda duyulan endişeler ve SSCB Anayasası'nda birlik cumhuriyetlerinin ayrılmalarını sınırlayıcı hükümler getirme çabalarına tepki olarak, Tiflis'te gösteriler düzenlendi.

Mart 1989'da Abhazlar'ın Gürcistan'dan ayrılmaya yönelik yeni bir girişim başlatmaları, Gürcü halkının yeni tepkilerine neden oldu. Bir yıl öncekinden farklı olarak bu kez bölgenin egemen ve bağımsız bir devlet olarak SSCB'ye katılması gibi taleplerle ortaya çıkılıyordu. Bu girişim, Tiflis ve Gürcü ulusçuları tarafından Gürcülere bir meydan okuma olarak algılandı. Gürcistan Komünist Partisi bildiriği 29 Mart'ta reddetti, ancak bu eylem ülkede oluşan Sovyet karşıtı tepkileri önlemeye yetmedi⁶⁵⁷.

5 Nisan'da Tiflis'te 10.000 gösterici, Abhazya'daki gelişmeleri protesto etmek için açlık grevi başlattı. Ancak atılan sloganlar bağımsızlık isteğine dönüşünce, Parti politbürosu, 7 Nisan'da olaylara müdahale etme kararı aldı. Moskova'nın da onayından sonra prestroyka döneminde ilk kez bir gösteri kanlı biçimde bastırıldı (yirmi ölü ve yüzlerce yaralı)⁶⁵⁸.

Moskova'nın kanlı müdahalesi Gürcistan'daki bağımsızlık hareketlerini ve etnik gerilimi sona erdirememiştir. Bu tarihten sonra Gürcistan Komünist Partisi ve devlet yöneticileri, ülkedeki denetim ve yönetim gücünü büyük ölçüde yitirmişlerdir. Gürcü toplumunda Moskova'ya karşı duyulan öfke daha da artmıştır. Bu olay Gürcü kamuoyunda "Kara Pazar" olarak anılacaktır. Tiflis olaylarıyla ilgili tüm belgeler haberler ve fotoğraflar daha sonra kitap halinde yayımlanmıştır. Gürcü şöenleri Abhazya sorununun Moskova tarafından, Gürcülere karşı etnik temizlik gerçekleştirmek için kışkırtıldığını iddia etmeye başladılar. Olaylardan dolayı Gürcistan KP'nin hedef

⁶⁵⁷ Uludağ, a.g.e., ss. 567-568.

⁶⁵⁸ Yerasimos, a.g.e., ss. 431-432.

haline gelmesi üzerine, Pathiasvhili görevinden istifa etmek zorunda kaldı, yerine Gumbaidne atandı. Kremlin'deki idareciler ise, Moskova'nın aslında Gürcistan'a müdahale etmek istemediğini bunun Tiflis'teki yerel idare tarafından talep edildiğini belirtmişlerdir⁶⁵⁹.

1989'un yaz aylarında Abhazya'da Gürcüler ve Abhazlar arasında etnik çatışmalar başladı. Kasım ayında çatışmalar G. Osetya'ya sıçradı. Tiflis olaylarından sonra ortaya çıkan bu etnik çatışmalar Gürcü milliyetçiliğini daha da ateşliyordu. Yaşanan bu olaylar üzerine Gürcistan Hükümeti de yeni bir yapılanmaya yönelmiş ve bu çerçevede toprak bütünlüğü üzerinde önemle durmuştur. Toprak bütünlüğünün mutlaklaştırılması anlayışı ile tüm etnik azınlıklar, ya Gürcülerle bütünleşmeye ya da anavatanlarına dönmeye davet edilmişlerdir. Abhaz ve Osetlerden sonra Azeriler ve Ermeniler de Gürcü Şovenizminin yeni hedefleri olmuştur⁶⁶⁰.

1.3. Çok Partili Seçimler ve Gamshakurdia Dönemi

Şubat 1990'da Moskova'da SBKP'nin iktidar tekeline son veren anayasa değişikliği SSCB Yüksek Sovyeti tarafından kabul edildi. Moskova'da meydana gelen bu siyasal ortamdan yararlanmak isteyen Gürcistan Yüksek Sovyeti, Kasım 1989'da aldığı bir kararla Gürcistan yasalarının merkezi yönetimin yasa ve düzenlemelerinden üstün olduğunu kabul etti. Fakat yine de bu tam bir egemenlik ilanı değildi, yalnızca yasama önceliğini Gürcistan SSC'ye vermekteydi⁶⁶¹.

Ancak daha sonra kabul edilen iki yasa Gürcistan'ı bağımsızlığa taşıyacak süreci başlatmış oldu. 1) 1921-22 yılında Gürcistan'ın SSCB tarafından zorla işgal edilmiş bir ülke olduğu belirtiliyordu. 2) Kabul edilen bir başka yasa ile, yeni siyasal partilere (sosyal demokratik, Yeşil Partisi, Monarşist Parti) serbest seçimlere katılma şansı tanınıyordu⁶⁶².

⁶⁵⁹ Mustafa Yalçın, *Georgian-Abkhaz Ethnic Conflict: A Case in Moscows Nationality Policy*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 70.

⁶⁶⁰ Uludağ, a.g.e., ss. 584-585.

⁶⁶¹ Uludağ, a.g.e., ss. 586-587.

⁶⁶² Hunter, a.g.e., s. 118.

28-31 Ekim 1990'da Gürcistan'da yapılan çok partili seçimlerde Yuvarlak Masa Koalisyonu, oyların % 53'ünü alarak Yüksek Sovyet'te çoğunluğu ele geçirdi⁶⁶³. Komünist Parti ise oyların ancak % 29'unu almıştı⁶⁶⁴. Parlamentodaki 250 sandalyeden 155'ini kazanan Yuvarlak Masa-Özgür Gürcistan koalisyonu, 15 Kasım 1990'da Gamsahurdia'yı Yüksek Sovyet başkanlığına seçti⁶⁶⁵. Ülkedeki etnik, ayrılıkçı tansiyonların yüksek olduğu bir dönemde şövenist kimliğe sahip bir liderin iş başına gelmesiyle beraber, bağımsızlık sonrası dönemde de devam edecek olan iç çatışmalar süreci başlamış oldu.

Moskova'da SSCB'yi hangi şekilde devam ettirme tartışmaları sürerken, Gürcistan'daki yeni yönetim ülkeyi üniter devlet yapısına dönüştürme peşindeydi. G. Osetya'nın yerel otoritelerinin bölgeyi kuzeydeki akrabalarıyla birleştirme girişimleri, Gamshakurdia yönetimine bölgenin özerklik statüsünü feshetme imkanı verdi⁶⁶⁶.

Gorbaçov'un hem Osetleri hem de Gürcistan yönetimi uyarması Gamshakurdia'ya SSCB'nin sürüp sürmemesiyle ilgili (Yeni Birlik Anlaşması) yapılacak referandumu protesto etme imkanı verdi. Baltık Cumhuriyetleri, Ermenistan ve Moldova'dan sonra Gürcistan Yüksek Sovyeti de 17 Mart 1991 tarihinde yapılacak referanduma katılmama kararı aldı. Ancak referandumun Abhazya'ya bağımsızlık veya Gürcistan'dan ayrılarak Sovyetlerle birleşme olanağı sağlayan herhangi bir madde içermemesine rağmen, Abhazya Özerk Cumhuriyeti referanduma katıldı.

Referandumdan sonra, Gorbaçov'a karşı muhalefet başlatan Boris Yeltsin, Vladikavkaz'ı ziyaret etti, ardından da Gamshakurdia'yla buluştu. Moskova'daki iç siyasal çekişme muhalefetin SSCB'nin hasmına destek vermesi noktasına varmıştı⁶⁶⁷.

Gamshakurdia yönetimi, Moskova'daki karar vericilerin tutarsız politikalarından ve oluşan siyasal istikrarsızlıktan yararlanmaya çalıştı. Aynı zamanda Abhazya'nın birlik referandumuna katılmasına tepki olarak, 31 Mart 1991'de ülkenin bağımsızlığın Gürcü halkına onaylatmak için "karşı referandum" yapıldı. Seçmenlerin % 98'i

⁶⁶³ Uludag, a.g.e, s. 588.

⁶⁶⁴ Ghia Nodia, "Political Turmoil in Georgia and the Ethnic Policies of Zviad Gamshakurdia", Bruno Coppieters (der.), *Contested Borders in the Caucasus*, Brüksel: Vubpress, 1996, s. 79.

⁶⁶⁵ Uludağ, a.g.e., s. 589.

⁶⁶⁶ Nodia, a.g.m., s. 81.

⁶⁶⁷ Yerasimos, a.g.e., ss. 435-436.

“egemen ve bağımsız bir Gürcistan” yönünde oy kullandılar. 9 Nisan 1991’de Yüksek Sovyet’i (Gürcistan’ın) bağımsızlığını ilan etti⁶⁶⁸. Böylece Baltık Cumhuriyetlerinden sonra ilk kez bir birlik Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ediyordu. Bağımsızlık kararından sonra Yüksek Sovyet tarafından devlet başkanlığı makamı oluşturuldu.

Mayıs sonunda yapılan seçimlerde halkın oyunun % 86.7’sini alan Gamshakurdia, bağımsız Gürcistan’ın ilk Devlet Başkanı seçildi. Daha sonra Anayasa’da kendisini daha kuvvetli konuma getirecek değişiklikler yaptırmayı başardı⁶⁶⁹.

Gamshakurdia, demokratik bir seçimle işbaşına gelmiş olmasına rağmen totaliter bir lider konumuna kavuşmak istiyordu. Ülkesinin tartışmalı bağımsızlık pozisyonunu ve ekonomik sıkıntılarını geri plana iterek yönetimi tekeline alma hedefleri doğrultusunda ülkedeki muhalefeti, hatta kendi yandaşlarını tasfiye ederek, hatalar dizisi başlattı. Önce Şubat 1991’de İoseliani’yi ve özel ordusunu tasfiye etmeye çalıştı. Daha sonra muhalif siyasi partilere ve basına yönelik, baskı uygulamaya başladı. 1991 yazında yönetime karşı huzursuzluk, tüm ülkeye yayılmıştı. Moskova’daki başarısız Ağustos Darbesi Gürcistan’da yeni gelişmelere neden oldu⁶⁷⁰. Eylül 1991’de Gamsakhurdia’ya karşı yoğun gösteriler düzenlenmeye başlandı.

Görevden alınan Başbakan Tengiz Sigua, Savunma Bakanı Tengiz Kitovani, Caba İoseliani önderliğindeki muhalif güçler 22 Aralık 1991’de parlamento binasını kuşatmaya aldılar. Kuşatma devam ederken, Gamsakhurdia yanlısı ve karşıtı gösteriler yapılıyordu. 6 Ocak 1992’de Gamsakhurdia ülkeyi terk ederek Ermenistan’a gitti. SSCB’nin dağıldığı dönemde Gürcistan’da başlayan bu iç savaş sadece iç çekişmelerin sonucu olarak algılandı. SSCB içindeki ülkelerden birinde ilk kez halkın oyuyla iktidara gelen bir devlet başkanı askeri bir darbeye devrilmiş oluyordu. Daha sonra Azerbaycan’da da benzer bir durumun gerçekleşmesi üzerine, bu darbede Rusya’nın rolünün olduğu açığa çıktı⁶⁷¹.

⁶⁶⁸ Uludağ, a.g.e., s. 591.

⁶⁶⁹ Demir, a.g.e., s. 102.

⁶⁷⁰ Uludağ, a.g.e., s. 599.

⁶⁷¹ Uludağ, a.g.e., ss. 601-602.

2. SOVYET SONRASI DÖNEMDE RF'NİN GÜRCİSTAN POLİTİKASI

2.1. Şevardnadze Dönemi

Gamshakurdia'nın bir darbeye görevden uzaklaştırılmasından sonra Gürcistan Güvenlik Konseyi, Şevardnadze'yi Konsey başkanı olmak üzere Tiflis'e davet etti. 7 Mart 1992 tarihinde Gamshakurdia Tiflis'e giderek yeni yönetimin başına geçti. Şevardnadze 1972-85 yılları arasında Gürcistan KP'nin birinci sekreterliğini, 1985-1990 yılları arasında SSCB Dışişleri Bakanlığı yapmış bir isimdi. Bundan dolayı Gürcistan halkı tarafından yakından tanınmaktaydı. 11 Ekim 1992'de yapılan seçimlerde oyların % 86'sını alarak ve parlamento başkanı seçildi. 4 Kasım 1992'de parlamentonun ilk toplantısında Şevardnadze, oybirliği ile cumhurbaşkanlığına seçildi. Dışişleri Bakanlığı görevini yürütürken izlediği politikalarından dolayı yalnızca Gürcistan kamuoyunda değil, bütün dünyada olumlu bulunan bir siyasetçi haline gelmişti. Batılı politikacılar onu Soğuk Savaş'ı bitiren ikinci adam olarak, değerlendirmekteydiler. Dolayısıyla Şevardnadze'nin iş başına gelmesiyle beraber Gürcistan için dış dünyada olumlu bir atmosfer oluşmuştur.

Gamshakurdia'nın azınlıklara yaklaşımı ve ülkedeki muhalefete karşı uyguladığı despotik politikalar, Gürcistan'ın Batı'daki imajını olumsuz etkilemişti⁶⁷². Batılı ülkeler, bu dönemde Gürcistan'la siyasi ilişkiler kurmamıştır. Ancak Şevardnadze'nin işbaşına gelmesiyle bu durum değişmiş, Gürcistan BM'ye üye olmuş, başta ABD ve Almanya olmak üzere Batılı ülkelerin Tiflis'te büyük elçilikleri açılmıştır. Ayrıca ABD, AB ve Almanya bu ülkeye insani yardımlar yapmaya başlamıştır⁶⁷³. Şevardnadze, ülkenin karşılaştığı etnik sorunları BM ve AGİK gibi uluslararası örgütler ve Batılı ülkelerin yardımıyla çözmeye çalıştı ancak (ilerde ayrıntılarıyla ele alınacaktır) Batılılar bu tarihlerde bölgedeki etnik sorunlarla ilgilenmeye hazır değillerdi.

Şevardnadze, bu tarihlerden itibaren Rusya ile olan ilişkileri hızla geliştirmeye başladı. Şevardnadze yakından tanıdığı Moskova'daki siyasal eliti ikiye ayırmaktaydı,

⁶⁷² Bruno Coppieters, "Georgia in Europe: The Idea of Periphery in International Relations", Bruno Coppieters ve diğ. (der), *Commonwealth and Independence in Post Soviet Euroasia*, Oregon, England: Creative Print and Design, 1998. s. 59.

⁶⁷³ Ghia Nodia, "The Georgian Perception of the West", Bruno Coppieters ve diğ. (der), *Commonwealth and Independence in Post Soviet Euroasia*, Oregon, England: Creative Print and Design, 1998, s. 29.

1) Demokratik, Batı yanlısı olanlar, 2) Kırmızı-Kahverengi, gerici grup⁶⁷⁴. Şevardnadze, batı yanlısı olarak tanımladığı eski mesai arkadaşları Yeltsin ve ekibinin yardımıyla ülkenin iç sorunlarını çözebileceğini umuyordu. Ancak beklenen gelişmelerin gerçekleşmemesi üzerine ülkesini BDT'ye üye yaptı ve ülkede Rus askeri üslerinin kurulmasına izin verdi. İki ülke ilişkileri I. Çeçenistan savaşı sırasında zirveye çıkmıştır. Ancak Şevardnadze Abhazya ve G. Osetya Sorunlarının Gürcistan'ın toprak bütünlüğü içerisinde çözülmemesi üzerine, 1997 yılından itibaren yönünü Batılı ülkelere çevirdi ve batılı ülkelerle olan ilişkilerini artırmaya başladı. 1997 sonrası dönemde Rusya ile olan ilişkiler sürekli azaltmaya çalışacaktır.

2.2. Çatışmalar Döneminde RF'nin Abhazya Sorununa Yaklaşımı (1992-1993)

1992 yılının Ekim ayına kadar Rusya'nın Abhazya sorununa yaklaşımında belirsizlikler hakimdir. Daha önce de belirtildiği gibi RF'nin bu dönemde yalnızca Gürcistan'a değil tüm Güney Kafkasya'ya yönelik uyguladığı politikalarda resmi bir konsensüs sağlanmış değildi. Dış politikada Atlantistlerin söz sahibi oldukları bu dönemde, hükümet ile diğer siyasal elit arasında sorunla ilgili görüş farklılıkları belirginleşti. Yeltsin'in çevresindeki Rus dış politikasını yürütmekle yetkili kişiler; Dışişleri Bakanı Kozyrev ve Başkanın dış politika danışmanlarından Emil Pain, Şevardnadze'yle başlayan Rusya-Gürcistan ilişkilerindeki iyileşme doğrultusunda Tiflis'i tedirgin edecek aktivitelerden uzak durma yanlısı bir politikayı uygun görüyorlardı⁶⁷⁵. Ancak Parlamento Başkanı Ruslan Hasbulotov ve Alexander Rutosky'nin başını çektiği komünist elit⁶⁷⁶ ve Savunma Bakanı Graçev ve üst düzey askeri yetkililer, Abhazlar'ın desteklenmesini savunuyorlardı. Bu grup Yeltsin'i, Şevardnadze'ye karşı tavizkar davranmakla suçluyordu.

⁶⁷⁴ Nodia, a.g.m., s. 32.

⁶⁷⁵ Ozhiganov, a.g.m., s. 391.

⁶⁷⁶ Bu grubun en önemli özelliği Avrasyacı ekol içerisinde yer almalarıdır. Bu grup ayrıca Sovyetlerin çöküşüne katkısından dolayı Şevardnadze'yi suçlu görüyorlar ve onu cezalandırmaya çalışıyorlardı. Paul B. Henze, "Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık", *Avrasya Etüdleri*, Yaz 1995, Cilt 2, Sayı 2, s. 27.

Nisan 1992’de Rusya ve Gürcistan Dışışleri yetkililerinin yaptıkları görüşmelerden sonra, iki ülke ilişkilerinin uluslararası hukukun normları çerçevesinde geliştirileceğini belirtmişlerdir. Kozyrev, Şevardnadze’yi, Gürcistan’daki milliyetçi çevreleri durduracak ve RF’nin bu ülkedeki çıkarlarını koruyacak en uygun kişi olarak görüyordu⁶⁷⁷.

Aynı tarihlerde Güney Kafkasya’daki siyasi gelişmeler, Rusya için hiç de uygun bir görünüm arzetmiyordu; Karabağ’da Azeri-Ermeni çatışması sürmekteydi, RF askerleri Azerbaycan’ı terk etmeye başlamış, Azerbaycan ve Gürcistan BDT’ye katılmayı reddetmişlerdi. Bölge ülkelerinde milliyetçi söylemle işbaşına gelmiş idarecilerin bulunması, İran ve Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabaları, gibi nedenler, Rus siyasal elitinin beyinlerinde: “Acaba Kafkaslar’dan izole mi oluyoruz?” sorusunun oluşmasına neden olmaktaydı.

Ayrıca 1992 yılında Rusya’nın Kırım’ı Ukrayna’nın bir parçası olarak tanımasından sonra, Karadeniz kıyısında çok küçük bir bölgeye sahip olan Rusya için bu kıyılarda, deniz üslerinin ve ticari limanların kurulması güçleşmişti.

Bu durum, RF’nin Karadeniz’de oldukça uzun bir kıyı şeridine ve limanlara sahip olan Gürcistan’a yönelmesine neden oldu. Zaten bu ülkenin bağımsızlık sonrası karşılaştığı siyasi ve ekonomik karışıklıklar, dış müdahaleler için uygun bir ortam oluşturmuştu⁶⁷⁸.

Ayrıca Abhazya ve Osetya’daki karışıklıklar RF’nin G. Kafkasya’daki stratejik ortağı olan Ermenistan’la olan ulaşım yollarına zarar veriyor, uzun vadede Bakü’deki enerji kaynaklarının Moskova tarafından kontrolünü tehdit ediyordu. Hepsinden önemlisi arka bahçede yaşanan bu uyuşmazlıkların yakın bir gelecekte kırılğan bir etnik yapıda olan Kuzey Kafkasya’ya sıçraması durumunda RF’nin bölgedeki egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar verebilirdi⁶⁷⁹.

Nitekim Moskova’daki taraflar sorunla ilgili yapmış oldukları görüşmelerde şu sonuca ulaşmışlardır:

⁶⁷⁷ Lynch, a.g.e., s. 133.

⁶⁷⁸ Tavkul, a.g.e., ss. 68-69.

⁶⁷⁹ Catherine Dale, “The Case of Abkhazia (Georgia)”, Lena Janson and Clive Archer (der.), *Peacekeeping and the Role of Russia in Euroasia*, Oxford: Westview Pres, 1996, s. 124.

1) Rusya, bölgedeki çatışmaları istikrarsız bölge olan Kuzey Kafkasya'ya sıçramadan yerelleştirmeli/dondurmalıdır⁶⁸⁰.

2) RF, yaşamsal çıkarlarının olduğu bölgede oluşan boşluğun başka güçler tarafından doldurulmasına engel olmalıdır⁶⁸¹.

Rus hükümeti bu dönemde Gamshakurdia sonrasında işbaşına gelen yönetimin Rusya'nın çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini umarak Tiflis'e kısmi yardımda bulunmuştur. 1992 Mayıs'ında Şevardnadzey'le imzalanan bir anlaşmadan sonra Savunma Bakanı Graçev, eski Sovyet silahlarının ve teçhizatının bir kısmını aynı yılın yaz aylarında Gürcistan'a göndermiştir. Graçev daha sonra yapmış olduğu açıklamada Abhazya sorununun ancak Gürcistan'ın BDT'ye üye olması durumunda çözüme kavuşabileceğini belirtmiştir⁶⁸².

Ancak Gürcistan'daki yeni yönetimin de Rusya karşıtı bir politika izlemekte direnmesi, ülkedeki Rus askeri üslerinin süresini uzatmaktaki isteksizliği ve BDT'ye üye olmaması iki ülke ilişkilerinde yaşanan iyimser dönemin sona ermesine neden olacaktır. Ayrıca aynı tarihlerde Avrasyacı ekolün yavaş yavaş Rus dış politikasında etkisini hissettirdiğini anımsatmakta yarar var.

Rusya Genel Kurmay Başkanlığı'nın yüksek rütbeli subayları ve Rusya Dış İstihbarat Servisi görevlileri Sohum yönetimiyle gizli bir görüşme yaptılar. Abhazya'nın kendi topraklarında Rus ordusunun üslenmesine izin vermesi karşılığında, RF'nin Abhazları desteklemesi konusunda, anlaşmaya vardılar⁶⁸³. Abhazların Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, 14 Ağustos 1992'de Gürcü-Abhaz Savaşı başladı.

Savaşın başlamasından hemen sonra Şevardnadze, Yeltsin'den Abhazya sınırını kapatmasını istedi. Yeltsin ve ekibi bu tarihlerde tarafsız kalarak Abhazları ve Gürcüleri anlaşmaya teşvik etti. Ancak Rusya Federasyonu'na bağlı Kabardey-Balkerya, Çeçenya, İnguşetya, Dağıstan'dan oluşan Dağlı Halklar Konfederasyonu'nun bölgeye gönüllü savaşçı göndermesine engel olmadı. Savaş başladıktan bir hafta sonra bu gönüllü

⁶⁸⁰ Lynchy, a.g.e., s. 133.

⁶⁸¹ Dole, a.g.m., s. 125.

⁶⁸² Lynch, a.g.e., s. 133.

⁶⁸³ Tavkul, a.g.e., s. 69.

savaşçılarının sayısı 5.000'e ulaştı⁶⁸⁴. Abhaz ordusunda Abhazlardan çok Rus istihbaratının organize ettiği Çeçen-İnguş, Oset ve Rus Kazaklarından oluşan paralı askerler savaşıyordu⁶⁸⁵. Gürcüler karşısında elde edilen başarılarından sonra Kafkas Dağlı Halkları Konfederasyonu yetkilileri yaptıkları açıklamada, savaştan sonra Rusya'dan ayrılmak için bağımsızlık mücadelesi vereceklerini belirttiler. Moskova, bu açıklamadan sonra Abhazlara sağladığı desteğe son verdi. Ancak daha sonra Konfederasyon yetkililerinin Rusya'dan ayrılmayacaklarını bildirmeleri üzerine, RF Abhazları yeniden desteklemeye başladı.

Çatışmalar sırasında her ne kadar Rusya'nın Abhazlara verdiği destek açıkça görülse bile, Hükümet ve Parlamento arasındaki sorunla ilgili görüş farklılıkları devam ediyordu. Yeltsin, Eylül ayında taraflar arasında arabuluculuk girişimlerini başlattı. Parlamento yetkilileri ise, Abhazlar'ın bağımsızlık mücadelesini resmen desteklemese bile, Gürcülerin başlattıkları bu savaşta insanlık suçu işlediklerini ve Batı'nın ve Rus Hükümeti'nin buna karşı sessiz kalmasını kınamaktaydılar⁶⁸⁶.

Şevardnadze 1992 ekimine kadar eski mesai arkadaşı Boris Yeltsin'in Gürcistan karşıtı politika izlemeyeceğini, bunun olsa olsa hükümetten habersiz gerçekleşeceğini belirtiyordu. Ancak Ekim ayının başında Gagra'nın Rusya'nın aktif silah, mühimmat ve askeri desteği sonucu düşmesi üzerine Gürcü yetkililer, Rusya'yı Abhaz katliamlarını desteklemekle, ayrıca saldırı öncesinde onlara tank, helikopter ve silah yardımı yapmakla suçlamaya başladılar.

Gagra'nın kaybedilmesinden sonra Gürcistan Birlikleri, ülkedeki SB'den kalma askeri teçhizata el koydu. Buna tepki olarak Yeltsin 6 Ekim 1992'de, Abhazya'daki stratejik demiryollarını kontrol altına alınmasını istedi. Graçev ise bu eylemin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini ve Rus birliklerinin misillemede bulunacaklarını belirtti. Yeltsin, ayrıca yaptığı açıklamada Rusya'nın BDT'deki anlaşmazlıklara doğrudan

⁶⁸⁴ Yerasimos, a.g.e., s. 465.

⁶⁸⁵ Tavkul, a.g.e., s. 70.

⁶⁸⁶ Vitaly V. Naumkin, "Experience and Prospects For Settlement of Ethno-National Conflicts in Central Asia and Transcaucasia", Vitaly V. Naumkin (der.) **Central Asia and Transcaucasia, Ethnicity and Conflict**, London: Greenwood pres, 1994, s. 184.

karışmadığını belirtti (Bu tarihte Gürcistan BDT üyesi değildi). Yeltsin'e göre Rus askerleri bölgedeki ulaşım yollarının kontrolü için bulunuyordu⁶⁸⁷.

Parlamento yetkililerinden sonra Moskova'daki hükümet yetkililerinin de Abhazlara verilen desteği savunan açıklamalarda bulunmaları, Rusya'yla ilişkilerini geliştirmeye çalışan yeni lider Şevardnadze'yi kendi hükümeti içinde zor duruma soktu. Konsey üyesi İoseliani ve Kitovani Rusya'yı tehdit eden açıklamalarda bulundular. İoseliani, Abhazya'yı terk etmemeleri durumunda Rusları geri püskürtmekle tehdit etti. Kitovani ise Gürcistan'ın özerklikleri feshedeceği tehdidinde bulundu.

Şevardnadze, aralık ayında AGİK delegasyonu ile yapmış olduğu görüşmede Rus kuvvetlerinin Gürcistan'ın hava ve deniz gücü kullanarak Abhaz isyanını bastırmaya çalışmasına engel olduğunu, hatta Rus üslerinin Gürcü askeri ve sivil hedeflerine hava saldırıları düzenlediğini belirtti⁶⁸⁸. Ancak Şevardnadze yine de bunların Rusya'nın resmi dış politikasını yansıtmadığını belirtti.

Ocak 1993'de Şevardnadze, çatışma bölgesine barış gücü göndermesi için BM'ye başvuruda bulundu. Bu şekilde batının desteğini alarak sorunu çözüme kavuşturmaya çalışıyordu. Ancak BM, bölgeye birkaç gözlemci göndermenin dışında herhangi bir müdahalede bulunmadı. Şevardnadze -Rusya'yı kastederek- komşu ülkelerin çatışmaya müdahale etmemesini dile getirdi. Ayrıca Gürcistan'ın ekonomik işbirliği için Rusya'yla görüşmelere hazır olduğunu belirtti⁶⁸⁹.

Ancak 1993 yılında Rus Dış Politika Stratejisinde meydana gelen değişim sonucu savaştaki denge Gürcistan aleyhine değişecektir. Öncelikle 1993 yılında Avrasyacı yaklaşım Rus Dış Politikasına egemen görüş haline gelmiş ve Yakın Çevre Doktrini, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasına yönelik resmi dış politikası olarak kabul edilmiştir (Bakınız Bölüm II).

Bu doğrultuda Moskova'daki yetkililer yaptıkları açıklamalarda Rusya'nın bölgedeki askeri müdahalelerini meşrulaştırmaya çalıştılar. Graçev 22 Şubatta yapmış olduğu açıklamada, Gürcistan sahillerinin Rusya için yaşamsal önemde olduğunu, Rus

⁶⁸⁷ Çiloğlu, a.g.e., s. 211.

⁶⁸⁸ Çiloğlu, a.g.e., s. 210.

⁶⁸⁹ Naumkin, a.g.m., s. 186.

askerinin bölgede bulundurulmasının garantiye alınmasının gerekli olduğunu, aksi taktirde Rusya'nın Karadeniz'i kaybetmiş olacağını belirtti. Graçev bir sonraki gün yapmış olduğu açıklamada, Sovyetlerin varisi olarak RF'nin bazı ayrıcalıklarının olduğunu, dolayısıyla bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalamayacaklarını belirtti. Birkaç gün sonra Boris Yeltsin, BM'de o ünlü konuşmasını yaparak bölgeye yapılan müdahalelerin (Bölgede barış ve istikrarı sağlamak için) Rusya'nın özel "rol" ve "sorumluluğundan" kaynaklandığını dünya kamuoyuna ilette. 11 Haziran'da yaptığı bir başka açıklamada da: "Kafkaslarda askeri üsler kurmaya niyetleniyoruz, örneğin Gürcistan'da.." 13 Haziran'da Kozyrev ise şu açıklamayı yaptı: "Rusya'nın ekonomik ve stratejik çıkarları, yalnızca Kuzey Kafkasya'yı değil güney Kafkasya'yı da içine alacak şekilde, güneyde odaklanmıştır".⁶⁹⁰

Kış aylarında azalan çarpışmalar Martta yeniden başladı. Abhazların kullandıkları askeri malzeme -T-2 tankları ve Grad roketatarları- Rus yardımının göstergesiydi. Abhaz tarafının kayıp ve esirleri arasında yalnız beş Abhaz vardı, gerisi Kazak, Kuzey Kafkasyalı ve Ermeni idi.

Mayısın sonunda, Rus ordusunun Haziran 1993'ten itibaren Gürcistan'ı terketmesi ve Batum, Poti, Oçamçira gibi deniz üslerinin Gürcistan'a devri gibi maddeleri de içeren bir anlaşma, Yeltsin ve Şevardnadze tarafından imzalandı. Ancak bu ateşkesten sonra (Tiflis'in talepleri de bir başka neden olarak gösterilebilir) Rusya Abhazlara verdiği desteği daha da artırdı. 2.000 Rus askeri daha Abhazlara yardıma geldi. Yaz aylarında çarpışmalar Oçamçira ve Sohum çevresinde yoğunlaştı.⁶⁹¹

Bu arada aynı tarihlerde Moskova'da yaşanan siyasal çekişmeleri hatırlatmakta yarar var. Özellikle muhafazakârların ve komünistlerin hakim olduğu Parlamentonun, Yeltsin ve hükümetine sürekli muhalefet halinde oldukları bir siyasal manzara Moskova'da hakim idi. Şevardnadze ise hala, Abhazlara yapılan yardımın Yeltsin ve hükümetin bilgisi dışında gerçekleştiğini, parlamentodaki yetkililer ve ordudaki bir kısım gericilerin bölgedeki Rus askerlerini Gürcülere karşı kullandıklarını iddia

⁶⁹⁰ Dale, a.g.m., s. 127.

⁶⁹¹ Yerasimos, a.g.e., ss. 467-468.

ediyordu⁶⁹². Dolayısıyla Yeltsin'in desteğiyle Abhazya ve Osetya'ya geniş çaplı özerklik tanıma karşılığında, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunacağına inanıyordu. Ancak Rus parlamentosunun muhalefeti, Hükümet'in Abhazya sorununa yönelik Şevardnadze'nin beklentileri doğrultusunda hareket etmesini güçleştiriyordu. 1993 yazında Yeltsin ve Şevardnadze sorunla ilgili görüşme yaptılar. Ancak bu zirveden iki gün sonra Yeltsin, Ardzinba'yı kabul ederek kendisine Gürcü lideriyle eşit davranmaya özen gösterdi. Yeltsin bunu parlamento baskını öncesinde askerlerin desteğini sağlamak amacıyla yapmıştır⁶⁹³.

29 Temmuzda iki taraf arasında imzalanmış olan ateşkesi, Abhazlar gerekli asker, silah ve mühimmat sağladıktan sonra bozdular. Aynı tarihlerde Gamshakurdia güçlerine karşı savaşıyan Gürcistan ordusu zor durumda kalmıştır. Abhazya'da çatışmaların devam ettiği 15 Eylül 1993'te Graçev, çatışma bölgesine gelerek Gürcü yetkililerle görüşmelerde bulundu ve çatışmaların durdurulması için bölgeye Rus kuvvetlerinin yerleştirilmesini önerdi. Ancak, Kitovani ve Ioseliani bunu reddettiler. Bir gün sonra Başkan Şevardnadze öneriyi kabul ettiklerini söylediğinde, Graçev artık geç olduğunu ve Gürcü kuvvetlerinin tamamen Abhazya'dan çekilmesini istedi. Abhaz kuvvetleri 27 Eylül 1993'te Sohum, 28 Eylül 1993'te Tkvarçal, 30 Eylül 1993'te Oçamçıra ve Gal kasabalarını geri alarak Abhazya'nın işgalini tamamladılar⁶⁹⁴. Parlamento baskınından⁶⁹⁵ kısa bir süre sonra 8 Ekim'de Boris Yeltsin'le görüştüktan sonra, Şevardnadze, ülkesinin Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılacağını bildirdi⁶⁹⁶.

21 Ekim'de Şevardnadze ülkesinin BDT'ye girmesiyle ilgili kararnameyi açıkladı. RF'inde kısmi yardıma Zugudidi ve Poti civarındaki Zvadişler mağlup edildi, Gamshakurdia da Abhazya'ya sığındı. Aralık ayında Abhazlarla Ateşkes

⁶⁹² Gürcistan ordusunun Abhazya'dan çıkarılmasından sonra –Moskova'da Ekim olaylarını gerçekleştirdiği bir dönemde- Şevardnadze yaptığı açıklamada Gürcistan'ın yenilmesini Rusya'daki gerici güçlerin ilk zaferi ve eski Sovyet coğrafyasında başlatılacak olan emperyal rövanşın başlangıcı" olarak değerlendirmiştir. Naumkin, a.g.m., s. 187.

⁶⁹³ Yerasimos, a.g.e., s. 463.

⁶⁹⁴ Memmedov, a.g.e., ss. 73-74.

⁶⁹⁵ Parlametoda kümelenmiş bu Şevardnadze/Gürcistan düşmanlarının Rus siyasal yaşamından tasfiye edilmeleriyle Moskova-Tiflis ilişkilerinin düzelmesinin önündeki önemli bir engel de ortadan kalkmış oldu.

⁶⁹⁶ Yerasimos, a.g.e., s. 470.

Antlaşması imzalanmasından sonra Gürcistan, 23 Aralık 1993'te Aşkabat Zirvesi'nde BDT'ye katıldı⁶⁹⁷.

2.3. Abhazya Savaşı Sonrası Dönemde Rusya-Gürcistan İlişkileri (1993-1997)

Gürcistan Birliklerinin Abhazya'yı tamamen boşaltmaları ve Gürcistan'ın BDT'ye üye olmasıyla başlayan siyasal süreç, Rusya-Gürcistan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Gürcistan Birliklerinin yerine Rus askerlerinin Abhazya'da bulunmasından, ayrıca işlenen etnik temizleme suçlarından dolayı birbirine daha da düşman hale gelen iki toplum, Rusya'ya eskisinden daha fazla muhtaç durumda idiler. Bu durum Rusya'sız barış girişimlerini imkansız kılıyordu. Bu tarihten sonra denge politikasının gereği olarak RF, Abhazya sorununda (savaş döneminin aksine) Gürcistan'ı destekleyen bir politika sürdürecektir. Bunun en önemli nedeni, Gürcistan'ın BDT'ye katılmasıyla beraber RF'nin bu ülkedeki jeo politik ve stratejik kazanımlarıdır. Şevardnazde'nin Gürcistan'ın BDT'ye katılacağını açıkladığı günün hemen ertesinde, iki ülke Genel Kurmay Başkanları Gürcistan'ın liman ve hava alanlarını Rus kuvvetlerine açan bir anlaşma imzaladılar⁶⁹⁸.

Sovyetlerin dağılmasından sonra RF'nin karşılaştığı sorunlardan birinin de Karadeniz'deki limanlarını Ukrayna ve Moldova gibi ülkelerle paylaşması olduğu daha önce belirtilmişti. Klaningrad bölgesindeki limanları da Baltık ülkeleriyle paylaşması, Moskova'nın ulusal savunma ve dış ticaretine olumsuz yansiyabilirdi. Savaş sonrası dönemde RF'nin Gürcistan'daki kazanımlarından biri de Doğu Karadeniz kıyılarını kontrol altına almış olmasıdır. Gürcistan askerlerinin bölgeden çekilmesiyle, Abhazya kıyıları tamamen RF'nin kontrolüne girdi. RF böylece kuzeydeki Novrosisk ve Tuapçe gibi limanlarını güvenceye aldı, ayrıca Poti, Supsa ve Batum gibi Gürcistan limanlarına yaklaşıp onlar üzerinde kısmi kontrol sağladı⁶⁹⁹. Daha sonra Batum Limanında bir donanma üssü kuruldu.

⁶⁹⁷ Yerasimos, a.g.e., s. 471.

⁶⁹⁸ Memmedov, a.g.e., s. 76.

⁶⁹⁹ Pamir, a.g.e., s. 36.

Şubat 1994'te iki ülke arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmadan sonra iki ülke arasındaki ekonomik, politik ve askeri ilişkiler hızla gelişti. Rusya Ortak Savunma Projesi doğrultusunda aşağıdaki hedefleri gerçekleştirmeye çalışmıştır:

- 1) Dostluk ve işbirliği anlaşmasının işlevselleştirilmesi,
- 2) İki ülke arasında Orta Hava Savunma sisteminin kurulması,
- 3) Gürcistan'ın dış sınırlarının (BDT ülkelerinin dışındaki sınırlar) ortak korunması⁷⁰⁰.

1994 yılında yapılan anlaşmayla Rusya aşağıda belirtilen bölgelerde askeri üsler elde etmiştir:

- 1- Tiflis'te Güney Kafkasya Rus Üsleri Merkez Komutanlığı ve 142. Tank Onarım Üssü,
- 2- Tiflis yakınlarındaki Vaziani'de 137. askeri üs (405. Motorize Alay)
- 3- Batum yakınlarında Khelvaçauri Askeri ve Donanma üssü,
- 4- Abhazya'da Gudauta 50. Askeri Üssü⁷⁰¹

1995 yılında iki ülke arasında ortak savunma üssü kuruldu. Aynı yıl imzalanan başka bir anlaşma ile Gürcistan'da bulunan Rus Askeri üslerinin süresi 25 yıl uzatıldı ve Rusya'nın Güney Kafkasya'daki askeri birliklerinin merkezi Tiflis oldu⁷⁰².

Ermenistan'la yaşanan D. Karabağ sorunundan sonra Azerbaycan'da asker bulunduramayan Rusya'nın, Ermenistan ve İran'la olan karayolu bağlantıları, iki güzergah üzerinden geçmektedir.

- 1) Rusya-K. Osetya - G. Osetya - Gürcistan-Ermenistan
- 2) Rusya - Abhazya - Gürcistan - Ermenistan

⁷⁰⁰ Lynch, a.g.e., s. 140.

⁷⁰¹ Hasan Kanbolat, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu", *Stratejik Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 3, Temmuz 2000, s. 44.

⁷⁰² Yaşar Kalafat, "Karadeniz ve Kafkasya'da Gelişen Dini ve Siyasi Olaylar İtibariyle Türkiye'nin Güvenliği", <http://www.strateji.cv.edu.tr/turkdunyasi/turkdunmak3.asp>

Her iki güzergahın da Rus askerlerinin kontrolünde bulunmasından dolayı, Rusya stratejik ortağı Ermenistan'la olan karayolu bağlantısını garantiye almıştır⁷⁰³. Bu durum, RF için bir başka stratejik kazanım olarak değerlendirilebilir.

Rusya-Gürcistan ilişkilerinin gelişmesinin bir nedeni de 1994 yılında yapılan I. Çeçenistan savaşıdır. Gürcü-Abhaz savaşı sırasında Çeçen gönüllüler Abhazların safında savaşmışlardı. Abhazlardan sonra Çeçenler de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ayrıca çatışma sonrasında Kafkas halkları arasında dayanışmanın devam etmesi Kremlin'in stratejilerine uygun gelmiyordu. Çeçenlerle başlatılacak savaşta Rusya'nın rasyonel bir strateji belirlememesi durumunda, Çeçenler hem Gürcülerden hem de Abhazlardan destek alabilirlerdi. Şevardnadze, Çeçenistan'ın bağımsızlık ilanını onaylamamış, bunun karşılığında Gürcistan'ın Abhazya ve G. Osetya sorunlarına yaklaşımlarında Moskova'nın Tiflis'i desteklemesini umduğunu, belirtmiştir.

Bu gibi nedenlerin yanısıra 250.000 civarındaki Gürcü mültecinin Abhazya'ya dönüşüne müsaade edilmemesi ve Barış Görüşmelerinde Abhazların uzlaşmaz tavır sergilemeleri gibi nedenler Moskova'nın Abhazya sorununda Tiflis'i destekleyen bir politika izlemesine neden olmuştur⁷⁰⁴. Rusya Federasyonu Konsey sözcüsü Vladimir Shumeiko şu açıklamada bulundu: "Çeçenistan'da meydana gelen olaylardan dolayı Rusya'nın Abhazya sorununa yaklaşımı değişmektedir. Rusya hiçbir zaman Abhazya'nın bağımsızlığını tanımayacaktır." Shumekio ayrıca "Ardzinba'yı, Çeçen Lider Dudayev'e benzetmiş ve Ardzinba'nın tamamen izole edilmesi gerektiğini" belirtmiştir.

1994 yılının sonlarına doğru Rusya-Abhazya sınırı kapatılmış, 1996 Ocak ayından itibaren BDT ülkeleri tarafından Abhazya'ya ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır⁷⁰⁵. Ayrıca Rusya, Gürcistan'a askeri yardımını arttıracığını belirtti ve 23 Ekim 1995'te Rus gemileri Abhazya'yı denizden ablukaya aldılar ve her türlü giriş çıkışı engellediler. Abhaz delegasyonunun barış görüşmelerine katılmayı reddetmesi ve Abhazya'nın Rusya'yı protesto etmesi üzerine ablukaya son verildi⁷⁰⁶.

⁷⁰³ Memmedov, a.g.e., ss. 78-79.

⁷⁰⁴ Memmedov, a.g.e., ss. 76-77.

⁷⁰⁵ Lynch, a.g.e., s. 142.

⁷⁰⁶ Memmedov, a.g.e., s.77.

1995-96 yıllarından itibaren Moskova-Tiflis ilişkilerinde yeni sorunlar baş gösterdi. Gürcistan, RF'ye vermiş olduğu tavizlerden sonra Abhazya sorununda Tiflis lehine yeterli değişikliklerin gerçekleşmediğinden şikayetçiydi. 1995 yılının başından itibaren Gürcistan Hükümeti ülkedeki "Barış Gücü" birliklerinin Gürcü mültecilerinin evlerine dönmeleri ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasına yardımcı olmaları gibi konularda Moskova'ya baskı yapmaya başladı. Bazı parlamenterler ise bölgede yapılan operasyonlarda Abhaz ayrılıkçılığının desteklendiğini iddia etmekteydiler. 1996 yılının başında Abhaz Birliklerinin silahsızlandırılması ve bölgede askeri yönetim kurulması için Moskova'ya öneri sunuldu. Ancak Graçev, bunun bölgede yeni bir savaş başlatabileceğini, ayrıca barışı koruma güçlerinin böyle bir görevlerinin olmadığını belirtti⁷⁰⁷.

Moskova-Tiflis ilişkilerinde gerilime neden olan bir başka konu da Hazar petrollerini uluslararası pazarlara taşıyacak boru hatlarının güzergâhlarıyla ilgilidir. Yeni dönemde Moskova Hazar'ın güney kıyılarındaki enerji kaynaklarının mülkiyetini (tartışmalı da olsa) kaybetmiştir, ayrıca mevcut enerji kaynaklarını işleyecek ekonomik ve teknolojik güçten yoksundur. Dolayısıyla bölgedeki ekonomik gelişmelerden Rusya'nın yararlanabilmesi için tek bir seçenek kalmaktadır; o da petrol güzergâhlarını kendi egemenliğindeki coğrafyadan geçirerek ekonomik gücünü artırmak.

Hazar petrollerinin dağıtım noktalarıyla ilgili değişik projeler sunulmuştur. Bunlardan birincisi, Hazar kaynaklarının, Orta Asya üzerinden Çin'e oradan da Çin Denizine aktarılması, ikinci alternatif ise, İran üzerinden Basra Körfezi'ne indirilmesidir. Diğer alternatifler değişik güzergâhlar üzerinden Akdeniz'e veya Karadeniz'e indirilmesini savunmaktadır. ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ilk iki alternatife, İran ve Çin'in ekonomik ve politik nüfuzlarını artıracakları gerekçesiyle karşı çıkmışlardır⁷⁰⁸.

Hazar petrollerini Akdeniz'e indirecek projenin üç değişik güzergâh üzerinden gerçekleştirilmesi söz konusu idi:

1) Azerbaycan-İran-Nahçıvan-Türkiye

⁷⁰⁷ Lynch, a.g.e., s. 35.

⁷⁰⁸ Gökırmak, a.g.e., s. 91.

2) Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye

3) Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye

Bu güzergâhların birincisinin İran üzerinden, ikincisinin ise Ermenilerin işgal ettiği bölge üzerinden geçmesi, üçüncü güzergahın tek alternatif olmasına neden olmaktadır. Bu durumda Hazar petrollerinin Akdeniz'e aktarılmasıyla ilgili projede Gürcistan kilit ülke konumuna yükselmektedir.

Hazar petrollerinin Karadeniz Limanlarına taşınmasıyla ilgili iki güzergâh söz konusudur.

1) Azerbaycan-RF (Çeçenistan)-Novrosisk Limanı

2) Azerbaycan-Gürcistan-Supsa veya Poti Limanı

Azerbaycan ile Novrosisk Limanı arasındaki bölgenin bir kısmının Çeçen gerillalarının kontrolünde olmasından dolayı, Hazar petrollerini Karadeniz'e ulaştıracak güzergâhta da Gürcistan'ın önemi artmaktadır.

Gürcistan'ın her iki güzergahta da tek alternatif olarak ortaya çıkması Rusya'nın bu ülkeye baskı uygulamasına neden olmuştur. RF bir yandan Bakü-Novrosisk güzergâhının istikrarını sağlamak için I. Çeçenistan Savaşını başlattı, diğer yandan Gürcistan'daki ayrılıkçı hareketleri destekleyerek, Bakü-Ceyhan ve Bakü-Supsa güzergâhlarını istikrarsızlaştırmaya çalıştı⁷⁰⁹.

1994 yılının sonunda Rusya'nın Çeçenistan'a müdahale etmesiyle başlayan süreç Gürcistan'ın önemini artıran bir başka neden olmuştur. Groznide'ki idareciler Gamshakurdia'nın ölümü sonrasında Tiflis'le ilişkileri gergin bir şekilde sürdürmenin kendilerinin yararına olmayacağını farkındaydılar. Bakü ise Moskova'ya verilen tavizler sonrasında D. Karabağ sorununda umduklarını elde edememiş, yeni müttefikler aramaya başlamıştı. Ukrayna ve Moldova'nın, RF ile benzer sorunlarının olması BDT'nin güney batı ekseninde GUAM'i ortaya çıkaracak koşulların şekillenmesine

⁷⁰⁹ Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının tartışıldığı dönemde Türkiye'deki terörist faaliyetler de ciddi anlamda dış yardım alarak, hattın geçeceği bölgede faaliyetlerini artırmıştır. Yerasimos, a.g.e., s. 493. PKK'nın Batılı Enerji firmalarını tedirgin etmesinden sonra ASALA örgütü Beyrut'ta açıklama yaparak boru hattının Doğu Anadolu'dan geçmesine izin vermeyeceğini bildirdi. Yerasimos, a.g.e., s. 499.

neden oluyordu⁷¹⁰. Bu yakınlaşmanın en önemlisi Gürcistan ve Azerbaycan arasında gerçekleşenidir. Bunun sonucunda Gürcistan'ın petrol boru hatlarındaki stratejik önemi daha da artmıştır. Bu tarihlerde erken petrol üretiminin Supsa üzerinden dağıtılması için girişimler başlatılmış, ayrıca karayolu ile Sarp Sınır Kapısından Türkiye'ye petrol satışlarına başlanmıştır.

Ancak Moskova, 1995'ten itibaren Gürcistan'ın kendi toprakları üzerinden Hazar Petrolleri'nin nakli için boru hattı inşa etmemesi için, Tiflis'e baskı yapmaya başlamıştır. 1995 yılında ülkeye konuşlandırılan Rus Askeri üslerinden birini Akhalkalekiye (Bakü-Ceyhan Boru Hattı'nın geçeceği güzergâha) yerleştirmiştir. Aynı sene dönemin Rusya Başbakanı tarafından Şevardnadze'ye, Rusya'nın Gürcistan'dan geçecek boru hatlarından şikayetçi olduğu, açık bir şekilde ifade edilmiş ve kendisinden bu faaliyetleri durdurması istenmiştir. Ancak Şevardnadze'nin bu talebi geri çevirmesinden kısa bir süre sonra kendisine suikast düzenlenmiştir⁷¹¹. Suikastçinin daha sonra Moskova'ya kaçtığı tespit edilmiş, defalarca istenmesine rağmen Tiflis'e iade edilmemiştir. Şevardnadze bu suikast girişiminin arkasında Rusya'nın olduğunu birçok kez belirtmiştir⁷¹².

2.4. Savaş Sonrası Dönemde BM, RF Arabuluculuğuyla Yapılan Gürcü-Abhaz Barış Görüşmeleri

Savaş sonrası dönemde yapılan barış görüşmelerinde Rusya'nın etkinliği görülmüştür. Her ne kadar uluslararası ve bölgesel örgütler de bölgeye barış ve istikrar getirmek için uğraş vermişlerse de, RF bölgenin kaderine ilişkin son sözü söyleyecek olan baskın rolünü, barış görüşmelerinde de sürdürmüştür. Bu tarihten sonra yapılan görüşmelerde: a) Abhazya'nın Statüsü, b) Gürcü mültecilerin eve dönüşü, c) BM gözlemci heyetinin ve BDT Barış Gücü'nün bölgeye getirilmesi gibi konular görüşülmüş, son maddenin dışındaki konular çözüme kavuşmamıştır.

⁷¹⁰ Uludağ, a.g.e., s. 633.

⁷¹¹ Sancak, a.g.e., s. 84.

⁷¹² Kamil Ağacan, "Bağımsızlığın 10. Yılında Gürcistan: A.B.D.'nin Kafkasya'daki Kalesi mi?", *Stratejik Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 11, Mart 2001, s. 34.

RF'nin arabulucuğuyla 30 Kasım-1 Aralık 1993 tarihleri arasında, BM yetkilisi Eduard Brunner tarafından yönetilen barış görüşmelerinin birinci turu başladı. Bu görüşmelerde “hepsine” karşılık “hepsi” prensibinden hareketle, 19 Aralık 1993 tarihinde bütün savaş esirlerini serbest bırakmayı kararlaştırdılar⁷¹³. Ayrıca görüşmelere ocak ayında Moskova’da devam edilmesi kararlaştırıldı.

İkinci tur görüşmeler 13-14 Ocak 1994’te BM Bünyesinde RF ve AGİK temsilcilerinin de katılımıyla, Moskova’da gerçekleşti. Görüşmelerde BM gözlemci heyeti (102 personel) ve BDT askerlerinden bir barış gücü oluşturulması kararlaştırıldı. Taraflar ayrıca 10 Şubat 1994 tarihinden başlayarak mültecilerin ilk olarak Gali ilçesine dönmesi konusunda anlaştılar. Görüşmelerin üçüncü turu 22-25 Şubat 1994’te gerçekleşti. Ancak Abhaz tarafı nihai bildiriye, Abhazya’nın SSCB dağıldığı sırada Gürcistan’ın mevcut sınırlarını kabul etmesini öngören 6. madde ve Abhazya’nın siyasi statüsünün⁷¹⁴ görüşmeler yoluyla belirlenmesini öngören 4. madde nedeniyle imzalamadı⁷¹⁵.

4 Nisan 1994’te taraflar Moskova’da yeniden bir araya geldiler. Rusya tarafından hazırlanan bir anlaşma Gürcistan, Abhazya, AGİK ve BM yetkilileri tarafından imzalandı. Mültecilerin Abhazya’ya geri dönüşü de anlaşmada yer alıyordu. Ancak ortak suçlara karışmış, insanlık suçu ve savaş suçu işlemiş kişilerin (Gürcülerin) Abhazya’ya dönüşleri anlaşmada istisna olarak kabul ediliyordu. Gürcistan’daki muhalefet, bu maddenin Abhazlara karşı savaşmış olan her Gürcü erkekini kapsadığını belirterek, Gürcülere karşı insanlık suçu işlemiş Abhazlarla ilgili herhangi bir maddenin olmamasını, hükümetin vermiş olduğu bir taviz olarak yorumladı.

İmzalanan bu anlaşmada ayrıca, Abhazya’nın kendi anayasası, ulusal marşı, amblemi ve bayrağı olacağına dair bir madde vardı. Taraflar dış politika, dış ticaret, sınır güvenliği ve gümrük hizmetlerini ortak yürüteceklerdi. Abhaz tarafı anlaşmadaki bu maddelerin Gürcüler tarafından eşit, egemen obje olarak tanınmalarının bir adımı

⁷¹³ Yalçın, a.g.e, ss. 123-124.

⁷¹⁴ Abhaz tarafı Abhazya’nın statüsüyle ilgili olası üç durumu (Gürcistan içerisinde otonomi, Gürcistan’la konfederal birlik ve Abhazya’nın bağımsızlığı) referanduma sunmayı önermiştir. Gürcistan yetkilileri savaş öncesi Abhazya’daki nüfusun büyük bir kısmının mülteci durumunda olduğunu, yapılacak referandumun ise sağlıklı olmayacağını belirtmişlerdir. Zverev, a.g.m., s. 56.

⁷¹⁵ Memmedov, a.g.e., s. 83.

olarak yorumladılar. Abhaz temsilcisi A. Jergina “Aslında Gürcistan Abhazya’nın egemenliğini tanımıştır” açıklamasında bulundu⁷¹⁶. Abhaz yetkililer daha sonraki görüşmelerde Gürcistan ve Abhazya arasında hukuki bağın kalmadığını iddia ettiler.

Rusya tarafından hazırlanan bu anlaşma taslağında Abhazlara, Gürcistan içerisinde federal haklardan daha fazla yetki verilmesi, -benzeri bir taslak daha sonra D. Karabağ sorunu için hazırlanacaktır – Moskova’nın bölgedeki etkinliğini sürdürebilmesi için G. Kafkasya ülkelerinin merkezi yönetimlerinin oldukça zayıf, konfederasyon şekline dönüşmesini arzuladığını göstermektedir.

Taraflar 14 Mayıs 1994’te bir Ateşkes Anlaşması imzaladılar ve cephe hattının askerden arındırılması konusunda anlaşmaya vardılar. Inguri Irmağının çevresindeki 12 km’lik alandan Gürcü ve Abhaz orduları ağır silahlarıyla birlikte geri çekilecekti. Rusya bu anlaşmadan sonra Gürcü mültecilerin Abhazya’ya geri dönüşleri için baskı yapmaya başladı. Bu gelişmeler Rus-Abhaz ilişkilerini olumsuz etkiledi.

Ardzinba, temmuz ayında bölgeyi ziyaret eden Graçev’le görüşmeyi reddetti. 25 Ağustosta bölgeyi ziyaret eden Rusya’nın savunmadan sorumlu Devlet Bakanı Georgi Kondratyev’in bulunduğu bir askeri tesise ateş açılması üzerine, Moskova-Sohum ilişkileri iyice gerginleşti. Guaduta bölgesindeki Barış Gücü Birlikleri’nin komutanı General Valssily Yakushev, 14 Eylül 1994’de mültecilerin kitlesel halde geri dönüşüne yardımcı olacağına söz verdi. Ancak bölgeye yığınak yapan Abhazya Ordusu, buna müsaade etmedi. Yeltsin 19 Eylül’de yapmış olduğu açıklamada mültecilerin dönüşlerinin ertelendiğini bildirdi⁷¹⁷.

Bu gelişmeden sonra, Yeltsin’in arabuluculuğuyla gerçekleştirilecek olan Şevardnadze-Ardzinba görüşmesine Şevardnadze, katılmayacağını bildirdi. Bu arada Moskova-Tiflis yakınlaşmasına neden olan bir başka gelişme daha yaşandı. Gürcistan 14 Mayıs Antlaşmasının şartlarından biri olan Abhazya’nın Gorge bölgesindeki birliklerini geri çekti ve bölgedeki Gürcistan ordusuna ait olan ağır silahlar Barış Gücünün gözetiminde imha edildi.

⁷¹⁶ Zverev, a.g.m., s. 58.

⁷¹⁷ Dole, a.g.m., s. 132.

1994 kasımın sonlarına doğru Moskova'nın baskıları sonucu Abhazya, yaklaşık 40.000 mültecinin Gali bölgesine dönmesini kabul etti⁷¹⁸. Abhazya, Gürcistan'a çekmiş olduğu bu jestten sonra 26 Kasım 1994'te bağımsızlığını ilan etti. Bu şekilde Gürcü-Abhaz barış görüşmeleri de imkansızlaşıyordu⁷¹⁹. Moskova ve Tiflis bu olaya sert tepki gösterdi. Moskova'nın Çeçenistan savaşına hazırlandığı bir dönemde Çeçenistan'ın bağımsızlığını bir anlamda meşrulaştıracak bu girişim, Kremlin tarafından hoş karşılanamazdı. Ayrıca Abhaz toplumunda savaş sırasında kendilerine yaptıkları yardımdan dolayı, Çeçenlere karşı büyük bir sempati vardı⁷²⁰. Oluşan bu yeni konjonktür –daha önce ayrıntılarıyla açıklandığı gibi- RF'nin Abhazya'ya baskı uygulamasına neden oldu. Önce Rus-Abhaz sınırı kapatıldı, daha sonra Abhazya'ya BDT ambargosu uygulandı. Moskova'yı ziyaret eden Ardzinba'ya Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçev “Abkhazlar ve Gürcülerin sorunlarını kendi aralarında çözmeleri ve kozlarını kendi başlarına paylaşmaları gerektiğini, hiçbir yönetimin salt dış askeri destekle uzun süre ayakta kalamayacağını” açıkladı. Graçev Çeçenistan sorununun yanı sıra bir sürü iç sorunu olan Rusya'nın sürekli olarak Abkhazların arkasında yer almasının söz konusu olamayacağını da belirtti⁷²¹.

V. Ardzinba ise Şubat 1996'da Moskova'da yapmış olduğu açıklamada federatif devletten ziyade, federasyon ve konfederasyon birleşimi olan bir birliği kabul etmek istediklerini açıkladı. İki eşit birim, kendi anayasasına sahip olacak, fakat ortak bir federatif yönetim dış ilişkiler, güvenlik, enerji, iletişim ve insan hakları üzerinde otorite sahibi olacaktı⁷²².

Taraflar arasında Mart 1997'de Moskova'da görüşmeler yeniden başladı. Ancak olumlu bir sonuç alınamadı. 28 Mart 1997'de Moskova'da yapılan BDT toplantısında

⁷¹⁸ Gali bölgesinde savaş öncesi dönemde tamamen Gürcü nüfus yaşamaktaydı. Bu dönüşlerinde de kendilerine Sohum tarafından verilmiş herhangi bir güvenlik garantisi yoktu. Nitekim Nisan 1998'de Gürcü Tetri Legioni örgütü tarafından dört Abhaz polislinin öldürülmesiyle başlayan olaylar sonucunda, Abhazya Birlikleri Gali bölgesine ağır silahlarla girdiler ve Gürcüler yeniden mülteci konumuna düştü. Tavkul, a.g.e., s. 73.

⁷¹⁹ Zverev, a.g.m., ss. 58-59.

⁷²⁰ Yaklaşık bir yıl sonra Trabzon Limanından kaçırılan Avrasya feribotunda Abhaz kökenli Türklerin de var olması, Çeçenistan'a dışardan gelen gönüllü savaşçıların Abhazya üzerinden Rusya'ya sızmaları, ayrıca Gürcülerin boşalttığı bölgelere Çeçen gerillaların yerleşmesi, Rusya'nın Abhazya'ya karşı sert politikalar uygulamasının diğer nedenleri olarak gösterilebilir.

⁷²¹ Uludağ, a.g.e., s. 637.

⁷²² Memmedov, a.g.e., s. 85.

Abhazya'ya uygulanan ambargonun devamına karar verildi. Aynı toplantıda alınan bir başka kararla Gürcistan ve Abhazya arasındaki güvenli bölgenin İngur ırmağından Galidza ırmağına kadar -yaklaşık 15 km- genişletilmesine ve Barış Gücü askerlerinin bu sahada görev yapmalarına karar verildi. Abhazya'nın bu kararı kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine Rusya, Nisan 1997'de Rusya'nın Rostov santralinden Abhazya'ya giden telefon bağlantılarını keserek, Abhazya'nın dış dünya ile haberleşmesini engelledi⁷²³.

Abhazya yönetimi buna tepki olarak, Mayıs ayında İnguri üzerindeki elektrik santralinden, Gürcistan'a elektrik sevkiyatını kesti. Gerilimin tırmanması üzerine, Temmuz 1997'de BM arabuluculuğunda Cenevre'de sürmekte olan görüşmelerde taraflar, birbirlerine karşı güç kullanmama sözü verdiler⁷²⁴. Bu tarihe kadar yapılan barış görüşmeleri, her ne kadar BM ve AGİT temsilcilerinin katılımıyla yürütüldüyse de RF'nin insiyatifi doğrultusunda gerçekleştirilmekteydi. Kasım görüşmelerinde problemin etkili çözümü için koordinasyon konseyi kuruldu. Konseye taraflardan başka istişari oy hakkıyla Rusya'nın yanısıra ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya da dahil edildi. Ayrıca, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya, Rusya'yı da yanlarına alarak BM Genel Sekreteri Gürcistan'ın Dostları Grubu'nu oluşturdular⁷²⁵. Böylece RF, barış görüşmelerindeki eski konumunu kaybetti.

BM'nin arabuluculuk çabaları sonucu taraflar Atina'da bir araya geldiler. Daha sonra TC Dışişleri Bakanlığının çabaları sonucu, 7-9 Haziran 1999 tarihleri arasında İstanbul'da BM'nin gözetiminde, görüşmeler gerçekleşti. Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan İstanbul Deklerasyonu, Abhazyalı Gürcülerin geri dönüşleri konusunda ciddi hükümler içeriyor ve tarafların hemen harekete geçmesini öngörüyordu. Zaten 1998 yılında yapılan müdahalelerden sonra uluslararası kuruluşlar tarafından Gali Bölgesi "güvenlik gereksinimi duyulan bölge" olarak savunuluyordu⁷²⁶. Bu görüşmeler sonucunda taraflar, ayrıca ekonomik ve hukuki işbirliği konusunda bazı konularda mutabakata vardılar. Ekim 1999'da Abhazya Yönetimi Abhazya'nın bağımsızlığı ve

⁷²³ Tavkul, a.g.e., ss. 72-73.

⁷²⁴ Uludağ, a.g.e., s. 655.

⁷²⁵ Kamil Ağacan, "Abhazya'nın Rusya Tarafından Gizli İlhamı", *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 35, Mart 2003, s. 20.

⁷²⁶ Uludağ, a.g.e., s. 658.

Devlet Başkanı seçimi için referandum yapılmasını kararlaştırdı. Gürcistan ve ABD hükümetleri ve BM Güvenlik Konseyi yaptıkları açıklamada bu karara sert tepki gösterdi.

Mart 2001'de taraflar Yalta'da yeniden bir araya geldiler. Bu görüşmeler BM gözetiminde, Rusya ve AGİT temsilcileri katılmadan, doğrudan gerçekleşti.

Abhazya sorunuyla ilgili yapılmış olan bu arabuluculuk girişimleri ve yapılan görüşmelere rağmen kalıcı bir anlaşma sağlanmamıştır. Bunun en önemli nedeni Sohum yönetiminin milliyetçi/şövenist karakteridir. Bölgeye yerleşmiş olan sınırlı sayıdaki Gürcü'ye bile tahammül edemeyen anlayışın, Tiflis'in egemenliğini –konfederasyon şeklinde bile olsa- kabul etmeleri şu anki konjonktürde uzak bir olasılık olarak görülmektedir. Sohum'un politik anlayışının bu şekle dönüşmesinde, Gürcistan'ın geçmişte uyguladığı etnik asimilasyonun etkisi de yadsınamaz. Rusya'nın XX. yy'da yaşadığı her iki sarsıntıdan sonra bölgede oluşan güç boşluğu üzerine Abhazlara karşı etnik temizlik uygulanmıştır. Sorunun çözümünü zorlaştıran faktörlerden biri de, Rusya'nın denge politikası gereği herhangi bir tarafı yeniden destekleme olasılığıdır.

2.5. İlişkilerde Kötüleşme: 1997-2001

Şevardnadze'nin iş başına gelmesinden sonra iyileşme eğilimine giren Moskova-Tiflis ilişkileri 1994-1996 yılları arasında gerçekleşen I. Çeçenistan savaşı sırasında zirveye çıkmıştı. Ancak 95-96 yılları arasında meydana gelen bazı gelişmelerin ilişkilerde çatlak oluşturduğu belirtilmişti. Çeçenistan savaşından sonra ilişkilerde tansiyon daha da artmıştır. Savaş sırasında RF, Çeçenistan'ın Rusya dışındaki tek sınırının olduğu Gürcistan'ın yardımına muhtaç idi. Savaşta başarısızlığa uğrayan Rusya, savaş sonrasında Kuzey Kafkasya'da elde edemediklerini Güney Kafkasya'da telafi etmeye çalışmıştır.

Tiflis, bu dönemden itibaren hızla Moskova'nın etkisinden çıkmaya çalışacaktır. Gürcistan dış politikasında meydana gelen bu değişimin temel nedeni Rusya'ya verilen tavizlere rağmen (BDT üyeliği, Rus üslerine izin verilmesi) ülkenin toprak bütünlüğünün korunması gibi konularda Moskova'nın gerekli çabayı göstermemesidir. Ayrıca 1997 yılında ABD dış politikasında meydana gelen değişim de Gürcistan'ın

Batıya yönelmesi için itici güç olmuştur. Aslında henüz SSCB'nin dağılmadığı dönemde Tiflis'teki bir kısım siyasi elit, Gürcistan'ın Batılı devletlerle işbirliği yapmasını ve NATO'ya üye olmasını savunmaktaydı. Ancak daha önce de belirtildiği gibi başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler o tarihlerde, bu istikrarsız bölgede, Rusya'yı istikrar unsuru olarak görmekte, dolayısıyla (özellikle reformların devam ettiği süreçte) Moskova'yı tedirgin edecek faaliyetlerden uzak durmaya çalışmaktaydılar. 1997 yılında Washington bu stratejisini değiştirmiş, "önce Rusya" ilkesini terk ederek, RF'nin BDT coğrafyasındaki özel rolünü tanımadığını belirtmiştir. Bu tarihlerden itibaren Tiflis, Batıyla (özellikle ABD ve NATO) olan ekonomik, politik ve askeri ilişkilerini sürekli artıracak, bu durum Moskova'nın yeni baskılarıyla sonuçlanacaktır⁷²⁷.

Şevardnadze 1997 yılının başında yapmış olduğu açıklamada, Rusya'nın işbirliği çerçevesinde Gürcistan'a karşı bazı sorumluluklarının olduğunu⁷²⁸, ancak bunları yerine getirmemesinin kendisini "hayal kırıklığına" uğrattığını belirtti. Şevardnadze'ye göre "stratejik ortaklık yalnızca Gürcistan'a askeri üs kurmaktan ibaret değildi, iki devlet arasında gerçek işbirliği ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması durumunda gerçekleşebilirdi". Gürcistan aynı yıl, RF'nin öne sürdüğü BDT ülkelerinin sınırlarını iç ve dış olarak ikiye ayıran⁷²⁹ tanımlamaya karşı çıkan Ukrayna ve Özbekistan'ın yanında yer almıştır⁷³⁰.

1997 yılının önemli gelişmelerinden biri de; Bakü petrollerinin erken üretiminin, Supsa limanından Ukrayna'nın Odesa Limanına, oradan da Avrupa'ya taşınması konusunda, Bakü, Tiflis ve Kiev arasında anlaşmaya varılmış olmasıdır. Böylece GUAM ülkeleri arasındaki işbirliği artıyor, RF ise yaşamsal çıkarı olarak algıladığı bir konuda, bölge ülkeleri tarafından dışlanıyordu.

Şevardnadze, 1997-98 yılları boyunca değişik zeminlerde, Rusya Dışışleri yetkililerine Abhazya sorunuyla ilgili yeni öneriler sunmaya devam etti. Gürcistan-

⁷²⁷ Yelda Demirağ, "Kafkasya'da Türk ve Rus Politikası", *Stratejik Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 40, Ağustos 2003, s. 77.

⁷²⁸ 1995 yılında ülkede Rus askeri üsleri kurulmasına izin veren ve Gürcistan sınırın ortak korunmasıyla ilgili anlaşma Gürcistan Parlamentosu tarafından reddedilmişti. Ancak Şevardnadze – Gürcistan ordusunun geliştirilmesi ve ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla ilgili iki madde daha ekleyerek bunu gerçekleştirmiştir.

⁷²⁹ Moskova BDT üyesi ülkelerin kendi aralarındaki sınırları iç, diğer ülkelerle olan sınırları dış sınır olarak sınıflandırılmasını önermekteydi. Dış sınırlar BDT askerleri tarafından ortak savunulacaktı.

⁷³⁰ Lynch, a.g.e., s. 143.

Abhazya arasındaki güvenli bölgenin Ochamçira bölgesine kadar genişletilmesini, mültecilerin evlerine dönebilmesi için Sohum'a baskı yapılmasını ve bu bölgede barış gücü bulunmasını özellikle talep etmekteydi. Ancak beklenen gelişmelerin gerçekleşmemesi üzerine şu açıklamayı yaptı: "Şayet BDT, kararlarını uygulamada başarısız bir kurum ise, topluluğun geleceği şüphelidir." Gürcistan Dışişleri Bakanı ise aynı yıl "BDT'nin kararları uygulanmayacaksa Gürcistan Birlikten ayrılabilir" açıklamasında bulundu⁷³¹.

Bu tarihlerde Rus siyasal yaşamında meydana gelen bazı gelişmeler de, Moskova'nın Abhazya Sorununa yaklaşımını, dolayısıyla Gürcistan'la olan ilişkilerini etkilemiştir. Dışişleri Bakanlığına Primakov'un gelmesiyle beraber Savunma Bakanlığının dış politikadaki etkinliğinin azalması, sınır koruma harcamalarını azaltma kararının alınması, mayınlı bölgelerde görev yapan askerlerin bir kısmının yaralanması, Ardzinba'nın kendilerinin rızası alınmadan yapılacak tek taraflı düzenlemenin (diğer Kuzey Kafkasya'lı halkların yardımıyla) yeni bir savaşa dönüşeceği tehdidini savurması, yaşanan ekonomik krizin etkisiyle askeri harcamaların tartışılması ve Çeçen istikrarsızlığının Dağıstan Cumhuriyetine sıçraması gibi nedenler Moskova'nın Gürcistan'ın istediği şekilde Abhazya'daki Barış Gücü'nün etki sahasını ve faaliyetlerini artırmasına engel olmaktaydı⁷³². Ancak Tiflis tarafından bu durum, Moskova'nın stratejik ortaklığının ve ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması gibi yaşamsal çıkarlarda Kremlin'in ne kadar samimi olduğunun, sorgulanmasına neden olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi 1997 yılından itibaren ABD'nin bölgeye yönelik politikasında değişim gerçekleşmeye başlamıştı. Özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'ın bölgede RF'nin baskısına karşı direnmeleri, Washington tarafından memnuniyetle karşılanıyordu. ABD'nin bölgeye yönelik bu politika değişikliği öncelikle ekonomik alanda gözlendi. Çeçenistan savaşıdan sonra ekonomik sorunlar yaşayan RF'ye Gürcistan'ın ekonomik bağımlılığı azalmaktaydı. Rusya'nın ülkenin dış ticaretindeki payı Türkiye, İran ve Yunanistan gibi ülkelerin altına düştü⁷³³. Batılı ülkelerin

⁷³¹ Lynch, a.g.e., s. 146.

⁷³² Lynch, a.g.e., s. 147.

⁷³³ Nodia "The Georgian.....", a.g.m., s. 37.

Gürcistan'a yaptıkları yatırımlar ve dış yardımlarda artış gözlemlendi. 2000 yılına kadar Gürcistan'a yapılan yatırımlarda ABD, % 28.5'le birinci sırada yer almıştır. Bunu % 13.3'lük alanla İngiltere'nin yatırımları izlemektedir⁷³⁴. 1997 yılında Şevardnadze'nin Washington'a düzenlediği resmi ziyaret, iki ülke ilişkilerinde dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Washington'daki yetkililer bu ziyaret sırasında ABD'nin, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunduğunu, bölgede yapılacak sınır değişikliklerine karşı olduğunu ve bu konuda Tiflis'e yardımcı olacağını dile getirmişlerdir. Bu ziyaretin en önemli sonuçlarından biri de, iki ülke arasında askeri konuların görüşülmüş olmasıdır⁷³⁵. Bu tarihten itibaren ABD'nin askeri yardımlarında kayda değer bir gelişme gerçekleşmiştir. Gürcü subayları ABD tarafından eğitime tabi tutulmuş, 1997-99 yılları arasında Gürcistan Ordusuna yaklaşık 17.5 milyar \$ yardım yapılmıştır⁷³⁶. Aynı sene ABD'nin yakın müttefiki Türkiye'nin Genel Kurmay Başkanı, beraberindeki askeri heyetle Tiflis'i ziyaret etmiş, askeri ilişkilerin geliştirilmesi ve sınırların korunması gibi konular görüşülmüştür⁷³⁷.

ABD ve Gürcistan'ın askeri ilişkilerindeki bu yakınlaşma Gürcistan-NATO ilişkilerine de yansımıştır. Gürcistan (diğer GUUAM ülkeleriyle beraber) NATO'nun Kosova'da yürüttüğü harekati, Moskova'ya rağmen desteklemiş, daha sonra BM şemsiyesi altında Kosova'ya gönderilen Türk tugayına kendi birliklerini vermiştir⁷³⁸. Batıyla ilişkilerin gelişmesi doğrultusunda Gürcistan, 1999 yılında Avrupa Konseyi'ne kabul edilmiştir.

Gürcistan'ın hızla Rusya'nın nüfuz alanından çıkarak Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi, 1999 yılından itibaren Moskova'nın bu ülkeye karşı yeniden baskı politikası uygulamasına neden olacaktır. Özellikle 1999 yılında başlatılan II. Çeçenistan Savaşı, Moskova'nın Tiflis'e baskı yapabilmek için yeni gerekçeler ortaya atmasına olanak sağlamıştır. RF, bu savaş sırasında Çeçen gerillaların alacağı olası lojistik

⁷³⁴ Ayşen Atasir, "A.B.D.'nin Kafkasya Politikasında Son Gelişmeler ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı 37, s. 77.

⁷³⁵ 1994'te Şevardnadze Cumhurbaşkanı olduktan sonra Washington'a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmişti. Fakat bu tarihlerde RF-Gürcistan arasında imzalanmış olan işbirliği anlaşmasından dolayı askeri konular konuşulmamıştır.

⁷³⁶ Ağacan, "Bağımsızlığın 10. Yılında...", a.g.m., s. 37.

⁷³⁷ Lynch, a.g.e., s. 144.

⁷³⁸ Kamil Ağacan, "Genişleyen NATO ve Güney Kafkasya", *Stratejik Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 39, Temmuz 2003, s. 86.

desteği kırmak için Çeçenistan'ın RF dışındaki dış dünyayla olan tek sınırını (Gürcistan sınırı) kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Gürcistan sınırı içinde bulunan Panki Vadisinde Çeçenlerle akraba toplulukların yaşıyor olmaları, ayrıca bu bölgede illegal silah satışı gibi birçok organize suçun işleniyor olması, Moskova tarafından bölgeye müdahale yapılması için gerekçe olarak gösterilmiştir⁷³⁹.

Rusya, bölgenin Tiflis'in kontrolünde bulunmadığını Vadi'nin 1500 silahlı Çeçen milislerinin yanı sıra Taliban askerleri ve paralı Arap savaşçıları tarafından kullanıldığını iddia etmiştir. Kremlin, Şevardnadze'ye bölgeye ortak müdahale edilmesini teklif etmiş ancak bu talep (ABD'nin desteğiyle) reddedilmiştir⁷⁴⁰. RF bu tarihten sonra bölgeye iki kez hava saldırısı düzenlemiş, ayrıca Çeçenistan sınırındaki iki Gürcü köyünü işgal etmiştir⁷⁴¹. Panki Vadisi iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Moskova bununla Gürcistan'ın, Rusya'nın ulusal güvenliğini tehdit eden terör örgütlerine destek verdiğini iddia etmektedir.

1994 yılında ülkeye yerleştirilen Rus askeri üsleri iki ülke arasındaki gerilimin bir başka nedenidir. 1999 yılında düzenlenen AGİT İstanbul Zirve'sinde Rusya'nın bölgedeki askeri personelinin AKKA limitlerini aştığı gerçeğinden hareketle, Gürcistan ve Rusya arasında ülkedeki Rus askeri üsleriyle ilgili bir anlaşma imzalanmıştır.

Bu anlaşmaya göre Rusya, 31 Aralık'a kadar, Gürcistan'daki askeri varlığını 153 tank, 241 zırhlı araç (APC) ve 140 top sistemine kadar indirmeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca 31 Aralık'a kadar Vaziani ve Gudauta askeri üslerinde bulunan askeri araçları geri çekmeyi ve Tiflis'teki bakım-onarım üssünü 1 Temmuz 2001'e kadar kapatmayı kabul etmiştir. Batum ve Ahalkalek'te bulunan üslerin durumu hakkında 2000 yılı sonuna kadar, karar verilecekti⁷⁴². Ancak RF, bu anlaşmayı imzalamış olmasına rağmen, askerlerini çekmesi durumunda bölgede yeni karışıklıkların yaşanabileceğini,

⁷³⁹ Gökçen Ekici ve Kamil Ağacan, "Panki Vadisi Etrafında Dönen Küresel Politika", *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 31, Kasım 2002, s. 53.

⁷⁴⁰ Gökçen Ekici, "Rusya Federasyonu'nun Terör Kartı: Irak Kafkasya'ya Emsal Olabilir mi?", *Stratejik Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 37, Mayıs 2003, s. 70.

⁷⁴¹ Ağacan, "Gürcistan'a Yönelik ...", a.g.m., s. 34.

⁷⁴² Ağacan, "Gürcistan'a Yönelik...", a.g.m., s. 32.

ayrıca bunun Moskova için ekonomik ve stratejik sorunlar teşkil ettiğini belirterek, bölgeden çekilmesini geciktirmeye çalışmaktadır.

Moskova'nın yukarıda bahsedilen nedenler doğrultusunda Gürcistan'a baskısı savaş sonrasında da devam etmiş, 15 Haziran 2000'de bu doğrultuda iki ülke arasında güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma terörizm, organize suçlar, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele, ekonomik ve askeri işbirliğinin geliştirilmesi gibi konuları kapsamaktadır. Bu anlaşmayla RF bölgeye yapacağı müdahalenin yasal zeminini oluşturmuştur⁷⁴³.

1997 yılından itibaren Gürcistan dış politikasında meydana gelen gelişmelerden dolayı RF, ayrıca ekonomik baskı araçlarını kullanmaya ve Abhazya sorununda yeniden Sohum'u desteklemeye başladı.

9 Ekim 1992 tarihli Bişkek Antlaşması, antlaşmaya taraf BDT üyesi ülkelerin yurttaşlarının vizesiz serbest dolaşımına imkân tanımaktaydı. Haziran 1999'da Türkmenistan'ın, Mart 2000'de de Özbekistan'ın BDT üyesi ülkelere vize uygulamaya başlamasından sonra, 30 Ağustos 2000'de Rusya da söz konusu antlaşmadan ayrıldığını bildirmiştir. Sorun diğer BDT üyesi ülkelerle ikili anlaşmalarla giderilirken, Moskova'nın vize uyguladığı tek ülke Gürcistan kalmıştır.

Gürcü nüfusun önemli bir kısmının (yaklaşık % 10'u) Rusya'da geçici işçi olarak çalışmaktadır. Bu işçiler her yıl Gürcistan ekonomisine yaklaşık 600 milyon \$ katkıda bulunmaktadır⁷⁴⁴. Vize uygulamasıyla birlikte Gürcistan kayda değer ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Ancak Abhazya ve G. Osetya bu uygulamanın dışında tutulmuş, her iki halka da Rusya Federasyonu pasaportu verilmiştir. Ayrıca Rusya'nın Adler bölgesi ile Sohum arasında demiryolu açılmıştır. Moskova bu şekilde 1995'ten itibaren Abhazya'ya uygulamış olduğu baskı politikasına son vermiş ve Tiflis'in elini zayıflatmıştır. Adler-Sohum tren yolunun açılmasıyla BDT çerçevesinde Abhazya'ya uygulanan ekonomik ambargo, bir anlamda sona erdirilmiştir. Abhazlara Rusya pasaportu verilmesini mülteci durumundaki Abhazya Gürcüleri'nin lideri Tamaz Nadaraşvili şöyle değerlendirmiştir.

⁷⁴³ Kanbolat, "R.F.'nin...", a.g.m., s. 46.

⁷⁴⁴ Kamil Ağacan, "Rusya'nın Gürcistan'a Vize Uygulaması Silahsız Savaş mı?", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Ocak 2001, s. 37.

Rusya Dış İşleri Bakanı vize uygulamasına sebep olarak uluslararası terör, örgütlü suç, uyuşturucu ticareti ve yasadışı göç gibi nedenleri göstermiştir. Ancak Gürcistan Dışişleri Bakanı Iraklı Menagharişvili uygulamanın iptali için Rus meslektaşıyla görüşmesi sırasında kendisine şu koşullar sunulmuştur:

- 1- Çeçen savaşında “tarafsız” kalmak,
- 2- BDT Gümrük Birliği temelinde oluşturulan Avrasya Ekonomik Birliği’ne katılmak,
- 3- Gürcistan’da bulunan Rus askeri üslerinin kapatılmasında ısrarcı olmamak,
- 4- Hazar petrol ve doğal gazının ihracında Rusya’nın çıkarlarını gözönünde bulundurmak⁷⁴⁵

⁷⁴⁵ Ağacan, “Rusya’nın Gürcistan’a...”, a.g.m., s. 35.

SONUÇ

Çalışmanın bu kısmında, giriş kısmında belirtilen amaç doğrultusunda elde edilen bulgular değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken çalışmanın özetlenmesinden özenle kaçılacak, ilgili bölümlerde yapılan çalışmaların analitik sonuçlarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca etnik sorunlardaki son durum ve bölgenin geleceğine ilişkin bazı beklentiler analiz edilecektir.

-Sovyetlerin son döneminde Rus siyasi yaşamında meydana gelen dönüşüm, Moskovada bir kimlik ve dış politika bunalımına neden olmuştur. Reformlar Rus siyasi yaşamında önemli değişikliklere neden olmuş, ancak beklendiği gibi Rusya'nın Batı ile entegrasyon sürecini başlatması için yeterli olmamıştır.

-Sovyetlerin dağılması ve Rusya'daki ideolojik çözülme ile beraber, Doğu-Batı çatışması son bulmamıştır. Soğuk Savaş sonrasında "dış hilal" üzerinde gerçekleşen rekabet, bugün "iç hilal" veya merkez bölgesi üzerinde gerçekleşmektedir. Ayrıca Soğuk Savaş dönemindeki rekabet ideolojik nedenler etrafında sürmekteyken, bugünkü rekabet ulusal çıkar algılamalarından kaynaklanmaktadır.

-Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yönelik politikası, tarihsel süreçte farklı şekiller almıştır. Bu durum, uluslararası sistemin yapısı, bölgedeki güç dengesi ve ideolojik nedenler gibi faktörlerden etkilenmiştir. Çarlık Rusyası işgal ve etnik tampon oluşturma, Sovyetler ideolojik ortak paydada yeni bir ulus inşa etme ve iç istikrarı bozar endişesiyle ayrılıkçı hareketleri bastırma politikaları izlemiştir. Rusya Federasyonu ise BDT platformunda bölgesel hegemonyasını pekiştirmeye çalışmaktadır.

-RF, bölgesel hegemonyasını sürdürebilme amacına, bölgedeki etnik çatışmalarda yerel azınlıkları destekleyerek ulaşmaya çalışmıştır. Azınlıkları desteklemenin yanı sıra, Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı diplomatik baskı, ekonomik yaptırımlar, iç muhalefeti destekleme, darbe ve suikast düzenleme, psikolojik baskı ve henüz iç savaş aşamasına gelmemiş etnik çatışma potansiyellerini tırmandırma gibi araçları da kullanmıştır. RF, bu politikaları ile bölgenin kendi nüfuz alanı olduğunu vurgulamış ve bölgedeki ekonomil, siyasi ve askeri çıkarları karşısındaki engelleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. RF bu politikalarıyla, Moskova'dan bağımsız hareket

etmenin bedelinin ne olacağını, diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin idarecilerine göstermiştir.

- Ancak bu politikalar, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Moskova'nın etkisinden uzaklaşarak, Batı ile ilişkilerin arttırmaları sürecini hızlandırmıştır. Rusya'nın Azerbaycan'da, Dağlık Karabağ'da Rus barış gücünü, Gence'de askeri üssünü ve Azerbaycan-İran sınırında sınır kuvvetlerini bulundurma, Hazar'da Batı sermayesinin iş yapmasını engelleme, Hazar'ın hukuki statüsünün kendi çıkarları doğrultusunda düzenlenmesi, petrol boru hattının mutlaka Rusya'dan geçmesi gibi halen ulaşamamış olduğu istekleri vardır. Gürcistan ise jeopolitik konumunu kullanarak Batıyla stratejik ilişkilerini geliştirmede önemli bir aşama kaydetmiş ve ülkesindeki Rus askerlerinin bir kısmını ülke dışına çıkarmayı başarmıştır.

- Çeçenistan sorunu veya 1997 ekonomik krizi gibi Rusya'da meydana gelebilecek herhangi bir istikrarsızlık, bölge ülkelerinin Batıyla entegrasyon sürecini daha da hızlandırabilir. Kendi içindeki Çeçenistan gibi sorunlara karşı, oldukça sert önlemler alan RF'nin Güney Kafkasya'daki sorunlara karşı yaklaşımı oldukça farklıdır. RF'nin bölgesel hegemonyasını devam ettirebilmek için uyguladığı bir başka strateji de; etnik çatışmalardaki mevcut statükoyu (çözumsuzlük) sürdürmektir. Bu şekilde çatışan tarafların Moskova'ya bağımlılıklarını devamlı hale getirmek ve bensez olmuyor imajını oluşturarak, bölgedeki varlığını istikrarın olmazsa olmaz koşulu olarak göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca bölgedeki sorunların çözüme kavuşmaksızın devam etmesi, diğer küresel ve bölgesel aktörlerin Güney Kafkasya'ya girişini zorlaştırmaktadır.

- Rusya Federasyonu'nun, bölgedeki politik etkinliğini sürdürebilmek için izlediği bir başka strateji de, barış görüşmelerindeki arabuluculuk rolünü sürekli kilit konumda tutmaktır. Ancak Rusya gibi, bölgede yaşamsal çıkarları bulunduğunu ilan eden bir devletin barış görüşmelerinde, tarafsız kalması düşünülemez. Nitekim RF, barış görüşmelerinde çatışan tarafları anlaşmaya yönlendirmekten çok, kendi çıkarlarını dikte eden planlar sunmuştur. Özellikle Dağlık Karabağ Sorunu barış görüşmelerinde, Rusya'nın bu stratejisi açıkça görülebilir. Tarafların anlaşmaya varacakları her dönemde şaşırtıcı bir şekilde her iki ülkede karışıklıklar çıkartılmış ve barış engellenmiştir. Özellikle Ermenistan için bunun bedeli ağır olmuştur. Rusya'nın askeri yardımı ile savaşı kazanan Ermenistan, barış görüşmelerinde Rusya'dan (Rusya'nın bölgesel

çıkarlarından) bağımsız hareket edememektedir. Ayrıca arabuluculuk rolünü sürdürdüğü bir dönemde, Ermenistan'a 1 milyar \$ lık askeri yardım yapması da, Moskova'nın bu rolüyle çalışmaktadır.

- 1991-2001 yılları arasındaki gelişmeler göz önüne alındığında, Rusya'nın hala bölgedeki en etkin devlet olduğu söylenebilir. 1997 yılından itibaren Rusya'nın bölgesel etkinliği düşüş eğilimine girmiştir. Ancak bugünkü tarih itibarıyla Batılılar Güney Kafkasya'da istedikleri politik ortamı oluşturamamışlardır. Ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan'ı kendine yeniden bağımlı kılabilmek için Rusya'nın kullanabileceği potansiyel araçlar söz konusudur. Çalışmada Lezgi, Taliş, Cevaheti ve Acaristan sorunlarının, etnik çatışma potansiyeli olarak değerlendirilmesinin bir nedeni de budur.

Bölgedeki son gelişmeler bağlamında etnik çatışmalardaki son dengeleri analiz etmek gerekirse; her iki ülkenin çatışma bölgelerinde yaklaşık 10 yıldır “savaşızsız” ancak “barışızsız” bir dönem hüküm sürmektedir. Bölgesel ve küresel aktörlerin sorunlara stratejik yaklaşımlarında radikal bir değişiklik gerçekleşmediği sürece, sorunlar “dondurulmuş” bir şekilde devam edeceğe benzemektedir. Dağlık Karabağ sorunu ele alındığında her iki ülke kamuoylarında yükselen milliyetçi eğilimlerin ve Ermenilerin tarihten gelen hesaplaşma arayışlarının sorunun çözümünü zorlaştırdığı söylenebilir. Ermeniler bir oldu bittiyle işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını terketme niyetinde değillerdir. Azerbaycan kamuoyu ise tarihsel vatanları olan Dağlık Karabağ'ın salt askeri güçle işgalini kabullenememektedir. Dağlık Karabağ Ermenileri'nin savaş sırasında başta Ermenistan olmak üzere Rusya ve İran'ın aktif desteğini almış olmaları, ayrıca ABD ve RF'deki güçlü Ermeni Lobisinin her iki devletin dış politikalarında etkin olmaları, Azerbaycan tarafının elini zayıflatmıştır. Azerbaycan yalnızca Türkiye'nin desteğini alabilmiştir, ancak bu destek, diplomatik olmaktan öteye gidememiştir. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamaları da sorunun çözümü için yeterli olmamıştır. Ancak Hazar Havzası'ndaki Hidro-Karbon kaynaklarının öneminin Batı tarafından farkedilmesi, Azerbaycan'ın bölgedeki öneminin artmasına neden olmuştur. ABD'deki enerji lobisinin, Beyaz Saray'a baskı yapması, Washington'un sorunla daha aktif bir şekilde ilgilenmesiyle sonuçlanmıştır. Azerbaycan bu tarihlerden itibaren petrol faktörünü kullanarak, Batılı ülkelerle ilişkilerini artırmaya çalışmıştır. Aliyev yönetimi Dağlık Karabağ sorununun çözümünü, ülkenin enerji kaynaklarının Batılılar tarafından işletilmesi için zımni bir koşul olarak

sunmaktadır. Batılı ülkeler de siyasal istikrar sağlanmaksızın bölgeye ekonomik yatırım yapmanın zorluğunun bilincindedirler. 11 Eylül sonrasında Washington-Bakü ilişkileri daha da gelişmiştir. Azerbaycan terörizmle mücadele çerçevesinde ülkesinin hava sahasını ABD uçaklarına karşılıksız açtı ve bu ülkeye istihbarat desteği sağladı. Bu gelişmeler üzerine ABD senatosunda, Azerbaycan'a uygulanan ekonomik yardımları yasaklayan 907 nolu karar iptal edildi. Ancak bu gelişmeler D. Karabağ Sorununun çözümü için yeterli olmadı. Azerbaycan yönetimi de sorunun yalnızca Batılı ülkelerin yardımıyla çözümünün olanaksızlığının farkında olduğundan, RF ile olan ilişkilerini belirli bir düzeyde tutarak denge politikası sürdürmeye çalışmaktadır. Putin'in iş başına gelmesiyle beraber ikili ilişkilerde kayda değer iyileşme gerçekleşti. 2000 yılında iki ülke arasında savunma ve işbirliği anlaşması imzalandı.

BTC petrol boru hattının gerçekleşeceğinin kesinleşmesi üzerine, Moskova bu projeden pay kapmaya çalışmaya başlamıştır. Bu bağlamda projeye katılmak isteyen Lukoil ve Ukos firmalarına Kremlin destek vermiştir. 2001-2002 yıllarında her iki ülke cumhurbaşkanları birbirlerini ziyaret etmiş ve bir dizi ekonomik anlaşmaya imza atmışlardır. Azerbaycan topraklarında bulunan Gebele Radar İstasyonu on yıllığına Moskova'ya kiraya verilmiştir. İki ülke ilişkilerinde gerçekleşen bu iyimser eğilimin daha da ilerlemesi durumunda Moskova, Dağlık Karabağ Sorununa yaklaşımını yeniden gözden geçirebilir.

Abhazya ve G. Osetya sorunlarının D. Karabağ sorunundan birçok farklılıkları vardır. Öncelikle her iki halk da, Ermenilerden farklı olarak uluslaşma sürecini tamamlamamışlardır. Abhaz ve Oset halkları ile Gürcüler arasındaki düşmanlık duyguları, Azeriler'le Ermeniler'inkinden daha azdır. Her iki toplumun arkasında (Ermenistan örneğinde olduğu gibi) kendi uluslarından oluşan bağımsız bir devlet yoktur. Ayrıca her iki toplumun diasporada güçlü etnik hobilerinin olmayışı bir başka önemli farktır. Çatışmalardan sonra bölgedeki dengeler köklü bir değişime uğramıştır. Gürcistan hem RF hem de ABD ve NATO ile askeri ilişkilerini geliştirmiştir. Batı'dan önemli miktarda ekonomik yardım almış, askerlerini NATO ülkelerinde eğitmiş ve ordusuna batı standartlarında askeri teçhizat sağlamış bir Gürcistan, on yıl öncesinden çok daha güçlü bir konumdadır. Ayrıca ülkesinden geçecek olan petrol boru hatlarından sağlayacağı ekonomik gelirler de hesaba katıldığında Gürcistan'ın önümüzdeki yıllarda etnik sorunlar karşısında elinin güçleneceği söylenebilir. Gürcüler, Azerilerden farklı

olarak Batı kültür ve medeniyetine daha yakın bir ulusal kimliğe sahiptirler. Bu durum Gürcistan için önemli bir avantajdır.

Savaş sırasında Kuzey Kafkasyalı halkların Abhazların safında savaşmış olmaları, Gürcistan'ın yenilgisinin önemli bir sebebidir. Ancak bugün için aynı halkların Abhazları desteklemesi oldukça uzak bir olasılıktır. Zira, RF'nin Çeçenistan'a yapmış olduğu her iki müdahale sırasında Gürcistan'ın jeopolitik önemi hem Moskova hem de Kuzey Kafkasya'lı halklar tarafından anlaşılmıştır. I. Çeçenistan Savaşı sırasında Gürcistan, Moskova'nın taleplerini karşılamaya çalışmıştır. Ancak II. Çeçenistan Savaşı sırasında ülkedeki Rus askerlerinin Gürcistan topraklarını geçerek Çeçenistan'a girmelerinin, Tiflis tarafından engellenmesi, daha sonra Panki Vadisi sorununun ortaya çıkması gibi gelişmeler, Kuzey Kafkasya'lı halkların Gürcistan'a yaklaşımlarıyla sonuçlanabilir. Çeçenistan Savaşı örneğinde olduğu gibi Kuzey Kafkasya'da yaşanacak herhangi bir istikrarsızlık durumunda Gürcistan sorunlar karşısında daha güçlü bir hale gelebilecektir.

Yeni uluslararası gelişmeler, kaygan bir zemine oturmuş olan bölgedeki dengeleri etkileyebilir. 1999 yılında İstanbul'da düzenlenen AGİT zirvesinde, Çeçenistan müdahalesinden dolayı, Clinton, RF'yi insan haklarını ihlal etmekle suçlamıştı. Ancak 11 Eylül sonrası dönemde ABD aynı nedenlerle RF'yi suçlamaktan kaçınmıştır. ABD'nin Afganistan savaşına bulmuş olduğu bahane RF tarafından Çeçenistan savaşı için gerekçelendirilmektedir. Dolayısıyla 11 Eylül benzeri bir gelişmenin gerçekleşmesi, yeni bölgesel dengeler oluşmasına neden olabilir. Afganistan Savaşı sonrasında ABD, Orta Asya ülkelerinde askeri üsler açarak bölgeye ilk adımını atmış oldu. Ancak ABD'nin stratejik olarak hangi bölge ülkesini rakip/tehdit unsuru olarak gördüğü önemlidir. Şayet bu ülke Çin ise, RF ile ortak hareket edebilir, bu durumda Azerbaycan ve Gürcistan da dahil bölge ülkeleriyle olan ilişkiler ikinci planda kalabilir. Ancak ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından RF'yi birinci tehdit unsuru olarak algılaması veya RF ve Çin'in ABD'ye karşı ortak politika geliştirmeleri durumunda, ABD'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini artırması kaçınılmazdır. Ayrıca Afganistan'daki istikrarsız yapı gözönüne alındığında Orta Asya coğrafyasından açık denizlere ulaşım açısından en sağlıklı yol Güney Kafkasya üzerinden geçtiği görülecektir. Yukarıda bahsedilen son iki olasılığın gerçekleşmesi durumunda Azerbaycan ve Gürcistan ABD için daha da önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKARSLAN, Mediha, **Değişen Dünya Dengeleri, Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1994.
- ALEMDAR, Ülkü Öztürk, **Ethnic Reviwal and Ethnic Conflict in Georgia**, Ankara: ODTÜ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- ALSTADT, Audrey, **The Azerbaijani Turks: Power and Idetity under Russian Rule**, Standford: Hooverinstation Press, 1994.
- ARI, Tayyar, **Global Politika ve Güney Asya: Keşmir Sorunu ve Nükleer Yarış**, İstanbul: Alfa Yay., 2000, 2. Baskı.
- ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul: Alfa Yay., 2002.
- ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yay., 1999, 3. Baskı.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Cilt II (1980-1990)**, Ankara: İş Bankası Yay., 1991.
- ASLAN, Yasin, **Can Azerbaycan**, Ankara: Kök Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Serisi, 1990.
- ASLAN, Yasin, **Üçüncü Romanın Jeo-politik Arzuları**, Ankara: ASAM, 1996.
- BERDZENİŞVİLİ, Nikoloz ve Canasia, Simon, **Gürcistan Tarihi**, çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul: Sorun Yay., 2000.
- BİCE, Hayati, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara: T.D.V. Yayınları, 1991.
- BRODY, David, **Ajarian Identity and the Regime of Aslan Abasidze**, Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- CAFERSOY, Nazım, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, (Haziran 2002-Haziran 2003), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü**, Ankara: ASAM, 2001.

- CAFERSOY, Nazım, **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)**, Ankara: ASAM, 2000.
- CANBOLAT, İbrahim S., **Almanya ve Dış Politikası**, İstanbul: Alfa yay., 2003.
- CANBOLAT, İbrahim S., **Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yay., 1999, 2. Baskı.
- CANBOLAT, İbrahim S., **Savaş ve Barış Arasında Dünya: Korku ve Umut Arasında İnsan**, İstanbul: Alfa yay., 2003.
- CANBOLAT, İbrahim S., **Yeni Dünya ve Türkiye: Aşkın Olma Zamanı**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yay., 2000.
- CEYHAN, Esra ve Ateşoğlu Güney, Nurşin, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları, NATO-AB-Türkiye**, İstanbul: Afa Yay. ve Tüses Vakfı, 1996.
- CHERVONNAYA, Svetlana, **Conflict in the Caucasus Georgia, Abkhazia and the Russian Shadow**, İngilizceye çev. Ariane Chanturia, London: Gothic Image Publications, 1994.
- CHOSSUDOVSKY, Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Çivi Yazıları Yay., 1998.
- CONQUEST, Robert, **Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities**, London: Macmillan, 1970.
- CORNELL, Svante E., **Small Nations and Great Powers**, Surrey, England: Curzon, 2001.
- CROISSANT, Michael P., **The Armenian-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications**, London: Preager, 1998.
- ÇELİKPALA, Mitat, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- ÇİLOĞLU, Fahrettin, **Rusya Federasyonu ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Sinatle Yay., 1998.
- DAĞI, Zeynep, **Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Yayınları, 2002.

- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Jeopolitik Konumu**, İstanbul: Küre Yay., 2001.
- DEMİR, Ali Faik, **Türk Dış Politikası Açısından Transkafkasya'nın Yeri ve Önemi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.
- DOUGHERTY James, E., PFALTZGRAFF, Robert L., **Contending Theories of International Relations**, Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1971.
- DUGIN, Alexander, **Rus Jeo-Politiği**, Çev. Vigur İmanov, İstanbul: Küre Yay., 2003.
- ERSOY, Hayri, **Dili, Edebiyatı ve Tarihi İle Çerkezler**, İstanbul: Nart Yay., 1993.
- ERSOY, Lale ve ERSOY, Hamit, **Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Ankara: Siyasal Kitabevi Yay., 2002.
- FRANKEL, Joseph, **National Interest**, London: Preager Publishers, 1970.
- FRANKEL, Joseph, **The Making of Foreign Policy**, Oxford: Oxford University Pres, 1993.
- GAZENFEROĞLU, Fazıl, **Ebulfez Elçi Bey; Tarihten Geleceğe**, Ankara: Prestij Matbaacılık, 1995.
- GOLDENBERG, Suzanne, **Politics in Contemporary Asia, Pride of Small Nations, The Caucasus and Post-Soviet Disorder**, London: Zed Books, 1994.
- GOLDSTEIN, Joshua S, **International Relations**, Washington D.C.: Longman, 1998, 3. Baskı.
- GORBAÇOV, Mikhail, **Glastnost: Asıl Neyi İstiyorum**, Çev. Tuba T. Çandar, İstanbul: Dönemli Yay., 1988.
- GÖKIRMAK, Mert, **Etnik Caydırıcılık ve Kafkaslarda Rus Dış Politikası**, Bursa: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000 .
- GÖNEY, Süha, **Siyasi Coğrafya**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1979.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Uluslararası Politika. İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Ankara: Atilla Kitabevi, 1993, 4. Baskı.
- HERZIG, Edmund, **The New Caucasus Armenia, Azerbaijan and Georgia**, Newyork: The Royal Institute of International Affairs, 1999.

HILL, Norman, L., **International Politics**, Newyork: Harper and Row Publishers, 1963.

HUMAN Rights Helsinki Watch, **Azerbaijan Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabagh**, New York: (yay. evi yok) 1994.

HUNTER, Shireen T., **The Transcaucasus in Transition, Nation-Building and Conflict**, Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1994.

İLHAN, Suat, **Dünya Yeniden Kuruluyor**, İstanbul: Ötüken Yay., 2000.

İLHAN, Suat, **Kafkasya'nın Gelişen Geo-Politiki**, Ankara: TKAE Yay., 1999.

İŞYAR, Göksel, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa yay., 2004.

KAPLAN, Morton, A., **System and Process in International Politics**, Newyork: John Wiley and Son, 1967, 2. Baskı.

KISSINGER, Henry, **Diplomasi**, Çev. İbrahim Kurt, İstanbul: T. İş Bankası yay., 1998.

KOÇER, Gökhan, **Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1993.

KOZLU, Cem, **Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**, Ankara: T. İş Bankası Yayınları, 4. bas. 1996.

KUNDUH, Yaşar, **SSCB'nin Dağılmasından Sonra Transkafkasya'daki Son Gelişmeler ve Bölgenin Etnik Yapısı**, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

LEEuw, Charles Van der, **Azerbaijan A Quest for Identity**, (yay. yeri yok), St. Martin Press, 2000.

LIBERDIAN, Gerodd J., **Ermenilerin Devletleşme Sınavı**, Çev. Alma Taşlıca, İstanbul: İletişim yay., 2001.

MAKAS, Zeynel Abidin, **Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası**, Ankara: Kök Sosyal Araştırmalar ve Stratejik Araştırmalar Serisi, 1990.

- MCCARTHY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yay., 1998.
- MEMMEDOV, Asım, **Güney Kafkasya'da Etnik Çeşitlilik ve Çatışma**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- MOR, Hasan, **Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti**, Konya: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.
- O'BALLANCE, Edger, **Wars in the Caucasus 1990-1995**, London: Macmillan Pres, 1997.
- ORTAYLI, İlber, **XVIII. Yüzyılda Türk-Rus İlişkileri, Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1999.
- ÖNAL, Buket, **Değişen Dünya Düzeni İle Yeniden Şekillenen Türk Dış Politikasında Hazar Petrollerinin Önemi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- ÖZDEMİR, Ömer, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara: Vadi Yay., 1997, 2. Baskı.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, **Rusya Federasyonu'nun Askeri Doktrini**, Ankara: ASAM, 2001.
- PAMİR, Necdet, **Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Ankara: ASAM, 1999.
- PAMUK, Mustafa, **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü Bugünü Yarını**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1995.
- PARASIZ, İlker ve diğ., **Dünya Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yay., 1999.
- SADIGBEYLI, Raushan, **Stability in the South Caucasus: The Role of Russia and Turkey**, Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- SANCAK, Kadir, **Gürcistan'ın Kafkasya'daki Yeri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası Ekonomi, Teori, Politika ve Uygulama**, İstanbul: Güzem Yay., 1998, 12. Baskı.

- SHAFRITZ Jay M., **The Dorsey Dictionary of American Government and Politics**, Chicago: The Dorsey Press., 1988.
- SHAFRITZ Jay, M., **The Harper Collins Dictionary of American Government and Politics**, Newyork: The Harper Gilins Publ., 1992.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2003, 3. Baskı.
- SUNY, Ronald Grigor, **Looking Towards Ararat, Armenia in Modern History**, (yay. yeri yok): Indiana University Press, 1993.
- SWIETOCHOWSK, Tadeusz, **Russia and Azerbaijan, A Borderland in Transition**, Newyork: Colombia University Pres, 1995.
- ŞANLI, Ufuk, **Borç Kapanı: IMF**, İstanbul: Sekis Yay., 2002.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- TAVKUL, Ufuk, **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya**, İstanbul: Ötüken Yay., 2002.
- TORUMTAY, Necip, **Değişen Stratejiler Odağında Türkiye**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.
- ULUDAĞ, Bülent, **Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu Ayrılıkçı Akımlar**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
- UZGEL, İlhan, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997.
- ÜLGER, İrfan Kaya, **Avrupa Birliği'nden Siyasal Bütünleşme: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu**, İstanbul: Gündoğan Yay., 2002.
- YALÇIN, Mustafa, **Georgian-Abkhaz Ethnic Conflict: A Case in Moscows Nationality Policy**, Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

YANAR, Savaş, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

YERASIMOS, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim yay., 1994.

YILDIRIM, Dursun ve Özönder, Cihat, **Karabağ Dosyası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991, 2. Baskı.

MAKALELER

AĞACAN, Kamil “Genişleyen NATO ve Güney Kafkasya”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 39, Temmuz 2003.

AĞACAN, Kamil, “Abhazya’nın Rusya Tarafından Gizli İlhakı”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 35, Mart 2003.

AĞACAN, Kamil, “Bağımsızlığın 10. Yılında Gürcistan: A.B.D.’nin Kafkasya’daki Kalesi mi?”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 11, Mart 2001.

AĞACAN, Kamil, “Gürcistan’a Yönelik Artan Rus Baskıları ve Türkiye”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 4, Ağustos 2000.

AĞACAN, Kamil, “Kaderdaş Devletler, Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001.

AĞACAN, Kamil, “Rusya’nın Gürcistan’a Vize Uygulaması Silahsız Savaş mı?”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 9, Ocak 2001.

AKGÖNENÇ, Oya, “Rusya Federasyonu’nun Dış Politika Hedefleri ve Bunların Üstündeki Etkin Faktörler”, **Avrasya Dosyası**, İlkbahar 1994, Rusya Özel Cilt 1, Sayı: 1.

ALİOĞLU, Seyavuş, “Haydar Aliyev Mitolojik Bir Kahraman Olabilir miydi?”, **Avrasya Dosyası**, Afganistan ve Pakistan Özel, Cilt: 4, Sayı: 3-4, Sonbahar-Kış 1998-99.

AMBRASIO, Thomas, “Congressional Perceptions of Ethnic Cleansing Reactions to Nagorno-Karabagh War and the Influence of Ethnic Interest Groups”, **The Review of International Affairs**, Vol: 2, No: 1, Autumn 2002.

- ARBATOV, Alexi G., "Russian Foreign Policy Priorities for the 1990's", Teresa P. Johnson ve Steven E. Miller (der.), **Russian Security After the Gulf War**, Washington: Prasseys, 1994.
- ARSLAN, Mehmet, "IMF, Krizler ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 14, Haziran 2001.
- ASLAN, Yasin, "Elçibey, Aliyev ve Azerbaycan Fenomeni", **Avrasya Etüdleri**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1994.
- ASLANLI, Araz, "Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev'in Moskova Ziyareti", **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 23, Mart 2002.
- ASLANLI, Araz, "Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu Çözümüne Doğru mu?", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 12, Nisan 2001.
- ASLANLI, Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt: 6, Sayı: 1, İlkbahar 2001.
- ATASİR, Ayşen, "A.B.D.'nin Kafkasya Politikasında Son Gelişmeler ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 37, 2003.
- ATSTADT, Audrey L., "Azerbaijani Struggle Towards Democracy", Karen Dawisha and Brauce Barot, (der.) **Conflict Cleverage and Change in the Caucasus and Central Asia**, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997.
- BAJANOV, Yevgeni, "Rusya'nın Değişen Dış Politikası", Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000.
- BARZANOVSKI, Vladimir, "Rusya'nın Menfaatleri Çok Önemlidir", Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000.
- BIRCH, Julia, "Ossetia, Land of Uncertain Frontiers and the Manipulative Elites", **Central Asian Survey**, Vol: 18, No: 4, 1999.
- BIRCH, Julian, "Ossetia: A Caucasian Bosnia in Microcosm", **Central Asian Survey**, Vol: 14, No: 1, 1999.
- BLANK, Stephen, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 13, İlkbahar 1998.

BLANTON, Shannon Lindsey, "Promoting Human Rights and Democracy in the Developing World: U.S. Rhetoric Versus U.S. Arms Exports", **American Journal of Political Science**, Vol: 44, No: 1, January 2000.

BURKE, Justin, "Armenia and Russia Supporting Separatists in Azerbaijan, Azeri Paper Says",

<http://www.eurasia.org/resource/azerbaijan/hypermail/200002/0017.html>.

CABBARLI, Hatem, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 9, Sayı: 1, İlkbahar 2003.

CABBARLI, Hatem, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Karşılaştığı Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Arayışları", **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 41, Eylül 2003.

CAFERSOY, Nazim, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 8, Aralık 2000.

CAN, Sönmez, "Jeopolitik Açısından Kafkasya", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 3, Sayı: 4, Kış 1996.

CANBOLAT, İbrahim S., "Yeni Dünyada Dış Politika ve Araçları", **Bilgi ve Toplum**, Sayı: 3, 2001.

CHIRIKBA, Viacheslav A., "Georgian-Abkhazian Conflict and its Aftermath", Mehmet Tütüncü (der.), **Caucasus: War and Peace, The New World Disorder and Caucasus**, Netherland, Harleem: SOTA, 1998.

CHRISTOPHER, J. Walker, "Armenian Presence in Mountoins Karabakh", John F.R. Wright (der.), **Transcaucasian Boundaries**, Londra: UCL Pres Ltd, 1996.

COPPIETERS, Bruno, "Conclusion: The Failure of Regionalism in Euroasia and the Western Ascendancy Over Russia's Near Abroad". Bruno Coppieters ve dig. (der.), **Commonwealth and Independence in Post-Soviet Euroasia.**, Oregao, England: Creative Print and Design, 1998.

COPPIETERS, Bruno, "Georgia in Europea: The Idea of Periphery in International Relations", Bruno Coppieters ve dig. (der), **Commonwealth and Independence in Post Soviet Euroasia**, Oregao, England: Creative Print and Design, 1998.

- CORNELL Svante, E., “Kafkaslar ve Orta Asya’da Geo-politik ve Stratejik Ortaklıklar”, Yılmaz Tezkan (der.), **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000.
- CROISSANT Cynthia M. ve CROISSANT, Micheal “Hazar Denizi Statüsü Sorunu, İçeriği ve Yansımaları”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt: 3, Sayı: 4, Kış 1997.
- DAĞI, Zeynep, “Rusya’nın Yakın Çevre Politikası ve Türkiye”, İhsan Dağı (der.), **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998.
- DALE, Catherine, “The Case of Abkhazia (Georgia)”, Lena Jonson and Clive Archer (der.), **Peacekeeping and the Role of Russia in Euroaia**. Oxford: Westview Pres, 1996.
- DANILOV, Dimitri, “The Russia’s Search for an International Mandate in Transcaucasus”, Bruno Coppieters (der.), **Contested Borders in the Caucasus**, Brüksel: Vubpress, 1996.
- DEĞİRMENCİ, Koray, “IMF Nedir?” www.turkis.org.tr/imf.htm
- DEMİRAĞ, Yelda, “Kafkasya’da Türk ve Rus Politikası”, **Stratejik Analiz**, Cilt 4, Sayı 40, Ağustos 2003.
- DRAGAZDE, Tamara, “Azerbaijan and the Azerbaijanis”, Graham Smith (der.), **The Nationalities Question in the Post Soviet States**, Newyork: Longman, 1996.
- EKİCİ, Gökçen “Rusya Federasyonu’nun Terör Kartı: Irak Kafkasya’ya Emsal Olabilir mi?”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 37, Mayıs 2003.
- EKİCİ, Gökçen ve AĞACAN, Kamil, “Panki Vadisi Etrafında Dönen Küresel Politika”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 31, Kasım 2002.
- ERALP, Atila, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, Atila Eralp (der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, İstanbul: İletişim yay., 1996.
- ERNELS, Lord ve diğ., “Report of a UNPO Mission to Abkhazia, Georgia and the Northern Caucasus”, **Central Asian Survey**, Vol: 12, No: 3, 1993.
- ERÖZDEN, Ozan, “Ulus-Devletin Geleceği” Faruk Sönmezoğlu (der.) **Uluslararası Politika’da Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, İstanbul: Der Yay., 1998.

FULLER, Elizabeth, "The Azeris in Georgia and the Ingilos: Ethnic Minorities in the Lime Light", **Central Asian Survey**, Vol: 3, No: 2, 1987.

FULLER, Elizabeth, "Transkafkasya'da Etnik Milliyetçilik", **Yeni Forum**, Cilt 17, Sayı: 321, Şubat 1996.

FURMEN, Dimitri ve ASENİUS, Carl Johan, "The Case of Nagorno Kabagh." Jean Jonson ve Clive Archer (der), **Peace keeping and the Role of Russia in Euroasia**, Colorado, Westview pres, 1996.

GACHECLIHADZE, Revaz, "Geopolitics in the South Caucasus Local and External Players", **Geopolitics**, Vol: 7, No: 1, Summer, 2002.

GASIMOV, Musa, "Rusya'nın Azerbaycan Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 7, Sayı: 4, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002.

Georgian Parliementry Committe on Human Rights and Ethnic Minorities, "Ethnic Minorities in Georgia", Mehmet Tütüncü (der.), **Caucasus: War and Peace**, Netherland, Harleem: SOTA, 1998.

GIORGEA, Khetuna, "Russia Regional Partner or Agressor", **The Review of International Affairs**, Vol: 2, No: 1 Autumn 2002.

GÖTZ, Roland, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Siyasi Çıkar Alanları", Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay yeri yok), Ülke, 2000.

GÜL, Nazmi ve EKİCİ, Gökçen, "Azerbaycan ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 7, Sayı: 1, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001.

GÜL, Nazmi ve EKİCİ, Gökçen, "Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var? Putin'in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri", **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 19, Kasım 2001.

GÜNEY, Nurşin Ateşoğlu, "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut, 1998.

- GÜNEY, Nurşin Ateşoğlu, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, (der.) **Türkiye’nin Komşuları**, Ankara, İmge yay., 2002.
- GÜRSES, Emin, “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001.
- HENZE, Paul B., “1995’te Gürcistan” **Yeni Forum**, Cilt: 16, Sayı: 318, Kasım 1995.
- HENZE, Paul B., “Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık”, **Avrasya Etüdları**, Yaz 1995, Cilt: 2, Sayı: 2.
- HENZE, Paul B., “Kafkasya’da Çatışma”, **Avrasya Etüdları**, Sayı: 1, İlkbahar 1994.
- HENZE, Paul B., “Russia and The Caucasus”, **Perceptions**, Vol: 1, No: 2. June-August 1996, pp. 53-54.
- HEWITT, B.G., “Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership”, **Central Asian Survey**, Vol: 12, No: 3, 1993.
- HEWITT, George, “The Role of Scholars in the Abkhazians Loss of Trust in the Georgians and How to Remedy the Situation”, Mehmet Tütüncü (der.) **Caucasus War and Peace, The New World Disorder and the Caucasus**, Netherland, Harleem: SOTA, 1998.
- HUNTER, Shireen, “The Evolution of Foreign Policy of Transcaucasion States” Gary K. Bertsch ve dig. (der.) **Crossroads and Conflicts: Security and Foreign Policy in Caucasus and Central Asia**, New York: Routledge, 2000, s. 69.
- HUSEYNOV, Rauf A., “Ethnic Situation in the Caucasus”, Mehmet Tütüncü (der.) **Caucasus: War and Peace**, Netherland, Harleem: SOTA, 1998.
- İŞYAR, Göksel, “Amerika Birleşik Devletleri ve Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı”, **Avrasya Dosyası**, İstihbarat Özel, Yaz 2002, Cilt: 8, Sayı: 2.
- JAFFE, Amy Myers, MANNİNG, Robert, “Hazar’da Büyük Mitosu: Enerjinin Gerçek Jeopolitiği”, Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok), Ülke Yayınları, 2000.

- JARİY, Süleyman Ali, "The republic of Azerbaijan Notes on State Borders in the Past and Present", John F.R. Wright ve diğ. (der.), **Transcaucasian Boundaries**, London: UCL pres limited, 1996.
- JONES, Stephan ve PARSONS, Robert, "Georgia and Georgians" Graham Smith (der.) **The Nationalities Question in the Post-Soviet States**, Londra ve Newyork: Longman, 1996.
- KALAFAT, Yaşar, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-Sosyal Yapı", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1.
- KALAFAT, Yaşar, "Karadeniz ve Kafkasya'da Gelişen Dini ve Siyasi Olaylar İtibariyle Türkiye'nin Güvenliği",
<http://www.strateji.cv.edu.tr/turkdunyasi/turkdunmak3.asp>
- KANBOLAT, Hasan ve GÜL, Nazmi, "Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) İle Krosnader (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 6, Ekim 2000.
- KANBOLAT, Hasan, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 3, Temmuz 2000.
- KARAKAŞ, Işıl, "Uluslararası Hukukta Yeni Eğilimler: "Soft Law" ve İnsan Hakları", Faruk Sönmezoğlu (der.) **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, İstanbul: Der Yay., 1998.
- KHOKHER, Camilla ve Wiberg-Jorgessen, Paul, "United States Strategic Possibilities in the South Caucasus" **European Security**, Vol: 10, No: 3, (Autumn 2001).
- POKOSHIN, Andrei, "Reflections on Russia's Past, Present and Future",
www.ciaonet.org/wps/ka001/index.html
- KOZHEMIKİN, Alexander V., ve KANET, Roger E., "Russia and its western Neighbors in the Near Abroad", Roger E. Kanet ve Alexander Kozhemikian (der.) **The Foreign Policy of the Russian Federation**, Newyork: St. Martin Press, 1997.

- KÖK, Havva, "The Link Between Ethnic Conflicts and the Caspian Oil Pipe Line Issues", İsmail Soysal (der.) **Turkish Views on Euroasia**, İstanbul: İsis Pres, 2001.
- KRAG, Helen ve FUNCH, Lars, "An Overview of the North Caucasian People", Mehmet Tütüncü (der.) **Caucasus: War and Peace, The New World Disorder and the Caucasus**, Netherland, Herleem: SOTA, 1998.
- KULİYEV, Hasan Hüseyin, "Rusya'nın Azerbaycan Stratejisi", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 3, Sayı: 4, Kış 1996.
- KULOĞLU, Armağan, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Kafkasya Politikası", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 1, Mayıs 2000.
- KURBANOV, Erjan, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar", **Avrasya Etütleri**, Cilt: 3, Sayı: 4, Kış 1996-97.
- KUZIO, Taras, "Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Jeopolitik Çoğulculuk: GUUAM'ın ortaya Çıkışı" Yılmaz Tezkan (der.) **Kadim Komşumuz Yeni Rusya**, (yay. yeri yok), Ülke, 2001.
- LIGHT, Margot, "Russia and Transcaucasia", John F. Wright ve dig. (der.), **Transcaucasian Boundaries**, London: Ucl press ltd, 1996.
- MAFROSER, Nioll ve diğerleri, "A Conflict Analysis of Azerbaijani Armenian Dispute", **The Journal of Conflict Resolution**, Vol: 34, No: 4, December 1990.
- MAMEDOV, Aliaga, "Ethnic Minorities and the Democratization of Azerbaijan Society", Ole Hairis ve Sefa Martin Yörükel (der.), **Contrasts and Solutions in the Caucasus**, Denmark, Aorhus: Aorhus Univ. Pres., 1998.
- MIKOYAN, A. Sergei, "Rusya, ABD ve Avrasya'da Bölgesel İhtilaf", Yılmaz Tezkan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri yok): Ülke, 2000.
- MILLS, Kurt, "Cybernations: The Internet, Virtual Reality and Self Determination", www.ciaonet.org/wps/wae005/index.html

- MURPHY, David, "Operation Ring, the Black Berets in Azerbaijan", **Journal of Soviet Military Studies**, Vol: 5, No: 1, March 1992.
- MUSABEYOV, Rasim, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001.
- MUTAFIAN, Clau de, "Karabagh in the Twentieth Century", Leven Chorbajian ve diğ. (der.) **The Caucasian Knot, The History and Geopolitics of Nagorno-Karabagh**, London: Zedbooks, 1995.
- NAUMKIN, Vitaly V. "Experience and Prospects For Settlement of Ethno-National Conflicts in Central Asia and Trascaucasia", Vitaly V. Naumkin (der.), **Central Asia and Transcaucasia, Ethnicity and Conflict**, London: Greenwood pres, 1994.
- NAUSABEYEV, Asem, "21. yüzyılın başında BDT'nin sorunları ve Geleceğe Yönelik Senaryolar", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 9, Ocak 2001.
- NESİBLİ, Nesib "Doğu-Batı Ekseninde Azerbaycan", **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 20, Aralık 2001.
- NESİBLİ, Nesib, "Azerbaijans Geo-politics and oil-pipeline issues": **Perception**, Vol: IV, No: 4, December 1999-February 2000.
- NESİBLİ, Nesib, "Azerbaycan ve Moskova, Erivan, Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 4, Ağustos 2000.
- NISSMAN, David, "A New Ethnic Challenge to Borders in the Caucasus", http://www.jamestown.org/pubs/view/pri_001_005_005.htm.
- NODIA, Ghia, "Political Turmoil in Georgia and the Ethnic Policies of Zviad Gamshakurdia", Bruno Coppieters (der.), **Contested Borders in the Caucasus**, Brüksel: Vubpress, 1996.
- NODIA, Ghia, "The Georgian Perception of the West", Bruno Coppieters ve diğ. (der.), **Commonwealth and Independence in Post Soviet Euroasia**, Oregon, England: Creative Print and Design, 1998, s. 29.
- NUGMAN, Gülnar, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", **Avrasya Etüdları**, Sayı: 13, İlkbahar 1998.

NURIYEV, E. Elkhan, "The Ongoing Geopolitical Game in the Caucasus and the Caspian Basin: Towards War or Peace?",
<http://cns.miis.edu/cres/nuriyev.htm>.

NURIYEV, Elkhan, "Conflicts: Caspian Oil and NATO", Gary K. Bertsch ve diğ. (der) **Crossroads and Conflicts: Security and Foreign Policy in Caucasus and Central Asia**, Newyork: Routledge, 2000.

OĞAN, Sinan ve AĞACAN, Kâmil, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 13, Mayıs 2001.

OĞAN, Sinan ve KANBOLAT, Hakan, "Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler, Putin'in Azerbaycan Ziyareti", **Stratejik Analiz**, Cilt: I, Sayı: 10, Şubat 2001.

OĞAN, Sinan, "Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor", **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 23, Mart 2002.

OĞAN, Sinan, "Kremlin Lukoil Arasında Rusya'nın Bakü-Ceyhan Politikası", **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 26, Haziran 2002.

OTYRBA, Gueorgui, "War in Abkhazia The Regional Significance of Georgian-Abkhazian Conflict", Roman Szporluk (der.), **National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Euroasia**, Newyork: M.E. Sharpe, 1994.

OZHIGANOV, Edward, "The Republic of Georgia: Conflict in Abkhazia and South Ossetia", Alexi Arbatov ve diğ. (der.), **Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives**, Cambridge: The MIT press, 1997.

ÖZDAĞ, Ümit, "SSCB'den Rusya Federasyonuna (1985-1993)", **Avrasya Dosyası**, Kış 1996, Cilt: 3, Sayı: 4.

ÖZGÜR, Nurcan, "Balkan Devletlerinin Dış Politika Uygulamalarında Etnik Sorunların Rolü", Faruk Sönmezoğlu (der.), **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, İstanbul: Der Yay., 1998.

PAYE, Olivier ve REMACLE, Eric, "UN and CSCE policies in Transcaucasus", Bruno Coppieters (der.), **Contested Borders in the Caucasus**, Brüksel, Vubpress, 1996.

- PIKAYEV, Alexander A., "The Russian Domestic Debate on Policy Towards the Near Abroad", Lena Johnson ve Clive Acher (der.), **Peace Keeping and the Role of Russia in Euroasia**, Colorado: West View Pres, 1996.
- RASIZADE, Alec, "Azerbaijan After a Decade of Independence: Less Oil, More Graft and Poverty". **Central Asian Survey**, Volume: 21, Nr: 4, December 2002.
- REINSCH, August, "Developing Human Rights and Humanitarian Law Accountability of the Security Council for the Imposition of Economic Sanctions", **The American Journal of International Law**, Vol: 95, No: 4 (Oct. 2001).
- ROBERTS, Adam, "Humanitarian War: Military Intervention and Human Rights", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Vol: 69, No: 3, July 1993.
- RONDELLI, Alexander, "Security Threats in the Caucasus: Georgia's View", **Perceptions**, Vol: 3, No: 2, June-August 1998.
- RUBINSTEIN, Alvin, "The Transformation of Russian Foreign Policy", Karen Dawisha (der.), **The International Dimension of Post-Communist Transition in Russia and the New States of Euroasia**, New York: M.E. Sharpe, 1997.
- RURIKOV, Dimitri, "How it All Began: An Essay on New Russian Foreign Policy", Teresa P. Johnson ve Steven E. Miller (der.), **Russian Security After the Gulf War, Seven Views from the Moscow**, Washington: Praeger, 1994.
- SAKWA, Richard ve Webber, Mark, "The Common Wealth of Independent States, 1991-1998; Stagnation and Survival", **Europe-Asia Studies**, Vol: 51, No: 3, May 1999.
- SARIAHMETOĞLU, Nesrin, "Hazar Petrol Boru Hattının Güzergâhı ve Güvenliği Meselesine Bir Bakış", **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 7, İlkbahar-Yaz 2000.
- SARIBAY, Ali Yaşar, "Global Kapitalizm Bağlamında Medeniyetler Çatışmasının Mantığı", **Karizma**, Sayı: 19, Ocak-Şubat-Mart 2002.
- SAROYAN, Mark, "Trouble in the Caucasus" içinde **Minorities, Mullahs and Modernity: Reshaping Community in the former Soviet Union**, California: International Area Studies, 1997.

- SAYDAM, Abdullah, "Rus Sömürgecilğinde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği", **Avrasya Etüdleri**, Cilt: 3, Sayı: 2, Yaz 1996.
- SEZGİN, Mahmut Niyazi, "Güney Kafkasya'da Ulaştırma ve Jeostrateji", **Stratejik Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 25, Mayıs 2002.
- SHEARMAN, Peter, "Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics", Roger Kanet ve Alexander Y. Kozhemikian (der), **The Foreign Policy of the Russian Federation**, London: Macmillan Press, 1997.
- SIKKINK, Kathrynk, "Transnational Politics, International Relations Theory and Human Rights", **Political Science and Politics**, Vol: 31, No: 3, Sep. 1998.
- SOLTAN, Elnur, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 13, Mayıs 2001.
- SWIETOCHOWSKI, Taedusuz, "Azerbaijan: Perspectives From the Crossroads", **Central Asian Survey**, Vol: 18, No: 4, 1999.
- ŞAHİN, Murat, "Gürcistan Ziyareti ve Mikhail Saakaşvili'nin Göreve Gelişi", **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 47, Mart 2004, s. 78.
- ŞAHİN, Murat, "Transkafkasya Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 19, İlkbahar-Yaz 2001.
- TANRISEVER, F. Oktay, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (der.) **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara, İmge, yay., 2002.
- TAVKUL, Ufuk, "Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya", **Yeni Türkiye**, Sayı 15, Temmuz-Ağustos, 1997.
- TCHILINGIRIAN, Hratch, "Nagorno Karabagh: Transition and the Elite". **Central Asian Survey**, Vol: 18, No: 4, 1999.
- TUNCER, İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.) **En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998.

URBAN, Mark, "Nagorno-Karabakh: Belequered Enclave in the Caucasus",
International Defense Review, Vol: 25, No: 6, June 1992.

WEHSCHUTZ, Christian F., "Rus Fikriyatının Bir Parçası Olarak Avrasyacılık",
Yılmaz Tekzan (der.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, (yay. yeri
yok): Ülke, 2000.

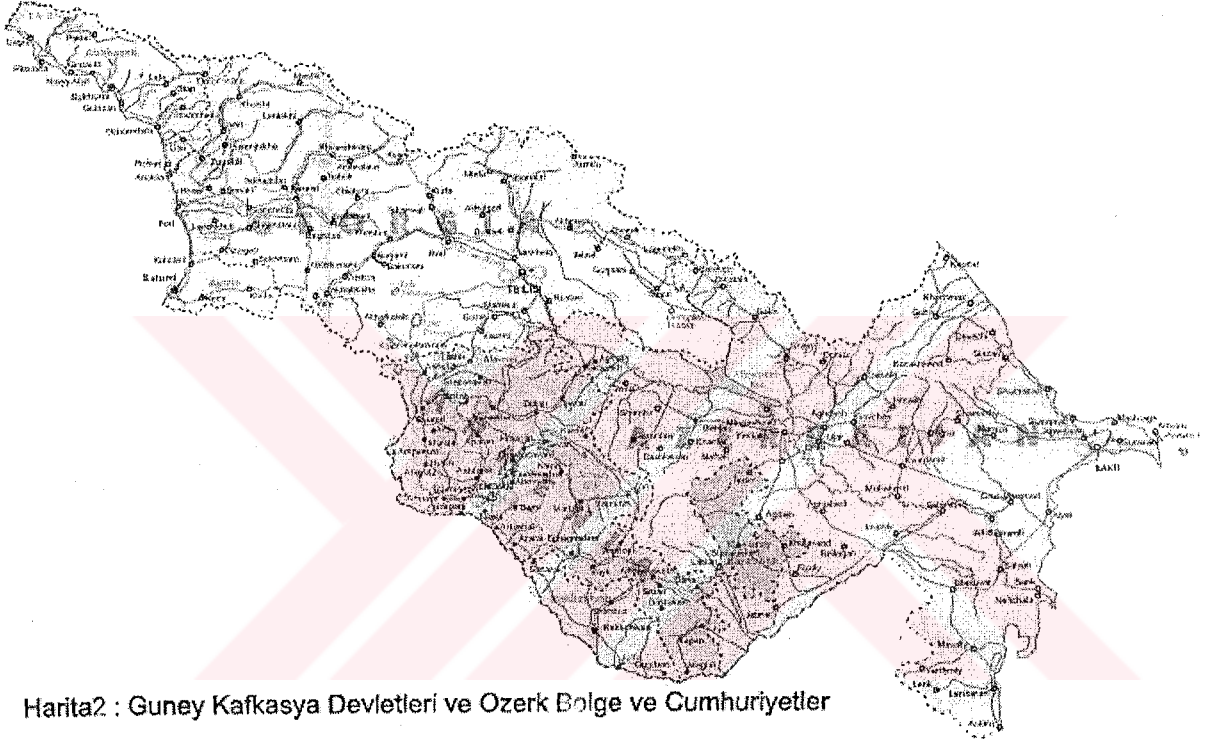
YILMAZ, Gaye, "Kapitalizmin Kaleleri-II",
<http://www.antimai.org/kutup/kkwtablmt.htm>

YÖRÜKEL, Sefa Martin, "Nationalism and the Foundation of National Identity in
Azerbaijan in the Past and Present", Ole Hoiris ve Sefa Martin Yörükel, (der.)
Contrasts and Solutions in the Caucasus, Denmark, Aorhus: Aorhus Univ.
Pres, 1998.

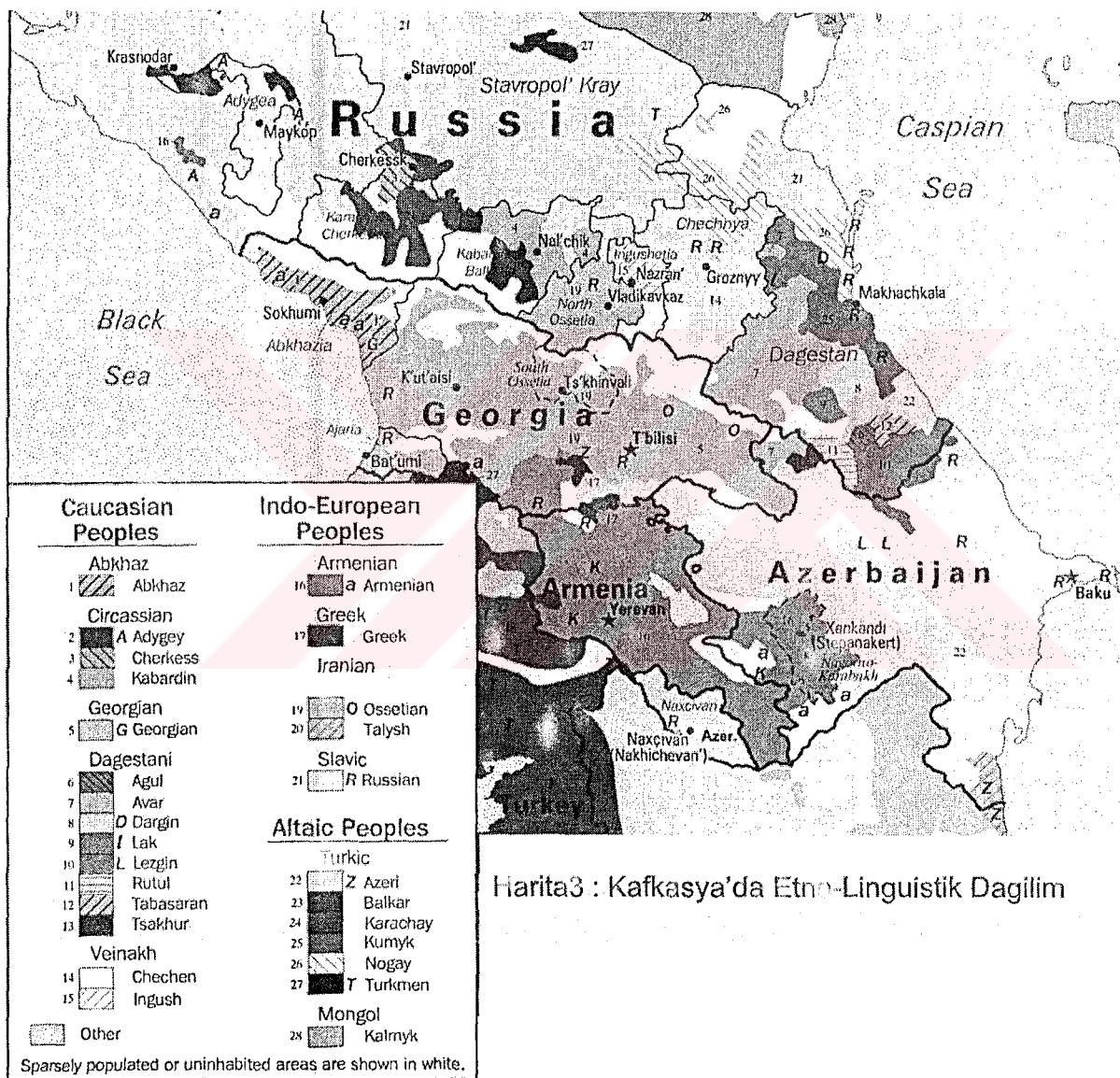
ZAMAN, Amberin, "Azerbaijan Looks to Ankara", **The Middle East**, No: 213, July
1992.

ZVEREV, Alexei, "Ethnic Conflicts in the Caucasus 1988-94" Bruno Coppieters (der.),
Contested Borders in the Caucasus, Brüksel: Vubpress, 1996.

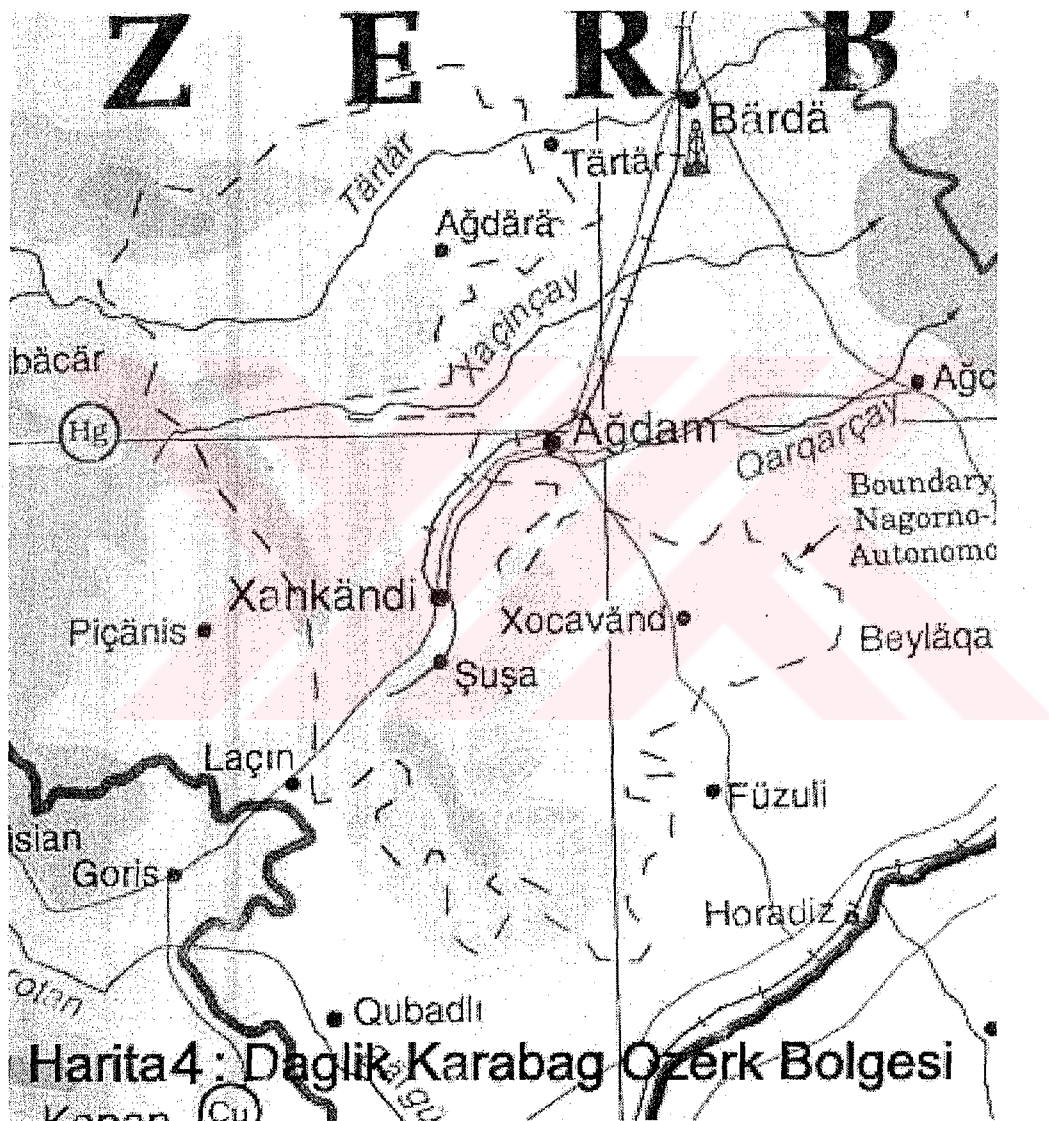

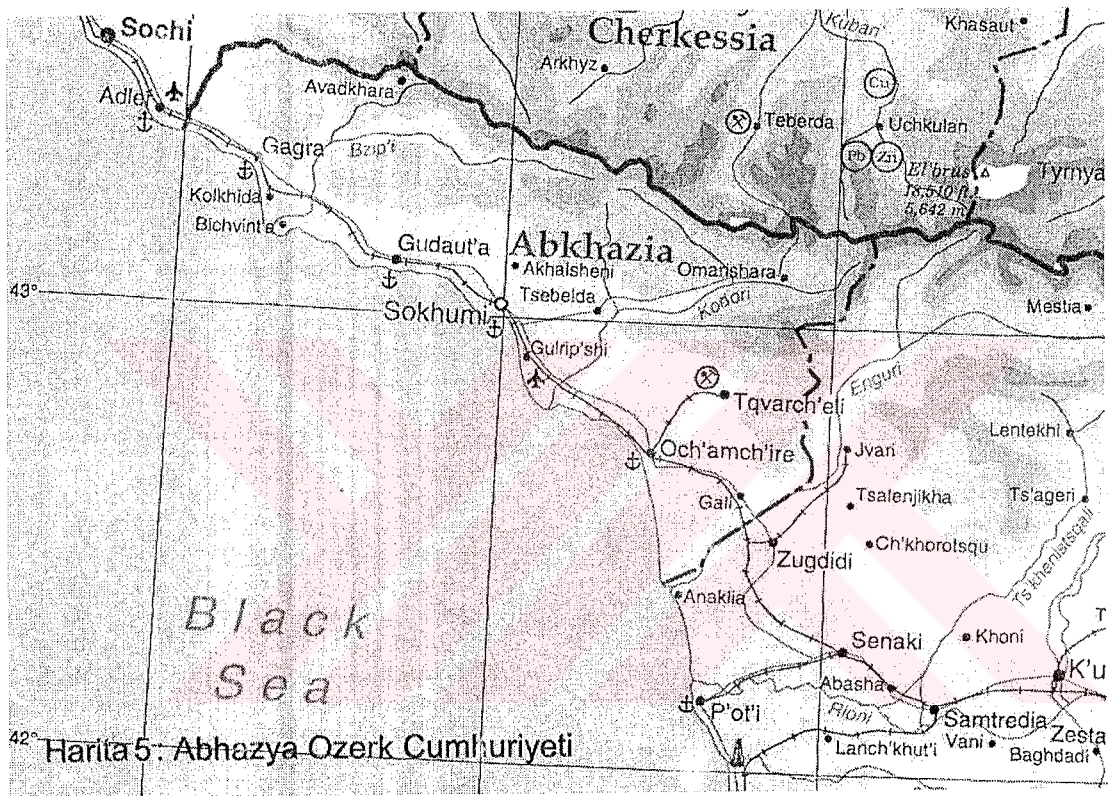

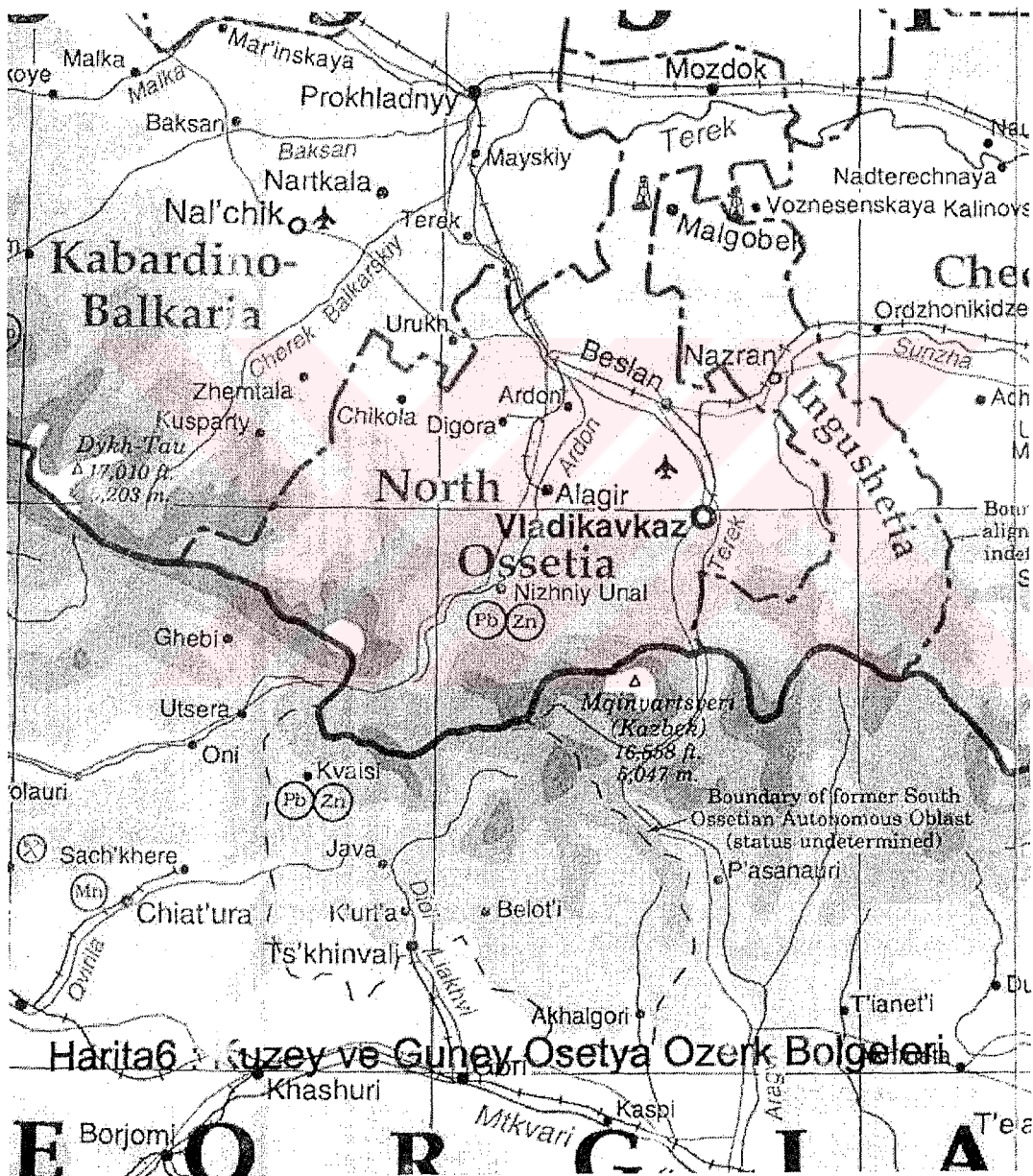
Harita2 : Guney Kafkasya Devletleri ve Ozerk Bolge ve Cumhuriyetler

Harita3 : Kafkasya'da Etno-Linguistik Dagilim

Common East-West Energy Corridor

